Хрестоматія з української літератури

«У родинному колі»

Хрестоматія з української літератури «У родинному колі» (для учнів 7-8 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (F 70). – Дніпро.

Укладачі: Н.В. Пономаренко, К.С. Тороп

Хрестоматія містить твори, які ввійшли до нової програми з української літератури для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Поряд із літературними творами до хрестоматії включені літературознавчі статті, біографічні довідки про письменників, деякі цікаві епізоди з їх біографії. Після кожної з рубрик пропонуються питання і завдання, робота над якими допоможе кращому засвоєнню змісту твору, розвитку когнітивних процесів та аналітичних навичок.

Ця книжка стане необхідним помічником у навчальному процесі для вчителів, які працюють з учнями, що мають порушення інтелектуального розвитку, для батьків, учнів та всіх, хто цікавиться українською літературою.

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги!

У хрестоматії, яка пропонується вашій увазі, зібрані твори, що вивчаються у 7-8 класах за новою програмою 2016 року.

Хрестоматія не замінник підручника. Вона доповнює його творами авторів, яких немає чи мало в підручниках, але які внесені в навчальну програму.

Великий розділ хрестоматії складає усна народна творчість, вивченням якої розпочинається шкільний курс з української літератури в 7-8 класах. У книзі вміщено міфи та легенди, казки, загадки, приказки, прислів'я, народні та історичні пісні.

Також у хрестоматії представлені твори письменників XVIII, XIX – XX століть, що рекомендує нова програма.

Ми розуміємо, що це – класика, золотий фонд української літератури, на якій виросло не одне покоління українців. Може, деякі тексти і «застарілі» для сучасних «комп'ютерних» дітей. Однак, використовуючи різні форми та методи навчання, наприклад: вибіркове читання, елементи казкотерапії, ігрові завдання, інсценізації, інтерактивні вправи, «хмарні» та проектні технології, створення буктрейлерів та ін. — можна повести учнів у захоплюючий і цікавий світ, де жили їхні ровесники, хай і 50 чи 100 років тому. Згадаймо слова Олександра Довженка: «Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє».

Творчої наснаги!

Любі діти!

Нехай уроки літератури стануть для вас дозвіллям, радістю, святом, мандрівкою, доступом до інформації.

Деяких письменників, твори яких уміщено в цій хрестоматії, ви вже, сподіваємось, знаєте. Продовжуйте і далі це знайомство! Читайте як відомих, так і нових для вас письменників. Адже, читаючи твори, ви примножити свій життєвий досвід, пізнаєте чужий біль і радість, перевтілитися в героя твору, побуваєте в минулому або майбутньому. Тільки література дасть вам можливість пережити в одному житті безліч інших!

Попутного вітру!

Дорогі батьки!

Всі ми хочемо, щоб наші діти були розумними. То ж давайте читати разом із ними! Читати вголос! Читати дітям те, що їх радує, примушує задуматися, співпереживати, плакати і сміятися! Купуйте книги і даруйте їх своїм дітям!

Одного разу в А. Енштейна запитали, що можна зробити, щоб діти були розумними. Його відповідь була простою й мудрою: «Якщо ви хочете, щоб ваші діти були розумними, читайте їм казки. Якщо ви хочете, щоб вони були розумнішими, читайте їм ще більше казок».

Переконані, що ви розумієте цінність читання.

Любові й терпіння!

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Усна народна творчість з’явилася ще в ті часи, коли люди не вміли ні писати, ні читати. То як же ці твори дійшли до нас? Люди переповідали один одному думи та легенди, казки, що колись почули від своїх батьків. Звичайно, із часом багато що забувалося, змінювалося, додавалося. Так з уст в уста передавалися казки, легенди, загадки та ін. Автором таких творів був народ. Усну народну творчість називають також фольклором. Це слово походить з англійської мови, що означає «мудрість народу». До усної народної творчості входять міфи, легенди, пісні, перекази, прислів’я, приказки, загадки тощо.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

МІФИ ТА ЛЕГЕНДИ

Наші далекі предки ще до прийняття християнства були людьми віруючими й побожними. Тоді вони поклонялися могутнім силам природи й по – своєму пояснювали ті явища, які викликали в них захоплення або страх. Так з'являлися усні народні розповіді про богів і божественних героїв, які тепер ми називаємо міфами. Українською мовою це слово перекладається як «вигадка», «видумана історія», «переказ».

Міф – це вигадана розповідь, яка передає уявлення наших предків про всесвіт, природу, богів, демонів тощо.

Міфи є одним із найдавніших видів фольклору. Їх століттями переказували від покоління до покоління, завдяки чому вони збереглися в пам'яті нащадків.

Найближчими до міфів є легенди. Слово легенда перекладається з латинської словосполученням «те, що слід прочитати». Легенди – це народні перекази про якісь історичні події чи історичних героїв, про створення міст та сіл і походження їхніх назв, а також про перетворення людини на ластівку, лелеку, черепаху тощо.

У міфах та легендах реальне переплелося з фантастичним, наприклад, вогонь може розмовляти, до того ж бути вдячним або мстивим. Міфи і легенди відрізняються від казок, адже казку вважали повною вигадкою, а до легенд і до міфів ставилися як до того, що достеменно було або могло колись бути.

ПРО СТВОРЕННЯ ЗЕМЛІ

З давніх-давен старі люди розказують про створення Землі нашої. Давно то було, у повітрі колихалося щось таке, ніби шар-м'яч. Хтось штовхнув цей шар-м'яч, та й він розірвався. Полетіли куски цього шару в різні сторони, й так утворилися земля, сонце, місяць, а також і зорі. З одного того великого куска від того шару утворилася наша земля, що ми на ній живемо. А от завдяки величезному китові, який підмостив того разу свого хвоста, затрималася наша земля, а то була б полетіла в бездну. Але цьому китові довго лежать на одному й тому місці обрида і починає він ковилять хвостом, а земля починає ворушитись.

* * *

Здавна, як землі ще й навіть не було, всюди навкруги вода була. Не було і нас ще. А чорт жив десь так у хатах, та хтозна - де жив. Дак Бог раз прийшов до чорта та й повів чорта до Дніпра, щоб пурнув та виніс йому піску в руці. Він пурнув, так не винесе — вода все вимиє: оце що набере піску, то вода й вимиє одразу з руки.

Дак Бог повів чорта до другого, до мільшого місця на Дніпрі, дак він відтіля виніс піску. Дак Бог тим сіяв тут усюди по тих водах, дак стало вже сухо і світ став... Кажуть люди старі, що так було. Так утворилася земля...

ЧОМУ БУВАЄ СУМНЕ СОНЦЕ?

Малюнок Водяник О.Ю., мами учня 8-Б класу

Якось сонце вкрало у батьків красуню дочку й узяло її собі за дружину. Брат дівчини пішов її шукати туди, де заходить сонце. Сестра побачила його, злякалася, що сонце його запече, й сховала у погріб.

Сонце прийшло, скинуло свої ризи на погріб, а брат ледь не загинув там од спеки. Тоді сестра відлила його водою й повела до хати. Сонце попросило брата, щоб той пішов замість нього на небо хоч на день. Хлопець

погодився, вдягнув ризи й поліз на небо. Там він усе потрощив, поперекидав, набив вітра та мороза, що перешкоджали йому в дорозі. Потім забрав сестру та й утік разом із нею.

Сонце, побачивши безладдя на небі, так розсердилось, що цілий тиждень не показувалося людям.

ПРО ВІТЕР

Один господар змолотив зерно й почав його віяти. А вітер усе йому заважав. От чоловік і кинув сперсердя у нього ніж. Вітер щез, але чоловікові перестало таланити: за що не візьметься — погано скінчить.

Пішов чоловік у світ, покинувши господарство. Приходить до одного села, проситься до якоїсь хати переночувати, а господар каже, що не може його пустити, бо він же йому ногу ножем врізав.

Аж тоді зрозумів чолов'яга, що самого вітра поранив.

ПРО ДОЩ

Є повір'я, що Бог має особливі сховища дощу. Коли треба пустити дощ на землю, Бог посилає пророка Іллю та глухого янгола. Вони набирають дощ у хмару і розносять його по світу. Часто буває, що дощ ллється кілька днів підряд. Це трапляється тому, що Бог каже глухому янголові: «Ходи там, де чорно», — а той чує: «Де вчора». Бог каже, щоб лив дощ, де просять, а глухий думає, що треба лити туди, де косять.

Малюнок Водяник О.Ю., мами учня 8-Б класу

Райдуга — це «насос», що набирає воду з морів та рік у хмару. «Веселка» від того, що все навкруги стає веселішим; це дорога для янголів, які сходять з неба, щоб набрати води й вилити крізь особливе сито на землю у вигляді дощу.

ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Якось давно трапилася велика посуха. Вода повисихала не лише в річках та озерах, а й у колодязях.

Одна вдова захворіла без води. Тоді дочка, щоб урятувати матір, взяла глечик і пішла шукати воду. Знайшла десь, набрала та й несе додому. Аж тут назустріч один спраглий чоловік, що помирав без води, а за ним другий, третій, сьомий. Усіх напоїла дівчина, усіх урятувала, тільки води в глечику залишилося на дні.

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Сіла дівчина відпочити. Як ось біжить собака — та й перекинув посудину. Вилетіло звідти сім великих зірок і одна маленька, поставали вони на небі в пам'ять про щиру дівчину та врятованих нею душ — сім людських і собачу. Назвали те сузір'я Віз. А Бог послав на ту країну дощ.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Якось польський та угорський королі об'єднали свої війська й узяли в облогу славне місто Дорогобуж, запропонувавши його жителям здатися без бою. Якщо ті не підкоряться, їх буде знищено, а місто — спалено.

Посланець із Дорогобужа передав королям у відповідь бадилину з листям, схожим на ясенове, та з блідо-рожевими квіточками.

Здивувалися й замислилися королі, зібрали на раду мудреців. Ніхто не знав, що означає ця гілочка, лише один із радників сказав, що таке зілля горить і не згоряє. Взяв із багаття вогник, підніс до цієї рослини (а її було так багато навкруги!). У ту ж мить кущ спалахнув голубувато-зеленкуватим вогнем. Ще через мить полум'я згасло, а кущ залишився неушкодженим.

Зрозуміли всі, що хотіли сказати захисники. І мовив угорський король польському, що ніколи вони не завоюють цієї країни, — треба повертатися додому.

Відтоді багато ворогів хотіли завоювати наш край, але щоразу поверталися ні з чим. А край зеленіє під синім небом, і рожево квітнуть кущі неопалимої купини — так звуть у народі цю рослину. Неопалима купина символізує незнищенність української землі та її народу.

ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ?

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

Давно колись жив самітний пес. Набридло йому жити самому, пішов він шукати друга. Але хотів такого, який був би найсильніший з усіх тварин.

Порадили йому йти до вовка. Але той боявся ведмедя. Пішов пес до ведмедя, а той боїться лева. Став собака слугою у лева, а лев злякався людини.

Здогадався пес, що людина — найсильніша, адже її лев боїться! Від того часу й живе пес поруч із людиною.

БЕРЕГИНЯ

До Сварога та Берегині постійно приходили люди, щоб подивитися на хатину, піч та жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на сонце.

І сказали їм Сварог та Берегиня, щоб виходили вони з печер і будували світлі хати, щоб не ходили в диких шкурах, а вчилися ткати полотно та ходити в білому одязі, як личить дітям Білобога.

Люди слухали й раділи, але коли надходила ніч, страх виповзав із усіх шпарин, бо Земля починала трястись і гойдатись. То лютував Чорнобог.

Наслав Чорнобог на людей своє чорне військо — стадо ящерів, якому наказав знищити Сварога, Берегиню й Сварожичів.

Не могли зупинити чорних ящерів ані мечі Сварожичів, ані палаючі смолоскипи самого бога Сварога. І тільки Берегиня в яскраво-білому вбранні з вишитими червоними «стрілами Перуна» та «соколами» змогла це зробити.

Вона пішла на ящерів з піднятими догори руками — і грізне військо відступило. Ящери відповзали назад, поки не потопилися в річці Рось і не перетворилися на скелі.

З того часу люди вважають Берегиню богинею Краси, Великою Охоронницею. Вони вирізьблюють її образ на дверях, віконницях, вишивають її постать на рушниках та сорочках, щоб Берегиня завжди захищала їх від усього злого.

1. Що тобі відомо про давньослов'янську міфологію?
2. Навіщо люди створювали міфи?
3. Чому, на твою думку, до наших часів збереглося так багато міфів та легенд про всесвіт і людину в ньому?
4. Які міфи про зорі ти знаєш?
5. Чому собака пристав на службу до людини?
6. Що повчального в легенді про вітер?
7. Перекажи легенду, що сподобалась тобі найбільше.
8. Знайди правильну відповідь. Кажуть, що нашу землю тримає на своєму хвості: а) дракон, б) кит, в) тюлень.
9. Розгадай ребус. Для цього пригадай назви міфів, що ти прочитав.

НАРОДНІ КАЗКИ

Казка — один із найпопулярніших жанрів усної народної творчості. Після пісні, міфу, легенди, казка була одним із перших жанрів, яким оволоділи найдальші наші пращури. Вона виховувала, повчала, наводила на добрий розум не одне людське покоління. Немає жодного народу, в якого б не існувало своїх казок. Як і всі інші жанри фольклору, народні казки не мають одного автора. Їх протягом віків переробляв і шліфував народ.

Казка — усне народне оповідання про вигадані події, що сприймаються як реальні. Вигадка в ній пов'язується з життям людини, з її мріями про кращу долю.

Дійовими особами (їх ще називають героями, або персонажами) в казках найчастіше бувають люди, тварини, рослини та явища природи.

Казки за змістом поділяють на кілька груп: про тварин, соціально-побутові, чарівні.

Кожна народна казка про тварин – це повчальна алегорія, в якій кожна жива істота являє собою комплекс людських вад, або, навпаки, – позитивних рис характеру. Так, лисиця, з одного боку, символізує підступність і хитрість, а з іншого – мудрість та іронію. Заєць – полохливий боягуз і, без сумніву, добре звірятко, яке може стати в пригоді. Вовк часом уособлює жадібність, однак часто виступає як сильна і вірна істота, що може бути щиро вдячною за зроблене їй добро.

Казки про тварин вважаються найдавнішими. В них головними героями є тварини — лісові та домашні, а також птахи та комахи. Вони дружать, сваряться, сперечаються, розмовляють і думають, як люди. Життя звірів, їх поведінка показані відповідно до життя та поведінки людей. Тварини мають людські риси характеру: розум, хоробрість, працьовитість, мудрість, хитрість, підступність та ін. Ці казки висміюють людські недоліки, такі як

заздрість, агресивність, жадоба та ін. Розповідаючи про пригоди тварин, казки «підморгують одним оком на людей».

Чарівні казки породжені в докласовому суспільстві, пов'язані із світоглядом, звичаями та обрядами наших далеких предків. Героями фантастичних казок є могутні змії, відьми, Кощій, Баба-Яга, яких обов’язково перемагають позитивні герої, богатирі, наділені неймовірною силою. Їхній характер, як правило, виявляється у двобої з темними силами. Для перемоги часто використовуються диво-предмети: жива вода, чарівні ключі, скатертина-самобранка, зернятко, дудочка тощо. Героям допомагають також рідна земля, товариші, наречені, добрі люди та звірі. Чарівні казки чітко підкреслюють перевагу добра над злом.

Соціально-побутові казки — це казки, у яких зображено події, наближені до реального життя людей. У них позитивними героями виступають прості люди, наділені високими моральними якостями. У побутових казках діють царі, королі, королеви, принци та принцеси; прості люди: дід та баба, внучка, молодший і старший брати.

Кожна група таких казок відрізняється своїми художніми особливостями, що вказують на специфіку їх читання. Всі вони мають велику силу впливу на розум, волю і почуття дітей.

КОТИГОРОШКО

Був собі один чоловік, мав шестеро синів та одну дочку. Пішли вони в поле орати і наказали, щоб сестра принесла їм обід. Вона каже:

— А де ж ви будете орати? Я не знаю. Вони кажуть:

— Ми будемо тягти скибу від дому аж до тії ниви, де будемо орати,— то ти за тією борозною і йди.

Поїхали.

А змій жив над тим полем у лісі та взяв тую скибу закотив, а свою витяг до своїх палаців. От вона як понесла братам обідати та пішла за тією скибою і доти йшла, аж поки зайшла до змієвого двора. Там її змій і вхопив.

Поприходили сини ввечері додому та й кажуть матері:

— Ввесь день орали, а ви нам не прислали й пообідати.

— Як-то не прислала? Адже Оленка понесла, та й досі її нема. Я думала, вона з вами вернеться. Чи не заблукала?

Брати й кажуть:

— Треба йти шукати її.

Та й пішли всі шість за тією скибою і зайшли-таки до того змієвого двора, де їх сестра була. Приходять туди, коли вона там.

— Братики мої милі, де ж я вас подіну, як змій прилетить? Він же вас поїсть!

Коли це й змій летить.

— А,—каже,— людський дух пахне. А що, хлопці, биться чи миритьсяʔ!

— Ні,— кажуть,— биться!

— Ходіть же на залізний тік!

Пішли на залізний тік биться. Не довго й бились, як ударив їх змій, так і загнав у той тік. Забрав їх тоді тільки живих та й закинув до глибокої темниці.

А той чоловік та жінка ждуть та й ждуть синів,— нема. От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі... Жінка взяла горошинку та й із'їла.

Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.

Росте та й росте той син, як з води,— не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько з сином копали колодязь,— докопались до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли його викинути. Поки батько ходив, а Котигорошко узяв та й викинув. Приходять люди, як глянули — аж поторопіли, так злякались, що в його така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув того каменя вгору та й підхопив,— люди й повтікали.

От копають далі та й докопалися до великого шматка заліза. Витяг його Котигорошко та й забрав.

От і питається раз Котигорошко в батька, в матері.

— Десь повинні були в мене бути брати й сестри.

— Е-е, — кажуть,— синку, була в тебе і сестра й шестеро братів, та таке й таке їм трапилось.

— Ну,— каже він,— так я ж піду їх шукати. Батько й мати умовляють його.

— Не йди, сину, шестеро пішло, та загинуло, а то ти один, щоб не загинув!

— Ні, таки піду! Як же таки свою кров та не визволити? Узяв те залізо, що викопав, та й поніс до коваля.

— Скуй,— каже,— мені булаву, та велику!

Як почав коваль кувати, то скував таку, що насилу з кузні винесли. Узяв Котигорошко тую булаву, як замахнув, як кинув угору... Та й каже до батька:

— Ляжу я спати, а ви мене збудіть, як летітиме вона через дванадцять суток.

Та й ліг. На тринадцяті сутки гуде тая булава! Збудив його батько, він схопився, підставив пальця, булава як ударилась об його, так і розскочилась надвоє. Він і каже.

— Ні, з цією булавою не можна йти шукати братів та сестру, — треба скувати другу.

Поніс її знову до коваля.

— На,— каже,— перекуй, щоб було по мені!

Викував коваль ще більшу. Котигорошко й ту шпурнув угору та й ліг знову спати на дванадцять суток. На тринадцяті сутки летить тая булава назад, реве,— аж земля труситься. Збудили Котигорошка, він схопився, підставив пальця,— булава як ударилась об його, — тільки трішки зігнулась.

— Ну, з цією булавою можна шукати братів та сестру. Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці, — піду.

Узяв тую булаву, в торбу буханців та сухарців, попрощався, пішов.

Пішов за тією скибою, за тією давньою, що ще трохи знати було, та й зайшов у ліс. Іде тим лісом, іде та й іде, коли приходить до такого великого

двора. Увіходить у двір, тоді в будинок, а змія нема, сама сестра Оленка дома.

— Здорова була, дівчино! — каже Котигорошко.

— Здоров був, парубче. Та чого ти сюди зайшов, прилетить змій, то він тебе з'їсть.

— Отже, може, й не з'їсть! А ти ж хто така?

— Я була одна дочка в батька й матері, та мене змій украв; а шестеро братів пішло визволяти та й загинуло.

— Де ж вони? — питається Котигорошко.

— Закинув змій до темниці, та не знаю, чи ще живі, чи, може, й на попілець потрухли.

— Отже, може, я тебе визволю, — каже Котигорошко.

— Де тобі визволити? Шестеро не визволило, а то б ти сам, — каже Оленка.

— Дарма! — відказує Котигорошко. Та й сів на вікні, дожидається.

Коли це летить змій. Прилетів та тільки в хату — зараз.

— Ге,— каже,— людський дух пахне!

— Де б то не пах,— одказує Котигорошко,— коли я прийшов.

— Агов, хлопче,— а чого тобі тут треба? Биться чи мириться?

— Де то вже мириться,— биться! — каже Котигорошко.

— Ходім же на залізний тік!

— Ходім! Прийшли. Змій і каже:

— Бий ти!

— Ні,— каже Котигорошко,— бий ти попереду!

От змій як ударив його, так по кісточки і ввігнав у залізний тік. Вирвав ноги Котигорошко, як замахнув булавою, як ударив змія,— ввігнав його в залізний тік по коліна. Вирвався змій, ударив Котигорошка,— і того по коліна ввігнав. Ударив Котигорошко вдруге, по пояс змія загнав у тік, ударив утретє,— зовсім убив.

Малюнок Балванович Лілії, учениці 10-А НРЦ «ШАНС»

Пішов тоді в льохи-темниці глибокі, одімкнув своїх братів, а вони тільки-тільки що живі. Забрав тоді їх, забрав сестру Оленку і все золото та срібло, що було в змія, та й пішов додому.

От ідуть, а він їм і не признається, що він їх брат. Перейшли там скільки дороги, сіли під дубком спочивати. А Котигорошко притомився після того бою та й заснув дуже. А ті шестеро братів і радяться:

— Будуть із нас люди сміятися, що ми шестеро змія не подужали, а він сам побив. Та й добро змієве він собі все забере.

От радилися-радилися та й урадили, тепер він спить, не почує,— прив’язати його добре ликами до дубка, щоб не вирвався,— тут його звір розірве. Як урадили, так і зробили, прив'язали та й пішли собі.

А Котигорошко спить і не чує того. Спав день, спав ніч, прокидається — прив'язаний. Він як стенувся,— так того дубка й вивернув із корінням. От узяв тоді того дубка на плечі та й пішов додому.

Підходить до хати, аж чує, брати вже прийшли та й розпитуються в матері.

— А що, мамо, чи в вас іще були діти?

— Та як же? Син Котигорошко був та вас пішов визволяти. Вони тоді.

— Оце ж ми його прип'яли,— треба бігти та одіп'ясти.

А Котигорошко як пошпурить тим дубком у хату,— за малим хати не розвалив.

— Оставайтесь же, коли ви такі! — каже.— Піду я в світа.

Та й пішов знову, на плечі булаву взявши.

Іде собі та йде, коли дивиться — відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік, руками й ногами в ті гори вперся та й розпиха їх. Каже Котигорошко.

— Доброго дня!

— Доброго здоров'я!

— А що то ти, чоловіче, робиш?

— Гори розпихаю, щоб шлях був.

— А куди йдеш? — питає Котигорошко.

— Щастя шукати.

— Ну, то й я туди. А як ти звешся?

— Вернигора. А ти?

— Котигорошко. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли вони. Ідуть, коли бачать: чоловік серед лісу як махне рукою — так дуби й вивертає з корінням.

— Доброго дня!

— Доброго здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Дерева вивертаю, щоб іти було просторіше.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, то й ми туди. А як звешся?

— Вернидуб. А ви?

— Котигорошко та Вернигора. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли втрьох. Ідуть, коли бачать — чоловік із здоровенними вусами над річкою: як крутнув вусом,— так вода й розступилася. Що й по дну можна перейти. Вони до його.

— Доброго дня!

— Доброго здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Та воду одвертаю, щоб річку перейти.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, та й ми туди. А як звешся?

— Крутивус. А ви?

— Котигорошко, Вернигора, Вернидуб. Ходім разом.

— Ходім!

Пішли. І так їм добре йти: де гора на дорозі,— Вернигора перекине; де ліс,— Вернидуб виверне; де річка,— Крутивус воду одверне. От зайшли вони в такий великий ліс,— коли бачать, аж у лісі стоїть хатка. Увійшли в хатку, — нікого нема. Котигорошко й каже:

— Отут ми й заночуємо.

Переночували, а на другий день Котигорошко й каже:

— Ти, Вернигоро, зоставайся дома та вари їсти, а ми втрьох підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернигора наварив їсти та й ліг спочивати. Коли хтось стукає в двері:

— Одчини!

— Не великий пан, одчиниш і сам,— каже Вернигора.

Двері одчинились, та й знов хтось кричить:

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли влазить дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопив Вернигору за чуба та й почепив його на гвіздок на стіну. А сам усе,

що було наварене, виїв, випив, у Вернигори з спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернигора крутивсь-крутивсь, якось одірвав свого чуба космик, кинувся знову варити; поки товариші поприходили, уже доварює.

— А чого ти запізнився з обідом?

— Та задрімав трохи.

Наїлись та й полягали спати. На другий день устають. Котигорошко й каже:

— Ну, тепер ти, Вернидубе, зоставайся, а ми підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернидуб наварив їсти та й ліг спочивати. Аж

хтось стукає в двері:

— Одчини!

— Не великий пан, одчиниш і сам.

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли й лізе дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопить Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернидуба з спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернидуб борсався, борсався, якось уже там з гвіздка зірвався та й ну швидше обідати варити. Коли це приходить товариство.

— А що це ти з обідом опізнивсь?

— Та задрімав,— каже,— трохи...

А Вернигора вже й мовчить: догадався, що воно було. На третій день зостався Крутивус,— і з ним те саме. А Котигорошко й каже:

— Ну, та й ліниві ви обідати варити! Уже ж завтра ви йдіть на полювання, а я зостануся дома.

На другий день так і є: ті троє йдуть на полювання, а Котигорошко дома зостається. От наварив він їсти та й ліг спочивати. Аж грюкає хтось у двері.

— Одчини!

— Стривай, одчиню,— каже Котигорошко.

Одчинив двері,— аж там дідок маленький, а борода на сажень волочиться.

— Пересади через поріг!

Узяв Котигорошко, пересадив. Коли той пнеться до його, пнеться.

— А чого тобі? — питає Котигорошко.

— А ось побачиш чого,— каже дідок та доп'явсь до чуба та тільки хотів ухопити, а Котигорошко:

— То ти такий! — та собі хап його за бороду, вхопив сокиру, потяг його до дуба, розколов його, заправив у розколину дідову бороду й защікнув її там.

— Коли ти,— каже,— такий, дідусю, що зараз до чуба берешся, то посидь собі тут, поки я знову сюди прийду.

Приходить він у хату,— вже й товариство поприходило.

— А що обід?

— Давно впрів.

Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

— А ходіть лиш — я вам таке диво покажу, що ну!

Приходить до того дуба, коли ні дідка, ні дуба нема: вивернув дідок дуба з коренем та й потяг так за собою. Тоді Котигорошко розказав товаришам, що йому було, а ті вже й про своє призналися, як їх дідок за чуба чіпляв та реміння з спини драв.

— Е,— каже Котигорошко,— коли він такий, то ходім його шукать.

А де дідок того дуба тяг,— там так і знать, що волочено,— вони за тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. Котигорошко й каже:

— Лізь туди, Вернигоро!

— А цур йому!

— Ну ти, Вернидубе!

Не схотів і Вернидуб, і Крутивус.

— Коли ж так,— каже Котигорошко,— полізу я сам. Давайте плести шнури!

Наплели вони шнурів, умотав Котигорошко руку в кінець та й каже:

— Спускайте!

Почали вони спускати, довго спускали,— таки сягнули до дна,— аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити,— аж дивиться, стоїть палац великий. Він увійшов у той палац, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями,— аж вибігає йому назустріч королівна — така гарна, що й в світі кращої нема.

— Ой,— каже,— чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

— Та я, — говорить Котигорошко,— шукаю дідка маленького, що борода на сажень волочиться.

— Є,— каже вона,— дідок, бороду з дубка визволяє. Не йди до його,— він тебе вб'є, бо вже багато він людей побив.

— Не вб'є! — каже Котигорошко,— то ж я йому й бороду защікнув. А ти ж чого тут живеш?

— А я,— каже вона,— королівна, та мене цей дідок украв і в неволі держить.

— Ну, то я тебе визволю. Веди мене до його!

Вона й повела. Коли так справді, сидить дідок і вже бороду визволив із дубка. Як побачив Котигорошка, то й каже:

— А чого ти прийшов? Биться чи мириться?

— Де вже,— каже Котигорошко,— мириться — биться!

От і почали вони биться. Бились-бились, і таки вбив його Котигорошко своєю булавою. Тоді вдвох із королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, що він спускався. Прийшов та й гукає:

— Агов, брати,— чи ви ще є?

— Є!

Він прив'язав до мотуза один мішок та й сіпнув, щоб тягли.

— Це ваше.

Витягли, спустили знову мотуз. Він прив'язав другий мішок.

— І це ваше.

І третій їм оддав,— усе, що добув. Тоді прив'язав до мотуза королівну.

— А це моє,— каже.

Витягли ті троє королівну, тоді вже Котигорошка треба тягти. Вони й роздумались:

— Нащо будемо його тягти? Нехай краще й королівна нам достанеться. Підтягнемо його вгору та тоді й пустимо,— він упаде та й уб'ється.

А Котигорошко та й догадався, що вони вже надумали щось,— узяв та й прив'язав до мотуза каменюку та й гукає:

— Тягніть мене!

Вони підтягли високо, а тоді й кинули.

— Ну,— каже Котигорошко,— добрі ж і ви!

Пішов він тим світом. Іде та й іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град. Він і заховався під дубом. Коли чує, на дубі пищать грифенята в гнізді.

Він заліз на дуба та й прикрив їх свитою. Перейшов дощ, прилітає велика птиця гриф, тих грифенят батько. Побачив, що діти вкриті, та й питає:

— Хто це вас накрив? А діти кажуть:

— Як не з'їси, то ми скажемо.

— Ні,— каже,— не з'їм.

— Отам чоловік сидить під деревом, то він накрив.

Гриф прилетів до Котигорошка та й каже:

— Кажи, що тобі треба,— я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти зостались живі, а то все я полечу, а тут піде дощ,— вони в гнізді й заллються.

— Винеси мене,— каже Котигорошко,— на той світ.

— Ну, добру ти мені загадку загадав! Ну, та дарма,— треба летіти. Візьмімо з собою шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, то як я летітиму та поверну до тебе голову направо, то ти мені і вкинеш у рот шматок м'яса, а як поверну ліворуч, то даси трохи води, а то не долечу та й упаду.

Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа,— полетіли. Летять та й летять, то гриф як поверне

голову направо, то Котигорошко йому і вкине в рот шматок м'яса, а як наліво — дасть йому трохи води. Довго так летіли,— от-от уже долітають до цього світу. Коли гриф і повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м'яса нема. Тоді Котигорошко одрізав у себе литку та й кинув грифові в пащу. Вилетіли нагору, гриф і питається:

— Чого це ти мені такого гарного дав аж наприкінці?

Котигорошко й показав на свою ногу:

— От чого,— каже.

Тоді гриф виригнув литку, полетів і приніс цілющої води: як притулили литку та покропили тією водою,— вона й приросла.

Гриф тоді вернувся додому, а Котигорошко пішов шукати своїх товаришів. А вони вже подались туди, де тієї королівни батько, там у його живуть та сваряться проміж себе: кожен хоче з королівною оженитися, то й не помиряться.

Коли це приходить Котигорошко. Вони полякалися, думали, що він їх повбиває. А він і каже:

— Рідні брати, та й то зрадили,— мушу вас простити.

Та й простив. А сам одружився з тією королівною та й живе.

КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА

Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій. Щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину.

Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали городяни, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змій її й полюбив. От вона до нього раз підлестилась та й питається:

— Чи є,— каже,— на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є,— каже,— такий — у Києві над Дніпром... Як вийде на Дніпро мочити кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом. І як набрякнуть вони водою з Дніпра, то я візьму та й учеплюсь за них чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна і взяла собі те на думку й гадає, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі — тільки один голубок. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі і написала до батька:

«Отак і так,— пише,— у вас, тату, є в Києві чоловік на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі! Благайте його, таточку, і словами, і подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово!».

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок злинув під небо та й прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ю та й побачили голубка.

— Татусю, татусю! — кажуть.— Чи бачиш — голубок від сестриці прилетів!

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та й засумував:

— Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину!

А далі поманив до себе голубка, глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе всю старшину:

— Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

— Є, князю. Живе над Дніпром.

— Як же б до нього приступитись, щоб не образився та послухав?

Ото сяк-так порадились та й послали до нього найстаріших людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зо страхом та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мне руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає отакою білою бородою! От один з тих посланців: «Кахи!»

Кожум'яка жахнувся, а дванадцять кож тільки трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

— От так і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знов давай його просити, давай його благати. Стали навколішки... Шкода! Просили-просили та й пішли, понуривши голови.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

— Чи не послати нам іще молодших?

Послали молодших — нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, це ж уже для вас зроблю. Пішов до князя.

— Давайте ж,— каже,— мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, та й пішов до змія.

А змій йому й каже:

— А що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

— Де вже миритьсяся? Битися з тобою, з іродом проклятим!

От і почали вони биться — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та

вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій, як вогонь, горить,— так йому жарко. І поки збігає до Дніпра, щоб напитися та вскочить у воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмоливсь. Ото вискакує з води проклятий ірод і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він, знай, його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще краще, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлинається проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка — бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: «От так Кирило!»

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватися те урочище в Києві, де він жив, Кожум'яками.

ХИТРИЙ ПІВЕНЬ

Півень, тріпочучи крилами, злетів на пліт і почав на все горло кукурікати. З сусіднього лісочка підкралася лисичка.

— День добрий! — гукнула вона. — Почула, як ти гарно кукурікаєш, чудовий в тебе голос. Тільки не знаю, чи вмієш ти так співати, як співав твій батько.

— А як же співав мій батько?

— Він на одній нозі ходив по плоту і, заплющивши одне око, так гарно кукурікав, що й ну...

— І я зможу, — сказав півень, випрямився, заплющив око і почав кукурікати.

— А чи зможеш ти вистояти на одній нозі і, заплющивши очі, співати?

— Зможу, чого ж не зможу.

Та тільки заплющив він очі, як лисиця підскочила і схопила його. Понесла лисиця його у ліс і хотіла вже з’їсти, а він і каже:

— Твоя мати не так робила.

— А як же вона робила? — спитала лисиця.

— Схопивши півня, вона, перш ніж розірвати його, мала звичку співати.

— Я вся вдалася в матір! — промовила лисиця і, заплющивши очі, почала щось шепотіти.

Півень тільки цього й чекав, злетів на дерево і втік від лисиці.

— Ось тобі й маєш: півень мене перехитрив, — облизавшись, промовила лисиця, зітхнула і голодна подалася в ліс.

МУДРА ДІВЧИНА

Було собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад! Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив,— як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана. Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто — ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

«От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніш над панські кабани, прудкіш над панські хорти, а миліш над гроші? Ге, моя корова буде!»

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?

— Е, тату, ситніш над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба? — каже батько.— Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане,— кажуть обидва. От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

— Ситніш, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіш над усе — ваші хорти, а миліш над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого:

— Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан.— Ну, а прудкіш що на світі?

— Прудкіш, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліш? — питає він.

— А миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан.— Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане,— каже вбогий,— є в мене дочка Маруся,— так це вона мене так навчила. Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дожидатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому: нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто ліктів полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто ліктів полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дивився, дивився, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити»... Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну, що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату,— все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу взула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла гринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила на санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець.— Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

— Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша,— один каже.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня,— моя! Розсудіть нас, пане! От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й кобил: до якої лоша побіжить,— та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягнучи, що воно вже не знає, куди йому й бігти, — взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже: — Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

1. Як виникають казки, хто їх створює?
2. Які магічні числа використовуються в казках?
3. Кому симпатизує народ у казках?
4. Які види казок ти знаєш?
5. Пригадай кілька висловів, якими завжди починаються та закінчуються українські народні казки.
6. Чому в казках добро перемагає зло? Чи завжди так буває в повсякденному житті?
7. Намалюй героя казки, що найбільше сподобався.

УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

До неоціненних коштовностей фольклору будь-якого народу, а відтак і українського, належать прислів'я та приказки— короткі влучні вислови, які образно та лаконічно передають нащадкам висновки з життєвого досвіду багатьох поколінь предків. Вони є узагальненою пам'яттю народу та результатом його спостережень над життям і явищами природи, що дає змогу молодому поколінню формувати погляди на етику, мораль, історію й політику. Недарма їх називають золотими зернами народної мудрості.

Прислів'я та приказки становлять ніби звід правил, якими людина має керуватися у повсякденному житті. Вони рідко тільки констатують якийсь факт, скоріше рекомендують чи застерігають, схвалюють або засуджують, — словом, повчають, бо за ними стоїть авторитет поколінь нашого народу, чия невичерпна талановитість, високе естетичне чуття й гострий розум і тепер продовжують примножувати і збагачувати духовну спадщину, що громадилася віками. Різкої межі між прислів'ями та приказками не існує, а основна відмінність полягає насамперед у тому, що прислів'я є більш розгорнутими, ніж приказки.

Прислів'я — це стислий, влучний, образний, здебільшого народний вислів, який стосується характеристики різноманітних явищ життя. Їх уживають у мові для розкриття явищ життя й побуту, різних типових життєвих обставин і ситуацій. Це, як правило, завершені, логічно вмотивовані, зримовані речення, наприклад: «Життя прожити — не поле перейти»; «Не святі горшки ліплять»; «Кулик знає, куди чайка літає»; «Коли вже за що взявся — веди до краю». Прислів'ям властиві глибокий зміст і досконала форма.

Приказка є влучним образним народним висловом. Зміст її, на відміну від прислів'я, не має звичайно повчального характеру, їй властива незавершеність; часто-густо це вкорочене прислів'я, наприклад: «як

сніг на голову»; «вивести на чисту воду»; «лисячий хвіст», «вовчий рот», «собаку з'їв».

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ПРО МОВУ

- ✓ Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається.
- ✓ Птицю пізнати по пір'ю, а людину — по мові.
- ✓ Рідна мова — не полова: її за вітром не розвієш.
- ✓ Більше діла — менше слів.
- ✓ Будь господарем своєму слову.
- ✓ Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ПРО ПРАЦЮ

- ✓ Бджола мала, а й та працює.
- ✓ Без діла жить — тільки небо коптить.
- ✓ Без діла слабіє сила.
- ✓ Без охоти нема роботи.
- ✓ Без роботи день роком стає.
- ✓ Без сокири не тесляр — без голки не кравець.
- ✓ Без труда нема плода.
- ✓ Губами говори, а руками роби!
- ✓ Де руки й охота, там скора робота.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ПРО ДОБРО

- ✓ Буде добре, як мине зле.
- ✓ Від добра добра не шукають.
- ✓ Все добре, що добре кінчається.
- ✓ Добре чути далеко, а зле ще далі.
- ✓ Добре ім'я краще багатства.
- ✓ Добре роби — добре й буде.
- ✓ Добре треба шукати, а зло саме прийде.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ПРО ПРИРОДУ ТА ЇЇ ЯВИЩА

- ✓ Природа одному — мати, другому — мачуха.
- ✓ Заступи природу дверима, то вона тобі вікном ввійде.
- ✓ На небо не скочиш, а в землю не закопаєшся.

- ✓ Не можна на небо злізти та через голову штанів скинути.
- ✓ Нема тієї драбини, щоб до неба дістала.
- ✓ Рада б мати до дітей небо прихилити та зорями вкрити.

ПОРА ДО ДВОРА: СХОДИТЬ МІСЯЦЬ І ЗОРЯ.

- ✓ Рада б зірка зійти — чорна хмара заступає.
- ✓ Чим темніша ніч, тим ясніші зорі.
- ✓ Зорі з неба здіймає.
- ✓ Тільки зірок з неба не знімає.

Малюнок Водяник О.М,
мами учня 8-Б класу

СОНЦЕ ГРІЄ, СОНЦЕ СЯЄ – ВСЯ ПРИРОДА ВОСКРЕСАЄ.

- ✓ Після дощу і сонце засяє.
- ✓ Не все ж і хмуриться, колись і вияснится.
- ✓ Зимове сонце, як мачушине серце: світить, та не гріє.
- ✓ Зимове сонце, як удовине серце.
- ✓ Блисне сонце і в наше віконце.

ГЛИБОКА ВОДА ТИХО ПЛИВЕ.

- ✓ Від великої води надійся шкоди.
- ✓ Сильна вода греблю рве.
- ✓ Вода в решеті не встоїться.
- ✓ Вода в одного бере, а другому дає.
- ✓ На воді млин стоїть, та од води погибає.
- ✓ Водою воду не загатиш.
- ✓ Вчорашньої води не доженеш.

ВІД ВОГНЮ І КАМІНЬ ТРІСНЕ.

- ✓ Без вогню пече.
- ✓ У вогонь за ним пішов би.
- ✓ Вогонь вогнем не загасиш.
- ✓ Вогонь — біда, і вода — біда, а без вогню і без води ще більша біда.
- ✓ Вогонь — добрий слуга, але поганий хазяїн.
- ✓ Вогонь і вода добре служать, але лихо панують.

Малюнок Водяник О.М., мами учня 8-Б класу

ЗАГАДКИ

Ще один скарб нашої мови, який дістався нам у спадок від предків, – загадки. Загадка – це короткий, дотепний опис предмета, події, явища, які потрібно впізнати та відгадати. Це своєрідний і дуже давній вид народної творчості.

В сиву давнину загадкам надавали магічного значення, вони були пов'язані з культовими обрядами й звичаями. Вміле одгадування загадок вважалося ознакою розуму і щасливої вдачі.

Специфікою загадок є те, що в них у завуальованій формі зашифровано якийсь предмет чи явище, первісне значення якого треба відшукати. Щоби їх розгадати, потрібно вміти бачити спільне в конкретному й абстрактному, а метафоричні образи загадки замінювати реальними.

Загадки — це своєрідні перлини народної мудрості й творчості. Більшість загадок фольклорні, але є і створені письменниками, авторські. Вони можуть бути написані як прозовою мовою, так і віршованою. Загадки розвивають гостроту розуму, кмітливість, логічне мислення, відкривають поетичну сторону звичайних речей, предметів і явищ.

ЗАГАДКИ ПРО ЛЮДИНУ

- На ніч два віконця самі закриваються, а зі сходом сонця самі відкриваються.
- У двох матерів по п'ять синів, одне ім'я всім.
- Двоє ходять, двоє – дивляться, одна водить і наказує.
- Ношу його багато років, а кількості не знаю.

ЗАГАДКИ ПРО ШКОЛУ

- Білий камінець потоншав сильно, а сліди на дошці видно.
- Говорить вона беззвучно, зрозуміло. Чим частіше розмовляєш з нею – тим багатшим розум буде.
- Часом чорні криві, від роду німі. А стануть у ряд, — враз заговорять.

- Тоненьке, кругленьке, серце чорненьке, хто на його слід погляне, думку його взнає.

ЗАГАДКИ ПРО ОВОЧІ

Сидить баба у сто шуб одягнена. Хто її роздягає, той сльози проливає.

- Сто одеж – і всі без застібок.
- Сидить дівчина в темниці, а коса на вулиці.
- Сам червоний, цукровий – жупан зелений, бархатний.
- Без вікон, без дверей, повна світлиця людей.

ЗАГАДКИ ПРО ЗВІРІВ

- Не кравець, а все життя з голками ходить.
- Довгі вуха, куций хвіст, невеликий сам на зріст. На городі побував, нам капусту попсував. Довгі ноги – скік та скік... Ми погнались, він утік...
- Хто в зиму холодну ходить злий та голодний?
- Уночі не спить, мишей сторожить.
- З хазяїном дружить, будинок стереже. Живе під ґанком, а хвіст бубликом.
- Сірий, так не вовк, довговухий, так не заєць. З копитами, так не кінь.

ЗАГАДКИ ПРО ПРЕДМЕТИ ПОБУТУ

- Вміє вишивати, шити, може ґудзики пришити, та без одягу донині рукодільниця-кравчиня.
- Не хижак, а зуби має. Не гризе і не кусає, а розчеше кіски Олі, чубчик Петрикові й Толі.
- Справно йде, хоч ніг немає, цоки-цок, усім співає. І секунди, і хвилини нам рахує він щоднини.
- Є у мене дивне скельце, що з усіх кривляється: як до нього усміхнешся, воно теж всміхається.
- Що за тітонька довгенька, на язик така гостренька? По лужку лишень пройшла —вся травиця полягла.

1. Чому прислів’я та приказки називають золотими зернами народної мудрості?
2. Наведи приклади народних прислів’їв та приказок про природу .

3. Які прислів’я та приказки про дружбу ти знаєш? Розкажи про свого друга, використовуючи прислів’я та приказки.
4. Правильно поєднай стрілочками частини прислів’їв.

Згода будує,	роком стає.
Без роботи день	а незгода руйнує.
Вік живи,	гуляй сміло.
Зробив діло –	вік учись.

5. З якою метою народ складав загадки?
6. Що називається загадкою?
7. Загадай деякі загадки своїм однокласникам.
8. Відгадай «загублені» слова.

1. … вчить, як на світі жить.
2. … дьогтю зіпсує бочку меду.
3. Не тоді коня сідлати, як … сідати.
4. Близький сусід кращий від далекого … .
5. … земля – мати, а чужа – мачуха.
6. Багач шукає апетиту, а бідний - … .

Відповіді:

1. Книга. 2. Ложка. 3. Треба. 4. Брата. 5. Рідна. 6. Хліба.

9. Відгадай загадки.

Сонечко маленьке,
Кисло –солоденьке.
На частинки поділю
Своїх друзів пригощу.

Ця широколистна пані
На землі і на паркані.
У стрючки, як у торби,
Заховала всі скарби.

Народжується з квітки,
Його всі люблять дітки,
Заліза в нім багато,
Рум'яне і хрустке.
А ну, скажіть, малята,
То що ж воно таке?

Хоч я і страшнуватий,
Ось палиця в руці,
Та як мені прогнати
Від проса горобців?

Ніщо не летіло,
Ніщо не злякало,
А вся затремтіла,
А вся задрижала.

Я не зебра, не верблюд,
Хоч і в Африці живу.
Довгий хвіст, риденька грива
І метка усім на диво.
Роги є, а ще копита,
Душа добра та відкрита.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ

Одним із найдавніших видів усної творчості народу є календарно-обрядові пісні, які відображали кожен цикл хліборобської праці в різні пори року. Усі календарно-обрядові пісні відзначаються ліризмом.

Залишки первісної обрядовості згодом були змішані з християнськими обрядами й пов'язані з церковно-календарними датами християнських свят.

До календарно-обрядових пісень належать:

- колядки, щедрівки (зимовий різдвяний цикл);
- веснянки, гаївки, або гагілки (весняний цикл);
- русальні (пов'язані зі святковим циклом колосіння збіжжя та розквіту природи наприкінці весни);
- купальські (переджниварський цикл середини літа);
- жниварські і стодольні (збирання врожаю в кінці літа).

Зимовий цикл. ***Колядки*** — це відтворення міфу про створення Світу і величальні пісні, призначені для кожної конкретної людини: господаря, господині, хлопця, дівчини, дитини. У них досить часто називаються імена тих, кого величають.

У цих піснях господарів називали панами, господинь – панями, княгинями, хлопців – богатирями, царевичами, дівчат – панночками, князівнами, царівнами.

Що ж означає слово коляда? В українців це і сам обряд, і різдвяна пісня, і винагорода за колядування. За твердженням давніх авторів, Коляда — один із язичницьких богів, що символізував початок року. Можливо, від Коляди походить і слово календар (річне коло).

Провідні мотиви колядок:

- кохання як запорука людського щастя;
- одвічне родинне благополуччя;
- уславлення народження Ісуса Христа;

- уславлення хліборобської праці, захисту рідної землі.

Щедрівки — пісні, що виконуються на щедрий вечір. У них звучать щедрі побажання рідним і близьким, а також наявні мотиви весняних господарських робіт, тому що в дохристиянські часи Новий рік святкувався навесні.

В колядках і щедрівках висловлювалися побажання щастя, здоров'я, доброго врожаю і приплоду худоби.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Добрий вечір тобі, пане господарю, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляйте столи та все килимами, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Та кладіть калачі з ярої пшениці, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Ой перший же празник — то Різдво Христове, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А другий же празник — Василя Святого, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А третій же празник — Святе Водохреща, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що перший празник зішле тобі втіху, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що другий празник зішле тобі щастя, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що третій празник зішле всім нам долю, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Веснянки — назва старовинних слов'янських обрядових пісень, пов'язаних із початком весни і наближенням весняних польових робіт. За народними уявленнями, весну приносять птахи. Першими прилітають жайворонки, тому їм присвячено багато веснянок. Випікається печиво у вигляді жайворонків, голубків, яке діти і розносять по селу, співаючи.

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

За допомогою веснянок люди передавали свою енергію природі, щоб усе живе навколо прокинулося, ожило.

Веснянки співаються майже завжди одночасно з танцями та іграми, які мають «закликати» весну та добрий урожай. У весняних іграх та хороводах імітуються рухи, характерні для трудової діяльності: засівання поля, збирання врожаю, обмолот тощо.

Назв у веснянок є багато: «ягівка», «гаілка», «галанівка», «риндзівка» та інші. Кожна місцевість, окрім особливої назви, мала ще й свої традиційні слова веснянок та веселих забав. Але, попри все, найголовнішим залишається те, що усі веснянки, як би їх не називали – це ті пісні, що звеселяють людей, несуть в їхні душі красу та оптимізм та є дорогоцінним скарбом ранньої культури наших прапрадідів.

Провідні мотиви веснянок:

- турбота про майбутній добробут;
- заклики та побажання (найчастіше звучать звертання до птахів: гусей, качок, лелек, зозуль, ластівок – їм ставлять запитання про майбутній урожай, просять принести літнє тепло);
- замовляння врожаю тощо.

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозуленька,
Сівши на лелії,
Співай, співай, товаришко,
Минає неділя.
Ой кувала зозуленька,
Сівши на барвінок,
Співай, співай, товаришко,
Минув понеділок.
Ой кувала зозуленька
Та й кувала сорок,
Співай, співай, товаришко,
Минає вівторок.
Ой кувала зозуленька,
Сіла на віконце,
Співай, співай, товаришко,
Бо заходить сонце.
Співай, співай, товаришко,
Бо вже не будемо,
Та не знаєм, товаришко,
Чи на рік діждемо.

ОЙ ВЕСНО, ВЕСНО, ДНЕМ КРАСНА

– Ой весно, весно, днем красна,
Що ж ти нам, весно, принесла?
– Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Вам, дівчатка, – по віночку
З хрещатого барвіночку.
Парубонькам – по кийочку,
А бабусям – по ціпочку.
Парубкам – товар гонити,
Бабусям – внучат глядіти.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

БЛАГОСЛОВИ, МАТИ

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проводжати!
Зимонька в візочку,
Літечко в човничку.

ЩО Ж ТИ НАМ, ВЕСНО, ПРИНЕСЛА

Що ж ти нам, весно, принесла?
Та принесла я вам літечко,
Щоб родилося житечко,
Ще й червонії квіточки,
Щоб квітчалися дівочки.
Пісеньки співали,
В решето складали,
Повісили решето на вербі;
Як налинули лебеді
Та звалили решето додолу, —
Час вам, дівчата, додому,
Мішайте свиням полову.
А ви, хлоп'ята, за нами,
Їжте полову з свинями,
А ви, дівчата, — калачі,
Щоб любили вас паничі.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

ТРАВКА-ВЕСНЯНКА

Травко-муравко,
Стелись на галявку,
На стежку до броду,
На стежку до хати,
Де ходить по воду
Іванкова мати.
Травко-ласкавко,
Стелись аж до ґанку.
— Ми будем з тобою, —
Матуся сказала.—
Покропим водою,
Щоб ти не зів'яла.
Травко-веснянко,
Стелись на полянку,
На згір'я шовкові,
На луки під гаєм,
На землю в обнові,
Де ми виростаєм.

Малюнок Балванович Лілії, учениці 10-А класу НРЦ «ШАНС»

Літній цикл. ***Русальні пісні*** виконуються під час Зелених свят на початку або в середині травня, у час найбільшого замаювання землі квітами й травами (Трійця).

Звичай вносити до хати зілля на Трійцю означає запросини русалок, бо вони живуть у травах і квітах. Це був своєрідний обряд вшанування їх, як своїх прародичів. У перший день Трійці русалок «виводять із села». Дівчата у

полі готують обід — поминальну тризну, заквітчують себе вінками і співають.

Купальські пісні. Пісні язичницького, купальського змісту, супроводжують розваги молоді під час літнього свята Купайла, що триває всю ніч. Купальське дійство складається з багатьох елементів: плетіння вінків; запалювання вогнища і стрибання через нього; прикрашання стрічками й віночками жіночого деревця (Карени, Купали); водіння хороводів навколо неї; запалювання колеса; спалювання солом'яної чоловічої ляльки Купала; ворожіння; купання тощо. Усі ці дії супроводжувалися піснями.

Купальські пісні умовно можна поділити на пісні-роздуми про кохання, пісні про нещасливу долю сироти, пісні про складне життя невістки.

Лейтмотив цього циклу — взаємини молодих.

Провідні мотиви купальських пісень: мрії дівчат про заміжжя, роздуми дівчат про свою долю, прощання з вільним життям під батьківською стріхою.

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівочки у віночку.

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на золотім кілочку,
На золотім кілочку, шовковім шнурочку.
А матінка взяла, миленькому дала.
Якби була знала, ще б кращого вбрала,
Злотом взолотила, м’ятою обвила.

Жниварські пісні. Жниварські пісні українців, як і всіх слов'янських народів, відображають урочисту, відповідальну пору в житті хлібороба — збирання врожаю.

Жниварські пісні поділяються на такі види:

- зажинкові, що виконуються до початку роботи;

- жнивні, що виконуються під час збирання врожаю;

- обжинкові (дожинкові), що супроводжували свято закінчення жнив. Жали і співали жнивних пісень переважно жінки.

Пісні звеличували, опоетизовували хліборобську працю, величали господаря, уславлювали женців.

Закінчивши жнива, женці мали відпочити на стерні, щоб не боліла спина і легко було жати наступного року.

Характерні особливості жниварських пісень:

- важлива роль описів природи;

- використання прийому художнього паралелізму (картини, образи природи служать і своєрідним поетичним зачином, і засобом психологічної характеристики людини);

- зменшено-пестлива лексика;

- яскраві гіперболи,

- порівняння;

- загальний ласкавий емоційний тон (нагадують колядки і щедрівки);

- величання поєднується з магічним заклинанням врожаю через побажання того, без чого неможливе життя землероба: здоров'я, добробуту, гаразду в сім'ї, гарного збіжжя.

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в стодолі лежати.
До межі, женчики, до межі,
Бо мої пиріжечки у діжі.
До краю, женчики, до краю,
То я вам пиріжечка покраю.
Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому:
— Возьміте мене, женчики, з собою
Та занесіть мене до господаря в стодолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
А дрібного дощику напився;
Нехай же я у стодолі одпочину,
Поки вивезуть знову на ниву.

КОТИВСЯ ВІНОЧОК ПО ПОЛЮ

Котився віночок по полю
да просився женчиків додому:
«Ой додому, женчики, ходіте,
да мене у стодолу візьміте.
Нехай же я в стодолі спочину,
а восени знову на поле вилину.
Бо вже я дрібного дощику напився,
вже ж я буйних вітриків начувся,
вже ж я од сонечка напікся,
од ясного місяця насвітився,
на яснії зіроньки надивився».

КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Колискові пісні — ліричні пісенні твори, які виконуються матір'ю (рідше батьком чи іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її приспати.

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Це ніжні, прості, художньо довершені поетичні твори. Ліричні й мелодійні, вони містять теплоту материнської любові до дитини, щирість почуттів, сподівання та мрії про її майбуття. Основною ознакою українських колискових є те, що вони в основному не багатослівні, однак глибокі за змістом.

А ТИ КОТИ-КОТИКУ, СІРЕНЬКИЙ ЖИВОТИКУ

А ти коти-котику,
Сіренький животику,
Ходи-но до хати,
Маля колисати,
А-а-а люлі-лю.

Ходи-но до хати,
Будеш муркотати,
Маля засинати,
Маля засинати...

ВЖЕ НІЧКА ПІД ВІКОНЕЧКОМ

Вже нічка під віконечком,
Лягає спати сонечко.
Спи, моя дитинко маленька,
Біля тебе рідная ненька.
А-а, а-а, люлі-люлі.
Спи, моя дитинко маленька,
Біля тебе рідная ненька.
А-а, а-а, люлі-люлі.

Колиска ясеновая,
Присняться сни шовковії,
Хай Вітчизни ріднеє небо
Мирним буде завжди для тебе!
А-а, а-а, люлі-люлі.
Хай Вітчизни ріднеє небо
Мирним буде завжди для тебе!
А-а, а-а, люлі-люлі.

ОЙ ЛЮЛІ-ЛЮЛІ-ЛЮ

Ой, ой люлі-люлі-люлі-лю
Спатоньки хочу.
Ой люлі-люлі-лю
Спатоньки хочу.

Покладу я голівоньку
На білую постілоньку
Ой люлі-люлі-лю
Засинаю...

ПОВІШУ Я КОЛИСОЧКУ, ТА Й НА КАЛИНОЧКУ

Повішу я колисочку,
Та й на калиночку.
Буде вітер колисати
Мою дитиночку.
Буде вітер колисати,
Пташечки — співати.

Буде моя дитиночка
В колисочці спати.
Повішу я колисочку
На вербу, на вербу, —
Ой, чи вітер поколише,
Поки я ся верну?

1. Хто складав народні пісні?
2. На які види поділяються народні пісні?
3. Проспівай у класі свою улюблену народну пісню.
4. Чому в колискових піснях вживаються пестливі слова?
5. Пригадай, які колискові пісні тобі співала мама.
6. Чи доводилось тобі коли-небудь колядувати або щедрувати?
7. Які ти знаєш колядки або щедрівки?
8. Розкажи, як у твоїй родині святкують зимові свята.
9. Розгадай ребус.

10. Чого народ ждав від весни?
11. Згадай, як святкують у твоїй сім'ї Івана Купала.
12. Що ти знаєш про жнива? Із чого можна сплести вінок у жнива?

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Історичні пісні – це твори, в яких розповідається про важливі події в житті народу, про відомих, а іноді й безіменних героїв минулого. Історичні пісні виникали в різні часи і зображували події своєї епохи, але не кожна стара пісня є історичною, а лише та, в якій оспівуються важливі суспільні події та видатні особи, учасники цих подій.

Часто історичні пісні складалися самими учасниками чи свідками подій.

В історичних піснях основна увага зосереджується на відображенні якоїсь конкретної події чи певного епізоду, розповідь ведеться динамічно.

Іван Сірко – кошовий запорожців, людина легендарного життя і відчайдушних подвигів. Сірко оспіваний у багатьох творах фольклору. У піснях йдеться про Сірка як про борця проти турецько-татарської навали.

У творі «Та ой як крикнув же та козак Сірко» образ легендарного кошового і його воїнів змальовано найпоетичнішими словами. У пісні звучить тема любові народу до своїх оборонців.

ТА ОЙ ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

Та ой як крикнув же та козак Сірко
Та ой на своїх же, гей, козаченьків:
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана в гості!
Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана в гості!»
Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко з Січі виїжджає,
А ми думали, а ми думали,
Що орел із Січі вилітає.
А ми думали, а ми думали,
Що орел із Січі вилітає.

Гей, то військо, славне запорізьке,
Та на Кримський шлях із Січі виїжджало,
А ми думали, а ми думали,
Що орли по степу літали.
А ми думали, а ми думали,
Що орли по степу літали.
А ж то Сірко, та козак же Сірко,
Та на конику він виїжджає,
А ми думали, а ми думали,
Що орел по степу літає.
А ми думали, а ми думали,
Що орел по степу літає.
А ж то військо та славне запорізьке
Та на вороних конях в степу виграває,
А ми думали, а ми думали,
Що то місяць в степу зіходжає.
А ми думали, а ми думали,
Що то місяць в степу зіходжає.
А ж то козак Сірко, та козак же Сірко
На битому шляху та татар оступає,
А ми думали, а ми думали,
Що орел по степу літає.
А ми думали, а ми думали,
Що орел по степу літає.

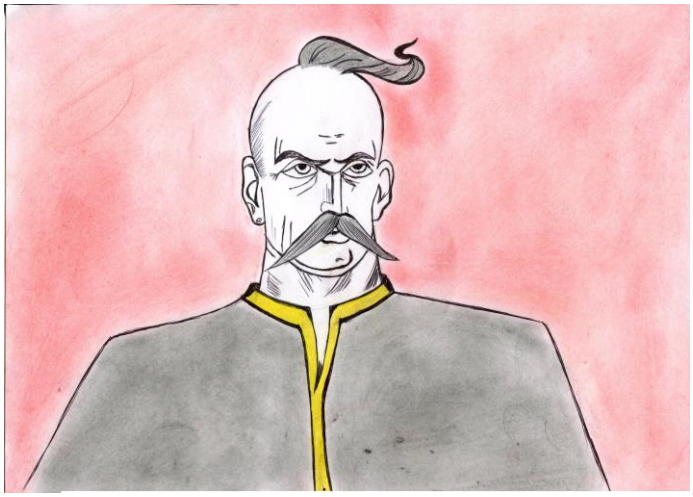

Малюнок Дяченко О.В.,
учителя НРЦ «ШАНС»

1. Які пісні називаються історичними? Чому?
2. Хто такий Іван Сірко? Що ти знаєш про нього?
3. Як народ ставиться до козака Сірка? Знайди відповідь у пісні та зачитай.
4. Прочитай ребус.

ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Таку назву дано пісням, що написані конкретними авторами — поетами й композиторами — і широко виконуються поряд із народними. Отже, до фольклору вони увійшли завдяки популярності й усному поширенню серед людей.

Однією з найвідоміших народних пісень літературного походження є гімн «Ще не вмерла Україна». Гімн – це врочиста пісня на честь певного героя, визначної події чи держави. Національні гімни звеличують народ, оспівують його єдність, силу, прославляють боротьбу за свободу та кращу долю.

Павло Чубинський написав текст пісні «Ще не вмерла Україна», якій судилося стати Державним Гімном нашої Батьківщини.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля.
Ще нам, браття - українці, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запанує і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Станем, браття, всі за волю, від Сяну до Дону,
В рідній краї панувати не дамо нікому.

Чорне море ще всміхнеться, і Дніпро зрадіє,
Що на нашій Україні доленька доспіє.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

МОЛИТВА

Слова Олександра Кониського
Музика Миколи Лисенка

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимось, Боже єдиний:
Нам Україну храни,
Всі свої ласки й щедроти
Ти на люд наш зверни!

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа!
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

Малюнок Дяченко О.В.,
вчителя НРЦ «ШАНС»

НАРОДНА ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ, ЯКУ ГОСПОДЬ ОБДАРУВАВ ПІСНЕЮ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну і порядок, росіяни — владність, поляки — здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

— Хто ти? Чого плачеш? — запитав Господь.

— Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з удів та сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

— Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

— Є у мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це — пісня. Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

ЛІРИЧНІ ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Наша земля багата на поетів-піснярів. Пісня – це твір, у якому гармонійно поєднуються поетичний текст і мелодія. Народжується вона у творчій співпраці поета і композитора.

Перлиною пісенної творчості Василя Діденка є твір «На долині туман». Щемливо бринять рядки радісної, щасливої пісні.

НА ДОЛИНІ ТУМАН

На долині туман,
На долині туман упав.
Мак червоний в росі,
Мак червоний в росі скупав.
По стежині дівча,
По стежині дівча ішло.
Тепле літо в очах,
Тепле літо в очах цвіло.
На долині туман,
На долині туман упав,
Білі ніжки в росі,
Білі ніжки в росі скупав.
Попід гору дівча,
Попід гору дівча ішло.
Мак червоний в село,
Мак червоний в село несло.
За дівчам тим і я,
За дівчам тим і я ступав,
Бо в долині туман,
Бо в долині туман розтав.

1. Чому дівчина-Україна постає в легенді безталанною?
2. Що просить О. Кониський у Бога для українського народу?
3. Як авторська пісня стає народною?
4. Відгадай ребус.

ПИСЬМЕННИКИ РІДНОГО КРАЮ

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ XVIII СТОЛІТТЯ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

(1722—1794)

Григорій Сковорода народився в містечку Чорнухи Лубенського полку, що нині на Полтавщині, у небагатій козацькій родині. Після здобуття початкової освіти в сільській школі з 1734 року навчався у Києво-Могилянській академії. У навчанні був перший, і вчителі хвалили свого старанного учня. Вивчив латинську, грецьку, церковнослов'янську, польську, німецьку й інші мови, ознайомився з творами багатьох філософів та письменників.

У 1741 році Григорій разом з іншими музично обдарованими студентами потрапляє до Петербурга для співу в придворній хоровій капелі. У 1745–1750 роках перебував в Угорщині, подорожував по Австрії (Відень), Польщі, Італії. Після мандрівки він повернувся в Україну, працював викладачем Переяславського й Харківського колегіумів, домашнім учителем у поміщика, писав свої твори.

З 1769 року Григорій Сковорода обрав зовсім новий і незнаний до того стиль життя — мандрівку, яка тривала до самої смерті, майже тридцять років. Була вона повна пригод, оповита переказами й легендами. У ній ніколи не

розлучався філософ із Біблією, сопілкою або флейтою і своїми писаннями. Слава про нього йшла всюди, і кожний, чи то пан, чи селянин хотів його побачити й почути. Тож аудиторія його була дуже численна і різнорідна, і всі розуміли його — речника великої правди.

Щастя письменник убачав не в маєтках і славі, а в житті в злагоді із совістю, шляхом до щастя вважав самопізнання.

З творчої спадщини Григорія Сковороди залишилися збірка ліричних поезій «Сад божественних пісень», книга «Байки харківські», філософські трактати й притчі.

З 1769 – 1774 рр. письменник створив 30 байок, які ввійшли до збірки «Байки харківські». Для Сковороди байка – це «мудра іграшка», що приховує в собі зерно Божої істини. Байки Сковороди двочастинні: розповідь змінює «сила» (мораль), що інколи переростає у філософські роздуми.

Значна частина байок присвячена темі «сродної праці». Байкар переконаний, що кожну людину Бог наділив певним даром. Треба вчитися розпізнавати його. Той, хто вибирає собі життєву справу не за природними нахилами, а орієнтуючись на славу, матеріальну вигоду, прибутки, шкодить і собі, і суспільству. Саме цю думку розвиває автор у байці «Бджола й Шершень».

Мораль байки: праця має стати для людини природною потребою, «найсолодшою поживою». Тільки тоді життя буде змістовним.

Помер Сковорода 9 листопада 1794 року в селі Пан-Іванівці (зараз Сковородинівка) Золочевського району Харківської області в маєтку знайомого поміщика. Перед смертю Григорій Савич сам викопав собі біля гаю могилу й заповідав зробити на могилі напис: «Світ ловив мене, та не впіймав». Його заповіт було виконано.

БДЖОЛА ТА ШЕРШЕНЬ

— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш через дурість свою

збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

— Ти поважний дурень, пане раднику,— відповіла Бджола.— Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-злодійському добувати, як часом ваша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До цього ми народжені і будемо такі, доки не помремо. А без цього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

Сила. Шершень — це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола — це символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться…

ВОРОНА Й ЧИЖ

Неподалік від озера, з якого визирали жаби, сидів на гілці й виспівував Чиж. Поблизу нього крякала собі й Ворона, та, бачачи, що Чиж не полишає співати, сказала:

— Чого ще й ти сюди пнешся, жабо?

— А чому це ти мене звеш жабою? — спитав Чиж Ворону.

— Тому, що ти так само зелений, як та жаба.

— Коли я жаба,— мовив на те Чиж,— тоді ти сама справжнісінька жабера, бо спів твій дуже схожий на жаб'ячий.

Сила. Серце і звичаї людські, а не зовнішні якості мають свідчити за те, хто ти є. Дерево по плодах пізнається.

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

СОБАКИ І ВОВК

У Тітира, пастуха, жили Левкон та Фірідам, два пси, у великій дружбі. Вони прославились і серед диких, і серед домашніх звірів. Вовк, від заздрості на їхню славу, вишукав хвилю і став набиватися до них у друзі.

— Прошу мене любити та жалувати, панове мої,— сказав Вовк з удаваною чемністю.—

Ви мене надзвичайно

вщасливите, коли дозволите мені бути третім вашим товаришем. Вважатиму це собі за велику честь.

Потім понарозказував їм про славних і багатих предків своїх, про модні науки, в яких стараннями батьків був вихований.

— Коли ж,— додав Вовк,— родом та науками хвалитися серед розумних вважається за дурість, то маю кращі гідності, щоб ви мене оцінили і полюбили. Я на обох вас схожий, а голосом і волосом — на пана Фірідама... В одному лише не криюся, що маю хвіст лисячий, а погляд вовчий.

Левкон відповів, що хоч Тітир на них зовсім не схожий, однак є третім для них другом, що він без Фірідама ніякого діла не починає. Тоді Фірідам сказав таке:

— Голосом і волосом ти справді на нас схожий, але серце твоє далеко стоїть. Ми стережемо вівці, задоволені вовною і молоком, а ви з овець шкуру здираєте і їсте їх замість хліба. Найбільше ж не подобається нам дзеркало душі твоєї — хитрий погляд твій, що скоса на баранця позирає, який онде ходить неподалік.

Сила. І рід, і багатство, і чин, і споріднення, і тілесні принади, й науки не спроможні утвердити дружбу. Лише серця, думками єдині, й однакова чесність людяних душ, що у двох чи трьох тілах живуть,— ось де справжня любов і єдність...

1. Де народився Григорій Сковорода?
2. У чому письменник вбачав щастя людини?
3. Чому праця приносить радість людині? А ти любиш працювати?
4. Знайди «заховані» слова: а) **працярадсйва**; б**) дкаимедслфюа**; в) **чамсьобджола.**
5. Чого навчає байка «Бджола й Шершень»?
6. Серед ілюстрацій знайди бджолу та шершня.

7. Ким ти мрієш бути в майбутньому? Яка професія тобі подобається?
8. У чому автор вбачав прояви справжньої дружби?
9. Розкажи про свого друга. Чи вмієш ти дружити?

ІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX – XX ст.

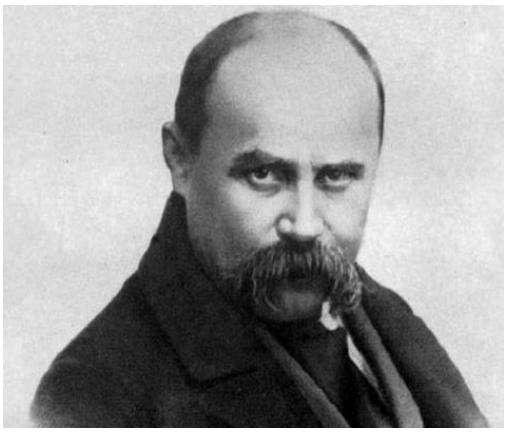

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(1814-1861)

Важким і тернистим був життєвий шлях народного співця. Народився Тарас Григорович Шевченко 9 березня 1814 року в селі Моринцях на Черкащині у сім'ї кріпаків. У Моринцях та в сусідньому селі Кирилівці (тепер Шевченкове) пройшло його гірке дитинство. Жили вони в злиднях, багато працювали, щоб прогодувати сім'ю, а була вона чималенька. Старша сестра Катерина була Тарасові за няньку. З дитинства хлопець був допитливим, любив малювати, співати. Тарасові було дев'ять років, коли він залишилися без матері. Батько одружився вдруге. Мачуха мала трьох своїх дітей, і життя в хаті стало нестерпним. Коли ж через два роки помер і батько, хлопець пішов у найми.

Тарасові дуже хотілося вчитися. Але шкільний дяк, до якого найнявся малий за можливість навчатися, виявився п'яницею і змушував його красти. Хлопець знайшов собі нового вчителя — маляра, але Тараса приставили козачком до пана. Це була нудна робота: цілими днями чекати, поки господар забажає люльку чи склянку води, яка стоїть поряд із ним на столі. Нехтуючи забороною, Тарас таємно перемальовував картини зі стін панського будинку. За це його одного разу дуже покарали. Але й помітили неабиякі здібності кріпака і вирішили віддати його до майстра вчитися на «кімнатного живописця».

У 1829 – 1831 рр. разом із дворовими кріпаками перебував у Києві і Вільно, місці нового призначення молодого поміщика Енгельгардта, де вперше мав можливість познайомитися з великим містом, з польською культурою. 1831 року в складі поміщицької челяді Шевченко з паном прибуває до Петербурга. Тараса віддали на чотири роки в науку до майстра Ширяєва.

Нелегко жилося Шевченкові у Ширяєва. Майстер годував своїх учнів погано, одягав убого, примушував їх виконувати різноманітну хатню роботу. Але все ж тут талановитий юнак одержав можливість пізнати справжню малярську справу.

У вільний час Шевченко любив бувати в петербурзькому Літньому саду, прикрашеному численними статуями. Статуї вабили юнака, і він їх змальовував. Одного разу за цією роботою застав Тараса його земляк Іван Сошенко, який тоді вчився в Академії мистецтв. Сошенка глибоко схвилювала гірка доля талановитого кріпака. Він познайомив Шевченка з видатним Брюлловим і Венеціановим, які вирішили викупити його з кріпацтва.

22 квітня 1838 року, на двадцять четвертому році життя, друзі викупили Тараса з кріпацтва. Із сльозами радості зустрів Шевченко звістку про волю. Він із великим завзяттям узявся за науку. Навчаючись у Петербурзькій академії мистецтв, водночас здобував знання з мови, літератури, історії, географії і незабаром став освіченою людиною. У 1840 році друзі-земляки посприяли виходу у світ першої книги його віршів — «Кобзаря». До нього ввійшло 8 творів – «Думи мої, думи мої», «Катерина», «Тополя» та ін. Поезія Шевченка будила прагнення до волі, піднімала національну гідність українців.

У 1843-1845 роках у складі археографічної комісії подорожує Україною. У 1846 році поет входить до таємної політичної організації – Кирило-Мефодіївського товариства. За участь у цій організації та за революційну поезію був заарештований весною 1847 року і відправлений на

заслання із забороною писати й малювати солдатом в Орську фортецю, а потім в Оренбург у Новопетровську фортецю, на березі Аральського моря.

У 1857 році Шевченко повертається із заслання. У 1859 році він відвідує Україну.

Мріяв Тарас оселитися десь над Дніпром, жити серед рідного народу. Та не пощастило йому здійснити цю мрію. Постійні переслідування, в'язниці, заслання підірвали здоров'я поета. Ще 9 березня 1861 року друзі й знайомі вітали Тараса Григоровича із 47-річчям з дня народження, а 10 березня вранці перестало битися палке серце великого поета.

Україна втратила одного з найталановитіших своїх синів. Смерть Тараса Шевченка застала в Петербурзі, далеко від рідної землі. Поховали поета спочатку на Смоленському кладовищі в Петербурзі. Через два місяці домовину з його тілом було перевезено в Україну і за поетовим заповітом поховано на високій горі над Дніпром поблизу Канева. Цю гору народ назвав Тарасовою.

ЯКБИ ВИ ЗНАЛИ, ПАНИЧІ

Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили
Та марне Бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм.
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози. Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!
Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам.
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили!
А сестри! Сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії,
Для кого в світі живете?
Ви в наймах виросли чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

І ВИРІС Я НА ЧУЖИНІ

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї:
То одинокому мені
Здається – кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна…
Аж бачу, там тілько добро,
Де нас нема. В лиху годину
Якось недавно довелось
Мені заїхать в Україну,
У те найкращеє село…
У те, де мати повивала
Мене малого і вночі
На свічку Богу заробляла;
Поклони тяжкії б'ючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину… Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла,
А то б ти Бога прокляла
За мій талан.
. . . . . .
Аж страх погано
У тім хорошому селі.
Чорніше чорної землі
Блукають люди, повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!..
. . . . . .
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.
І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві… Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини,
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани…
. . . . . .
Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадать.
А ще поганше на Украйні
Дивитись, плакать – і мовчать!
А як не бачиш того лиха,
То скрізь здається любо, тихо,
І на Україні добро.
Меж горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну.
А понад ним зеленіють
Широкії села,
А у селах у веселих
І люде веселі.
Воно б, може, так і сталось,
Якби не осталось
Сліду панського в Украйні.

СОНЦЕ ЗАХОДИТЬ, ГОРИ ЧОРНІЮТЬ

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люди, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.

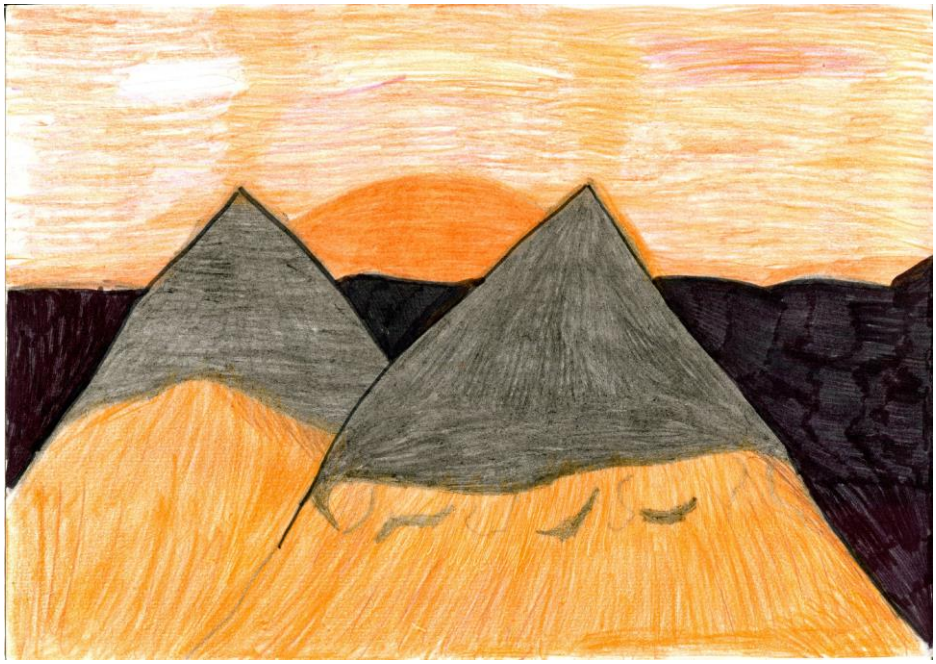

Малюнок Соколової Анастасії, учениці 9-Б класу НРЦ «ШАНС»

СЕЛО! І СЕРЦЕ ОДПОЧИНЕ

Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні —
неначе писанка село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
а на горі стоять палати,
неначе диво. А кругом
широколистії тополі,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

МЕНІ ОДНАКОВО, ЧИ БУДУ

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

І ДОСІ СНИТЬСЯ: ПІД ГОРОЮ

І досі сниться: під горою
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошеє та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить,
І усміхається, і стиха
Промовить нишком:
— Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?

І нищечком старий читає,
Перехрестившись, «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас.
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

1. Пригадай, які ти знаєш твори, де розповідається про життя Тараса Шевченка?
2. Чому Т. Шевченка заарештували?
3. Про що мріяв поет?
4. Що тебе найбільше захоплює у житті Шевченка?
5. Про яке село згадує Т. Г. Шевченко у вірші «І виріс я на чужині»?
6. Подумай, які настрої та почуття Тараса Шевченка передані у вірші «Сонце заходить»?

7. Яка роль пестливих слів у цьому творі?
8. Прочитай ребуси, що пов’язані з біографією поета.

Р

кобзар

,,

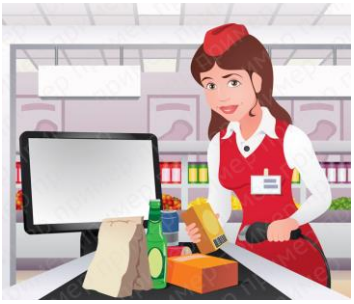

,

,,

Ч І

черкаси

Мої мрії

ЛЕОНІД ГЛІБОВ

(1827-1893)

За столом сидів чоловік – сивий, високочолий, з орлиним носом. Перед ним лежав аркушик паперу, на який він дивився крізь лупу. Коли підводив голову, вражали його великі, ніби застиглі у здивуванні очі. Чоловік був майже сліпий. Час від часу він відкидав набік лупу і навпомацки писав під лінійку.

Увійшов поштар, і з його рук, як голуби, випурхнули конверти. На одних вправною рукою дорослого написано: «Леонідові Івановичу Глібову», на інших – невпевнені дитячі кривулі: «Дідусеві Кениру».

Старий, немічний дідок підходить до вікна, розгортає листи, й його очі враз ніби оживають: не забувають люди. Хто ж він, цей непоказний дідок?

Він був талановитим письменником, якого знали не тільки в Україні, а й за її межами. Його байки, вірші, загадки любили і дорослі, і малі.

Леонід Іванович Глібов, великий український байкар, народився у селі Веселий Поділ на Полтавщині. Батько працював управителем маєтку поміщиків Родзянків. Льолик (так прозвали його в родині) був веселим і жвавим хлопчиком, любив квіти, доглядав за ними. За це його жартома прозвали «квітчастим королем». Від матері – освіченої людини – навчився грамоти. Коли хлопцеві виповнилося 13 років, його віддали навчатися до Полтавської гімназії, де він почав писати вірші.

У 1846 році вийшла перша збірочка віршів юного поета, за що він одержав догану від гімназійного керівництва, бо гімназист не мав права будь-що робити без дозволу начальства. Хлопчик ріс хворобливим, часто пропускав заняття. Тому його залишили на другий рік навчання у шостому класі. Батьки забрали сина додому на хутір. Там юнак займався самоосвітою, багато читав, писав вірші. У 1849 році вступив до Ніжинського ліцею вищих наук. Саме в цей час Глібов написав більшість своїх знаменитих байок.

Згодом стає учителем географії в Чернігівській гімназії. Леонід Іванович був добрим учителем і знав, чим цікавиться весела й допитлива дітвора. Для неї мудрий поет під іменем дідуся Кенира написав багато жартівливих віршів, казок та загадок. Він умів своїми творами входити у світ дитячих уявлень, пошуків та мрій, зігрівати їх душевним теплом, наповнювати життєстверджуючим оптимізмом. Для учнів Леонід Глібов був порадником, другом. У львівському журналі «Дзвінок» письменник друкував свої твори. Леонід Глібов любив природу, захоплювався її красою.

Останні роки життя Леонід Глібов тяжко хворів, майже повністю втратив зір, але продовжував працювати. Помер 10 листопада 1893 р. в Чернігові. Похований біля Троїцького монастиря.

Давно вже немає чарівника слова – дідуся Кенира. Проте живуть його невмирущі твори. З покоління в покоління передаються вони як дорогоцінні скарби.

ЛАСТІВКА Й ШУЛІКА

Трудяща Ластівка край берега літала,
Земельку мокрую збирала,
Щоб хатоньку собі зліпить,
Щоб де було і їй, і діткам жить,
Тихеньку долю веселити,
І Бога, і людей хвалити.
Сидів Шуліка на вербі
І так до неї обізвався:
— Дивуюсь я тобі,—
Не раз я придивлявся,
Усе ти між людьми і не боїшся їх,

Пройдисвітів таких,
Не тільки що під стріхою співаєш,
Ще й у вікно літаєш…
От хоч і я — не в тебе вдавсь,
Шулікою на світі звуся,
А лиха від людей набравсь,
І зло бере, а все-таки боюся;
Досадно стане хоч кому:
Тобі привіт, мені — біда велика.—
А та йому:
— Я — Ластівка, а ти — Шуліка;
Я людям не чинила зла,
Де не була,
А ти подумай, пане-брате,
Яке життя твоє завзяте:
Ввесь вік курчат і пташечок хапав,
Ні ласки, ні жалю не знав.
Давно-давно мовляють люди:
Що добренько роби, то добре й буде.

ЛЕВ ТА МИША

Старенька Миша горювала:
Їй ніде, бідній, було жить,
Головоньки на старість прихилить;
Сама собі по світові блукала…
Діток нема: були колись —
Теперечки по світу розбрелись,
Одним одна зосталась мати.
Пішла вона звичайненько прохати,
Щоб Лев в дуплі дозволив їй,
Самотній та старій,
Хазяйство завести маленьке
Біля їх милості близенько.
— Хоч сила всім страшна твоя,
Хоч пан ти,— каже,— між панами,
Та хто зна, що ще буде з нами:
В пригоді, може, стану й я…
— Хто? Ти? — Лев заревів.— Така погана?
Мене, такого пана,
Сюди задурювать прийшла?
Пішла!
Бач, теревені розпустила!
Тікай, поки ще ціла! —
Злякалась Миша та притьмом,
Поміж травою, лопушком
З переполоху почухрала —
Туди-сюди— й з очей пропала.
Раз Лев пішов поживи розглядать
Та у тенета якось і піймався.
Рвонув він раз — тенета не тріщать;
Удруге, втретє — ні… Вже як не силкувався,
Як не ревів,
Як не вертів,
А все-таки не вивертівсь — зостався.
Прибігли люди, узяли
Зв'язали бідного та й повезли
По ярмарках в залізній клітці
На диво світові всьому
(Видно, були німецькі митці!).
Прийшлося гірко бідному йому…
Згадав про Мишу, що вона казала,
Та й дума плачучи: «Якби вона була,
Загинути б мені, дурному, не дала:
Тенета б всі попрогризала…
І я б гуляв оце в зеленому гаю,

Мов у раю…»
А сам, сердешний, слізоньки ковтає:
Є каяття, та вороття немає!
Скажу я, люди добрі, й вам
(До казки приказка годиться,
Хоч і панам):
«Не плюй в колодязь: пригодиться
Води напиться».

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

ЖУРБА

Стоїть гора висока,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька:
Як скло, вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони, —
Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко —
І понесе вода.

Журюся й я над річкою —
Біжить вона, шумить,
А в мене бідне серденько
І мліє, і болить.

Ой річечко, голубонько!
Як хвилечки твої —
Пробігли дні щасливії
І радості мої...

До тебе, моя річенько,
Ще вернеться весна;
А молодість… не вернеться —
Не вернеться вона!..

Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить;
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.

Як хороше, як весело
На білім світі жить!..
Чого ж у мене серденько
І мліє, і болить?

Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість... не вернеться —
Не вернеться вона!..

Малюнок Калини Світлани, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Синиця

Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море буцімто згорить, —
Така, бач, є у неї сила.
За вітром слава полетіла
По всіх усюдах і кутках,
По байраках і по садках,
Далеко — аж за синє море...
Усім, хто був на морі, горе!
Ану — до берега тікать,
Мерщій добро своє ховать
Од проклятущої Синиці.
Як назлетілось тії птиці,
Як назбиралося звірей,
Людей —
Дивитися на чудасію!..
А пересудливі жінки
Побрали ще й ложки,
Бо мали ту надію,
Як море стане закипать,
Щоб юшки добре посьорбать,
Якої й зроду не сьорбали
(Вони вже, бачте, позвикали
Скрізь по обідах куштувать).
От ждуть вони, стоять.
Усі баньки повитріщали...
— От-от уже почне кипіть, —
Хто-небудь нищечком мовляє, —
Ось цитьте, зараз запалає... —
А море все собі гуляє,
І не кипить, і не горить.
Так що ж Синиця?.. Та мовчить!
І запалить не запалила,
А тільки слави наробила

Та з сорому й сховалася кудись.
За сюю капосну дурницю
Полаяли Синицю
Та й розійшлись.

Яка ж в цій байці, браття, сила?
А та: ніколи не хвались,
Поки гаразд не зробиш діла.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Бачить — не бачить

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.
Кривду соромить,
Правди навчає,
Часом жартує,
Смішки справляє,—
Люба розмова;
Дай, Боже, діти,
З нею довіку
Знаться-дружити.
Хто ж то такая
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартовлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді,
Річ коротенька:
Книжка, та й годі.

1. З якими творами Леоніда Глібова ти познайомився в попередніх класах? Які з них тобі найбільше сподобалися?
2. Чому Леоніда Глібова називають байкарем?
3. У чому полягає повчальний зміст байок?
4. Розкажи, чи завжди ти доводиш до кінця розпочату справу. Чому?
5. Книга чи комп’ютер? Переконай!

МАРКО ВОВЧОК

(1833-1907)

Справжнє прізвище письменниці — Марія Олександрівна Вілінська.

Народилася 22 грудня 1833 р. в селі Єкатерининське Єлецького повіту на Орловщині в родині збіднілого дворянина. У 6 років вона втратила свого ніжного і люблячого батька. Мати вдруге вийшла заміж. На жаль, вітчим був грубою, некультурною і жорстокою людиною. Він зневажав матір, з неприхованою злістю ставився до її дітей, знущався з кріпаків (побачене в дитинстві пізніше стало матеріалом для творів Марка Вовчка).

Щоб ізолювати Машу від поганого впливу вітчима, мати часто віддавала її в сім'ю своїх родичів. Разом із тітчиними дітьми Марія вивчала іноземні мови, до чого мала великі здібності. В зрілому віці вона володіла вісьмома іноземними мовами: англійською, французькою, німецькою, італійською, польською тощо. Захоплювалася музикою, брала участь у домашніх виставах, любила художню літературу. У 1845—1847 рр. Марія навчалась у приватному жіночому пансіоні в Харкові. Дмитро Вілінський, брат письменниці, згадував, що сестра відзначалась допитливим розумом і великою жадобою знань.

Після закінчення пансіону жила в місті Орлі в родині своєї багатої тітки Катерини Петрівни Мордовіної. У тітчиному салоні в певні дні

збиралися письменники, композитори і вели розмови про літературу, мистецтво. Марія теж брала участь у літературних вечорах, де і зустріла майбутнього чоловіка, фольклориста та етнографа Опанаса Марковича, який був засланий в Орел за участь у Кирило-Мефодіївському братстві.

У 1851 р. Марія одружилась з О. Марковичем і разом із чоловіком виїхала в Україну, займалась фольклористикою та етнографією. Жила в Чернігові, у Києві, Немирові на Вінниччині.

Марія Олександрівна, росіянка за національністю, наполегливо вивчає українську мову. За порівняно короткий час письменниця прекрасно оволоділа українською мовою.

У 1856р. Марія Олександрівна розпочала літературну діяльність, взяла псевдонім Марко Вовчок. Наступного року в Петербурзі вийшли «Народні оповідання» — перша книга Марка Вовчка. Тарас Шевченко, прочитавши «Народні оповідання», записав у своєму щоденнику: «Конче потрібно буде написати їй листа і подякувати за надану радість читанням її натхненної книжки».

На початку 1859 року Марко Вовчок переїхала до Петербурга. Уже на другий день по приїзді в столицю вона зустрілася з Тарасом Шевченком. На спомин про цю хвилюючу зустріч поет написав вірш «Марку Вовчку», в якому назвав авторку «Народних оповідань» «зоренькою святою», «силою молодою».

Марко Вовчок написала багато оповідань і повістей для дітей. Серед них оповідання «Невільничка», «Дев’ять братів і десята сестриця Галя», повість «Кармелюк» та ін.

Померла Марія Вілінська 28 липня 1907р. на хуторі Долинськ (тепер місто Нальчик) на Кавказі, де й похована.

КОЗАЧКА

(Скорочено)

Жив у нас у селі козак Хмара; багатир був! Що було в його поля, худоби, що всякого добра! Не дав йому Господь діточок купочки, уродилась дівчинка одна одним, як сонечко в небі. Випестили її, викохали хорошу й чепурну, і на розум добрий навчили. Уже шістнадцятий годок минає Олесі, вже й свати почали в хату навертатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочки не змовляють: «Ще нехай погуляє, то буде чим дівування згадати. Ще не час голівку молоденьку на господарстві клопотати; нехай погуляє дівчиною».

А що вже женихів було, Боже мій милий! Де вона пройде, то як рій гуде! Та й дівчина ж була! Велична, хороша, до всякого привітна й ласкава, і заговорить, і засміється, і пожартує; а де вже помітила що незвичайне, то так погляне, наче холодною водою зіллє, і одійде собі геть.

Жила в батька-матері, не знаючи горя ані лиха. Сказано, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки, як би погулять весело. Да вже як там хороше й розкішно не жилося, треба було й їй свого лиха одбути. Занедужала перше мати: таки вже старенька була; похиріла неділь зо дві та й переставилась. За ненькою й батько помер з нудьги та з жалю за вірним подружжям, що з нею молодий вік ізвікував.

Осталась Олеся сиротою. Плакала-плакала, та треба було привикати. Добрі люди її не забували: то стара тітка прийде, розважить, то дівчата прибіжать, нащебечуть; а коли, то й за собою витягнуть. Дождали осені. Свати й не переводяться в Олесиній хаті: одні за двері, другі на поріг. А вона все дякує та одмовляється то тим, то сим…

Аж ось шле свати Іван Золотаренко. Олеся пошанувала любих гостей і рушники подавала.

малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

А сей Іван Золотаренко та був кріпак. Такий-то виходився хороший, моторний, і не пізнати його, що в гіркому кріпацтві зріс.

Догадались тоді вже всі, кого Олеся дожидала, та так і забурчало по селу, мов у джерелі: «Як то можна! Та де се видано! Та хто таке чув, щоб вільна козачка за кріпака оддавалась!»

Та що не вмовляли Олесі, нічого не помоглось. Тільки гірш дівчину засмутили. Слухаючи їх щирої й розсудливої ради, хоч і одмовляла їм, що не вповає ані на худобу, бо має й сама, ані на вільність: «Що, – каже, – по тому, що буде вільний, коли не буде любий?» – а проте сльози так з очей і ринуть.

От і повінчались; ходять по селу та на весілля запрошують.

II

Другого дня пішли панам поклонитись. Не почула Олеся ні привіту, ні совіту, ані любого та веселого погляду не побачила. Пани такі якісь сердиті, а горді – аж надимаються. «Будь покірна, – наказують, – та до роботи панської щира!» І чудно, і сумно було Олесі таке слухати! А далі й страшно стало. Се справдішня невольниця вона буде!.. І марно її літа молодії перейдуть! Марно пишная краса зов'яне в щоденній тяжкій роботі – у неволі!..

Живе Олеся рік, і другий, і третій, і четвертий. Благословив Господь діточками: три сини, як три соколи. А що попомучилась вона, що сліз

повиливала над ними, – мати Божа! Сказано, у дитини заболить пучка, а в матері серце.

Пересумує день у роботі, увечері біжить – що там мої діточки, як? А серце мре, непевна вона, чи діток застане живих і здорових. Хіба таке не бувало, що в одної жінки разом два сини втопились, граючись коло ставу на березі?

Підросли діти, збулась сього клопоту, так друге лихо приспіло: то пан Семенка, то паничі Йвася шпирують – не догодив, то пані гримає на Тишка – біг коло неї, не вклонився. Щодня Божого діточки її, як бубон, збиті. А хоч коли й мине день без карності, все неспокійно, все серце смутиться, все горя та лиха сподівається.

Тільки що діти літ стали доходити, що вже матері і втіха, і поміч, позабирали їх до покоїв. З того часу не було веселої минути ані спокійного спання Олесі: і вдень і вночі перед очима чорнявії хлопченята, потомлені, поблідлі, привиджуються: самі в покою сидять мовчки, без гуку, без гомону, без забавок, тихенько; аби поворушились, аби словечко між собою заговорили, зараз пани й гримнуть: «Що там за гомін! Ось я навчу вас тихо сидіти!» Сполохнуться голуб'яточка та й стихнуть.

Щодня Божого умивається Олеся дрібними сльозами: «Діточки мої! Квіти мої! Пов'яли ви в зеленочку!»

Яке було добро, продали, а гроші розкотились. Чи мало ж на таку сім'ю треба? А пані не дає нічого, та ще й гнівається. «Ти, – каже, – повинна своє мати: ти багатого батька, є всього доволі! Коли тобі жалко дітей, то зодягай сама, а в мене й без вас багато розходу».

Чоловік з нудьги зовсім занепав здоров'ям, отупів якось, нічого йому не страшно, не боязко, не болісно стало; а перво з великого жалю так, було, й обмирає. Не один раз Олеся благає його, було, слізьми пожалувати діток, не губити їх, як він у великому горі, не пам'ятаючи себе, стрімголов, було, кидається з хати, блідий, очі блищать, такий, що й подивитись на його

страшно, – та любими словами, ласкою і вгамує його, що, було, обійме її й діток, до себе пригорне та й розіллється слізьми.

Якось горювали вкупі, коли знеобачка лихо наринулось, та щонайтяжче: став пан у дорогу ладитись, аж у Москву, і Йвана Золотаренка за собою брав. І не просились, бо такий жорстокий був, немилосердний, що дурно й голову було клонити.

– Діти мої! – прощається Іван, – прощайте, соколи мої ясні! Шануйте матір, любітесь із собою, нікого не кривдіть... прощайте, діточки мої любії! Жінко моя кохана! Не поминай лихом мене, безщасного, що втопив тебе в безодню та й покидаю. Оділлються мені твої сльози!

А тут пан кричить: «Хутко, хутко!» Пригорнув Іван до серця Олесю востаннє та й побіг. Тоді Олеся, як до пам'яті прийшла, схопилась – уже нема, далеко; тільки пил слідом клубочиться, а коло неї діти плачуть.

– Діти мої! – скрикнула. – Діти мої! Тепер нема в вас жодного оборонця, нема помагача, самі-самісінькі зостались у світі!

І справді, було, хоч гляне в любії очі, щире слово почує, пригорнеться до його, посумують укупі, все було легше, як мала коло себе прихильну душу, вірне серце; а то зосталась, як та билина в полі!

III

Так-то проживає Олеся, працюючи без спочинку, без утоми; так і рік цілий минув, як одна година. Все на панщині, в роботі. Пані така, що й одпочити не дасть: роби та й роби! Де вони на роботі, і вона туди вийде, і столичок за нею винесуть; сяде та все картами розкидає: се вже у неї перша була забавка. Сидить, тільки очима поводить та вигукує: «Робіть діло! Робіть! Не лінуйтеся!»

…Хутко прийшла звістка од пана, що Йван помер. Та ще писав, щоб слали до його старшого панича і якого там хлопця услугувати. А меншого панича звелів на столицю виправляти.

Почався клопіт у дворі, збирають паничів у дорогу. Стали й слуг їм вибирати. Якраз напали на Золотаренків. Казали Олександру покликати.

Тільки тоді й згадали про неї, а то ніхто й не спом'янув, яку їй Господь велику тугу послав.

Прийшла вона; пані й каже:

– Збирай синів у дорогу, з паничами поїдуть.

А вона стоїть, дивиться панії в вічі, наче не розуміє; тільки зблідла як крейда.

Пані розсердилась:

– Що ти, глуха, – кричить, – чи німа?..

Упала нещаслива, не зможе й словечка вимовити, тільки руки здіймає ридаючи.

Як розлютується пані, як накинеться на неї!

– Та я тобі й те й те зроблю!

Так-то вже напустилась пані, неначе вона яку велику шкоду вчинила – свою рідну дитину пожалувала, що вже сам Господь звелів своїх діток жалувати, а її зганили, й обідили, і з покоїв вигнали! Що чуло її серце змучене, ніхто того не знав, ніхто й не спитав…

Коли кому вік нещасливий, то й довгий, кажуть; так і Олександрі: прогорювала ще скільки літ сама з малим Тишком. Про старших синів і чутки нема; може, що й пишуть паничі, так пані не каже.

Пані тим часом село продала та переїхала у місто жити. За нею й Олександра мусила їхати і там ще скільки людей…

Олександра так занепала здоров'ям, що й робити нездужає, а пані гнівається: «Дурно, – каже, – хліб мій їси!» А далі так уже розлютувалась: «Іди собі, – каже, – куди хочеш. Коли ти робити нездужаєш, то й їсти не проси. Йди собі з двора й хлопця бери!»

Вивели Олександру з подвір'я та й кинули під тином, без помочі, саму із малим Тишком. Плаче біднесенький хлопчик, плаче!..

IV

Благословилося на світ; прокинувсь Тишко та й пішов просити... Дивиться Олександра, як її дитина рученята простягає до людей; як хто

копієчку дасть, хто бублика, інший чорняву голівку погладить, а інший одіпхне – все бачить Олександра.

Коли ось підійшов якийсь муж до неї та й питає, чого тут лежить, чия вона. Розпитався про все. «Ходім, – каже, – до мене, поки одужаєш», – і провів її до своєї господи з Тишком.

Він жив собі з ненькою вкупі; удовець був і дитиночку мав маленьку, дочку. Вони міські були, міщани, і заможні, – всього було досхочу. А що вже добрячі, то нічого й казати! За тиждень Тишко налився, як червоне яблучко, так і качається по дворі. Олександра то не натішиться, – одужала, помолодшала.

– Наймись у нас дитини доглядати, – кажуть їй, а вона й душею радіє. Найнялась. Живе в їх тихо й спокійно; усе б добре, та думки про Семенка її сушать...

Треба хазяїну кудись далеко на хутір виїздити; кличе Олександру з собою. Та якби то пані пустила!

Іде до панії, щоб бумагу їй дала, а пані:

– Не хочу я, не дам тобі бумаги і їхати не пущу. Ти повинна мені платити. Скільки береш?

– Два рублі в місяць, пані.

– То й плати мені два рублі в місяць, так пущу.

– Треба ж мені зодягнутись самій і хлопця зодягнути.

– А мені треба ще й більш од тебе. Ти яку-небудь свитину накинеш та й байдуже, а нам треба жити по-людськи. Як не даси двох рублів, то й не пущу!

І не пустила….

Знову забрала в двір Олександру. Тишка взяла до покоїв, а до матері, було, й не пустить, хіба нишком прибіжить на годинку.

Вже тяжко нездужала бідна Олександра; лежала сама, і води нікому подать; лежала й смерті дожидала. Не було нікого коло неї, тільки старий недужий ключар панський сидів у хаті.

– Братику мій ласкавий! – промовила Олеся, – покличте Тишка, нехай я поблагословлю свою дитину: уже мені Господь смерть посилає...

– Нема вашого Тишка, сестро: я бачив, за панією поїхав.

– Нехай же його Мати Божа поблагословить! – зговорила плачучи. – Дитя моє кохане!.. Діти мої, діти! Є вас, як цвіту, по всьому світу, тільки вас коло матері нема потомлені віка звести! Викохала я вас лихим людям на поталу... Де ж ви, мої голуб'ятка, мої соколи ясні?

Якось старий ключар змігся та людей закликав. Увійшли люди в хату. Вона глянула:

– Підведіть мене, добрі люди!

Підвели її; зняла вона з себе калиточку з шиї та й дала їм:

– Се моїм діткам... шість карбованців... оддайте... Хто має Божу душу, навчайте мого Тишка на все добре!.. Не обіжайте бідного сироту (а слізьми так і зрошається)... будьте до його милостиві!.. Смерть мене постигає саму... Викохала собі трьох синів милих, як трьох голубів сивих... та нема й одного коло мене... Сини мої! Діти мої!..

Та як жила плачучи, так і вмерла плачучи.

А пані така, що й поховати добре не хотіла, не то пом'янути. Двірські люди самі й поховали, і пом'янули нещасливу.

Одарка

(Скорочено)

I

Старий наш пан, покійник, недобрий був! Не тим би згадувати, да луччим ні за що.

У нас через річку хутір козачий вільний, то й козаки його стереглись, як огню, і обходили, бо тяжко їх кривдив. А що вже ми, кріпаки, натерпілись од його, то нехай Господь боронить всякого хрещеного чоловіка! Було, як стрінеш його, то біжиш, не розглядаючи, чи гора, чи низ, аби розминутись. Найбільш його боялись дівчата. Не один вік дівоцький веселий він стратив. А

що йому вдієш?.. Іде, було, по селу хмурий, сердитий та й поглядає туди й сюди, як той ворон хижий.

Якось сидимо ми в своїй хаті, говоримо собі таки про його, недобрим словом згадуючи, як застукотить у сінях, загримихтить — сам пан у двері! Як- то кажуть: про вовка помовка, а вовк у хату.

Увійшов він та й питає: «А де твоя дочка, Одарка?»

А в мого брата була дівчина, Боже мій милий, яка дівчина! Вона, було, ввесь двір веселить собою, як зорею. Таке ж то молоде та щасливе! Ніякого лиха не знає, не відає; бігає собі та сміється, мов у срібні дзвоники дзвонить.

Спитав він про Одарку — ми так і поприкипали на місці, а Одарка саме в хату. Він як угледів дівчинку, аж очі йому засвітились, та й каже:

— Ходи зо мною в двір, дівчино!

— Вона іще й літ не дійшла, пане: п’ятнадцятий годок починає, — каже батько, а мати плаче.

— Ану іще що зговори мені, вражий сину! То я тебе почастую! — гримнув на його та знову до Одарки: — Хутко, хутко, Одарко! Ходім!

Вона все стоїть, не йде.

— Хутко, дівчино!

Не йде, мов омертвіла. Загарбав він її та й повів.

Наче сонце наше зайшло! Якось у хаті спустіло, обезлюдніло.

II

Перемучились ми до вечора. Увечері братова побігла в двір довідатись та хутко й вернулась. — До Одарки не пустили, — каже, — і здалік не бачила, і голоска її не чула! — а сама плаче-плаче!

І довгенько ми не бачили свою дитину: не пускали ні батька, ні матері, ані мене. Прийдеш, було, постоїш коло панських воріт та й додому вернешся, аж тобі світ немилий.

Ми ходимо та ходимо щодня, чи не побачимо. Вже третій тиждень минає.

III

Сидимо мовчки; тихо в хаті та сумно, тільки чутно, як братова плаче або брат тяжко, тяжко зітхне. Коли щось зашелестіло; рипнули двері, увійшла наша Одарка. Ми так і зомліли, як на неї глянули: бліда-бліда та замучена! А вона, безталанночка, поклонилась та й стала в порога, як чужа; стоїть і очей не зведе.

— От, жінко, — каже брат, — ми й побачили свою дитину. Яка красна стала! — та й заплакав. Уперше зроду я тоді побачила, як мій брат плаче.

Посадили ми свою Одарку на лавці; братова й каже:

— Доню моя! Горенько моє! Се вже тебе одпустили з двору?

— Я, мамо, нишком прийшла. У двір гості наїхали: молодий пан із жінкою.

— Розкажи ж нам, Одарочко, усі пригоди свої, любко! — кажу їй.

Одарка заплакала слізьми та й почала розказувати все: як її замикали на ніч саму у горницю, як грозили й били, як до згуби довели...

— Ти б, моя доню, до панії: може б, вона тебе вирятувала!... Нерозумна моя дитино!

— Мамо, мамо! Що пані поможе! Од нього всі врозсип, як голуби од шуліки. Не поможе пані! Пані й панночки іще на мене обижаються, неначе я справді винна.

Так-то журимось та плачемо, плачемо та журимось, і незчулись, як темна ніч наступила.

— Нездужаю я, матінко! — каже Одарка. — Нехай у вас перебуду хоч сю одну нічку. Тепер у дворі гості, ніколи й огледіться за мною.

IV

Заночувала дома. Чи спала, чи не спала, чи ще й очей не звела, вже парубки з двору й прибігли за нею:

— Іди хутко в двір!

Як вона просилась, як плакала іще який час перебути в батька, бо тяжко нездужала!

— Ні, — кажуть, — ми сього не сміємо. Не підеш доброхіть, — силою поведемо: так звелено. Тебе ще звечора шукали нащось панночки й пані приїжджа.

— Якесь іще лихо коїться, — каже братова.

Ми самі не свої: що то буде? Не знаємо, чи йти в двір, чи дома дожидати свого лиха. Коли так в обідню добу прийшла Одарка.

— Прощайте, мамо, прощайте!

Ми до неї:

— Що таке, що таке?

— Оддали мене молодим панам, — каже, — з неділі повезуть. І вас повезуть, тітко-серце; казали нам на неділю зрядитись.

У мене й серце похолонуло. Звікувала хоч не в розкоші, та все-таки між родом, у своїй хаті; а то оддають до чужих людей, у чужу сторону, не знаю за що й про що. Гірко мені стало; облили мене дрібні сльози. А братова дякує Бога, що її Одарка не сама на чужину їде.

V

Діждались неділі; зійшлась родня нас випроводжати; попрощались. Одарка востаннє вклонилась матері; а мати схопила її, скропила сльозами та тільки промовляє: «Дитино моя! Дитино моя єдина!» Та так-то вже побивалась, нещаслива, що й кам'яне б серце розпалось. А дівчина наче замерла і не плаче. Уклонилась батькові; батько благословив її: «Нехай тебе, моя доню, Мати Божа заступить!»

Привели нас у двір. Вози вже стоять запряжені. Вийшла пані з панночками, наказує вірно служити молодим панам.

Їдемо день і другий. Питаю в Одарки, чи здужає. «Здорова, тіточко, тільки мені на серці важко, о, важко!» І все вона думає, все сумує: сказано, за ненькою та за батьком!

На четвертий день в'їхали в панський двір. Всі нас кругом озирають та переморгуються; ніхто не заговорить, ані привітає. Міські все люди, нещирії, глумливії.

Повели нас у покої. Вискочила пані. Старенька вже, а на висках кучері, в перснях у блискучих, у стрічках, то ніби й молодо глядиться. Вийшов пан. Він був гарний на лиці, ставний такий і дуже гордовитий. Коли й гляне на тебе, то все одним оком, через плече. Спитав, чи нема листа од батька, і вийшов. Вибігла й дітвора на нас дивитись. Пані каже їм по-своєму: «Дайте сім хлопкам ручок поцілувати». Вони й попростягали рученята — цілуйте!

VI

Загадали мені прясти, а Одарку посадили гаптувати. Гаптує, було, панночкам сподничкі абощо та щовечора й несе до панії показувати. Пані часом і добра, тільки налає, якщо там негарно, а часом як розходиться, то, мов воду з лотоків, нічим не впиниш. Тоді всім лихо! Не злюбила вона нас, не так мене, як Одарку. Було, так і їсть, як іржа залізо. Ото раз: «Танцюй, Одарко, танцюй, та й годі!» Звеліла її вивести посеред покою, — танцюй! Пішла танцювати, безщасна, та ніжки їй підітнулись — упала, а вони регочуться. «Удає, — кажуть, — удає!» Отаке лихо!

Дивлюсь я — тане, тане моя Одарка, як воскова свічечка. Сидить, було, цілісінький день і словечка не промовить. Чого вже пані їй не робить, як не глумиться — мовчить; тільки часом тихесенько очиці на неї зведе. А паненята, як ті п’явочки, вчепляться: «А ти дурна! А твій рід увесь дурний! Ану, йди танцювати!» Штовхають її, дряпають, щипають. Вона тільки подивиться, моя голубонька! Пані аж розгнівається та каже: «Се якась кам’яна дівчина!»

VII

Дав Господь весну. Копаємо ми, то сіємо в саду, а Одарка й за поріг не вийшла.

— Яка з неї тут робота буде, — каже пані, — нехай лучче гаптує.

Одного дня одробились, ідемо з саду, а пані й каже:

— Певно, що Одарка не гаптує: або спить, або так куняє.

— А певно, мамо, що не гаптує, — вирвалась старша панночка. — Я добре се знаю.

— Тихо, — каже пані. — Подивимось, що вона робить.

Стали вони підкрадатись... увійшли. Одарка лежить, зложила руки під голівку, бліда-бліда, тільки очі їй сяють; лежить і дивиться на нас пильно. Аж пані спинилась і нічого не сказала. Перенесла я її в комору, положила на лавці; вже вона й не піднялась.

Все, було, просить:

— Тітко-серце! Одчиніть віконце й двері: нехай я світу Божого побачу, нехай подивлюсь у свою сторону!

Пани порадились між собою, казали бабу привести. Прийшла старесенька бабуся, аж біла; розпиталась, подивилась та й похитала головою.

— Дитино моя нещаслива! — каже, — нехай тії добра не діждуть, що тебе, як пахучу квітку, стоптали, а твій вік уже недовгий!

Перехрестила дівчинку, заплакала та й вийшла.

VIII

Тоді звеліла пані одвезти дівчину в больницю.

— Пустіть мене, пані, — прошусь я в неї, — пригледіть за Одаркою! Я й робитиму вам щиро, що мені загадаєте, і дівчинки догледжу.

— От, — каже, — дурниця! Там краще од тебе пригледять.

Не пустила.

В неділю якось вирвалась я, побігла одвідати. Увійшла, дивлюсь: лежить вона, якраз проти вікна, і вікно одчинене.

— Оце, — каже мені старенька служка, що там за недужими доходжає, — як почала ваша дівчинка просити та молити — положіть мене проти вікна та положіть, то я й мусила їй догодити.

— А що, Одарочко, — питаю, — як?

Вона подивилась на мене та й каже:

— Тітко-серце! У нас тепер вишні та черешні цвітуть, а далі й мак красуватиметься...

А тато й мама?.. Нема вісток?

— Ще нема, любко, — кажу. — Я тоді зараз прибіжу до тебе. Чи не бажаєш ти чого, Одарцю?

— Ні, тіточко, нічого не бажаю, нехай тільки од вікна не женуть.

IX

Ото так, у неділю я її одвідала, а в четвер почули ми, що вмерла. Побігла я туди: вона вже на столі. Свічечка горить, а нікого нема. І така ж вона хороша лежала, як ангелятко Боже!

Надійшла старенька служка.

— О! — каже, — попоплакала я над вашою дитиною, серце! Та така ж тиха та покірлива вона була! Такої любої душі зроду-віку ще не бачила! Ввійшла я до неї вчора, вона спинається на вікно. «Ой, — кажу, — дівчинко! Що се ти робиш?» — «Пустіть мене, — каже, — пустіть, бабусю, нехай я туди гляну востаннє... Там мій батько й мати живуть...» Та так жалісно, як пташеняточко, киличе — пустіть! Я й пустила. Піддержала її трохи; вона все дивиться пильно-пильно в сині далекості; а сльози, мов перло, сиплються мені на руки, теплі-теплі... Сонце саме заходило... Загледіла — вишня в саду цвіте: «Принесіть мені, бабусю, вишневу квіточку... принесіть, бабусенько!» Я пішла та й принесла. Вона взяла. «О, яка ж пахуча, — каже, — та свіжа! Спасибі вам, серце бабусю!» Лягла і квіточку коло себе положила. «От уже й сонечко низенько», — каже та й почала тоді згадувати батька й матір; все їх гукала, все до їх промовляла: «Тату мій, тату! Нащо ви мене покинули? Матіночко! Візьміть мене!.. Ой покинули ж мене, покинули саму!.. Мамо!.. Тату!.. Рідні мої та любі!..»

В п’ятницю її поховали. Як спускали домовину в яму, то все над нею білі голуби кружляли. Сонечко грало, мов розсипалось по землі золотим промінням. Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмарка не збіжиться. Душа праведна переставилась!

У ПАНСЬКОМУ САДУ

(Уривок із повісті «Інститутка»)

Одного дня трусили в садку яблука в коші, а чоловік мій струшує та все з яблуні на мене поглядає то з-за тії гілки, то з-за тії. Трохи вже й притомилась бабуся, — сіла одпочити.

— От уже й літечко красне минулося! — промовила, — сонечко ще світить, та вже не гріє.

Сеє кажучи, роздивляється навкруги.

— Устино-голубко! Адже ото неначе дітвора з-за ліси визирає? — питає мене.

Я гляну — аж справді коло тину купка діток.

— А що, дітки? — питає бабуся. — Чого прийшли, мої соколята?

Малі мовчать та тільки оком закидають у коші з яблуками.

— Ходіть лишень ближче, хлопченята: я по яблучку вам дам! — каже на їх бабуся.

Дітвора так і сипнула в сад. Обступили стару, як горобці горобину, а стара обділя їх, а стара обділя... Загуготіло, загомоніло коло нас: звісно, діти. Коли се зненацька як гримне пані:

— А то що?

Перелякались діти. Которі в плач, а хто в ноги, — тільки залопотіло. І в мене серце заколотилось. Бабуся спокійненько одповіщає:

— Се, — каже, — я по яблучку діткам дала.

— Ти дала? Ти сміла? — заверещить пані (сама аж труситься). — Ти, мужичко, моє добро крадеш!.. Злодійко!

— Я — злодійка!? — вимовила стара... Зблідла, як хустка, і очі їй засяли, і сльози покотились.

— Більш красти не будеш! — кричить пані. — Я тебе давненько пристерігаю, — аж от коли піймалась... Панські яблука роздавати!

— Не крала я зроду-віку мого, пані, — одмовляє стара вже спокійно, тільки голос її дзвенить. — Пан ніколи не боронив, сам дітей обділяв. Бог для всіх родить. Подивіться, чи для вашої ж душі мало?

— Мовчи! — писнула пані, наскакуючи.

Хруснули віти. З-за зеленого листя визирає мій чоловік, та такий у його погляд страшний! Я тільки очима його благаю.

— Злодійка! Злодійка! — картає пані бабусю, вкогтившись їй у плече, і соває стару, і штовхає.

— Не по правді мене обмовляєте! Я не злодійка, пані! Я вік ізвікувала чесно, пані!

— Ти ще зо мною заходиш?

Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю!

Захиталась стара: я кинулась до неї; пані — до мене; мій чоловік — до панії.

— Спасибі, моя дитино, — промовляє до мене бабуся. — Не турбуйся, не гніви панії.

А пані вже вчепилась у мої коси.

— Годі, пані, годі! — гримнув чоловік, схопивши її за обидві руки. — Цього вже не буде! Годі!

А пані у гніву, у диві великому, тільки викрикує:

— Що? Як? Га?

Схаменувшись трохи, до Прокопа. А той своє:

— Ні, годі!

Тоді вона у крик. Назбігалися люди, дивляться. Пан що було в його духу пригнався.

— Що се?

Мій чоловік випустив тоді панію з рук.

— От твої щирії душі! — ледве промовила пані. — Дякую тобі!.. Та чого ж ти мовчиш? — скрикнула ще голосніш. — Мені мало рук не вломили, а ти мовчиш!

— Що се поробилось? — питає пан на всі сторони у великій тривозі.

Пані й почала: і обікрала її стара, і всі хотіли її душі, — такого вже наковчила! Сама і хлипає, і кричить, і клене, що вже і пан розлютувався. Як кинеться до мого чоловіка:

— Розбишака!

— Не підходьте, пане, не підходьте! — озвався мій понуро.

— Е, бачу, — каже пан, — тобі тут місця мало. Постой же: розбишатимешся у москалях — скільки хотя!

Пані аж верещить:

— У москалі його, у москалі!.. Тепер і прийом у городі; зараз і вези його!

— Візьміть його! — крикнув пан на людей. — Зв'яжіть йому руки!

Прокіп не пручався, сам руки простяг, ще й всміхнувся. А Назар під той гук до мене:

— Чого злякалась? Чого плачеш? Гірше не буде!.. От чи буде краще, — не знаю...

1. Назви справжнє ім’я та прізвище Марка Вовчка.
2. Як Тарас Шевченко сприйняв «Народні оповідання» письменниці?
3. Чому Олеся з оповідання «Козачка» вийшла заміж за кріпака? Чи схвалюєш ти її вибір?
4. Пригадай, як звати синів Олександри з повісті «Козачка». А) Іван, Семен, Тишко; Б) Тишко, Микита, Панас; В) Іван, Семен, Павло.
5. Які почуття викликало в тебе це оповідання?
6. Що спільного в житті Олесі, Одарки, Устини?
7. Відгадай загадку. Відгадку намалюй.

Мов маленький м’ячик,
Висить, а не скаче,
Рум’яне, гладеньке,
На смак солоденьке.

ІВАН ФРАНКО
(1856-1916)

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856р. в селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту в родині сільського коваля.

Своє навчання Іван Франко розпочав із початкової школи, що знаходилася в селі Ясениця-Сільна, потім навчався при монастирі, а далі вступив до Дрогобицької гімназії. Змалку Іван ріс допитливим хлопчиком, тому батьки намагалися віддати сина до найкращої школи. Будучи учнем Дрогобицької гімназії, Франко уже в той час виявляв феноменальні здібності. Він мав таку унікальну пам'ять, що йому було достатньо один раз послухати урок і він міг майже дослівно переповісти всю інформацію своїм друзям.

Іван рано залишився сиротою. Його батько, Яків Іванович, помер, коли хлопцеві було лише одинадцять років. Саме про смерть батька у 1871р. Франко написав свій перший вірш. Вітчим добре поставився до свого пасинка і дав йому змогу продовжувати навчання. Та невдовзі у молодого гімназиста померла і мати. Однак вітчим, одружившись вдруге, не змінив свого ставлення до хлопця і допомагав йому продовжувати навчання. 26 липня 1875 року Іван Франко закінчує Дрогобицьку гімназію і одержує атестат зрілості. Під час навчання хлопець захопився збиранням книжок. За обсягом його бібліотека нараховувала їх майже 500.

Вже з дитячих років «Кобзар» Т. Шевченка став його улюбленою книгою. В гімназії Франко глибоко цікавиться і знайомиться з літературою польською, німецькою, французькою та ін.

Влітку 1874 року І. Франко вперше подорожує самостійно по Підкарпаттю (Лолин, Тур'я, Волосенки і т. д.) і робить фольклорні записи, а восени 1875 року вступає на філософський факультет Львівського університету. Друкуватися почав у студентському журналі «Друг».

Пізніше майбутній письменник продовжив навчання в Чернівецькому університеті, де й здобув вищу освіту. Згодом захистив дисертацію у Віденському університеті (Австрія), діставши науковий ступінь доктора філософії.

Все своє життя Іван Франко займався самоосвітою. Він вивчав та писав твори не тільки українською мовою, а й польською, німецькою та іншими. Вільно володів чотирнадцятьма мовами.

Останні роки свого життя він тяжко хворів. Адже постійні переслідування, арешти, тюрми, нестатки підточували здоров’я письменника.

28 травня 1916 р. великого митця України не стало. Він помер у Львові, похований на Личаківському цвинтарі. На могилі встановлено скульптуру Каменяра, який невтомно б’є молотом скелю…

ЛИСИЧКА І ЖУРАВЕЛЬ

Лисичка з Журавлем дуже заприятелювали. От Лисичка і кличе Журавля до себе в гості:

— Приходь, Журавлику! Приходь, любчику! Чим хата багата, тим і вгощу.

Іде Журавель на прошений обід, а Лисичка наварила кашки з молочком, розмазала тоненько по тарілці та й поставила перед Журавлем.

— Призволяйся, не погордуй. Сама варила.

Журавель стук, стук дзьобом — нічого не спіймав. А Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всієї не з'їла.

А коли кашки не стало, вона й мовить:

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

— Вибачай, кумочку, більше не маю чим угощати.

— Спасибі й за те,— пісним голосом промовив Журавель.— А ти б, Лисичко, до мене завтра в гості прийшла.

— Добре, Журавлику, прийду, чому не прийти,— каже Лисичка.

Другого дня приходить Лисичка, а Журавель наварив м'яса, буряків, квасольки, картопельки. Покришив дрібненько, склав у високий глечик із вузькою шийкою та й поставив на столі перед Лисичкою.

— Їж, кумонько. Не погордуй, люба моя,— припрошує Журавель.

Малюнок Балванович Лілії,
учениці 10-А класу НРЦ «ШАНС»

Нюхає Лисичка — смачно пахне. Встромляє голову в глечик — не йде голова. Пробує лапкою — не витягне. Крутиться Лисичка, скаче навколо глечика, а Журавель їсть собі шматочок за шматочком, поки всього не виїв.

— Вибач, любонько,— каже, випорожнивши глечика,— чим хата багата, тим і рада, а більше на цей раз нічого немає.

Розсердилася Лисичка, навіть не подякувала за гостинність. Вона, бачите, думала, що на цілий тиждень наїсться, а тут прийшлося додому йти облизня спіймавши. Відтоді й зареклася Лисичка з Журавлями приятелювати.

КОРОЛИК І ВЕДМІДЬ

Ішов Ведмідь з Вовком по лісі, аж ось зацвірінькав якийсь пташок у корчах. Підійшли ближче, а то маленький пташок з задертим хвостиком скаче по гілках та й цвірінькає.

— Вовчику-братику, а се що за пташок так гарно співає? — запитав Ведмідь.

— Цить, Ведмедю, се Королик! — шепнув Вовк.

— Королик? — шептав і собі ж переляканий Ведмідь.— Ой, то в такім разі треба йому поклонитися?

— Авжеж, — каже Вовк, і оба поклонилися Короликові аж до самої землі. А Королик навіть не дивиться на них, скаче собі з гілки на гілку, цвірінькає та все задертим хвостиком махає.

— Чи бач, яке мале, а яке горде! — бурчав Ведмідь. — Навіть не гляне на нас! Цікаво б було хоч раз заглянути, як там у нього в палаті!

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

— Не знаю, як воно буде,— мовив Вовк.— Я хоч і знаю, де його палата, але заглядати до неї ніколи досі не подумав.

— А що, страшно хіба?

— Страшно не страшно, а так якось не випадало.

— Ну, ходім, я мушу заглянути! — мовив Ведмідь. Прийшли до дупла, де було Короликове гніздо, та тільки що Ведмідь хотів заглянути досередини, аж тут Вовк сіп його за полу.

— Ведмедю, — шепнув, — стій!

— А що там таке?

— Не бачиш, от Королик прилетів! А от і його Королева. Не подоба нам заглядати при них.

Ведмідь відійшов із Вовком у корчі, а Королик і його жінка влетіли до свого дупла, щоби нагодувати своїх писклят. Коли по хвилі повилітали геть, наблизився Ведмідь до дупла і заглянув до середини. В дуплі було як у дуплі: прогниле дерево, трохи пір'я настелено, а на пір'ї п'ятеро маленьких Короленят.

— Ну, се має бути королівська палата! — скрикнув Ведмідь. — Та се якась жебрацька нора. А отсі голопуп'ята — то королівські діти? Тьфу, та й погані ж потерчата!

І, сплюнувши сильно, Ведмідь хотів іти собі геть, аж тут маленькі королики як не запищать у гнізді:

— Го, го, пане Ведмедю! То ти на нас плюєш? Що ми тобі за потерчата такі? Ми чесних батьків чесні діти, а не ніякі потерчата. За сю образу ти мусиш нам тяжко відповісти.

Ведмедеві аж мороз пішов поза шкірою від сього крику. Він якмога швидше побіг від поганого дупла, забіг у свою гавру, сів там та й сидить. А малі королики в гнізді як розкричалися, то вже кричали невгаваючи, поки батько й мати не прилетіли.

— Що тут таке? Що сталося? — питають старі і подають дітям то мушки, то хробачки, що котре назбирало.

— Не хочемо мушок! Не хочемо хробачків! Подохнемо з голоду, а не будемо нічого їсти, поки не дізнаємося, чи ми потерчата, чи чесних батьків чесні діти.

— Та що вам таке сталося? — допитують старі.

— Був тут Ведмідь і назвав нас потерчатами, ще й наплював у наше гніздо, — мовлять малі королики.

— Чи так! — крикнув старий Королик і, не думаючи довго, знявся та й полетів до Ведмедевої гаври.

— Ти, старий Бурмиле, — мовив він, сівши на гілляці над Ведмедевою головою, — що ти собі думаєш? З якої причини ти моїх дітей потерчатами прозиваєш, ще й у моє гніздо плюєш? Мусиш мені за се тяжко відповісти. Завтра, скоро світ, ставай зі мною до кровавої війни.

Що мав Ведмідь робити? Війна, то війна. Пішов кликати собі всіх звірів на підмогу: Вовка, Кабана, Лиса, Борсука, Серну, Зайця, що тільки бігає по лісі на чотирьох ногах. А Королик і собі ж поскликав усю пташню, а ще більше лісової дрібноти: мух, чмелів, шершнів, комарів, — і казав їм лагодитися на завтра до великої війни. Вечором зійшлися всі на нараду, як зі звірами воювати.

— Слухайте, — каже Королик,— треба нам когось вислати на звідини до ворожого табору, щоб ми знали, хто у них генерал і яке їх гасло.

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

Рада в раду, вислали Комара, бо сей найменший і найхитріший. Полетів Комар до ведмежого табору, а там саме нарада розпочинається.

— Що нам починати? — говорить Ведмідь. — Ти, Лисе, найхитріший між усіма звірами, ти нам будь за генерала.

— Добре, — говорить Лис. — Бачите, якби-то зі звірами була справа, то нам би найліпше мати Ведмедя за генерала, але сим разом нам треба мати діло з тою крилатою дрібнотою, то, може, я вам тут більш допоможу. Бо тут головна річ — око бистре і розум делікатний. Слухайте ж, який у мене план. Вороже військо буде літати в повітрі, то

правда. Але нам про нього байдуже. Ми ходімо просто до Короликового гнізда і заберім у неволю його дітей. Скоро їх будемо мати в руках, то присилуємо старого Королика, щоби закінчив війну і піддався нам, і тоді ми виграли.

— Славно, славно! — закричали всі звірі.

— Значить, — говорив далі Лис, — треба нам іти густою лавою, держатися купи, бо там у неприятеля є й орли, і шуліки, і всяка погана птиця; як будемо йти вроздріб, готові нам очі видовбувати, абощо. А разом, то все безпечніше.

— Правда, правда, — крикнув Заєць, у котрого на саму згадку про орлів аж ноги затряслися.

— Я буду йти попереду, а ви всі за мною, — говорив далі Лис. — Бачите мій хвіст, — се буде у нас бойова хоругов. Усі маєте пильно дивитися на мій хвіст. Поки я буду його держати просто догори, то знак, що все безпечно, що можна йти сміло. Якби я завітрив десь якусь засідку, то зараз похилю хвоста трохи вдолину; то знак для вас, що маєте йти трохи помаліше і осторожно. А якби вже зовсім біда була, тоді я затулю хвіст між ноги, а ви всі тоді втікайте щодуху.

— Славно, славно! — закричали всі звірі і дуже величали Лисову розсудливість. Комар, вислухавши весь той премудрий план, полетів до Королика і розповів йому все докладно.

На другий день, скоро світ, зібралися звірі до походу. Земля дуднить, галуззя хрустить, рев, крик та писк по лісі, аж сум побирає. А з другого боку птаство почало злітатися: повітря шумить, листя з дерев сиплеться, крик, гамір, кракання. Густою лавою йдуть звірі просто до Короликового гнізда; густою хмарою літає понад ними пташня, та що, не може їх спинити. Та старий Королик про се не дбає. Побачивши Лиса, як сей гордо машерує поперед війська з хвостом, мов свічка, піднесеним угору, він кликнув Шершня і каже до нього:

— Слухай, небоже! Бачиш ти он сього Лиса? Се ворожий генерал. Лети щодуху, сядь йому на живіт і жали що маєш сили.

Шершень полетів та й просто Лисові на живіт. Почув Лис, що щось там шпортає у нього на животі; от-от би знизив хвіст та обігнався, але ні, його хвіст нині — бойова хоругов, не можна! Аж тут Шершень як не шпигне Лиса в саме болюче місце!

— Ой лишенько! — скрикнув Лис і знизив хвіст наполовину.

— Що там? Що там? — загомоніли звірі.

— Мабуть... якась... засідка, — пробубонів Лис, а сам аж зуби заціплює з болю.

— Засідка, засідка! — пішов голос поміж звірячі ряди. — Осторожно, браття, бо засідка.

Та в тій хвилі Шершень як не вжалить Лиса що мав сили! Лис як не завиє з болю, як не підскочить на півліктя вгору, як не затулить хвіст поміж ноги та втікати! А звірі вже не питали, що там сталося, а в переполоху як не кинуться навтікача куди хто міг, одні через других. А птахи, оси, комарі, шершні за ними, на них, б'ють згори, дзьобають, рвуть, кусають. Страшна була різанина! Звірі, котрі не погибли, ті порозбігалися і поховалися по ямах, а Королик зі своїми птахами та комахами одержав знамениту побіду.

Радісно прилітає Королик до свого гнізда і говорить до дітей:

— Ну, діти, тепер можете їсти, бо ми віднесли знамениту побіду над звірами.

— Ні, — говорять короленята, — не будемо їсти, поки Ведмідь не прийде сюди і не перепросить нас.

Що було робити? Полетів Королик до Ведмедевої гаври, сів на гілляці над його головою та й говорить:

— Ну, Бурмиле, а смачно воюватися з Короликом, га?

А Ведмедя, що в війську йшов із самого заду, в часі переполоху добре-таки кабани, серни та олені ратицями попід ребра потолочили, так що він лежав та тільки охав.

— Іди, дай мені спокій, — буркнув він. — І десятому закажу, щоби з тобою не зачіпався.

— Ні, небоже, сього не досить, — мовив Королик. — Мусиш піти до мого дупла й перепросити моїх дітей, бо коли ні, то ще тобі гірше лихо буде.

Не було що змагатися. Мусив Ведмідь іти і перепросити короленят, що вони не є жадні потерчата, а чесних батьків чесні діти.

Аж тоді короленята задовольнилися і почали знов їсти та пити.

ОСЕЛ І ЛЕВ
(Казка)

Був собі раз Осел. Забагато йому стало праці і батогів у господаря.

«Давай, — думає, — втечу в ліс і буду жити на волі! Буду собі пастися в лісі, і хто мені що зробить?»

І, не думавши довго, втік від господаря, та й у ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, не робить нічого, ніхто його не б'є — відколи живе, ще такого добра не зазнав. Аж раз дивиться, йде Лев, страшний-престрашний, та й просто на нього.

«Ну, — думає собі Осел,— аж тепер край мені буде!»

Але поки Лев дійшов до нього, він якось трохи отямився і поміркував собі:

«Ану, може, я його деяк здурю?»

Та й як стояв — бух на землю, ліг собі і лежить, мов і гадки не має. Надходить Лев і кричить уже здалека:

— Ей, ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому не встанеш і не поклонишся мені?

А Осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими вухами клапає.

Надійшов Лев і знов кричить:

— Зараз устань і поклонися мені!

— А хто ж ти такий? — питає Осел.

— Ти ще й питаєшся? — кричить грізно Лев. — Хіба ти не знаєш, що я Лев, над усіми звірами цар?

Осел, не встаючи, підвів голову і витріщив на нього очі.

— І що ти за дурниці балакаєш? — промовив він. — Ти цар над усіма звірами? Хто тобі се сказав? Маєш то на письмі? Хто тебе обирав на царя? Ну, говори!

Лев став, мов чолом о стіну стукнувся.

— Хто мені се сказав? Та всі мені се кажуть, що я над звірами цар. Хіба ж се неправда?

— Певно, що неправда. Не може тому бути правда, бо цар над усіма звірами не хто, а я.

— Ти? — здивувався Лев. — А ти хіба маєш се на письмі?

— Певно, що маю! А йди подивися ось тут!

І він устав на рівні ноги і, обернувшися задом до Лева, показав йому своє заднє копито, на якім була прибита новісінька блискуча підкова.

— Бачиш? Се моя царська печать. Якби ти був цар, то й ти би мав таку.

— Ото диво! — промовив Лев. — А я про те й не подумав ніколи. Мабуть, твоя правда. Але стій! Давай будемо змагатися. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде правдивий цар.

— Добре, нехай і так буде, — промовив Осел, і з тим вони розійшлися.

Лев побіг по лісі; бігав, бігав: тут злапав серну, там зайчика, там знов якусь звірину — за годину мав уже щось п’ять чи шість штук. Бере те все і волоче до Осла.

А Осел тим часом що робить? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясно світило, і насеред луки кинувся на землю, ноги геть відкидав, очі зажмурив, язик висолопив на півліктя — сказав би хто: згинув та й згинув. А понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки, всяка погана птиця. Бачать вони, лежить неживий Осел, та й усі гуртом до

нього. Зразу здалека заскакували, а там бачать, що не рушається, то й почали по ньому скакати, дзьобати його язик та очі. А Осел нічого, тільки як котра пташина надто близько надлізе, а він клац її зубами або стук її ногою, вб'є та й ховає під себе, та так хитро, що другі й не бачать. Не минула година, а він уже надушив їх з півкопи. Тоді схопився на ноги, як не стреплеться, як не рикне, а птахи всі врозтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з Левом. Приходить, а Лев уже там.

— Ну, що, — каже до Осла і показує йому свою здобич, — бачиш, скільки я наполював?

— Ну, та й дурний же ти, небоже, — каже Осел і копнув його звірів ногою. — Таких звірів я міг би був наловити зо дві копи. Та що вони варті! А ти подивися на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, попробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну, — відповів Лев. — Аж тепер бачу направду, що ти над звірами цар, а не я! Вибачай мені, що я так нечемно говорив із тобою!

— А видиш! — промовив гордо Осел. — Завжди треба бути чемним, бо ану ж наскочиш на старшого від себе, а тоді що буде? От і тепер я міг би тобі зараз за кару зробити смерть, але вибачаю тобі, бо ти з дурноти се зробив, а не з злої волі. Іди ж тепер і шануйся на другий раз!

І Лев пішов, похнюпившись та підібгавши хвіст, немовби хто вилляв на нього бочку зимної-презимної води. Чи близько, чи далеко, здибає в лісі Вовчика-братика.

— Здорові були найясніший царю! — каже Вовк і кланяється низенько.

— Ет, іди, не смійся з мене! — каже сумно Лев. — Який я тобі цар?

— Як то ні? — скрикнув Вовк. — Хто ж би смів інакше казати?

— Мовчи, братику, — пошепки говорить до нього Лев. — Тут недалеко є правдивий цар. Як почує, біда буде і тобі, й мені.

— Правдивий цар? — дивувався Вовк. — Що за диво? Який же тут є правдивий цар, крім тебе?

— Є, є! — з перестрахом шептав Лев. — Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих звірів ловить, що в повітрі літають. Богу дякую, що мене живого пустив.

— Ну, що ти говориш! — дивувався Вовк. — Диво дивне! Знаю сей ліс не віднині, але ніяк не придумаю, хто би се міг бути. Як же виглядає той новий цар?

— Одно слово — страшний! — говорив Лев. — Вуха отакі, голова, як коновка, а на задній нозі царська печать.

— Ніяк не вгадаю, хто се може бути? — клопотався Вовк. — Знаєш що, ходи покажи мені його!

— Я? Нізащо в світі! — скрикнув Лев. —Досить уже раз страху набрався.

— Та ходи-бо! Чого боятися? — заохочував Вовк. — От знаєш що, прив’яжи себе своїм хвостом до мого, сміліше нам буде йти!

— Про мене, — каже Лев, — нехай і так буде.

Зв’язалися обоє хвостами докупи та й пішли. Вийшли на горбик над полянку, що на ній пасся Осел. Лев зупинився, зазирає та й шепоче до Вовка:

— Ось він! Ось він! Подивися!

Обертається Вовк, зазирає та й як не крикне:

— Дурний Леве, та це ж Ослисько! — А Левові почулося, що то новий цар уже близько, як злякається та в ноги! Через пеньки, через ярки що було духу! Біг, біг, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, Вовче, близько вже той новий цар?

Але Вовк тільки язик висунув. Як був прив’язаний до левиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу, поки й дух випустив.

— А бачиш, — каже до нього Лев, — ти казав, що новий цар не страшний, а як побачив його близько, то од самого страху помер!

ОЛІВЕЦЬ

(Скорочено)

Прошу ніяким світом не думати, що се я розповідаю видумку, або що напис на заголовку сеї повістки — яка-небудь метафора. Ні, діло справді йде про олівець, і то не цілий, а кусник от так, візьмімо, три цалі* (* Цаль - міра довжини, 2,4 см.) завдовжки…

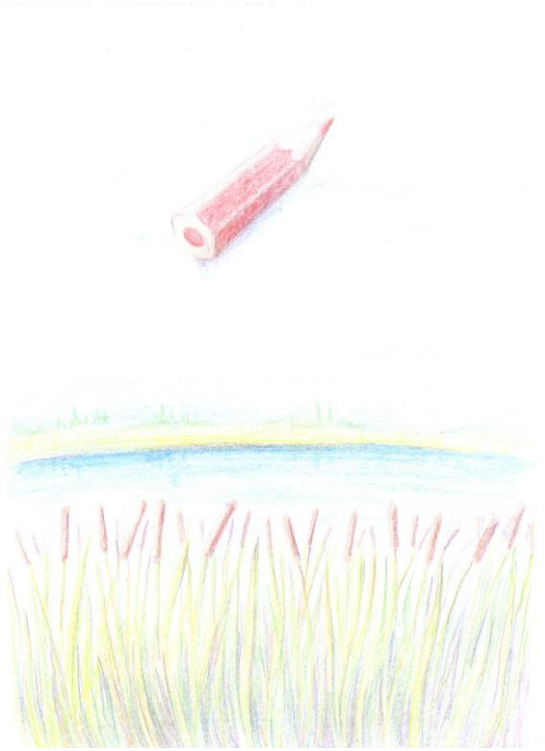

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

В такім виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвір'ї ясеницької школи саме коло стежки, котру протоптали зрана школярі. Се був погідний, чудовий поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали малесенькі платочки снігу, зовсім прозірчасті, видні тільки по діамантовім блиску, коли в них заломався сонячний промінь. Олівець не застряг у замерзлім іскристім снігу, а лежав зовсім наверха. Його жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви «Mittel» виднілися здалека. Певно, котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, заострений носик до стін школи, немов силувався вказати кожному прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, аби його вийняти з тої хоть гарної, але дуже холодної постелі і занести до школи, відки широко по селу розлягався гармидер хлопців, що дожидали пана професора.

Скажіть же тепер самі на совість, що би ви зробили, якби вам лучилося побачити такого Mittel'a, і то в подібнім, не зовсім для його «чину» відповіднім положенні? Думаю, що 90 % із вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонса, підняли

б його і сховали попросту до кишені. Інші 10 %, запевне, навіть не схилились би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90 %, се значить, не підозріваючи нічого злого в олівці, схилився по нього і, не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкіряної школярської торби, в котрій були мої книжки. Але що при тім було не зовсім звичайного, так се те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусив писати тим проклятущим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало і порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз — я знайшов олівець! Та й ще який гарний!

В класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші, ходили по класу, билися, тручалися поміж лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак швидко намоченою шматою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. Се мене дуже врадувало, і я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідуючої години, я почув у торбі брязк олівця об шкіру і весь затремтів — не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги.

Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого! Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по-давньому, про олівець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця. Але ніхто не жадає олівця. Школярі ходять і вчаться, сваволять і товчуться по-давньому. Степан Леськів, мій добрий знайомий, наближується до мене.

— Ов, ти, видно, нині рахунків не вмієш; то-то будеш у шкіру брав! А ще як мені скаже професор бити, ну, майся гаразд, небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки - моя слаба сторона, і любить не раз подражнитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом

говорить; притім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибах вікон, покритих густою росою?

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанові. —Уважай лиш, аби ти сам не дістав у шкіру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанові також жартом, з усміхом, ласкаво, — а відповів якось так злісно, гризько * (* Гризько — сердито.), таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть, як ціле моє лице налилося кров'ю. Степан стояв хвилю передо мною і, не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудуваним поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопчина! За що я так гризько відповів йому? За що засмутив його? Він же ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватися на нього!

Такі мислі шибли мені через голову, коли Степан пішов і мовчки сів у свою лавку. То був невеличкий, русявий хлопчина-восьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка, у котрого я жив, тож і оба ми, хлопці, товаришували раз у раз із собою…

Знов увійшов професор, почалася година наукова і поволі проминула; про олівець ніхто ні пари з уст.

Третя година мали бути рахунки. Тота висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусили ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз у раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належиться.

Перед рахунковою годиною почув я в останній лавці, де сидів Степан, якийсь гамір, якісь тривожні, уривані питання і відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що се таке. Та все-таки мене щось тьокнуло,

якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло.

Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвилину при столі, він устав і викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, тремтячи, бо взагалі писання чи то цифер, чи то букв було для мене твердим горіхом: усякі знаки з-під моїх рук виходили криві, гачкуваті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, у якім кожний кіл стримить у інший бік, а хворостини півперечні стримлять самі по собі, не можучи здибатися з колами. Але що було робити: викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці і взяв у праву руку шмату, а в ліву крейду.

— 35! — крикнув професор і озирнувся на мене. — Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?

— А що, вже? - кричить професор і обертається до мене.

— Ще... ще ні, — відповідаю я і, обливаючись холодним потом, берусь писати 5, розуміється, знов за власним методом, себто, починаючи здолини.

— Що, що, що? — скрикнув професор і прибіг ближче до мене. — Як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрижача рука дотягла штриха на таблиці. П'ятка подобала радше* (* Радше – кружечок, швидше.) на Г, ніж на круглочереве, гребнясте 5.

— Ах ти, поросяча почеревино (звичайний титул, яким професор іменував школярів), то ти не знаєш, як пишеться 5?

І, не ждучи відповіді на се питання, професор одною рукою вхопив зі столика широку лінійку, а другою мою руку, з якої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по класі. Долоня моя налилася кров'ю і стала якась ніби грубіла, а попід шкірою немов мурашки забігали. Я, змалу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився…

— Чому не пишете? — крикнув він грізно до хлопців, котрі напів з усміхом, а напів з ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик

професора всі голови нахилилися додолу, мов жито від вітру похиляє додолу пристигаюче важке колосся.

— А ти, старосто, як написав 3? — питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснення — ляск лінійкою по руці.

— А то що зверху, над 5? — питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск лінійкою по руці.

— А ти, свату, чому не пишеш? — питає третього.

— Та я... про... прошу пана професора, — чуть крізь сльози голос Степана Леськового.

— Що? — кричить професор гнівно.

— Я десь олівець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що олівець, який лежав тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом!

— Так, — крикнув професор, — загубив? Постій-но ти, навчу я тебе!

— Марш на середину! — крикнув він до Степана. Бідний хлопець, видко, знав, що його жде, і не швидко рушався; професор ухопив його за довге, біляве волосся і виволік насередину.

— Тут стій! А ти, — обертаючись до мене, — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штурхнув Степана. Я легше якось відітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по-друге, тому, бо думав собі, що чень уже Степанові не буде нічого за олівець, коли його професор післав до таблиці, — бо те знав я, що Степан писати вмів. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанові цифри, як лютився, видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало мені внутрі, що коли буде що злого Степанові за олівець, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не

знаю, але те тільки певно, що я тремтів, мов трепетовий * (* Трепетовий - осиковий лист.)

Степан пише цифри та й пише, вже записав цілу таблицю, професор раз у раз дивиться на нього, аби зловити його на чім-будь, але годі.

— Досить! — кричить він. — А тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзивається Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай! Мене щось мов за горло стисло, коли я почув ті слова. Професор шукав різки в останній лавці, а бідний Степан блідий, дрижачи, стоїть при таблиці і мне шмату в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи професора, що наближався з різкою в руці.

— Лягай! — крикнув той і, не ждучи далі, вхопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав щосили швякати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тільки дужче дразнив оп'янілого професора…

Я не тямлю вже — ох, і пригадувати не хочу! — що діялося в мені під час тих страшних хвиль, які чуття перелітали по моїм тілі, який біль проникав мої сустави…

— Додому!

Скоро лиш із класу та з професорського подвір'я, всі обступили ще хлипаючого Степана і почали його розпитувати, як і де загубив він олівець, який то був олівець; деякі голосно відказували на професора, інші жалували Степана і говорили йому, аби конче пожалувався татуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан. — Але що мені тепер та-атуньо скажуть! Іно що мені позаавчора купили в місті, а я-а загубив! Ой, ой, ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся, — потішали хлопці, хоть, певно, ні один із них не рад би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! — відповів сумно Степан. — Та вони мене за-аб'ють за олівець! Шість кре-ейцарів, кажуть,заплатили за нього в місті... «А як мені, — кажуть, — де загубиш, то шкіра не твоя, чуєш!..».

Я не міг слухати тої бесіди. Кожне Степанове слово кололо мене, мов будяки. Я побіг швидко додому, весь дрижачи, блідий і задиханий…

Я повісив торбу з книжками на кульці і сів їсти, не кажучи й слова. Попоївши, я сів коло стола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано, — де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пень, і сотий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не тямлячи, що читаю і до чого се йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леськового, але їх лиця раз у раз сунулися мені на думку, проймали мене холодом, гризли і турбували…

Як я перемучився, поки не настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сни снилися мені вночі, як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з острою мордою і з великим написом «Mittel» на хребті, як мене кололо терня з жовтою блискучою корою і шестигранними кільцями, затемперованими при кінці, — се також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що, вставши рано, я був мов збитий або зварений у поливанниці* (*Поливанниця — полив'яна миска.), а тітка вдодатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати.

Рано, заким іще я пішов до школи, вуйко приходить із села і, скинувши грубі, суконні рукавиці з рук, зачинав розповідати про різні сільські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перепудило* (*Перепудити — перелякати.) мене, немовби хто обілляв мене окропом.

— Та... та... та... каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говорити не вмієш, чи що? - крикнула збоку тітка. — Ну, та що там такого сталося із Степаном? — запитала вуйка.

— Та так там його вчора професор збив за якийсь олівець, що ледве живий приліз додому.

— Та який олівець?

— А во, купив йому отець у понеділок олівець, а він учора загубив. Професор п'яний, та й ну ж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте,

ледве бідний хлопчисько додому доліз. А тут іще прийшов та й повідає, а старий ведмідь сказився та бий дитину! За волосся, та під ноги, та обцасами!..* (*Обцас - каблук.) Господи! Стара в плач та в крик, хлопець умлів, ледве водою віділляли, тепер, кажуть, лежить, рушитися не може! Що то, так дитину скатувати!..

Ще вуйко не скінчив, коли я розплакався вголос і перервав його бесіду.

— А тобі що? - спитав вуйко зачудуваний.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я, плачучи, але хлипання не дало мені докінчити бесіди.

— Ну, що, що, кажи! — промовив вуйко ласкаво.

— Я... знайшов... Степанів олівець!

— Знайшов? Де? Коли?

— Вчора, перед школою на снігу, - проговорив я вже сміліше.

— Ну, і чому ж ти не віддав Степанові?

— Я не знав, що то його, а він не допитувався.

— А потому, по школі?

— Я... я боявся.

— Боявся? Та якого дідька лабатого? * (*Лабатий — клишоногий.) — спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну, і де ж той олівець?

— Та в торбі.

Вуйко позирнув до торби і вийняв нещасливий олівець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люди добрі, та й за таку дурницю так хлопця збили! Пощезали би один з другим!

Того дня і цілий слідуючий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабий… Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив у неспокійних снах його добре, тихе лице, синє ще від побоїв, зболіле й марне, - яким важким докором гляділи на мене його сиві добродушні очі! Але коли

я побачився з ним, коли почув його голос, то всі муки, весь неспокій перебутих днів немов віджили одним разом у моїй душі, — але тільки на хвилю. Степан тепер був уже здоров і веселий по-давньому, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про олівець ані споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його олівець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. Досить того, що ніколи потім про олівець між нами не було бесіди.

ГРИЦЕВА ШКІЛЬНА НАУКА

Був Гриць премудрий родом з Коломиї,
Вчився барз добре на філософії.
Стара співанка

Гуси зовсім нічого не знали про се. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про сей намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав трохи, почухався, взяв прут і, підскакуючи, погнав гуси з обори на пасовисько. Старий білий гусак, як звичайно, наставив до нього свою невеличку голову з червоними очима і червоним широким дзьобом, засичав різко, а відтак, таракаючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Стара грива * (* Грива — сіро-жовта.) гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але поплenталася поза містком і зайшла в ровок, за що Гриць швякнув її прутом і назвав "луп'ярем", — так він мав звичай називати все, що не піддавалося його високій власті на пасовиську. Очевидна річ затим, що ані

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

білий гусак, ані грива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди — як їх було двадцятеро й п'ятеро — так ані одно не знало про близьке перенесення їх володаря та воєводи на інше, далеко не так почесне становище.

Тож коли нагло і несподівано надійшла нова вість, себто коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця додому і там віддав його в руки матері, щоб його вмила, вичесала і вбрала, як Бог приказав, і коли потім батько взяв його з собою і, не кажучи ні слова, попровадив трепечучого вниз вигоном, і коли гуси побачили свойого недавнього поводатора зовсім у зміненім виді, у нових чобітках, у новім повстянім капелюшку і червоним ременем підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудування. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягненою головою, немов хотів йому добре придивитися; грива гуска також простягнула голову і довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж вкінці швидко вицокотіла: де-де-де-де?

— Дулна гуска — відмовив гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: "Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питанням. А втім, може, й тому не відповів, що сам не знав.

Пішли горі селом. Батько нічого, і Гриць нічого. Аж прийшли перед просторий старий будинок під соломою, з комином наверху. До того будинку йшло багато хлопців таких як Гриць або й більших. Поза будинком по городі ходив пан у камізельці.

— Грицю! — сказав батько.

— Га! — сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Пам'ятай собі, се школа.

— Ба, — сказав Гриць.

— Сюди будеш ходити вчитися.

— Ба, — сказав Гриць.

— Справуйся добре, не пустуй, пана професора * (* Професором у галицьких школах називали вчителя.) слухай. Я йду, аби тебе записав.

— Ба, — сказав Гриць, майже нічого не тямлячи, що говорив батько.

— А ти йди з отсими хлопчиками. Візьміть його, хлопчики, з собою!

— Ходи! — сказали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов у огород поговорити з професором.

II

Увійшли до сіней, у яких було зовсім темно і страшно воняло торішньою гнилою капустою.

— Видиш, там? — сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.

— Видзу, — сказав, тремтячи, Гриць, хоч зовсім нічого не видів.

— Там яма, — сказав хлопчик.

— Яма! — повторив Гриць.

— Як будеш зле справуватися, то професор всадить тебе в оту яму і будеш мусів сидіти цілу ніч.

— Я не хоцу! — скрикнув Гриць.

Тим часом другий хлопчик шепнув щось до першого хлопчика, оба засміялися, а потім перший, налапавши шкільні двері, сказав до Гриця:

— Застукай до дверей! Борзо * (* Борзо — швидко.)!

— Насцо? — спитав Гриць.

— Треба! Тут так годиться, як хто перший раз приходить.

У школі був гомін, мов в улію, — але коли Гриць застукав кулаками до дверей, зробилося тихо. Хлопчики звільна отворили двері і втрутили Гриця досередини. В тій хвилі залупкали добрі березові різки по його плечах. Гриць дуже перепудився* (* Перепудитися — злякатися.) і заверещав.

— Цить, дурню! — кричали на нього сміхованці-хлопці, що, почувши стук, засіли були за дверми і зробили Грицеві таку несподіванку.

— Ой-ой-ой-ой! — верещав Гриць. Хлопці злякалися, щоб не почув професор, і почали Гриця зацитькувати.

— Цить, дурню, то так годиться! Хто до дверей стукає, того треба по плечах постукати. Ти того не знав?

— Не-е-е зна-а-в! — відхлипнув Гриць.

— Чому не знав?

— Бо я-а пе-е-лсий ла-а-з у сколі.

— Перший раз! а! — скрикнули хлопці, мов здивовані тим, як можна перший раз бути в школі.

— О, то треба тебе погостити! — сказав один, поскочив до таблиці, взяв зі скриночки добрий кусник крейди і подав Грицеві.

— На, дурню, їж, а борзо!

Всі мовчали і в ожиданні гляділи на Гриця, що обертав у руках крейду, а далі поволеньки вложив її в рот.

— Їж, дурний, а борзо! — напоминали хлопці, а самі душились зо сміху.

Гриць почав хрупати і насилу з'їв крейду. Регіт у школі розлягся такий, аж вікна задзвеніли.

— Цього сміється? — спитав здивований Гриць.

— Нічого, нічого. Може, хочеш іще?

— Ні, не хоцу. А сцо то таке?

— То ти того не знаєш? Отто дурний! Та то єрусалим такий, то дуже добре.

— Ой, не дузе добле, — сказав Гриць.

— Бо ти ще не засмакував. То годиться кожному їсти, хто перший раз приходить до школи.

В тій хвилі увійшов професор. Усі хлопці, як сполошені горобці, попирскали до лавок, тільки Гриць зостався зі сльозами в очах і з губами, забіленими крейдою. Професор грізно зблизився до нього.

— Як називаєшся? — крикнув.

— Глиць.

— Що за Гриць? Ага, ти новий. Чому в лавці не сидиш? Чого плачеш? Чим забілився? Га?

— Та я їв єлусалим.

— Що? Який єрусалим? — допитувався професор.

Хлопці знов аж душилися зо сміху.

— Та давали хлопці.

— Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по хаті, але не міг нікотрого пізнати.

— Ну, ну! Йди сідай і вчися добре, а єрусалима більше не їж, бо будеш битий!

III

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпки; хлопці час від часу кричали щось, як професор показав яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів. Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у вухо, третій працював довгий час дуже пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки * (* О с т р о к и— торочки.); вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зо всеї сили.

— Насцо то микаєш? — спитав Гриць.

— Буду дома з бовщом їсти, — відповів шепеляво хлопець, і Гриць довгий час думав над тим, чи буває не здурив його сей хлопець.

— Але-бо ти, Грицю-небоже, нічого не вважаєш, — крикнув на нього професор і покрутив його за вухо, так що Грицеві мимоволі аж сльози стали в очах, і він так перепудився, що довгий час не тільки не міг уважати, але й зовсім о-світі не тямив. Коли, нарешті, отямився, хлопці вже починали читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав професор. Вони невтомимо по сто разів співучими голосами повторяли: "а-ба-ба-га-ла-ма-га". Грицеві, не знати чому, дуже се сподобалося, і він почав своїм

пискливим голосом навипередки кричати: «а баба галамага». Професор уже готов був узнати його дуже пильним і здібним хлопаком і, хотячи ще ліпше переконатися про се, переставив букви. Несподіваним способом він виставив перед учениками букви «баба», але Гриць, не дивлячися на них, а тільки на професора, тонким співучим голосом крикнув: «галамага». Всі зареготалися, не виключаючи й самого професора, тільки Гриць, здивований, оглянувся і знов наголос сказав до свого сусіда: «Цому не клицис галамага?» Аж тоді бідолаха стямився, коли професор потягнув його за понятливість різкою по плечах.

— Ну, а чого тебе там у школі навчили? — спитав батько, коли Гриць у полуднє вернув додому.

— Вцились-мося «а баба галамага», — відповів Гриць.

— А ти вмів? — запитав отець, не входячи в те, що се за така дивовижна наука.

— Тазе вмів, — відповів Гриць.

— Ну, так мені справуйся! — заохотив отець. — Як тут у селі вивчишся, то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попа. Жінко, а дай-но йому що їсти.

— Ба, — відповів Гриць.

IV

Минув якраз рік після того важного дня. Блискучі надії батька на Грицеву будущину давно розвіялись. Професор просто сказав йому, що Гриць "туман вісімнадцятий", що ліпше зробить, коли відбере його додому і назад заставить гуси пасти. І справді, по році шкільної науки Гриць вертав додому якраз такий мудрий, яким був перед роком. Вправді, "а баба галамага" він вивчив докладно напам'ять, і не раз навіть у сні з уст його вилітало се дивовижне слово, що становило немов перший поріг усякої мудрості, якого йому не судилося переступити. Але далі поза те слово Гриць у науці не поступив. Букви якось мішалися перед його очима, і він ніколи не міг спізнати їх з лиця, котре ш, а котре т, котре "люде", а котре "мисліте" * (*

... котре "люде", а котре "мисліте"— назва буков "Л"та"М"у церковнослов'янському алфавіті.). Про читання вже ніщо й говорити. Чи причина тому була в його непонятливості, чи в кепським навчанні професора, сього не знати; то тільки певно, що, крім Гриця, таких "туманів вісімнадцятих" між тогорічними школярами було 18 на 30, і всі вони під час того шкільного року робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурханців, "пац" та "попідволосників" і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі.

А вже хто як хто, а Гриць запевне найбільше і найчастіше думав про се. Проклятий буквар, що його він за час цілорічної натуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав * (* Пофалати — пошматувати.) трохи не на січку, прокляте "а баба галамага" і прокляті професорські причинки та заохоти до науки так надоїли йому, що він аж вихуд та поблід і ходив увесь час, мов сновида. Накінець змилувався Бог і послав місяць липень, і змилувався батько та сказав одного ранку:

— Грицю!

— Га? — сказав Гриць.

— Віднині вже не підеш до школи.

— Ба, — сказав Гриць.

— Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба сховати про неділю, а ти запережися личком, візьми лупку * (* Л у п к а — обідрана бараняча шапка.) на голову та жени гуси пасти.

— Ба! — сказав радісно Гриць.

V

Гуси, звичайно — дурні гуси, і сим разом не знали про радісну зміну, яка їх чекала. Протягом цілого року Грицевої шкільної науки їх пас малий сусідський хлопчик Лучка, що звичайно тільки й робив на пасовиську, що копав ямки, ліпив паски з болота та пересипався порохом. Про гусей він не дбав зовсім, і вони ходили самопас. Не раз їм лучилося зайти в царину *(*Ц а

р и н а — засіяне загороджене поле.), і тоді від пошкодованого приходилось їм витерпіти багато проклять, а навіть побоїв. А крім того, нещастя кілька разів того року зловіщим крилом перелетіло понад чередою. П'ять молодих гусаків і десять гусок господиня попродала в місті; важко прийшлось іншим розлучатися з ними. Стару попелясту гуску забив хворостиною в шкоді сусід і у варварській безсердечності прип'яв бездушного трупа за лапу до тієї ж хворостини, волік його так через ціле пасовисько, а відтак кинув господареві на обору * (*Обора — загін для худоби.). А одного молодого гусака, красу й надію череди, забив яструб, коли раз відблукався від своєї рідні. Але про всі ті тяжкі та невиджалувані страти череда сього року була більша, ніж торік. Дякувати білому гусакові і гривій гусці та й ще двом чи трьом молодим її донькам, череда сього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появився між ними з прутом, знаком своєї намісницької влади, зразу всі очі звернулися на нього і тільки один німіючий сик здивування дався чути. Але ані білий гусак, ані грива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радості і тріпотінням крил вони кинулися до нього.

— Де-де-де-де? — цокотіла грива гуска.

— Адже в школі був, — відповів гордо Гриць.

— Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.

— Не віриш, дурню? — крикнув на нього Гриць і швякнув його прутом.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли, громадячись коло нього, інші гуси.

— То ніби, що я навчився? — формулював їх питання Гриць.

— Сьо-сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли гуси.

— А баба галамага! — відповів Гриць. Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голів не могла зрозуміти такої глибокої мудрості. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобувся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага! — скрикнув він своїм дзвінким, металічним голосом, випростувавшися, піднісши високо голову і тріпочучи

крилами. А відтак, обертаючись до Гриця, додав, немов аби його ще більше пристидити: — А кши, а кши!

Гриць був зламаний, засоромлений! Гусак в одній хвилі переймив і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

«Чому вони його до школи не давали?» — подумав собі Гриць і погнав гуси на толоку.

Ходить вітер по житі...

Ходить вітер по житі,
мов господар спрокволу,
колосочки налиті
стиха хилить додолу.

І шепоче колосся:
«Вітре-брате, дай ведра,
щоб нам ціло вдалося
достояти до Петра.

Проганяй ти боками
градовії навали,
щоб не стерлись над нами,
щоб ми марно не впали.

Отрясай з нас щоднини
пожирливі комахи,
най годуються ними
ті співучії птахи.

Дай нам спіти, нависнуть,
стебло луком хай гнеться,
аж серпи тут заблиснуть,
жнивна пісня поллється.

Дай на копи погоду,
і погоду на спряток,
щоб в селянську господу
ввійшли втіха, достаток».

Ходить вітер по житі,
мов господар спрокволу,
колосочки налиті
стиха хилить додолу.

Стиха хилить, шепоче:
«Все вам буде, як треба:
буде бідним дар з неба,
та земля дать чи схоче?

Хоч і як будували,
вас не збили з ніг тучі;
градовії навали
впер я в дебрі і кручі.

Гусінь, черви пожерли
ті співучії птахи;
та повзуть он по селах
три інакші комахи.

Де заглянуть у хату,
гине втіха, достаток;
ті три черви зовуться:
коршма, лихва, податок.

Лізуть з хати до хати,
наче сопух могильний,—
а на черв той проклятий
я, біднятка, безсильний».

Місяцю-князю

Місяцю-князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежкою таємною…
Ніжно хлюпочеться
Воздушне море,
Так в нім і хочеться
Змить з серця горе.
Місяцю-князю,
Ти, чарівниченьку!
Смуток на твойому
Ясному личеньку.
Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядіть тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.
Місяцю-князю!
В пітьмі будущого,
Знать, ти шукаєш
Зілля цілющого,
Зілля, що лиш цвіте
З-за райських меж…
Ох, і коли ж ти те
Зілля найдеш?..

1. Назви людей, які відіграли у житті Івана Франка велику роль.
2. Скільки книжок було у власній бібліотеці Франка-гімназиста? А в тебе є домашня бібліотека?
3. Якими мовами ще в дитинстві володів Франко?
4. В якому краї народився Іван Франко?
5. Допиши: Іван Франко – це…
6. Зображуючи звірів, письменник-казкар мав на увазі…
7. Допиши відгадку. Буркотливий, вайлуватий, ходить лісом дід лахматий. Одягнувся в кожушину, соковиту їсть ожину. Літом любить полювати, а зимою в лігві спати. Мед ще любить, не секрет, на те ж він і …… .
8. Розкажи, як Осел ловив птахів? (За казкою «Осел і Лев»)
9. Кого зобразив автор в образах Лева, Осла і Вовка?
10. Які думки й почуття викликало у тебе оповідання «Олівець»?
11. А як зробив би ти, коли б знайшов олівець?
12. Як звали хлопчика, що загубив олівець? А) Гриць, Б) Гнат, В) Степан.
13. Чи ти любиш ходити до школи? Чому?
14. Пригадай назви букв українського алфавіту. Розкажи алфавіт другу.

15.Знайди «зайве».

ПАНАС МИРНИЙ
(1849-1920)

Панас Мирний (Панас Якович Рудченко) народився 13 травня 1849 року в сім'ї бухгалтера повітової скарбниці в місті Миргороді на Полтавщині. У цій родині з діда – прадіда шанували українські звичаї, мову, християнську мораль. На формування світогляду Панаса істотно вплинув старший брат – Іван Рудченко. Панас ішов стежкою, протореною Іваном. Він, як і брат, навчався в парафіяльній школі й трикласному повітовому училищі, яке закінчив із «Похвальним листом». Не маючи можливості навчатися в гімназії та університеті, навчався самостійно.

Чиновницька служба П. Рудченка почалася з 14 років і тривала до останнього дня життя. Від канцеляриста в Пирятинському повітовому суді він дослужився до високого чину дійсного статського радника, начальника першого відділу казенної палати в Полтаві.

Панас Мирний уважно ставився до відвідувачів із простого народу, намагався їм допомогти, бо бачив їхнє нужденне життя й безправ'я.

З 1871 року Рудченко живе в Полтаві, працює в губернській скарбниці. Сумлінне виконання обов'язків забирало 12-14 годин на добу, лишаючи для літературної праці нічні години. Проте 1872-1875 рр. виявилися найпліднішими в його творчості. Свої перші літературні спроби – вірш

«Україні» та оповідання «Лихий попутав» письменник опублікував у львівському журналі «Правда» під псевдонімом Опанас Мирний.

Справжнє ім’я письменника довгий час знали тільки його родичі та друзі. Панас Якович був дуже скромною людиною, не прагнув до слави. Завдання своєї літературної діяльності він бачив у служінні рідному краю.

Панас Мирний залишив у спадок багато творів. Та найбільшого поширення набули такі, як «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Морозенко», «Серед степів», «Лимерівна».

В оповіданні «Морозенко» Панас Мирний змалював тяжке життя селян та їх дітей, які змалку зазнавали страшних злиднів.

28 січня 1920 року Панас Мирний помер. Поховано його в Полтаві. У будинку письменника П. Мирного тепер музей.

МОРОЗЕНКО

(Скорочено)

I

— Спи, Пилипку, спи! Он чуєш, яке надворі схопилося! Гуркоче, гуде та виє... Розгулявся Морозенко! Нема впину старому дідузі: аж пищить усе, а він, немилосердний, давить... Знаєш Оленчиного Андрійка? Вкусив бідного за пальчик, аж ногтик побілів, пучка опухла. Тепер мати його і вовтузиться з ним: не знає, сердешна, яку йому пораду дати. Почне одтирати — Андрійко плаче: пальчик болить; давай хукати, одігрівати, а хлоп'я ще дужче займається... А все через те, що не слухав матері. Мати казала йому: «Не ходи, синку, надвір — Морозенко лютує!» — а він не послухав, пішов. От і вкусив його Морозенко за пальчик.

Так звечора на Меланки казала Катря Зайчиха своєму семилітньому синові Пилипкові, забившися з ним від страшенного холоду аж за комин, у самий теплий куточок печі.

Було ще не пізно — тільки починало смеркати, а Катря вже зовсім на піч забралася, не знати від кого й задля чого сінешні двері закрутила, хатні защіпнула, зняла невеличкий каганчик з полиці, засвітила й мерщій побралася з сином на піч, захопивши й світло з собою.

Череп'яний каганчик, що вилупила його Катря з розбитого кашника, з каплею рижієвої олії на дні, ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці ґнота; пузатий комин заслоняв той підсліпий світ від хатнього мороку; на печі хоч сякий-такий світ борюкався з темнотою; зате хату окривали непроглядні померки... Видно, світ неохочий заглядати в темні пристановища, де ховаються злидні від холоду! Та й що там було освічувати! Хатні голі стіни — полупані, мороз повиступав на їх сизим інеєм; чорні двері розмалював він білими візерунками, а на шибках повимуровував цілі барани криги.

І от сьогодні вдень Катря послідню мисочку борошенця витрусила, щоб спекти сяку-таку перепечайку, послідніє полінце спалила, щоб спекти її, послідній бурячок у борщ покришила, послідню пучку солі в його вкинула... «Очистилася! Зовсім очистилась. Назавтра хоч і в рай святий, то чиста!» — думала Катря, пораючись біля печі.

Поки серед череню лежало трухле полінце, дожидаючи підпалу, Катря була ніби покійна. Правда, чорні думки й тоді вже снували по її обличчю, нерадісно світили карими очима. А як вона запалила останнє полінце, як огненні язики охопили його кругом, то їй здалося, буцімто її серце горить-палає. А як почав борщ укипати, то в її серці такі кип'ятки піднялися, що як вона не кріпилася, а не видержала...

— Пилипку! Синочку мій! Що ми будемо завтра їсти! — скрикнула вона, й гарячою течією гірких сліз полилися ті кип'ятки з очей додолу...

Пилипко підскочив до матері, припав до її обличчя й тихо промовив: — Цить, мамо, цить! Завтра, мамочко, Новий год... Я завтра піду до хрещеного батька посипати... Дасть мені батько сороківку грошей, а дядина велику паляницю, ще й ковбасу на придачу... От і буде нам що їсти! А на гроші топлива купимо... багато-багато, щоб на всю зиму стало!

Катря втихомирилася. Та як же було й не втихомиритися, коли син обіцяє такі багаті приноси?

— І куди ти, сину, підеш по такому холоду?

— Як куди? Кажу ж: до хрещеного батька.

— Господь з ним, дитино моя! Хіба близький світ до його тьопатися? Як через ліс, то три, а шляхом - п'ять верстов буде... Ще змерзнеш у дорозі!

— Я змерзну?.. Та я літом було на одній нозі до його дострибаю!

— То літом, сину, а се зимою. Шляху немає, сніги глибокі, загрузнеш де-небудь та й не вилізеш. Не ходи, мій голубе! Хай, як потепліє, тоді підеш.

— А що ж ми завтра будемо їсти! Чим хату натопимо? — спитався син, зазираючи матері в очі.

Катря наче заспокоїлась, а проте неймовірна думка не кидала її голови, клопотала її. Вона знала свого Пилипка, який він вразливий до чужого горя.

То ж до чужого, а до свого? Хіба він не чув, яким вона несамовитим голосом заволала, останні запаси витрушуючи на сьогодні? Хіба він не бачив по її заплаканих очах, яка різуча мука на стократ крає її серце? Хіба вона не знає, як ті сльози та мука боляче впинаються в його жалісливе серце? Та він на що хоч піде, аби його мати не плакала. Він і обдурити — обдурить, аби її заспокоїти.

Вона не помилилася. Пилипко, вмовляючи матір, тільки заспокоював її. В його малій голівоньці гвіздком стриміла думка: от хоч би що, а піти посипати! І торік він ходив, ще меншим. Хрещений батько дав йому сороківку грошей. Шагів з п'ять він випосипав по селу. То ж торік було, тоді він був малим, а тепер... Тепер він дядині скаже, що в їх нічого їсти. Дядина — добра людина — надає йому й хліба, й ковбас. Ото він звеселить матір, як нанесе додому подарунків! «Мати стращає, що я змерзну. І чого б я змерз? Та я як чкурну, аж закурить! Мені аби з хати вибратись, щоб не запримітила мати, а там...»

— Мамо! А бачив хто Морозенка, який він?

— Не знаю, моя дитино. Я не бачила, то й не знаю. А люди кажуть, що він старий-старий та кремезний... Голова з гору, замість волосся вкрита снігом, а борода сплетена з довгих-предовгих віскряків, що намерзають у ясний день під стріхами. А ніщо так у його, як зуби! Наче голочки, гострі,

тонкі, непримітні; він як кусає ними, то впускає в тіло. Через те воно так і болить та трудить, як він вгородить в його свої зуби!

— І очі є в його, мамо?

— Є, сину! Кажуть: очі в його з криги, білі та блискучі, от як тонкі скалочки з льоду бувають, тільки замісто чоловічків в їх холодні огники світять. Страшні такі очі, крий Господи! Як наведе він ними на кого, так наскрізь холодом і пронизе!

— А ноги він має? І руки?

— Є ноги й руки. Ноги в землі, не видно, а руки — довжелезні хапала, він ними завжди махає. Холодом дихне, а руками махне — так по всьому світу снігом та холодом і стеле. А як розсердиться чого, то ще дужче руками замахає — тоді вже ціле віхало здіймає.

— Нехай йому всячина, який він страшний, мамо! — глибоко зітхнувши, мовив Пилипко.

— Страшний, сину... А найстрашніший малим діткам. Він їх любить кусати, а часом і зовсім собі забирає.

II

Приспавши сина, зосталася Катря одна із своїми думками самотніми. Невеселі вони були в неї! Та й кому зійде на думку радість, коли на завтра нічого їсти, нічим в хаті прокурити в люті морози? Як не забивай собі баки іншими гадками, а думка про щоденні потреби скаредного життя верне тебе до його, почне крутити та вертіти коло його, — от як крутяться голуби над пожежею.

— Хоч би що продати!.. І вона позирнула кругом себе. Підсліпий каганчик ледве присвічує з комина, допомагає підсліпим від сліз очам оглядати злиденне добро. Он дірява ряднина чорніє, простяглася під Пилипком замісто постелі. «Кому вона і на що годиться?» Он невеличка подушечка піддержує його кучеряву головоньку. Вона була колись велика, з пуху, та через кілька літ зносилася, що й не пізнати. Пуху в ній, правда, ще багато: якби розскубти та розбити, і на велику б стало. Замість пуху напірник

можна соломою або сінцем набити — і на соломі щасливому добре спиться. От якби продати! Та кому ж його? Коли? Он ще кожушина вовною вгору, мов вівця, простяглася. Колись за неї двадцять рублів давали. Ще й тепер можна рублів із п'ять зачепити. Та як його без кожушини по такому холоду на роботу бігати! Хоч би потеплішало швидше, в свитці б можна. Застарчила б кожушину. П'ять рублів — гроші: на них би місяців зо два протягти можна, а там потепліє.

Чорна непроглядна темнота стояла кругом. Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни, стрибала по оселі, вила в димарі, гуркотіла у вікна.

Катря не дослухалася. Натомлена важкими думками голова нездужала з дослуханням справлятись, натруджене болістю серце забажало спочинку.

Незабаром обгорнуло Катрю німе забуття, захитала дрімота, а міцний сон прикрив її своїм спокоєм.

III

Бралося далеко за північ. Позасипали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під глибоким снігом; знемігся вітер, утомилося й віхало, затихло. Не сплять тільки зорі в далекому небі, та не спить той старий дідуган Морозенко, яким Катря лякала свого Пилипка. Білим інеєм чіпляється він за дерево, гладенькою кригою вистилає собі слід по снігу, дише в повітрі таким холодом, що аж кипить усе кругом його. Розходився сердитий, немилосердно давить, колеться від його натовпу чорна земля, тріскається на їй снігова кора, ділиться на шматки товста крига над водою.

У той саме час злегенька скрипнули сінешні двері в Катриній хаті й замовкли. Трохи згодом рипнули й подвірні, випускаючи Пилипка надвір. Загорнений у довгу материну свитку, закутаний її чорним платком, у шкарбунах на босу ногу, з рукавичкою в руках, він, мов заєць, вискочив з сіней та й полинув прямо з села на ліс... Серце його, як у невеличкої пташки, стукало, билось, дух затинався в грудях; а малі ноженята, байдуже про непомірні чоботи, своє робили: він ними швидко чекрижив все вперед та вперед.

І який він радий, що прокинувся зарані, який веселий, що мати не чула, як він встав, узувся, одягся й вийшов. От якби йому так і звернутися, щоб мати ще спала. Він би багаті приноси положив на столі, а сам приліг біля неї. Он уже й світ бовваніє надворі, білуваті смуги пробиваються крізь намерзлі шибки в хату. Він вдає, що спить, а мати вже проснулась.

«Синочку! Пора вставати», — шепоче вона йому тихо. А він, мов не чує, ще дужче зажмурює свої очиці, потягається, наче й геть-то розіспався. «Бач, як міцно заснув, — дивується мати. — Поспи, синку, поспи ще трохи, поки я приберусь, — каже вона, злізаючи з печі. — А то де взялось?!» — скрикнула мати, вгледівши на столі хліб та ковбаси. А він схопився, визирає з-за комина та давай реготати. «А що, мамо, злякався я вашого Морозенка?! Що, злякався?»

Ось він добіг уже до лісу. Не сніговою горою тепер він здавався Пилипкові, а темним страшидлом з чорними корявими ногами, білими лапатими руками та величезною закутаною снігом головою... Скільки в того страховища ніг та рук? І не перелічити!.. Ось воно одну ногу підставило під Пилипкові шкарбуни, мов перечепити збирається. Пилипко ухильнувсь, обминув. Ось другу знову засилає, третя з снігу вилазить. Ось лапата рука зачепила його за голову, й зразу обтрусило всього снігом. Він, як обпечений, одскочив. Щось десь луснуло, посипало наче горохом. Он друга рука наставляється, третя здалека на його киває, мов перестерігає: не ходи далі!.. Пилипкові зробилося страшно…

— Морозе, Морозеночку, — замолився він тихо. — Пусти мене до хрещеного батька. Я тільки до його одного піду посипати і, що випосипаю, віддам тобі половину.

Недалеко від його сич засичав, сова зарепетувала, а йому здалося, що то Морозенко регоче.

— Хіба тобі мало половини, що ти регочеш? То я все тобі віддам, усе — і гроші, й ковбаси. Пусти тільки.

— Пу-гу-гу-у-у! — застогнав пугач серед лісу, а Пилипкові здалося, що то загукав Морозенко: «Не пущу!»

— Бач, який ти лихий та недобрий! — почав докоряти Пилипко. — І що б тобі сталося від того? Я ж не твоє братиму, а буду прохати в хрещеного батька. Он бідкається мати, що в нас на сьогодні нічого їсти, нічим протопити в хаті. Пусти, голубчику!

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

— Ха-ха-ха-ха-ха-а-а! — знов зарепетувала сова, й гучна луна того скаженого репету по всьому лісі роздалася.

Ось він вибрався на чисту поляну. Кругом ліс обступив її, а вона, чиста та біла, лежить собі, відпочиває під холодним снігом, і тільки зірочки виблискують по їй своїми сизо-жовтуватими іскорками. Де се він? Куди забрів? Скільки разів доводилося літом бродить йому по лісу, а він не припам'ятає такої поляни. Чи не Морозенкова це, бува, горниця? Чи не задля себе він прибрав її так чепурно, чисто.

— Сісти лишень тут і собі та відпочити, — промовив голосно Пилипко.

— Здорово ухоркався, аж піт проймає, сяду та перепочину.

Пилипко вибрав найзручніший пеньок і сів на йому.

«Ну, та й добряче сидіти: є куди простягти ноги й спиною об віщо обпертись», — подумав Пилипко, простягаючи натруджені ноженята й прихиляючись головою до товстої деревини.

Йому було так хороше. Холоду він не почував, руки й ноги терпли-німіли, неміч чи сон колихав його стиха...

— Відпочину та й знову піду, хоч світом доб'юсь до хрещеного батька. Докажу-таки матері, що Мороза її не злякавсь. Не страшний він мені, хоч спершу було наче страшно. А тепер... ні! Не боюсь... не страшний.

Пилипко затих, наче заснув. Що це таке? Він почув, наче що стрільнуло в ньому; голова ходором заходила, посипались іскорки з очей, і разом все перед ним освітилось.

Загорілася вся поляна якимсь сизим світом. Серед того сизого сяйва почали сніжинки ворушитись, почали підніматись, вставати. Та які вони невеличкі, тендітні та білі! Личко з мачине зерно, самі з горошину, а рученята та ноженята, наче волос, тоненькі.

— Годі нам спочивать! — загомоніли. — Швидко світ буде, дідусь наш прийде. Погуляймо та в довгої лози пограймо! — І почали ставати одна до другої спиною. — Разом! — хтось гукнув. Руки поспліталисъ, задні посхилялись і передніх підняли вгору; далі передні пригнулись, піднімаючи задніх, — і пішло, пішло. Все кругом колесом так і заходило! «Та й проворні які», — подумав Пилипко…

У Пилипка потемніло в очах, голова кругом заходила, у вухах дзвонило, мов у дзвони, гадки почали меркнути, зникати. Його щось хитає, колише: Засни, засни, мій синочку, малая дитина! – чує він, наче крізь сон…

Загуло в Пилипка у вухах, тисяча свічок засвітила в очах, і він побачив дідугана Морозенка. Здоровенна, наче винницький казан, голова його була закустрана цілим оберемком білого снігу, довга, як помело, борода виплетена з товстих віскряків криги; товсті настовбурчені брови густо покриті білим

інеєм, а сіро-зелені очі, наче Волосожари, виблискують холодним світом. Тихо схилився він над Пилипком, подивився, мов милувався, на його личенько біле, покійне і, світнувши хижими очима, приложився до теплих ще устоньків Пилипкових своїми холодно-палючими устами. Не зітхнув Пилипко, не струснувся!.. Все в ньому й кругом нього затихло, покрилося темним холодним спокоєм...

— На щастя, на здоров'я, на Новий рік! Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю, — почулося Катрі крізь сон. Вона кинулась, одкрила очі та й не стямилася. Де лежав Пилипко, тільки слід його: чорніє діряве ряденце, бовваніє прим'ята подушка.

Вона миттю стрибнула з печі додолу й побачила табун посипальників, що товпились біля порога.

— Ви не бачили Пилипка? — питає.

— Ні...поторопіли ті.

— Боже ж мій, Боже! — вдарилася в телеси Катря. — Він таки не злякався, не послухався — пішов!

Та, вхопивши наопашки кожушанку, як навісна, помчалася з хати. Хлопчики постояли трохи і, здивовані, пішли собі далі.

— А куди це? Куди це так швидко? — гукали до неї з дворів селяни, дивуючись, що Катря так зарані й так прудко біжить вулицею.

Не дослухалася вона до того допитування, вона навіть не бачила нічого

перед собою, окрім одного Пилипка.

— Пилипку!.. Сину мій!.. Синочку!.. І куди ти пішов по такому лютому морозу? Куди ти знявся по такому скаженому холоду? — гукала вона на бігу, думаючи, що це гукання раніш від неї добіжить до сина, подасть йому звістку, як побивається за ним його мати.

І Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об груду, падала у високі кучугури снігу і, викарабкавшись, знову неслася далі та далі.

От вона вже й біля лісу. Ось і в ліс вбігає. Бита дорога послалася вправо. А то чий слід верне наліво? На чистім снігу свіжий слід малої ноги. Катря як вкопана стала. «Невже це Пилипчин слідочок? Збилось уночі з шляху?» — вдарило Катрі в голову. «Та невже ж то, Господи?» — скрикнула вона, не знаючи, що їй робити: чи йти по шляху, чи вернуть по сліду. «А може, воно далі й на шлях натрапило? Піду по сліду», — подумала Катря і, наче п'яна, хитаючись, тихо поплелася свіжим снігом у гущавину лісу. Он слід ріжеться прямо на кущ ліщини. Ні, не в кущ він пішов, а повернув поза кущем. Чмелена Катря за ним повертає й опинилась серед невеликої круглої поляни.

Бистре око її не помилилося, вгляділо зразу, що Катрі треба, і вона, як стріла, полинула до пенька, на котрому сидів Пилипко, прихилившись до дерева головою.

— Пилипку!.. Синочку мій! — нестямно скрикнула Катря і вхопилася за нього.

Палючий огонь не опік би так боляче їй рук, як опекло їх холодне Пилипкове тіло!

У Катрі перед очима дим закурив, запекло біля серця, голова кругом заходила. Якась невиразна думка знялась в її голові, проплазала гарячим мозком та там і заколіла.

Опукою повалилася Катря біля сина та вже більше й не підводилась. У неї од нестямки розірвалося серце…

1. Яким ти уявляєш Панаса Мирного?
2. У чому вбачав письменник свій обов’язок перед народом?
3. Як звати матір Пилипка? А) Катря Зайчиха; Б) Настя Зайчиха; В) Катря Зайченко.
4. Як ти вважаєш, чого не врахував Пилипко, збираючись до хрещеного батька? Чим це пояснити?

5. Що спонукало хлопчика в такий лютий мороз іти посипати? Що ти можеш сказати про його ставлення до матері?
6. Розкажи, що ти знаєш про свято Меланки?
7. Яким ввижався Пилипкові зимовий ліс? Що тут фантастичне, а що – реальне?
8. Яким уявлявся Морозенко Пилипкові?
9. Опиши, яким ти бачиш Пилипка.
10. Чи все тобі подобається у вчинках хлопчика? Чи ти його засуджуєш?
11. Добери до слів антоніми.

Малий – добрий –

старий - сумний –

чистий - високий –

12. Визнач головну думку твору.
13. Перекажи оповідання за планом:

А) Убога сім’я.

Б) Задум Пилипка.

В) Розповідь Катрі про Морозенка.

Г) Необачний вчинок хлопчика.

Д) Загибель сина й матері.

Е) Моє ставлення до героїв твору.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871-1913)

Серед найславетніших письменників, якими по праву пишається людство, почесне місце належить геніальній поетесі нашого народу Лесі Українці.

Народилася Леся Українка 25 лютого 1871 року в Новограді – Волинському на Житомирщині в родині повітового службовця – юриста та відомої письменниці Олени Пчілки.

Батько Лесі – Петро Антонович Косач був людиною освіченою й для свого часу передовою, а натуру мав лагідну та добру.

Лесина мати захоплювалася мистецтвом, невтомно збирала його зразки: різні орнаменти, тканини, вишиванки, а також пісні, казки тощо.

Найбільший вплив на майбутню письменницю мав її дядько – Михайло Драгоманов, якого Леся називала своїм учителем.

У родині Косачів було шестеро дітей (два сини і четверо доньок), Леся найбільше вдалася в батька: і вродою, і характером, і звичками. Вони були однаково лагідні та безмежно добрі, стримані, терплячі, наділені виключною силою волі.

Грамоти Леся навчилася дуже рано. Коли їй було чотири роки, вона вже добре читала. А через рік Леся самостійно писала коротенькі листи до своєї бабусі в Гадяч та за кордон до дядька Михайла Драгоманова.

Цікаві спогади про Лесю залишила її товаришка Варвара Дмитрук. Вона розповідала: «Леся не виділялася з-поміж нас ні одягом, ні поведінкою. Разом із сільською малечею бігала влітку в поле, на пастовень. Любила стрічати ввечері череду. Ото вийдемо гуртом за село, посідаємо на моріжку і ждемо, пісень співаючи…»

До десяти років Леся росла і розвивалася, як і всі діти. Була радісна, весела, любила співати й дуже добре танцювала із братом «козака». Коли їй виповнилося 5 років, батьки купили їй фортепіано. Вона не тільки успішно вчилась грати, а й сама бралася складати музичні твори.

З 10 років Леся Українка серйозно хворіє (її уразив туберкульоз кісток), називаючи подальше своє життя тридцятилітньою «війною» з хворобою та болем. Через хворобу вона не може відвідувати гімназію, а отже, її навчають приватні вчителі. Леся самотужки здобула різнобічну освіту: вивчила майже всі європейські мови, а також грецьку й латину, слов'янські (російську, польську, болгарську тощо). Добре знала світову історію, і в дев'ятнадцятилітньому віці написала для своїх сестер підручник «Стародавня історія східних народів».

Писати поезії Леся Українка почала дуже рано, вірш «Надія» датовано 1880 роком. Для дітей написала такі твори: «На зеленому горбочку», «Вишеньки», «Колискова», «Казка про Оха – чародія», «Біда навчить» та ін. Літературна діяльність молодої письменниці пожвавлюється після переїзду родини Косачів до Києва. Леся стає учасницею літературного гуртка «Плеяда». 1893 року виходить друком її перша збірка оригінальних поезій «На крилах пісень».

Останні роки життя Леся Українка провела в подорожах на лікування до Єгипту й на Кавказ, де вона й померла 1 серпня 1913 року. Похована письменниця на Байковому кладовищі в Києві.

Мамо, іде вже зима

«Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?» —
В неньки спитала дитина.
«Ні, не кожна,— одказує мати,—
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати,—
Ще зосталась пташина маленька».
«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?»
«Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної…
Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі,—
Чуєш, цвіринькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач — розспівалися як!»
«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».
«Нащо ж співає? Чудна!
Краще шукала б зерна!»
«Спів пташині потіха одна,—
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна».

Малюнок Соколової Анастасії, учениці 9-Б класу

Як дитиною, бувало…

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.
«Що, болить?» – мене питали,
Але я не признавалась –
Я була малою горда, –
Щоб не плакать, я сміялась.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злобна епіграма, –
Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

1. Де народилася Леся Українка?
2. Як ставилася Леся до селянських дітей?
3. Які твори для дітей написала поетеса?
4. Яка поезія торкнулася твого серця? Чому?
5. Чи ти вважаєш, що зимою важко птахам? Переконай!
6. Відгадай загадку. Серед малюнків знайди відповідь.

По дворах стрибає,
Крихти збирає,
Ростом він маленький,
Сірий, чепурненький.
Справжній молодець!
Хто він?…

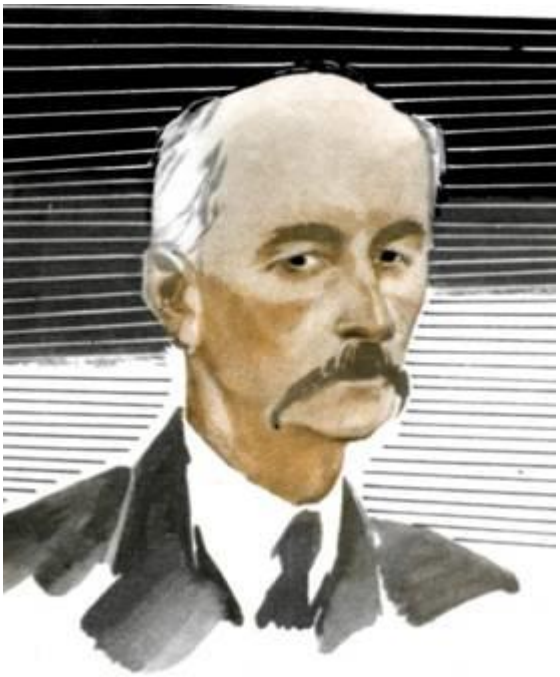

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

(1857-1935)

Андрій Якович Чайковський народився 15 травня 1857р. в м. Самборі на Львівщині в родині дрібного урядовця. Рано осиротів і виховувався в своїх родичів. Початкову освіту одержав у дяка с. Гордині, закінчив у 1877р. Самбірську гімназію. Відбувши річну військову службу, поступив на філософський факультет, а через рік перейшов на правничий відділ Львівського університету. Працював адвокатом у Львові, потім у Бережанах відкрив адвокатську канцелярію. Перед Першою світовою війною переїхав до Самбора, а після війни поселився в Коломиї, де й жив до дня смерті 2 червня 1935р.

Літературна діяльність письменника розпочалася у 1888р. Почав писати ще в гімназії під впливом прочитаних книжок, писав драми й оповідання.

Андрій Чайковський швидко здобув славу всеукраїнського письменника.

Велику популярність принесли письменникові твори «Олюнька» та «В чужім гнізді». Їх високо оцінив Іван Франко.

Один за одним з'являлися в світ твори, написані на матеріалі історії козаччини: «Козацька помста», «За сестрою», «З татарської неволі», «Украдений син» та багато інших.

Не тільки твори селянської тематики, повісті про інтелігенцію, а й численні історичні оповідання були підготовчою роботою до написання історичного роману "Сагайдачний".

В ОСТРОЗЬКІЙ ШКОЛІ

(Уривок із роману «Сагайдачний»)

Ще трирічною дитиною Петро залишився сиротою. Його батько й мати загинули ще під час одного з набігів татар на їхнє село Кульчиці. Малого сироту прихистила родина Жмайлів, у якій був хлопчик такого ж віку – Марко. Діти дуже любили один одного. Підрісши, разом ходили до церковно-приходської школи, обоє добре вчилися. Коли їм виповнилося по шістнадцять років, дядько Марка – Степан Жмайло – відвіз їх до колегії в Острозі…

Приїхавши в Острог, кульчичани пішли до князя, який звелів прийняти хлопців до колегії і помістити в бурсі.

Слуга повів їх до ректора Герасима Смотрицького. Він був першою особою в Острозі у князя. Герасим Смотрицький, що помагав князеві заснувати школу й друкарню в Острозі і дав їй початок до дальшого розвитку, уходив поміж тодішніми українцями за великого чоловіка і вченого. Заживав у всіх великої поваги й пошани. Заложив в Острозі так званий учений кружок, де згуртував найкращі українські сили. Кружок той видав при помочі княжої друкарні багато книжок.

Як княжий слуга привів до нього тепер хлопців і заявив волю князя, Смотрицький дуже ними зацікавився, бо князь звичайно не турбувався тим, кого до школи та до бурси приймається. Він став випитувати про все Степана Жмайла і зараз став хлопців екзаменувати. Зразу не йшли добре відповіді наляканих хлопців, та ректор був неабияким педагогом і потрафив з них видобути, чого йому було треба. Екзамен скінчився добре, ректор похвалив їх і зараз послав їх із дияконом у бурсу.

Бурса стояла зараз побіч ректорського дому, з якого виходило одне вікно на бурсове подвір'я і огород так, що він усе міг бачити, що робила молодь, віддана його опіці.

Бурса — то великий будинок, боком до вулиці обернений. Входилося у вузькі сіни, звідки йшли двері до просторих кімнат. До такої одної повів їх диякон.

Хлопці, ввійшовши до середини, не знали, на яку ступити. Усе було для них новістю. Посередині стояли довгі столи з лавами, по боках — лежанки для бурсаків. У тій кімнаті була заразом і спальня, і їдальня, і тут вони вчилися.

У бурсі мали приміщення ті хлопці з околиці, які не мали спромоги мешкати в городі, були діти княжих державців і слуг з подальших околиць, міщанські діти з поблизьких містечок і городів. За своє удержання платили невеликі оплати, а багато їх було-таки на вдержанні князя.

Як кульчичани туди попали, було тут дуже гамірно, бо якраз поз'їздилися бурсаки з дому і наука леда день мала зачатися.

Диякон розповів даскалові, що був над бурсою поставлений волею ректора. Степан йому вклонився і всунув в руку золотого, чим відразу з'єднав собі його ласкавість. Він вишукав для кульчичан краще місце, і то одне біля другого, щоб їх не розлучати. Вдоволений Жмайло просив ще даскала про опіку, розпрощався і пішов до Плескача.

На тім зійшов час до полудня. У сінях почувся дзвінок, і зараз почали напливати в кімнату хлопці, що бавились на подвір'ї, до обіду. Даскал показав хлопцям їх місця.

По обіді повиходили всі на бурсову площу, де вони забавлялися та заводили різні молодечі іграшки. Скакали через шнурок, перебігалися, кидали м'ячем, метали списами дерев'яними або стріляли з луків до мети. Даскал пояснював кульчичанам бурсовий порядок, а далі прикликав до себе старшого спудея (школяра) і казав і тих новиків взяти до гурту. Хлопці повеселішали, осмілилися і стали з другими забавлятися.

— Цікавий я, — питає один бурсак Марка Жмайла, — що ти вмієш?

— Я вмію на шаблі битися.

— У нас лише дерев'яні шаблі, бо залізних не можна.

— Я також залізної шаблі не вживаю.

— Семку! — кликнув хтось. — Ходи сюди, на шаблі з ним поміряєшся.

Всі зацікавились, і заки прийшов прикликаний Семко, вже й дві дерев'яні шаблі з'явилися. Марко зняв свою капоту і засукав рукави. Те саме зробив і Семко, і вони стали напроти себе, окружені бурсаками. На площі відразу затихло, і всі сюди позбігалися.

— До кількох разів маємо складатися? — питав Семко.

— Як хочеш, складаймося, поки один одного не поконає.

— Та до смерті не будемо битися, ти кажи, скільки разів хочеш?

— Хай буде по трьох.

Зложилися, поставивши ліві руки поза себе. Семко напер на Марка з усієї сили, хотів йому зараз показати свою перевагу. Марко відбивався сполегка, поки не зажив Жмайлової штуки. Зачепивши раз шаблю противника, він став так хутенько нею колувати, що Семко не міг її висвободити. Потім зігнув нагально руку в лікті, вибив Семкові шаблю з руки з такою силою, що вона геть полетіла понад голови окружаючих.

Всі аж охнули з подиву, бо Марко за той час ані кроком з свого місця не рушився, а Семко уходив у бурсі за великого митця на шаблі. Але умова була до трьох разів.

Семко ще не зміркував, чим Марко над ним горує, і розпочав двобій так само. До того він був ще подражнений і гарячився. Маркові прийшлося тепер ще скоріше його поконати.

— Підожди, небоже, я вже знаю, як ти робиш, тепер тобі не вдасться.

Семко став увихатися, щоб тільки не дати своєї шаблі захватити. Та Марко таки доконав свого і третій раз вибив з руки шаблю.

Семко, червоний мов буряк, задиханий, наблизився до Марка і, подаючи йому руку, каже:

— Ти тепер у бурсі будеш перший, нічого казати. Але я мушу твоєї штуки навчитися.

— Так, то по-лицарськи, — каже вдоволений даскал, — ну, тепер, хлопці, поцілуйтеся і будьте приятелями.

На кульчичан стали тепер дивитися інакше, і кожний забігав, щоб з ними познайомитися.

— А чи твій брат також такий митець на шаблі? — питали, показуючи на Петра.

— Він також митець, але від лука.

— Давайте лука! — кричали спудеї.

Петро взяв у руку лука, попробував силу тятиви, відтак зважив стрілу в руці й спитав:

— Куди маю стріляти?

— Ціли в турка, он там, на огорожі.

Справді, намалювали там хлопці вуглем турка у великій чалмі, з бородою, та ще з файкою в зубах.

— Де цілити?

— Кажуть тобі в турка, не бачиш?

Та виджу, що в турка, але де — в око, в ніс, в писок?

— Невидальщина! Ти собі жартуєш із нас! Буде з тебе, як поцілиш у голову.

— Я з вами, відай, не договорюся. Отож кажу вам наперед, що поцілю в лице коло носа або в самий ніс, бо ще не знаю сили того лука.

Петро зложився і випустив стрілу. Вона поцілила турка в самий ніс. Знову усі охнули.

— Тепер цілю в зуби, — каже Петро, дуже радий з того, що так йому повелося.

Знову фуркнула стріла і попала туркові в зуби.

— Господи, а це що? — питали спудеї, зачудовані.

— Біса імієт! — каже один.

— Тепер стрілятиму без біса, — каже Петро, усміхаючись, — треба туркові вибити око! Во ім'я Отця, і Сина, і Святого духа! — Він перехрестив лук і прицілився.

Стріла попала туркові в око.

Спудеї кинулись до фігури.

— Не рушати стріл! Хай побачить пан ректор.

Тепер виступив між хлопців якийсь козак. Він стояв позаду і приглядався так двобоєві на шаблі, як і стрілянню. Козак був кремезний, гарний мужчина. Лице гарне, обгоріле від сонця, чорний вус. На ньому багатий оксамитний кунтуш і сап'янові червоні чоботи. Вийшовши з гурту, він узяв обох хлопців на руки, мов малих дітей, і каже:

— Лицарі з вас будуть, ось що! Таких митців то хіба на Запорожжі шукати. Знайте, що я перший пушкар між козацтвом, а ти будеш перший лучник, а ти — перший на шаблі. Чи ти не з роду Жмайлів? Бо на Запорожжі ця штука Жмайловою зветься. Ростіть, хлопці, на славу Україні.

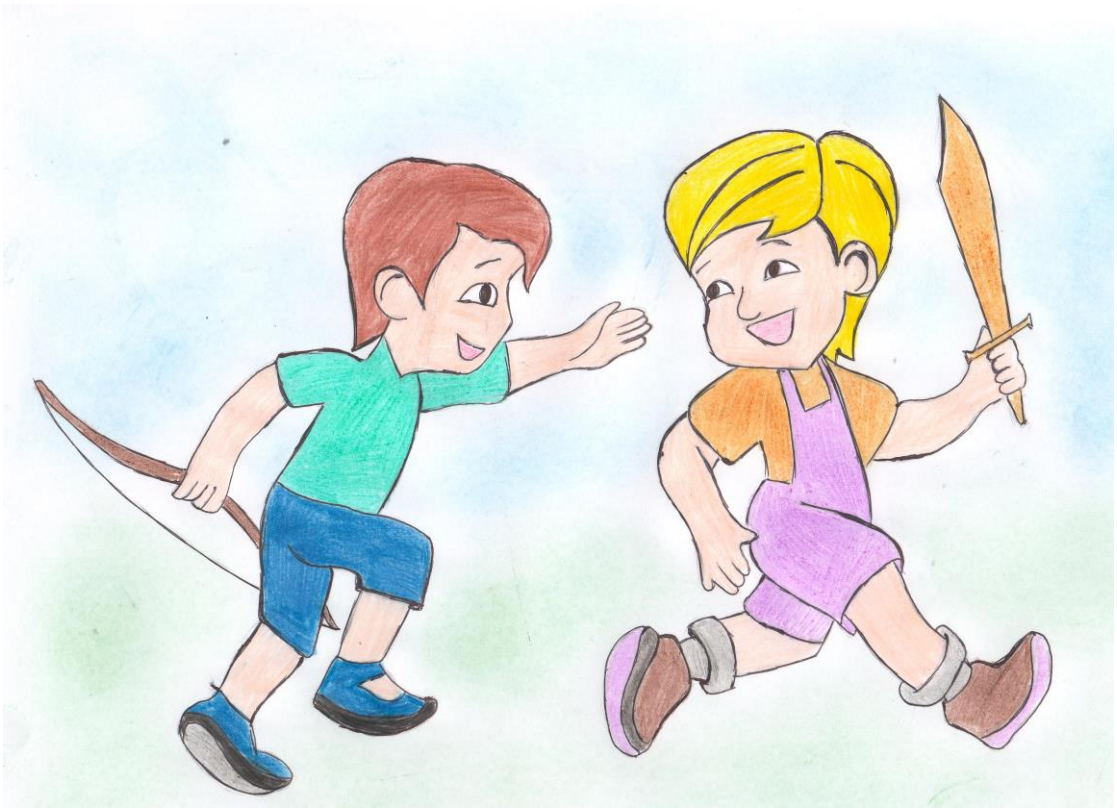

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

Він поцілував одного й другого і поставив на землю, а сам вийшов із бурсового огорода.

Це був Северин Наливайко. Бурсаки обожали його, він був для них узором козака-лицаря. Тепер, як він так звеличив тих новиків, то вони в очах товаришів виросли на великих людей, відразу схилили на себе серця усіх. Та то ще не був кінець їх сьогоднішнього тріумфу.

Петро взяв ще раз у руку лук і вибрав стрілу.

— Я вам, товариші, ще щось кращого покажу! Ось глядіть! — ворона летить! — Він прицілився, — ворона впала нежива в огороді. Між спудеями повстав великий рух. Всі бігли по вбиту ворону, мало що її не розірвали.

Та в ту хвилю надбігло кілька хлопців від входу і крикнули:

— Тихо, його милість іде!

Між хлопцями наче маком посіяв. Всі замовкли. Князь прийшов до огорода в товаристві ректора. Сюди заходив він інколи, як школа вже була в русі. Ніхто не міг вгадати, яка тому причина. Хлопці підступили і з пошаною цілували його одежу.

— Чого ви такі веселі? — князь побачив вбиту ворону, в якій стирчала стріла. — Хто її вбив? — питає.

— Оцей новик! — закричали всі, показуючи на Петра. — На лету поцілив!

Князь поглянув ласкаво на Петра, що стояв червоний, мов рожа, наче винуватець який.

— А оце в турка поцілив три рази, — каже другий,— з кожного разу сказав наперед, де цілити буде.

Князь підступив до огорожі і взяв стрілу, — вона вбилася дуже твердо в дошку.

— Якби, небоже, так живого поцілив, то не жити би йому більше.

Князь був у незвичайно добрім і веселім настрої, що в нього задля тих нещасть, які його дім навідували, траплялося дуже рідко.

— Ти в чім мистець, молодий шляхтичу? — питає князь, звертаючися до Марка.

— Він мистець на шаблі, — закричали всі.

— Ану, давайте шаблі, — каже весело князь. Принесли шаблі, а князь каже: — Бери, хлопче, шаблю, поміряємося.

Марко стояв як на грані. Шаблю брав несміло в руки.

— Бери, не соромся, це лицарське діло. Марко ще більше збентежився, взяв шаблю, ніби складався. Всі визирали в напруженні, що з того вийде, але Марко поклав шаблю під ноги князя і каже:

— Я не смію. — Він став плакати.

Князь був тим вдоволений.

— Гарно, синку, що ти вмієш пошанувати і вік мій, і стан, хай тебе Бог благословить.

— Чи екзамен пішов добре? — питав князь ректора.

— Дуже добре! Я навіть чудуюсь, як могли вони стільки знання набратися в малій церковній школі.

— Видно, що вчителів має добрих. Ми про ту школу будемо пам'ятати.

Князь поговорив ще з ректором про потреби школи і відійшов.

Хлопців уже ніяка забава не бралася. Ректор, відвівши князя, завернув до огорода. І він був дуже радий, бо, користуючись із доброго настрою князя, дістав обіцянку, що князь спровадить до Острога вчителя прямо з Греції, до науки з грецької мови.

Ректор дозволив бурсакам вийти до міста на цілу годину, розуміється, під наглядом даскалів та дияконів…

1. Що ти дізнався з уривка «В Острозькій школі» про життя стародавньої України?
2. Як поставився Семко до Марка після своєї поразки?
3. Чому, на твою думку, Марко вмів так вправно битися на шаблях, а Петро – влучно стріляти з лука?

4. Як Герасим Смотрицький поставився до кульчичан?
5. Перекажи прочитане за алгоритмом: **хто – що – де - чим – навіщо – як?**
6. Розгадай ребус.

БОРИС ГРІНЧЕНКО
(1863-1910)

Грінченко Борис Дмитрович — український письменник, педагог, літературознавець, історик. Псевдоніми Бориса Грінченка: В. Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільховий, Перекотиполе, Гречаник.

Народився Борис Дмитрович Грінченко 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр Харківської губернії (тепер Сумська область), в родині збіднілих дрібнопомісних дворян. З 1874 по 1879 рік Борис Грінченко навчається у Харківському реальному училищі, де зближується з народницькими гуртками. За поширення заборонених царським урядом видань його заарештовують і кілька місяців тримають в ув'язненні. Після звільнення Борису Дмитровичу довелося залишити навчання і самому почати заробляти на прожиття.

Здобута самоосвіта дозволила Б.Грінченку скласти іспити на звання народного вчителя при Харківському університеті. З 1881 року починається його освітньо-педагогічна діяльність, яка тривала до 1893 року. Вчителював він у селах Харківщини, Сумщини, Катеринославщини.

Всі роки вчителювання Грінченко пильно придивлявся до життя дітей і поза школою. Його цікавили їх взаємини між собою і з дорослими, робота

вдома, різні забавки. Він прагнув зрозуміти, як вони сприймають навколишній світ, чим цікавляться, про що мріють.

Запам'ятовував різні події в житті дітей, їх вчинки, поведінку в певних обставинах. Таких спостережень у пам'яті Бориса Дмитровича з роками нагромадилося багато, що дало йому змогу написати низку правдивих оповідань про дітей: «Сестриця Галя», «Украла», «Дзвоник», «Кавуни», «Грицько» та ін.

Автор багато пише, регулярно друкується в журналах та альманахах. Виходять у світ його поетичні збірки: «Пісні Василя Чайченка», «Під сільською стріхою , «Під хмарним небом» та ін.. З 1894 року Борис Дмитрович працює в Чернігівському губернському земстві.

Борис Грінченко був людиною надзвичайно працелюбною. У 1902 році письменник переїжджає до Києва. Тут разом із дружиною Марією Загірною він трудиться над укладанням вершинної своєї праці — чотиритомного «Словника української мови». Цю визначну роботу було відзначено академічною премією.

Підірване задавненим туберкульозом здоров'я письменника (наслідки харківського ув'язнення) не витримало такого напруженого, безперервного ритму. Різке загострення хвороби змусило письменника вирушити на лікування до Італії. 6 травня 1910 року Грінченко помер в м. Оскендалетті. Поховано Бориса Грінченка в Києві, на Байковому кладовищі.

УКРАЛА

Тільки вчитель увійшов у клас, зараз побачив, що там робиться щось непевне. Школярки та школярі юрбою оточили когось і про щось палко й голосно гомоніли. Гомін був неласкавий, сердитий. Зрозуміти поки нічого не можна було. Чуть тільки було, що на когось діти сердились, комусь докоряли.

Зараз же дехто побачив учителя і почулось проміж дітьми:

— Василь Митрович прийшов... Учитель прийшов.

Діти стихли і всі повернулись до вчителя. Учитель підійшов і спитавсь:

— Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навкруг однієї парти. На тій парті сиділа Олександра.

Олександра була школярка першого року, дочка сільського писарчука-п'янички. Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл. Її біляве, все у веснянках обличчя було біле, як крейда. Вона вхопилася руками за стіл, мов боялася, що її тягтимуть кудись силоміць.

Учитель ще раз спитавсь:

— Що тут у вас сталося?

Озвалась Пріська — подруга й товаришка Олександрина. Батько її був у економії за прикажчика. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завсігди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо. Вона погано вчилася, але була дуже весела і не могла говорити не сміючися. Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла:

— Та Олександра...— Пріська почала й засміялась не доказавши.

Учитель спитавсь:

— Що Олександра?

— Украла в мене хліб! — доказала Пріська і зовсім зареготалася, і її нерозумні сіро-сині очі з сміху аж сховалися за ситими щоками.

Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було. Учитель знав, що деякі з дітей ще дома, перш ніж у школу почали ходити, були де в чому грішні, але в школі поки ніхто в гріх не вскакував. На Олександру він теж ніколи нічого не думав. Вона була просто дівчина боязка — мабуть, налякав її батько-п'яниця.

Учитель глянув на Олександру й спитавсь:

— Олександро, правда цьому?

Вона мовчала й сиділа нерухомо, як кам'яна. Учитель зрозумів, що Пріська казала правду. А Пріська вже не мовчала й торохтіла:

— Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Тільки кинеш торбу з пирогами — так і потягне. Та я все мовчала. А оце вже

сьогодні... Бачу, вхопила хліб та й побігла з школи у двір, та зайшла за дерево, та й їсть. Я прибігла до неї, а вона злякалась. «Не кажи,— каже,— вчителеві, я тобі малюнок дам...»

Учитель ще раз спитався:

— Олександро, правда цьому?

Але й тепер Олександра мовчала і сиділа нерухомо. Один великий школяр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів:

— Та що там її питаться? Хіба й так не видко, що правда. Бач, що вигадала,— красти! Її треба прогнати з школи!

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Школярі загули:

— Треба! Треба!

Учитель сказав:

— Чому ж то так?

— А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

— Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо крастимуть.

— А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть,— додавали треті.

Учитель сказав:

— Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександру з школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже.

Той-таки великий школяр почав був знову:

— Та що там слухати, хіба й так не видко?.. Але його зараз же спинено:

— Цить! Василь Митрович правду кажуть. Вже ж треба знати, що вона скаже.

Усі обличчя повернулися до Олександри, усі очі втупилися в неї. Всі дожидали від неї слова. Але вона й тепер сиділа, мов скам'янівши. Вона сховала голову межи плечі й прищулилась, неначе сподівалась, що її ось-ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються.

Учитель спитався:

— Ну, Олександро? Кажи — ми ждемо.

Мовчить. Учитель знову:

— Не думай, що ми всі хочемо нападатися на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це ще й не так, як кажуть, та я й думаю, що не так.

Бліде обличчя в Олександри зробилося відразу як жар червоне. Але ж вона мовчала. А вчитель казав далі:

— Еге, я думаю, що це не так. Мені здається, що Пріська якось помилилася і що ти не винна.

Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.

—Певне, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Голосне гірке ридання розітнулося у школі. Це плакала Олександра, припавши головою до столу. Школярі відразу притихли. Очі їм якось широко порозплющувалися, і вони мовчки, затаївши духа, дивилися на Олександру. А вчитель казав:

— Не плач! Коли цьому неправда...

— Правда!.. Правда!..— скрикнула Олександра.— Я вкрала!

І вона заридала ще дужче. У великій класовій світлиці стояло шістдесят школярів мовчки, не ворушачись, а серед їх, припавши головою до столу, гірко плакала маленька білява дівчинка.

Довго вона плакала, і всі мовчали, аж поки вона трохи заспокоїлася. Тоді вчитель, сівши біля неї, спитавсь:

— Нащо ж ти це зробила?

Вона мовчала знову і знову похнюпилась. Учитель бачив, що сказати те, через віщо вона це зробила, їй так само важко, як було важко

признаватися. Але вона перемогла себе. Кілька разів вона починала казати, ворушила губами, але зупинялася. Нарешті промовила:

— Я їсти хотіла.

— Хіба ти дома не їла?

— Не їла.

— Чому?

Вона знову змовкла і... зовсім несподівано уп'ять заридала.

— У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухарі вже другий тиждень.

І більше вона нічого не могла сказати за слізьми. Давно був час починати вчиття. Учитель тихо взяв Олександру за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлась. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглися до його, і в кожній руці була якась їжа.

— Нате! Дайте їй! Хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих ні в тих, дівчата деякі плакали. Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки.

Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександру.

* * *

Олександра після цього довго соромилась глянути учителеві в вічі. Але ні він, ні школярі ніколи не нагадували їй про те, що було. Та й не треба було їй нагадувати. З того часу вже ніщо не могло спокусити її. Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти — такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові. Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.

ОЛЕСЯ

Це було давно. Це було тоді, як нашу землю шарпали турки й татари, а гетьмани українські ходили з козацтвом одбиватись од ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Воно заховалося в улоговині. Круг його були ліси. В селі жили прості люди хлібороби. Якби не татари, то їм жити було б непогано. А то часто й густо набігали татари. Вони грабували, палили й руйнували села. Старих та малих убивали, а молодих брали в неволю та й продавали рабами на тяжкі роботи туркам. Іноді гнали татари з України тисячі безщасних людей.

І цьому селу довелося зазнати лиха, але поки ще тільки один раз. Село заховалося в лісах, і знайти його було не легко.

Край села стояла невеличка хатка. Біля неї пишався рясний садок. У садку гули бджоли. Там була пасіка.

У хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував, був у неволі турецькій, але визволився відтіля. Тепер жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: дівчину Олесю та хлопця-стрибунця Михайлика. Олеся вже була величенька дівчина, років шістнадцяти.

Дід був щасливий з дітьми, а діти були щасливі з ним. Діти так любили, як дід розмовляв з ними. Він розказував їм про турецьку та про татарську неволю. Оце, було, сидить дід у пасіці, робить що-небудь, граблі чи ще що. Михайлик-стрибунець і собі щось тут майструє, і дівчина Олеся з шитвом сидить. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть. То оце Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про неволю турецьку.

А дідусь:

— Та я вже розказував,— ти ж чув. Ще й не раз,— хіба тобі мало?

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю! Так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть з його. Олеся схилить чорняву голівоньку на руку, а Михайлик-стрибунець уже не стриба, а теж сидить, слуха. А дід розповіда, як був він на турецькій каторзі:

— Три роки вибув я на каторзі турецькій, прикований до місця. Так от за поперек узято ланцюгом та й приковано. Сидіти можна, і встати можна, і лягти, а піти — ні. А каторга — це корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину. А за те наші голі спини раз у раз доглядачі списували нагаями та колючою червоною таволгою...

— А нащо їх списували? — питає Михайлик.

— А щоб ми швидше гребли... Як здасться туркові, що помалу робимо, дак ото й покропить нам голі спини.

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла,— каже дід.

— Я б їх усіх повбивав, тих татар та турків проклятих! — погукне хлопець, стискаючи кулаки. Олеся нічого не скаже, тільки все обличчя їй зблідне. А дід далі:

— Покалічено тоді мене добре. А вже що годували погано бусурмени: цвілими сухарями та смердючою водою! За таким життям уся сила пропала, бо мене ще й порубано трохи, як у бран брато. Ну, то як визволили мене козаки — не здатний я вже був козакувати. Вернувсь я додому. Тут я ваших батьків зазнав: і твого, Олесю, і твого, Михайлику. Ви були сусіди. Тільки Михайлик був ще тоді дуже малий — років зо два йому було. А тобі, Олесю, вже років із сім було, і ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно. Коли це набігла татарва... Що тут казати? Одбивались ми завзято, та нічого не вдіяли. Село татари спалили, багато людей повбивали, багато у бран забрали. А дехто повтікав. Оті втікачі вернулись сюди потім та й знов тут побудувались. Мене вдарено чимсь важким по голові. Я й упав. Але я не вмер і вночі очутився. Дивлюсь: місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе, аж я на пожарині, а круг мене все люди лежать... Як розвиднилось, пішов я

поміж трупами та й знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матері. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твій тут батько й мати були, Олесю, мертві... А тебе вже я згодом знайшов у лісі. Ти забігла якось туди... От і все...

Змовкне дід. Олеся сидить, не ворухнеться. В неї обличчя бліде, в очах пала якийсь огонь. Дід гляне на неї та й похита головою:

— Гай-гай! — каже.— Засмутив я тебе, мою ясочку. Але що ж робити! Без лиха не проживеш. Не журіться, діточки,— ваші батьки полягли доброю смертю, рідний край боронячи. Кожен чоловік повинен боронити від усякого ворога рідний край, не жаліючи свого життя.

— Еге, не жаліючи свого життя!..— промовить дівчина тихо та й замислиться ще дужче і довго замислена ходить.

Ото одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодились іти в ліс по ягоди, а дід казав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було величезне болото-багновище. Іноді, не знаючи, набреде на його людина та й утопне. Дід і боявся, щоб з дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтесь, дідусю, хіба ми не знаємо?

А Михайлик-стрибунець і собі тоненьким голоском:

— Авжеж, знаємо!

Побрали діти глечики та й пішли. Дід довго дивився їм услід.

Ідуть, а Михайлик і каже:

— Олесю-сестричко! Ходім аж на той бік лісу. Ліс не можна було перейти, бо ж болото там було. А обходити далеко — верстов шість. Олеся каже:

— Але ж це далеко.

— Дарма,— каже Михайлик,— так ягід там багато. Ходім, голубонько!

— То й добре! — каже Олеся.

І вони пішли. Не увійшли в ліс, а подались узліссям. З одного боку був височезний, старий, темний ліс. А з другого боку простягався степ.

Дівчина й хлопець ішли швидко. Вже верстов п'ять одійшли від дому. Коли це Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесю, що то таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люди. Усі були верхи. То були не наші люди. Гостроверхі шапки маячіли здалека. Таких шапок наші не носять. Олеся багато чула дечого від діда. Вона пізнала цих людей — це були татари.

Татари! Вони приїхали на Вкраїну палити села, убивати або в неволю забирати людей. Ось-ось вони побачать їх і заберуть. Олеся вхопила Михайлика за руку і мовчки потягла в кущі.

— Що то? Що то? — питавсь Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся з-за кущів бачила, як татари їхали просто на ліс, як поводили сюди й туди головами. Це вони шукають, де село. Ще трохи пошукають та й знайдуть його. Що тоді буде?

Село запалять, людей повбивають. І дідуся вб'ють!.. Боже мій!.. Треба бігти, треба сказати!..

Але ж татари їдуть кіньми: вони доїдуть швидше, ніж вона добіжить. Якби вони тут загаялись! Та як же те зробити, як це їй зробити?

Бідне серденько в Олесі мучилось. А татари під'їздили все ближче та ближче. Уже видко їхні обличчя. І відразу Олеся надумала... Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братику, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть татари. Чуєш?..

І вона потрусила хлопця за плече. Він немов прокинувся з того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вб'ють.

— А ти ж? — спитався хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, кажучи:

— Я знаю сама, що зроблю,— не бійсь! Ніколи говорити — біжи! Та все понад краєм, щоб од багновиці далі!..

Хлопець не думав довго. Він кинувсь у ліс і побіг з усієї сили.

Олеся зосталася сама. Вона постояла ще кілька хвилин. Обличчя було бліде. Але вона не боялась. Вона вийшла з-за куща і пішла попід лісом зовсім не в той бік, де було її село.

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

Ішла так, мов не бачила татар. Але татари її побачили. Вони кинулись до неї. Олеся скрикнула й побігла щосили далі. Та бігла вона недовго. За хвилину татари наздогнали її, щось закричали, загукали, їх було чоловік тридцять. Вони зупинились і почали проміж себе джеркотіти. А далі один високий підійшов до дівчини. Він загомонів по-нашому, але так погано, що Олеся ледве розібрала, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам скажи, де тут єсть село?

Олеся каже:

— За лісом. Оцей ліс перейти — то й село по той бік.

А татарин їй:

— То ти нас проведи цим лісом, а то ми тут дороги не знаємо.

Олеся каже:

— Проведу.

А татарин знову:

— Та не одури й не тікай, а то бачиш оце!

І він вийняв з піхов криву гостру шаблюку та й лиснув нею перед очима у дівчини.

— Бачиш оце? Голову зрубаю!

— Бачу! — каже Олеся.

Олесі накинули на шию аркан. Високий татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня й сказав:

— Веди!

Олеся повела.

Але вона йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Вона ще трохи обійшла ліс, тоді знайшла стежку, що бігла зі степу, і пішла нею. Татари їхали слідком за дівчиною. Дедалі ліс усе густішав. Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото.

Вона вела й думала: «Чи добіг же Михайлик додому? Чи сказав же дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити їх, поки він добіжить!»

І вона йшла тихо, іноді звертала убік, тоді знов назад верталась. Татари сердились, а високий кричав:

— Чого ти плутаєш? Веди гарно, а то ось! — І він показував рукою на шаблюку. Дівчина казала:

— Ось зараз вийдемо з лісу,— там і село. І вела далі. Ліс зробився страшенно густий. Але ж Олеся добре його знала. Вона так часто ходила сюди по гриби, по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землі вганялась у драговину. Олеся повела татар туди. За деревами болота не було видко. Навкруг було темно і пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг відціля вийти, не загрузнувши в болоті. Високий татарин скрикнув:

— Чого ж ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали темні очі. Вона глянула ворогам у вічі і тихо промовила:

— Я далі не піду.

Татарин під'їхав аж до неї, показав їй нагая й вилаяв.

Дівчина осміхнулася:

— Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс, і ви не вийдете відціль.

Тії ж миті ніж блиснув у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як билина підрізана, впала вона додолу.

Її голівонька схилилась, і чиста душа покинула тіло. Татарин плюнув на неї, і всі вороги повернули назад.

А Михайлик тим часом добіг додому. Він казав, що татар хто й зна скільки. Люди покидали все і повтікали у ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люди у лісі. Далі їм не стало харчу. Другого дня треба було вертатися. Послали двох парубків подивитися, що в селі. Парубки вернулися і сказали, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх обминули, і почали вертатись додому.

Але ж Олесі там не було. Дід Данило попрохав кілька чоловік, і всі, узброївшись, гуртом пішли шукати її в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де він покинув Олесю.

Тут знайшли татарські сліди.

По тих слідах пройшли у лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили татарських коней, що позагрузали в болоті. Татар не було. Мабуть, вони позлазили з коней та й потопли у багнюці.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Вона лежала мертва. На шиї в неї був татарський аркан.

Тоді зрозумів дід Данило і всі люди, що вона своєю смертю обрятувала рідне село.

Зробили мари з гілок і понесли дороге тіло додому.

* * *

Другого дня ховали Олесю. Подруги-дівчата несли труну. В їй лежала Олеся, убрана, як молода княгиня. На голові в неї був вінок. Навкруги співали пташки, вгорі сяло сонце. А вона лежала тиха, спокійна. Навіть здавалось, що на обличчі в неї сяла якась радість.

Еге, їй можна було радіти.

Ридаючи, провели її до холодної ями; ридаючи, засипали землею. Не сам дід Данило плакав, - плакали всі: і старі й малі, і чоловіки й жінки, і подруги-дівчата.

Але як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав. Обличчя йому було поважне. Він простяг руки над могилкою і сказав:

— Кожен повинен боронити свій рідний край, не жаліючи життя! Дай, Боже, всякому такої смерті!

1. Яке враження справило на тебе оповідання «Украла»?
2. Назви головних дійових осіб оповідання.
3. Що украла Олександра в Пріські? Ти згадаєш, коли відгадаєш загадку.

Народився із землі,
Зарум’янився на вогні
І з’явився на столі
До борщу тобі й мені.

4. Чому Олександра так вчинила?
5. Що зробив учитель? Чому?
6. Перекажи зміст оповідання своїми словами.
7. Визнач тему та головну думку оповідання «Олеся».
8. У які часи відбувалися описані в оповіданні події?
9. Про що розповідав дідусь дітям?
10. Що сталося в лісі?
11. Відповідай: «так» чи «ні».

а) Дідуся Олесі та Михайлика звали Данило?

б) Дідусь був на каторзі три роки?

в) Вона пізнала цих людей – це були монголи.

12. Розшифруй назву твору: « **OLJIFEJCSЯ»**

ДМИТРО КРАСИЦЬКИЙ
(1901-1989)

Український письменник, літературознавець. Правнук Катерини Шевченко, улюбленої сестри Тараса Григоровича Шевченка, яка була другом маленького Тараса, доглядала його й виховувала.

Дмитро Филимонович Красицький народився 7 листопада 1901 року в селі Зелена Діброва Звенигородського району Черкаської області. У 1922 р. закінчив Київський інститут народної освіти. Учасник війни. Був деканом історичного факультету Дніпропетровського державного університету, директором музею Д. Яворницького і Києво-Печерського історико-культурного заповідника. З 1951 по 1961 рр. – директор Київського літературно-меморіального будинку Т. Шевченка і заступник директора Київського музею Тараса Шевченка.

Свої вірші почав друкувати у 1918 році. Автор біографічних повістей, оповідань і нарисів про Т. Шевченка, серед яких «Дитинство Тараса», «Юність Тараса», «Тарас – художник», «Смерть і похорони Шевченка», «Великий Кобзар у пам'яті народній», «Дітям про Шевченка», «Тарасові світанки», «І оживе добра слава» та ін.

Помер Шевченків правнук на 88-му році життя – 8 січня 1989 року.

ТАРАСОВІ СВІТАНКИ

(Окремі розділи)

НАРОДИВСЯ ТАРАС

Люті морози стояли в лютому. Від Нового року дня не видалось теплого. А шибки як позамерзали ще восени, так і досі були мережані.

Катря, у материній кофті, червона, як калина, моторна, як дзиґа, господарювала надворі. Дарма що їй десять років, а працює за дорослих, бо ж найстарша. А найстаршому, звісно, найбільше діставалось.

Братик Микита, трьох років, сидів на лежанці, сховавши ноги під довгу сорочку, і мовчки бавився. Та коли Катря відчиняла двері і в хату вривався сірий клубок пари з холодними голками, він схоплювався на тонкі ноги й зустрічав сестричку радісними вигуками:

— Катрусю, яка ти черво-она!

Мати цілий день сьогодні місця собі не знаходила: то на полу, то на лаві посидить, то на лежанці лежить і стогне на всю хату. Добре, що хоч поміч є від старшої дочки, а то й кухля води нікому було б подати.

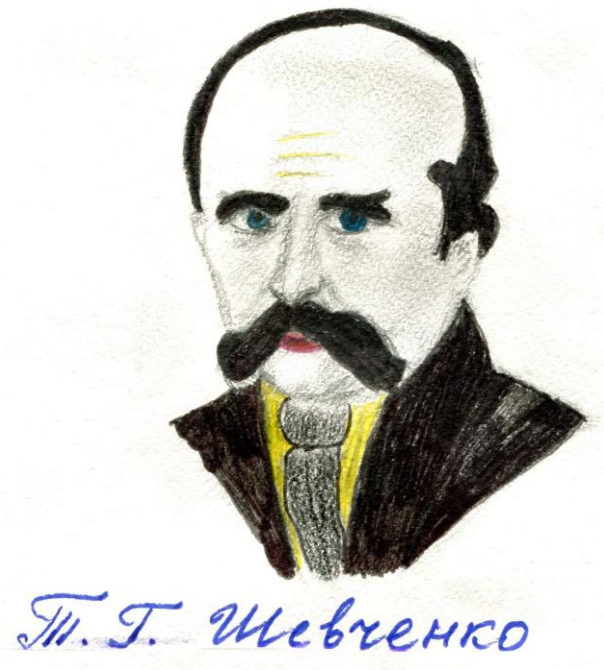

Малюнок Антоненка Максима, випускника НРЦ «ШАНС»

Катря розтопила піч, начистила картоплі горнятко й поставила на черінь. Спираючись на рогач, зазирала в піч; і без того червона, ще більше шарілась від сяйва з-під комина. Потім метнулась по хаті: замела долівку, застелила стіл скатеркою, поставила сільницю, поклала хлібину й накрила рушником. Віхтиком вибрала з підвіконь водичку — то відтанули шибки, але мороз знову прикрасив їх

новими візерунками. У хаті тільки й тепла, що на лежанці та на печі. Тому Микита то залазив на піч і там гарцював, то сидів тихо на лежанці біля хворої матері.

Вечоріло...

Мати наділа теплого кожуха, взула валянки, закуталась теплою хусткою й наказала дочці:

—Ти, Катре, принеси води, дрівець, соломи, щоб лежанку протопити, а я піду до діда Якима. Щось мене так потягло до рідної хати... Коли стемніє, засвіти світло й наглядай за Микитою. Каганця осторонь став від нього, а то ще перекине й пожежі наробить.

Мати потихеньку пішла, а Катря метнулась, щоб усе поробити завидна.

Коли шибки вікон заграли синявою і темрява ночі окутала хату, Катря засвітила каганця.

Рипнули двері, увійшов батько.

— А де мати?

Пішли до діда Якима, казали, довго не будуть.

Поки Григорій мив руки, дочка поставила на стіл велику череп'яну миску з борщем. Батько обідав похапцем.

«І де це вона так довго забарилась? Надворі вже поночі,— подумав він. Воно вже така пора, що не варт було б їй виходити на вулицю… зима...».

Григорій підвівся з-за столу, накинув на плечі свитку, надів теплу шапку. Вже на порозі, повернувши голову до Катрі, наказав:

— Клади спати Микиту, та й сама лягай, я зараз повернуся. Піду назустріч мамці.

Катря довго бавилася з Микитою на лежанці. А коли він захотів спати, постелила йому, приспала. У хаті стало тихо-тихо, якось аж моторошно.

«Ні, краще я погашу каганця, посиджу поночі, а то неначе хтось зазирає у вікна»,— подумала Катря. Вона пригорнулась до братика й сама заснула міцним сном.

Тим часом Григорій дійшов до хати тестя. Постукав. У сінях рипнув засув.

— У вас Катерина?

— У нас.

Увійшовши в хату, Грицько кинув свитину на лаву. Його дружина лежала на теплій лежанці і ойкала. Біля неї сиділа баба Горпина.

Він сів ближче до тепла. Довго розмовляв із дідом Якимом...

Було вже близько півночі. Григорій узяв відро і пішов до криниці. Місячно було надворі. Тільки де-не-де сивими острівцями плавали на небі хмарки, минали повнолицього місяця і мчали на північ.

Коли повернувся до хати, баба Горпина кинулась до нього:

— Ну, Григоре, поздоровляю тебе з сином! Хай росте щасливий та розумний!

Стомлена Катерина ледь чутно попросила:

— Покладіть біля мене сина. Нехай гріється материним теплом...

Радість і смуток, біль і нові сили сповнювали груди. Син!.. Яка радість!.. Хай росте великий!.. А виросте... і в голові смуток гасив радість: панові ще один кріпак, ще один підневільний страждалець.

Нарешті стомлена Катерина заснула. Не спала тільки стара баба Горпина.

Коли звернуло за північ, загула, зашуміла хуртовина.

Вітер бив снігом у вікно, намітав кучугури надворі, гув у димарі.

Бабі Горпині здавалось, що вулицею йде сотня солдатів, б'ють барабани, сурмить солдатська труба...

«Невже й тобі бути солдатом,— думала бабуся.— А втім, солдати теж люди...».

Рано прокинувся дід Яким. Тільки ворухнувся, як Григорій підвівся. Щаслива мати з маленьким сином вже не спали. Мале дитя подавало свій тоненький голосок.

— А який сьогодні день? — запитав дід Яким.

— Тарасія,— відповів Григорій.

— Хай буде Тарас!..

Дочка Катря пробудилась, коли був уже день. Огледілася — ні батька, ні матері не було. Микита спав, згорнувшись калачиком.

Катря накрила його рядниною, а сама заходилася по господарству. Незабаром прийшов батько.

— Ну, дочко моя мила, тепер є в тебе ще братик Тарас — буде з ким бавитись, няньчитись...

БАТЬКОВА ХАТА

Довго не виходив Копій з голови Тарасової сестри Катрі. Як гляне, було, на ліс, так і згадає його, задумається, а потім стала забувати.

Якось пішла з Тарасом до лісу, до розлогого столітнього дуба. І незчулась, як з-за куща показався Копій. Злякалася.

— Чиї ви діти?

— Григорія Шевченка!

— Що в Копіївій хаті живе? — посміхнувся Копій. У Катрі аж від серця відлягло: «Видно, не сердиться».

Узяв Копій Тараса на руки, підняв високо-високо.

— Отаким рости великим! А виростеш — теж бунтарем будеш. Чого так пильно дивишся? Нехай буде тому правда!

А потім вийняв Копій з кишені срібного гривеника.

— Оце батькові даси, щоб бубликів і медяників купив тобі у Вільшаній. І тобі, Катре, гривню на намисто!..

Відтоді перестала Катря боятися Копія, адже він їй на намисто гроші дарував!

Стали радитись, як кинути Копіїв ґрунт та перейти жити в Кирилівку, хоч там і тіснота... Якось до весни можна перебитись.

— Тетерюк хоче хату продати весною, може, купимо,— говорив Григорій.

— Далеко від батькової оселі?

— Ні, на тому ж кутку, поруч Бондаренка, недалеко від Ковалів, Могильних... Двісті карбованців править за хату. Город до річки, садок. Трохи батьки допоможуть, і станемо господарями у власній хаті.

— Воно й правда: Копій не турбує нас... Та що з того, що пан нам його хату віддав...

Тарас сидів біля матері, прислухався до розмови, хотів зрозуміти, про що говорилось, а схопив тільки одне — збираються до діда Івана в Кирилівку.

Він допитувався у матері, чи візьмуть з собою Катрю й Микиту.

— Візьмемо, візьмемо! Йди, Тарасику, спати, бо завтра поїдемо до діда Івана.

Радо зустріли дід Іван, дядьки й тітки родину Григорія. А найбільше тішилися Тарасом.

Улітку вже була своя оселя, своє власне гніздо — купили в того ж таки Тетерюка.

Гарна садиба! Двір широкий, просторий, город — до самої річки з чистою, прозорою, як сльоза водою. Верби, кущі калини, великий ставок, оброслий верболозом.

Малюнок Смірнова Олександра, випускника НРЦ «ШАНС»

От тільки хіба що хата... стара, під солом'яною стріхою, з малими вікнами, з чорним димарем.

Влітку Тарас грався на подвір'ї. Коли сонце повертало за громадський ставок і ховалось за вербу з посохлим верхом, він ставав на перелаз, чекав батька і матір з панщини.

— Чий ти, хлопчику?

— Татусів і мамчин.

— Як тебе звати?

— Талас.

— Рости великий! Тобі не жарко?

— Залко.

Довго Тарас не вимовляв «р» і «ж».

Одного дня Микита дістав з кишені чудесного ножика. Майстерно зрізав товсту гілку і зробив Тарасові млинка.

Млинок туркотить і Тарас за ним туркотить. Граючись, навчився вимовляти «р».

Коли мати приходила з панщини, вона брала Тараса в хату і заходжувалась коло печі. Після вечері клала його спати, розповідала казки або співала сумної пісні, поки він не засинав солодким сном.

ЗАЛІЗНІ СТОВПИ

— Тарасе, годі тобі гасати зі своїм конем! Іди краще обідати! — гукала Катря.

— Я зараз! — озвався Тарасів голос з бондаренківського двору.

— Годі тобі по чужих дворах бурлакувати! Дай коневі спокій, грайся вдома.

Тарас прибіг додому.

Череп'яний коник-скакунець став на відпочинок на вікні, а його господар на довгій лозині дременув у садок, що тягнувся аж до яру. В тім яру була велика копанка, і між зеленню дзюрчав маленький струмок.

У садку вже покосили траву, і земля здавалась чудною, постриженою.

Тарас, підскакуючи, спустився в яр. Зелена вода в копанці покрилась жабуринням та ряскою, а на середині копанки цвіла лілея.

Він оббіг навколо копанки. Жаби і жабенята поскакали у воду і виставляли голови з-за ряски.

Тарас боявся, щоб жабеня не сіло йому на ногу. Обережно ступаючи, виламав довгу лозину і забрів у струмочок. Вода була чиста, прозора, як у криниці. Довго брів струмочком, далеко позаду лишилися город, хата. Вийшов на широку леваду. Над ним голубе небо, таке прозоре, як і вода у струмочку. Сонце припікає, і ніде сховатися від його палючого проміння.

Тарас ліг горілиць на траву і знову втупив погляд у голубе небо, але там нічого не побачив. Небо накрило Кирилівку, Моринці, Будища, а що ж далі? А далі — кінець світу. Дід казав, що там залізні стовпи небо підпирають.

Цікаво, як воно там? Піду, мабуть, подивлюся на залізні стовпи, що небо підпирають.

Йшов довго, і перед ним розгорнувся широкий безкраїй степ, а в степу висока могила.

«Піду на могилу, може, звідтіль видно залізні стовпи».

Тарас вибрався на могилу. Праворуч — село із зеленими садками і білою церквою, ліворуч теж село і така ж церква, а попереду степ без кінця-краю...

«Може, ті стовпи там?..»

Почав злазити з могили, але на траві посковзнувся й покотився вниз. Небо, степ і могила закрутилися перед ним...

Вийшов стежкою Тарас на дорогу і помандрував далі.

Сонце вже зовсім низько спустилося над землею, золотило степ.

Мандрівник підтюпцем біг по дорозі.

Їхали степом чумаки. Рипіли вози, поволі ступали крутороги воли, здіймаючи куряву.

Малюнок Пісного Данила, випускника НРЦ «ШАНС»

— А ти куди, парубче, мандруєш?

— Я йду он туди,— показує вперед лозиною Тарас.

— А відкіля ти?

— З Кирилівки.

— Що ж ти шукаєш?

— Залізні стовпи, що небо підпирають.

Чумаки засміялися, аж степ повеселішав.

— Ну, коли ти з Кирилівки, сідай, підвеземо.— Чумак сильною рукою підняв Тараса і посадив до себе на віз.— На батога, поганяй, чумаком будеш!

Вдоволений Тарас міцно держав у руках батога. Ось уже й Кирилівка.

— А ото і наша хата,— озвався малий чумак і показав пужалном.

— Ну, коли ти вже бачиш свою господу, то мерщій додому.

Вже зовсім вечоріло. Сім’я сиділа біля хати, вечеряла. Велика

миска стояла на спориші, а навколо всі з ложками. Тільки Катря не вечеряла, не могла їсти — її улюблений братик десь подівся. І де він може бути?

Тим часом на перелазі з’явилася білява голова. Першою вгледіла Тараса Катря, підбігла, взяла хлопця на руки.

— Де це ти був, приблудо?..

Посадила Тараса біля миски, дала йому ложку.

— Он як вечеря наш приблуда, виголодався!

Після вечері Катря уклала його спати і ще раз приблудою назвала.

1. Що нового ти дізнався про родину Тараса Шевченка?
2. Як раніше дітям давали імена? Чи знаєш, що означає ім’я Тарас? А твоє ім’я?
3. Прочитай розділ, що сподобався, в особах.
4. Які малюнки можна намалювати за текстом?
5. Опиши, яким ти уявляєш Тараса.
6. Переконай однокласників, що Тарас – мрійник. Підкріплюй відповідь рядками з тексту.
7. Прочитай «зашифрований» запис: **ипвотсінзілаз**.

ОЛЕНА ПЧІЛКА
(1849-1930)

Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова, в одруженні — Косач) народилася 29 червня 1849 року в м. Гадячі на Полтавщині. Славетний рід Драгоманових відомий ще з часів гетьманщини. Предки Ольги були на службі в Богдана Хмельницького, брат – Михайло Драгоманов — відомий історик та фольклорист, а дочка – Леся – у майбутньому стане відома як Леся Українка. 1866 року Ольга закінчила зразковий пансіон шляхетних дівчат у Києві, де здобула ґрунтовні знання з літератури, оволоділа німецькою і французькою мовами. Ідеї, якими жила у той час громадськість Києва, захоплювали брата і сестру Драгоманових, їхнє найближче оточення. Серед знайомих Михайла Драгоманова був і Петро Антонович Косач, який згодом став чоловіком Ольги, батьком Лесі Українки, її братів і сестер. Вони одружилися 1868 року і незабаром виїхали до Новограда-Волинського (Звягеля).

На Волині Ольга Петрівна займається вивченням народної творчості — записує пісні, збирає орнаменти, починає творити сама. Майже п'ятдесят літ трудилася вона на ниві української культури і літератури, виступаючи як прозаїк, поет, драматург, перекладач, літературний критик, фольклорист, етнограф, видавець, редактор.

1880—90-і роки були часом розквіту літературної творчості Олени Пчілки. Вона працює над перекладами і виданням творів М. В. Гоголя; пробує сили в драматургії: перша друкована п'єса-жарт на одну дію «Сужена — не огужена!» 1882 року в Києві виходить книжечка поетичних перекладів «Українським дітям». Значне місце в літературному доробку Олени Пчілки посідають переклади.

Наприкінці 1890-х родина переїхала до Києва на постійне проживання. Олена Пчілка вже доволі відома письменниця. Вона поринула у літературне життя столиці, брала активну участь у діяльності «Київського літературно-артистичного товариства».

4 жовтня 1930 року Олена Пчілка померла. Поховано її у Києві на Байковому кладовищі.

СОСОНКА

Недалеко від лісу стояла хатка. В тій хаті жив чоловік Максим із сім’єю; було в нього четверо дітей, найстаршому хлопчикові Івасеві було десять літ.

Ліс був такий гарний, навіть зимою не здавався смутним, бо проміж чорноліссям було там чимало й сосон, а вони завжди веселять око тим вічнозеленим убранням!

Недалеко від Максимової хати була одна сосонка — така-то вже хороша! Була вона не дуже велика, але й не маленька, саме мірненька та така зграбнесенька,

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

круглесенька, зелені глиці аж сяють, а молоді пагонки, як свічечки, стримлять, прості та ясні.

Красує сосонка. Прийшла осінь смутна, прийшла зима люта, а сосонці байдуже! Сусідки її, берези та липки, стоять такі сумні та бідні, листячко з їх геть облетіло, а сосонка мовби ще кращою здається поміж смутних товаришок.

Отож і запишалась вона, каже берізкам та липкам:

— А що? Де ваші кучері гарні та рясні? Стоїте деркачами! Ох, що то за хороша річ, як хто шляхетного роду! Нема в світі кращих, як ми, сосни! Ой світе мій, яка ж я гарна та велична!

Величається сосонка, аж тут прилетіла сорока. Сіла в неї на гілці та й каже:

— Че-че-че! Чекай, чекай!..

А чого чекати — не каже...

Тим часом сорока таки знала, що казала: вона, бачите, була на подвір'ї в дядька Максима й бачила, як Максим сани ладив; чула й те, як Максим говорив Івасеві, що поїде зрубає сосонку та повезе на продаж.

Так воно й сталося. Запріг Максим коня, під'їхав до тієї сосонки, зрубав її, бо вона була сама найпридатніша, та й повіз на торг.

І синок Івась упросився з ним (бо то не дуже далеко було). Одягся Івась, мати дала свої чоботи й онучки добрі; сидить Івась у санках, добре йому, і сосонку рукою придержує на ґринджолах. Нічого не знає сосонка, куди це її везуть, тільки гілочками стріпує, як підскочать де санки дорогою.

Приїхали в город і стали там, де й інші люди стояли з ялинками та з сосонками; багато там їх, тих деревців було, бо то саме Різдвяні святки були (якраз проти Нового року). Багатші пани купували ті зелені деревця, щоб становити їх у хаті та вбирати на втіху дітям. Чи то ж не втіха справді? Тут зима біла, все снігом укрите, а тут тобі зелене деревце стоїть у хаті, убрате та освічене — зеленіє...

Еге ж! Ото з такою думкою, щоб купити деревце, підійшла й до нашої сосонки якась-то підстаркувата жінка, либонь, нянька, з двома паненятами. Щебечуть дітки; а нянька тільки глянула на господаря та й гукає:

— Чи се ви, куме Максиме?

— Та я ж, — каже Максим.

От розговорилася нянька та зараз і сосонку купила. Сказала потім везти деревце до її панів. Приїхали. Сосонку внесли в горниці, а Максим заїхав у двір. Нянька, бачите, закликала Максима в кухню, трохи погрітися, чаєм його заходилась приймати. Бо хоч вона вже й городянка була, та колись у сусідньому селі жила, так ото й кумою була Максимові. Таки ж не подоба цуратися! Приймала нянька, як могла: Івасеві дуже доброго бублика дала.

Поснідали трохи. Тоді Максим, подякувавши за хліб та сіль, подався в город деякі справи справляти. А хлопця свого Івася в куми зоставив.

Коли вже надвечір приходить Максим та й журиться:

— Все, — каже, — справив, купив, що треба було, а тільки з чобітками лихо: ще перед святками дав шити, а вони й досі не пошиті! Сказав швець, на завтра будуть нехибно готові; та чи то ж не досада — завтра знов по їх приїздить? Хотілось би на Новий рік дома побути!

Нянька й почала вмовляти Максима, що вона попросить панів, щоб позволили йому переночувати у їх у дворі.

— Вам, куме, — каже нянька, — вигідніше так буде. А Івасеві ж то яка втіха буде! Я попрошу панів, щоб пустили його в горниці подивитись на сосонку, — сьогодні ж вбиратимуть.

Зостались наші. Сидить Івась та й думає: «Як там вони ту сосонку вбиратимуть? Що то за диво таке буде!..»

Аж і справді «диво» предивне побачив Івась! Як повела його ввечері нянька в покої, та як став він на порозі тієї панської світлиці, та як глянув він на ту сосонку, то аж оторопів!

Світе мій ясний! Івась навіть не пізнав своєї сосонки! Вся вона сяє свічечками, ліхтариками, все гілля обчіпляне яблучками, якимись цяцьками,

червоними, синіми, золотими, аж у очах мигтить! Під сосною, на примості, стоять ляльки, коники, щось таке ще... А ось кругом сосонки почали ходить такі дивні діти — чи, може, то живі ляльки? Такі гарні, кучеряві, так штучно повбирані... Що се таке?.. Чи сниться, чи справді діється?..

А сосонка стоїть, сяє — як зоря в небі! Ну, й тішилася ж вона!

— От, — каже, — моє щастя прийшло! Я таки знала, що не проста доля мені судилася!.. Боже, як же гарно, як любо! Як усі вихваляють! От коли б то липки побачили!

Та не довго втішалася гарна сосонка: ще свічечки не догоріли доостатку, а вже їх погасили (боялися, щоб не було чадно, як почнуть куріти недогарки). Далі почали здіймати із сосонки й покраси. Все, все поздіймали - ласощі, цяцьки, забавки!.. Зосталося тільки те, чого не зауважили або щось нікому не потрібне більше: якісь ланцюжки з паперу та деякі дрібниці...

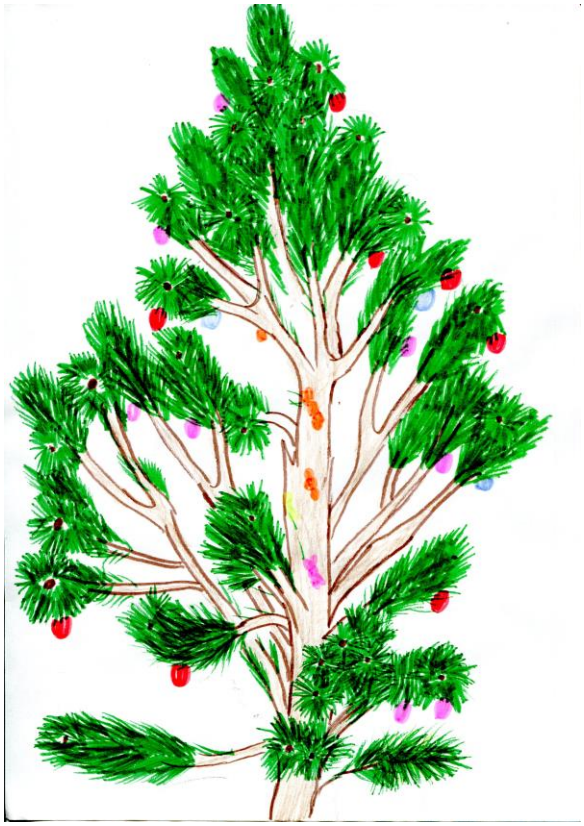

Малюнок Калини Світлани, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Стоїть сосонка, розібрана, темна, дивується, ради собі не дасть: що се таке?.. Її розібрали? За неї зовсім не дбають?!

Се була правда — за неї ніхто більше не дбав. Всі зайнялися тими лакоминками та цяцьками, що здіймано з неї. Все те було поділено поміж дітьми. Навіть Івась добув, з ласки няньчиної та малої панночки, кілька золотих горіхів, червоних яблучок, цукерків у кошику маленькому, солодкого коника і паперову золоту рибку! Боже мій, чи то ж не втіха?

Аж уночі снилось Івасеві те свято та осяяна сосонка — все те диво, що він бачив.

Другого дня вийшов Івась на подвір’я до батька, а батько вже коня запряга. Бачить Івась — виволокли слуги з будинку сосонку й кинули її надворі, біля дровітні; сказали, що вдень багато гостей буде, то не потрібно, щоб таке чепірадло в світлиці стояло. Лежить бідна сосонка, розчепіривши те обдерте гілля... Вчора вона була така велична, а тепер?.. Глянув Івась та аж йому шкода стало. Не знав він того, що й з людьми часто так буває!

Дивився, дивився Івась та й заманулось йому взяти додому тую сосонку; на ній пак були ще недогарки, стреміло кілька золотеньких цяцьок, обривків ланцюжків паперових. «Можна дома показати, а як ще те почіпляти, що пани дали, ото-то здивуються наші! — думає Івась. — Куди пак! Яблучка та золоті горіхи на сосні — аж п’ять, — чи в хуторі таке бачили?»

Спитали в двірника, чи не можна б узяти сосонку?

— Та можна, — каже, — нащо вона тепер здалась? Тепер вона нікуди не година!

Як то було сосонці слухати отаке?!

Поїхали наші, повезли сосонку до свого двора. От уже й до лісу під’їхали; всі дерева так дивуються: що се таке зі сосною сталося? Стовбурець управлений в перехрестя, на вершку золота звізда стримить!..

— Подивіться, — каже берізка, — які на ній ланцюжки рожеві!

— Ет, — цвірінькнув снігирчик, — не хотів би я й ланцюжків, хоч би й рожевих! Нема в світі кращого, як воля!

Приїхали наші, втягли сосонку в хату. Гомін такий знявся! Івась розповідає, показує цяцьки, діти всі щебечуть, дивуються!.. А ввечері Івась таки почепив на сосонку все, що мав, ще й недогарків кілька позосталих запалив. От так утіха була малим.

Та не довго й тут була шана сосонці: через день діти витягли її на двір і поставили її коло порога. Нічогісінько вже на ній не було!.. Єдину втіху мала вона в тім, що розповідала горобчикам, які сідали їй на гілочки, яка то їй честь була у панів того вечора!..

А згодом побачила сосонка, що стала вона сохнути, жовкнути...

Одного дня Іван і каже батькові:

— Тату, порубайте вже сосну на дрова, бо вже вона пожовкла!

А батько одказує:

— Нащо її рубати! Краще я поставлю її замість віхи, отам, на дорозі, бо тепер раз у раз метелиця дорогу замітає; вже нащо я дорогу знаю, і то вчора блудив. Нехай хоч сосонка для прикмети на дорозі стоїть.

Поставили сосонку на полі, при дорозі. Стоїть вона, людям дорогу показує.

Одного разу їде Івась у санках з батьком та й каже їй:

— Бувай здорова, сосонко! Уже я з дому від'їжджаю! Прощавай!

«Що се таке? Чого він прощається?» — дума сосонка.

А воно й справді те було, що Івась від'їжджав. Приїхала якось до них Максимова кума, ота нянька, та й почала казать, що її пани шукають хлопця до послуги в горницях і що добре було б віддати в ту службу Івася; намовляла, що він собі одежі й грошенят заслужить та й в люди потроху вийде. Як почала вмовлять, то й одвезли ото Івася, за яким часом, на службу до панів.

Та щось не дуже-то йому на тій службі повелося. Не сподобалось йому... Перше всього ймення йому перемінено: був він Івась, а то став уже «Ванька»; потім дали йому таку вузьку та тісну одежину, посадили в прихожій, а часом пошлють куди. Туряють Івася пани, штурхають у потилицю слуги. Одно слово, за попихача в усіх. Одного разу старший слуга так побив Івася за якісь панові чоботи, що Івась довго плакав... А другого разу горнична за ножі набила...

— Ні, годі сього! — зважив сам собі Івась і задумав утекти. Була Масниця, був у панів великий бенкет; в будинку знявся такий шарварок, що ніхто й не зауважив, як зник Івась. Огледілися потім: «Де Ванька? Покличте Ваньку!» А «Ваньки» вже й сліду нема — за містом уже!

Іде Івась: уже він далеченько в полі опинився, вже не боїться, що ось-ось наженуть!.. І так йому любо, що то він на волі, навіть не холодно

здається, дарма що й сніжок іде. Просторо так навкруги, повітря таке чисте, та біло, біло так усюди!..

Але ж от погано, починає смеркати, та й сніг дедалі більший та більший віє, та ще й вітер його крутить, аж іти тяжко. Мете... Ох, Боже мій, та де ж вона та дорога? Лишенько! Збився Івашко з дороги! Кидається він то в той, то в той бік, сльози рвуться з очей, бо нічого не вдіє! Не знає вже, де він і що... Може, воно недалеко від дому, а може, — зовсім не туди він іде, куди слід! «Боже мій! — плаче Івась, — що ж се зі мною буде? Замерзну я в полі!» (А вже й так ноги дуже померзли!) Плаче бідний Івась, крізь завірюху нічого перед собою не баче. Коли се дивиться — щось мріє... Перше злякався, думав, що вовк; коли ні: то дерево... Боже мій, та се ж та сосонка, що батько Івасів поставив; он і друга віха!.. Зрадів Івась, де в нього й сила знов узялася. Бреде через замети. О, тепер він вже знає, куди йому держать! Тепер він доб'ється додому.

Добився! Ось і хата його.

Дома ще не сплять, у хаті світиться — вечеряють, либонь. Підійшов Івась під двері, боїться й у хату йти, щоб не сварили, що втік. Почула мати:

— Цитьте, — каже, — діти, мовби щось плаче, чи що!

— Та то вітер у комині, — каже батько.

— Та ні, бо таки не вітер...

Коли відчинили двері, аж то Івась у сінях!.. До нього, питають:

— Що се таке?.. Звідкіля се він?

А він ледве промовляє за слізьми:

— Я покинув, я не можу там бути, там мене б'ють усі... Я не можу!

Що ти будеш казать дитині, як воно отаке бідне, плаче, тремтить, руки подубли!..

— Моя доленько! — скрикнула мати, роздягаючи Івася та придивляючись на нього при світлі.

— Та яке ж ти худе стало! Яке ж то тобі лишенько було!..

Відігріли Івася, нагодували, положили спати на печі. Другого дня встав Івась, виспаний, та такий радий, що то він дома, на волі! Ніхто його не ганяє, ніхто стусанів не дає!.. Побіг з братом Андрійком надвір, а далі в лісок та на поле. А за околицею вже й дорогу свіжу протерто — саме на торг люди їхали. Побігли хлоп'ята з ґринджолятами тією дорогою. Ось і сосонка знайома!

— Спасибі тобі, сосонко! — каже Івась. — Адже якби не ти, то я був би замерз!

— А бач, — каже сосонка, — а ти казав, щоб мене на дрова порубали! А от якраз я тобі в пригоді стала!.. Та й двірник помилився; казав, що я ні на що не здатна, — а ось дарма, що я пожовкла, проте здаюся на користь!

Похитується сосонка, думоньку гадає... Прилетіли до неї пташки, вона й каже їм:

— Полетіть до моїх сестричок та розкажіть їм про всю пригодоньку мою!..

1. Поясни назву твору. А як би ти назвав оповідання?
2. Чим оповідання нагадує казку?
3. Назви головних героїв оповідання.
4. Що казкового, фантастичного є в цьому оповіданні?
5. Визнач основну думку цього тексту.
6. Поясни значення вислову: «Мій дім – моя фортеця».
7. Із речення «втекли» слова. Знайди їх і допиши речення.

   Вся вона сяє свічечками, ліхтариками, все гілля обчіпляне……
8. Опиши сосонку.

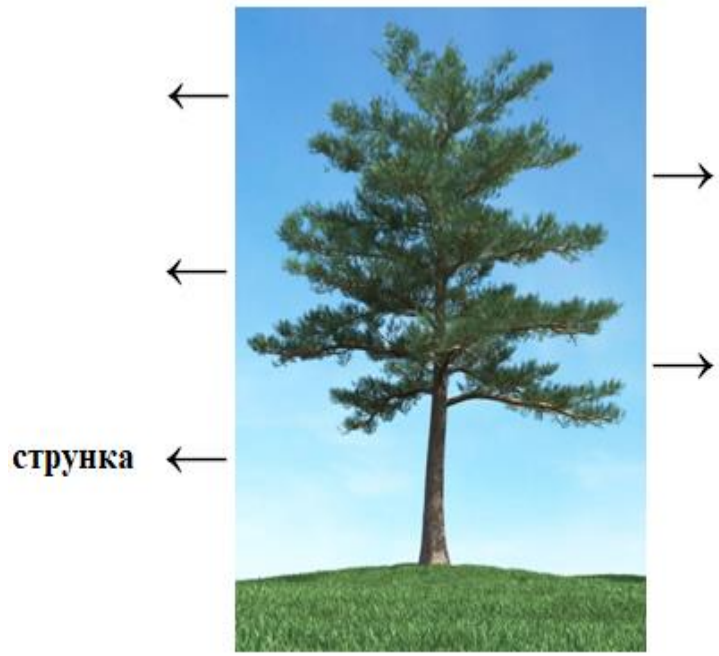

ОСТАП ВИШНЯ

(1889-1956)

Народився Остап Вишня (Павло Михайлович Губенко) 12 листопада 1889 року у містечку Грунь Зіньківського повіту на Полтавщині (нині Охтирський район, Сумської області) в селянській сім'ї. Родина була багатодітною, мали сімнадцятеро дітей. Діти в родині Губенків з малих літ прилучалися до роботи, знали, як видно зі спогадів самого письменника, і нестатки, і злидні. Однак всі вони з гумором переборювали негаразди, яких немало випало на їх долю.

Зіньківську школу Павло закінчив у 1903 році, отримавши свідоцтво. Павлові хотілось вивчитись «на вчителя», він просив батьків віддати його до Глухівської вчительської семінарії, та для здійснення цього бажання потрібні були гроші. А родина їх не мала. І мати повезла Павлушу до Києва, у військово-фельдшерську школу, де вже рік вчився їх найстарший син – Василь. Вчились хлопці безкоштовно, адже батько був старим унтер-солдатом. Неохоче складав іспити Павло в цю школу, але склав блискуче.

Закінчивши у 1907 році військово-фельдшерську школу, П. Губенко працює фельдшером в армії, а потім у хірургічному відділенні лікарні у Києві.

У 1917 році вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. В 1919 році на сторінках газет «Народна воля» і «Трудова громада» були надруковані Губенкові твори.

Уперше псевдонім «Остап Вишня», якому судилося назавжди стати літературним ім'ям уславленого майстра сатири і гумору, з'явився під усмішкою «Чудака, їй-Богу!» 22 липня 1921 року на сторінках «Селянської правди».

Павло Губенко наприкінці 1933 року був репресований. До кінця 1943 року був відірваний од активного громадського і творчого життя, відбуваючи заслання далеко від України – в Ухті, порівняно недалеко від Воркути, в ін. таборах. З часом він повертається до нещодавно визволеного від фашистських окупантів Києва і включається в творчу роботу. 1944 року вийшла його знаменита гумореска «Зенітка».

Остап Вишня – життєлюб і оптиміст. У найскладніших умовах він ніколи не втрачав віри в людину, в її душевну красу, творчу вдачу. Павло Михайлович любив природу, шанував, знав і відчував народну пісню, дотеп та гумор.

Помер Остап Вишня 28 вересня 1956 року.

ЯК МИ КОЛИСЬ УЧИЛИСЬ

Дуже рано починалася за старих часів професійна на селі освіта.

Тоді вона починалася, коли Ванька або Одарочку було вже «одлучено» і коли Ванькові або Одарочці сорочка підіймалася вище колін і зав'язувалася вузлом на спині.

— Щоб не закаляло! А то воно в мене, вибачте, на втори слабеньке!

Ванько вже міцно тримався за материну спідницю і весь час:

— Мамо! Моні!

— Ось не мамай мені над душею! На ось дубця, пожени гуси за ворота. Він у мене хороший хлопець! Пожени, пожени! Мама на базар поїдуть, гостинця куплять! Отак, отак їх! Гиля,— кричи,— гиля! Отак! От цяця Ванько! От цяця! А Меланя кака,— вона мами не слухає! Жени, жени!

Це були перші кроки нашої освіти.

Пасти гуси, впасти їх так, щоб у чужі копи не вбралися, пригнати додому всіх до одного — це була програма нашого «технікуму», першого, сказати б, курсу.

Коли ви цього іспиту було не складете, коли у вас одберуть де-небудь у чужому просі або на чужій стерні картуза, або ж ви, навчаючись поціляти, бахнете гуценя грудкою по голові і приженете додому замість восьми гусенят семеро,— крім того, що на вас буде побито нового-новісінького віника, вас ніколи не переведуть на вищий курс.

Вищий курс — це свині.

Самі ж ви, певна річ, розумієте, що це вже справа далека серйозніша, ніж гуси.

Свиню ви в самій сорочці не впасете. Тут уже обов'язково потрібні були штани... Хоч і з прорішкою ззаду, а проте штани, та ще й на одній підтяжці.

Замість дубця потрібний невеликий кийок.

Цю справу доручалося громадянинові від шести років. Раніш — ні. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше — поважності.

Сказати:

— Аля! Бодай була вона тобі здохла!

Це не те, що невинне й наївне:

— Гиля-гиля!

Тут уже треба було, щоб свиня почувала над собою тверду руку, треба було вчасно й уміючи вхлудити її кийком, не хапаючись і не нервуючись, і ніби так, між іншим, прослати на вигоні басом:

— А куди ж ото ти пішла? Кажи, га? Куди ря-а-а-а-ба?

А потім солідно додати:

— Сибірки на тебе нема!

«Володарем» над свинями ми були до 10–11 років. Потім йшли такі «курси» вищої освіти:

Т е л я т а.

В і в ц і.

К о р о в и.

К о н і...

Переступивши на телячий курс, вже «дозволялося» вкрасти в батька паперу й закурювати цигарку з кінського кізяку або прохати в прохожих (тільки не з свого села!):

— Дядю, закурить нема?

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу НРЦ «ШАНС»

— Нема!

— Так дайте ж хоч сірничка!

В цей час (узимку) починалася й загальна освіта в місцевій церковноприходській або в народній школі...

Звичайно, коли була та школа, та були чоботи, щоб у ту школу ходити.

Дійшовши до кінського курсу, увечері вже можна було, пригнавши коней додому, вискочити на вулицю на колодки.

Коли мати, було, почнуть:

— Уже, сибіряко, хата тобі чимсь тхне! Уже на вулицю!

Можна було матері відповісти:

— Та?!

А як батько почнуть, краще мовчати. Бо в батька аргументи були значно солідніші:

— Ти не той, не дуже! Що ото чоботи вже бутилками пристроюєш? Ти мені дивись! Поб'ю на сукиному синові істика до цурки!

Батькові іноді тільки можна було сказати, та й то потихеньку:

— Та я хіба, тату, що?! Я ж — нічого...

Кіньми закінчувалася освіта в нашому «технікумі».

Освіта в «технікумі» провадилася однаково для хлопців і дівчат.

З певними, розуміється, відмінами: одночасно з «технікумом» хлопець вчився погоничувати, тесати, стругати, а дівчина — коноплі брати, тіпати, прясти, вишивати.

А далі функції хлопчачі й дівчачі різко розмежовувалися: хлопець ішов на плугатаря, на косаря, а дівчина на полільницю й на в'язальницю.

Співати вчилися разом на колодках. Співать — це обов'язково, як дихати.

Закінчувалася наша освіта материними словами:

— Женить би вже лобуряку слід!

Або:

— Та моя вже дорослeнька! Кума казали, що Іванів Максим уже напитував! Мабуть, так у М'ясниці й обкрутимо! Час уже!

Кінець був нашій освіті.

***

А тепер як подивишся - і семилітки, і десятилітки, технікуми, інститути, університети, академії...

Ой як «тяжко» тепер нашій молоді!

ФЕДЬКО ЗОШИТ

(Сумний жарт)

Федько Луговий учився не дуже... Йому нелегко було дійти до сьомого класу.

Він із класу в клас переходив, ніби на Ельбрус видирався: «візьме» наступний клас, аж упріє, бідолаха, аж голова йому йде обертом. Так ото йому було трудно «брати» цей крутий підйом.

Як переходив у перший раз Федько Луговий з четвертого класу в п'ятий, він так, сердега, заморився, що довелося аж цілий рік у четвертому класі перепочивати, ніби на туристській базі.

У сьомому класі вже ясно виявилося, що Федько Луговий — шатен і що вуса й баки в нього чорняві.

Вуса, хоч вони й чорняві, Федько рішуче голив, баки, хоч отакенькі, а попускав - і коли в нього парикмахер ввічливо запитував: «Вам рівно чи косо?»,— Федько, не дивлячись на парикмахера, тихо відповідав:

— Косо! Тільки трішечки!

Чуба Федько зачісував на лівий бік, а на лоба напускав. Чуб у нього був густий і кучерявий, це спереду, а на потилиці голо – «бокс!»

У сьомому класі Федько не так зрадів новим підручникам, як новим хромовим чобіткам з м'якими халявками на білій підклейці.

Як же він прохав у мами, як він благав:

— Мамо, чоботи! Тільки чоботи!

— А чому ти не хочеш черевиків?

Вони дешевші, та й добрі тепер роблять у нас черевики. Куплю я тобі черевики! — говорила мати.

— Ма-а-мо, чоботи! — аж плакав Федько.

— Чого тобі ті чоботи! Он і Оленці треба, вона теж почала в школу ходити!

Чоботи дорогі, за ті гроші я тобі й Оленці черевики куплю.

— Ма-а-мо, чоботи! — ридав Федько.

Оленка, сестричка Федькова, дуже любила свого брата, вона обняла матір:

— Мамуню! Купи Федькові чоботи, а я в стареньких черевичках походжу, вони ще в мене добрі!

Купила мати Федькові чоботи.

Цілий вечір Федько сидів й одвертав халяви, щоб було видно білу підклейку, а штани все випрасовував — щоб із «напуском».

— І навіщо ото чоботи псувати? — дивувалась мати. — Та некрасиво ж!

А Оленка:

— Мамуню! Всі хлопці тепер так ходять... От і Федя так хоче.

— А чи всі оті, що з вивернутими халявами, трійки, а іноді й двійки додому приносять? — хитала головою мати!

— Він виправиться, мамуню,— захищала Оленка Федька.

— Ти все, Оленко, його захищаєш! — говорила мати.

— Бо він мій братик!

Сама Оленка була відмінниця і частенько глузувала з Феді:

— Сьогодні на парі чи на трійці приїхав?

Федько не дуже сердився на Оленку. Один тільки раз він дуже розгнівався, коли Оленка сказала матері:

— А в нашого Федька палітурки в книжках так позадиралися, як халяви в чоботях! А із зоології вчитель таку якусь йому двійку вивів, ніби з «напуском», як штани в халявах!

Федько крикнув: «Замовч!» - підбіг і замахнувся на Оленку кулаком.

Оленка зблідла й завмерла. Губи в неї засмикались, а не заплакала — стрималась. Тільки промовила:

— Отакий ти! Із зоології двійка, а замахуєшся!

А мати йому:

— Стидайся! Парубок уже: на голові «бокс», халяви одгорнуті, штани з напуском, а маленьку сестричку хотів ударить. А вона тебе так любить.

— А чого вона двійкою очі коле? Хай спробує сама зоологію...

— А що ж там такого, в зоології! Що тебе спитали?

— Про корову!

— Що ж ти, корови не бачив? — підскочила Оленка.

— Про коров'ячий шлунок спитали! А він — трудний! — прогув Федько.

— Чим трудний?

— Складний дуже! Аж чотири частини має! Я три пригадав, а четверту забув...

— Як? — зацікавилася мати.

— Та як? Сказав про рубець, про сітку, про сичуг, а про книжку в коров'ячому шлунку забув. А Петько Чорний хотів підказати та й показав мені книжку, а я думав, що зошит, і бовкнув: «Зошит!». Ну й — двійка!

Мати сумно похитала головою:

— Частіше треба у книжку дивитися!

— Ат! — махнув рукою Федько.

А Оленка пирснула й у подушку головою:

— Федько Зошит!

Федько дуже не любить, коли його Оленка Зошитом обзиває.

1. Що про життя сільської бідноти дізнався ти з цих творів?
2. Які місця твору «Як ми колись учились» тебе насмішили? Чому?
3. Опиши, яким ти уявляєш Федька Зошита.
4. Розкажи, чи легко тобі вчитися? Чому?
5. Придумай і запиши свій заголовок до тексту «Федько Зошит».
6. Прочитай запис, «перевернувши»: **яіголоозакжинк**

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО
(1878-1932)

Степан Васильович Васильченко (справжнє прізвище — Панасенко) народився 27 грудня 1878 (8 січня 1879) в м. Ічні на Чернігівщині в сім'ї селянина-шевця. Навчався в 1888–1893 рр. в Ічнянській початковій школі. Два роки готувався до вступу в учительську семінарію. 1895 р. вступив до Коростишівської учительської семінарії. Пізніше працює на Київщині та Полтавщині.

1904 вступив до Глухівського учительського інституту, але через рік покидає навчання і їде вчителювати на Донбас. 1906 року його заарештовано за участь у робітничих страйках. 1908 року хворого на тиф Васильченка звільнили, але заборонили вчителювати. Він повертається до Ічні, заробляє на життя приватними уроками. 1910–1914 рр. — завідувач відділу театральної хроніки газети «Рада». У 1910 році виходять твори — «Мужицька арихметика», «Вечеря», «У панів», «На чужину», «Циганка» та ін., пройняті любов'ю до людини праці, утвердженням віри в перемогу справедливості. Під час Першої світової війни мобілізовано до армії, був командиром саперної роти на Західному фронті.

У 1921році працював у Києві вихователем і завідувачем дитячого будинку, 1921–1928 рр. — вчителем школи імені Івана Франка. Впродовж

кількох років писав повість про Тараса Шевченка, але завершив лише першу частину («В бур'янах»), де розповів про дитинство поета.

Тематика його творчості різноманітна, але особливе місце посідають у ній твори про дітей і для дітей. Творчу уяву письменника постійно збагачував не лише великий досвід учительської праці, а й власні спогади про дитинство та юність, про що розповідав у автобіографічній повісті «Мій шлях». Його перу належать такі твори про дітей, як: «Приблуда», «Неслухняний глечик», «Циганка», «Роман», «Свекор», «Басурмен» та багато інших.

Помер 11 серпня 1932 року від хвороби серця.

ШИРОКИЙ ШЛЯХ
(Окремі розділи)

В бур'янах

Та поклонися тим нашим бур'янам...
З Шевченкового листа

Життя нашого поета таке дивне, що, слухаючи про нього, можна було б сказати, що це легенда, коли б усе те діялось не перед нашими очима. Мені хотілось і почати повість про поета, як починаються казки.

За широкими морями, за лісами дрімучими ще й за горами кам'яними в не нашій, далекій стороні був колись веселий край, розкішний і багатий, заворожений злими людьми, заневолений двома неволями. Одна неволя панська, а друга — царська. І жили там рабами в тяжкій чужій роботі заворожені в неволю люди. Світ їм було зав'язано, говорити — заказано, ходили німі...

* * *

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого уха, і навіть для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю... Україна — країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради довгої, вікової героїчної боротьби за волю, в результаті якої — велетенське кладовище: високі в степу

могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня… Тяжкий сон, подвійна неволя і темна ніч, як ворон. Тільки Дніпро з очеретами, тільки вітер з степовими могилами шепотіли ночами: гай-гай... умер прекрасний край...

Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... Україна — це марні, обшарпані, голодні люди... Ідуть на панщину, чорні і німі. Ідуть, дітей ведуть... Україна — це царське та панське безмежне свавілля... Праця до сьомого поту. Світяться злидні.

Україна — розкішний вінок із рути і барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі... Поема жалю і смутку... краси і недолі…

***

Року 1814, з 26 на 27 лютого старого стилю, темної ночі, перед святом, в селі Моринцях на Звенигородщині, в хаті Григорія Шевченка, кріпака пана Енгельгардта, блиснув у вікні єдиний на все село огник — народилась нова панові кріпацька душа, а Україні — її великий співець — Тарас Шевченко.

Про ці родини сестра поетова Катерина, що була тоді маленькою дівчинкою, вирісши, розповідала, кажуть, так.

Малюнок Калюги Т.А., мами учня 8-А класу

Прокинулась вона серед ночі на полу і побачила в хаті таємничу картину. Над піччю, на комині горів каганець. На печі стогнала мати. Щось квилило сердито і нетерпляче. Якась стара жінка стояла на припічку і полоскалась з чимось у ночовках, що стояли на печі. Батько сидів на прилавку і гомонів з бабою. І було чудно те, що, незважаючи на стогін матері і на той невідомий пронизливий деручий крик, розмова у батька з бабою була спокійна, навіть радісна. Катерина схопилась і сіла. — Що воно таке? — Прокинулась? — одказала баба.— Буде тобі забавка — будеш мати кого глядіти...— Пояснює: — Знайшли тобі в коноплях братика. Обізвався батько: — Вже кому-кому, а Катрі буде з ним роботи. Хоче не хоче — буде за няньку. «Еге! — догадалась Катря.— Це ж у нас дитина знайшлася».

Батько був веселий, подавав бабі то те, то друге, жартував, допитувався, щоб долю народженому вгадала. Баба завжди до цього — з охотою. Тепер чогось одмовчується... Яка вже буде — така й буде, ми не обміняємо. Аж ось заляскало щось палицею у двері, аж мати кинулась і застогнала: «Кожний день стукає, а ніяк не звикну». Калатає, аж в ушах лящить, кричить: «Григор — на тік молотить, Катря — до пані прясти (мати — теж Катря). Зараз, бо світає». Панський десятник.

— Сьогодні у мене свято — сина Бог послав, не можу кинути породіллю з малими дітьми в хаті,— одгукується з хати Григор.

— Не моє діло, панові будеш казати. Ну, швидко, а то прогул писатиму.

Мати напружилась, перестала стогнати. Слабим голосом:

— Іди, Григоре, а то все одно не подарує; та ще й знову припише. Іди — я вже сама якось до вечора перебуду.

— Хоч би ж було поснідати чим.— Знову залящало в двері.— Зараз! — Кусок хліба з столу — в кишеню, шапку на голову, з хати.

А той стукає, а той стукає...

Мати: «Кат би тебе попостукав».

Мати почала якось болісно стогнати. Крізь стогін, помовчавши, проказала гірко:

— Бодай уже ті діти не плодились, що мають рости у неволі.

Баба розважала:

— Не можна так казати, дочко,— гріх! Може, доля якраз талан твоїй дитині готує...— додала таємниче.

— Нам усім — один талан — і дідові, і батькові, і дитині — довічне панське ярмо.— Закашляла.

— А ти не клич на дитину недолю та ось послухай, що я тобі буду казати,— промовила баба таємниче.

Далі почала розказувати:

— У нас, у бабів, є така приміта, що коли перше ніж зайти до породильниці в хату та заглянеш знадвору у вікно, то в хаті побачиш долю народженого. Коли я заглянула у ваше вікно, то аж обімліла. Скільки я бабую — не доводилось бачити такого. Не знаю, чи й казати.

Баба позирнула на дівчинку й замовкла. Мати до малої: — А ти не дослухайся, Катре,— спи! — Далі мати й стогнать перестала: — І що ж ви, бабусю, побачили?

Баба стишила голос:

— А побачила я — сидить за столом повно всякого панства, а поміж панством — мужик, стоїть, вичитує щось із паперів. А вони на нього кулаками махають, а підійти бояться. Коли це, де не візьмись, щось таке, як цар у короні, та як не схопляться з тим мужиком за барки: той за груди, а той за шию... Я, кажу, так і обімліла, і дивитись далі побоялась... так бач, що виходить, виросте твій син неабияка людина — буде змагатись з панами та з царями... А за що — сама догадайся. Кажуть же, що народиться такий, що волю в панів одніме... Хто знає — може, це й він.

— Волю? Мій синочку! Рости ж та набирайся сили.

— Оце я тобі кажу, Катре, а ти щоб про це нікому ні слова, бо довідаються, борони Боже, пани — і вирости не дадуть — із світа зживуть.

Далі до дівчинки:

— Чи ти чула, Катре, що я казала?

Мала Катря прикинулась, що спить.

II

Минає рік. Батько й мати на панщині, Катерина сама ще недоросла, зв'язана з малим Тарасом, як ланцюгами; сповивала, колихала, пісень співала, запихала дитячий плач куклою, по кутку носилася з ним, як із цяцькою. Проте сама нянька — ще дитина, хочеться з подругами в баштана на шляху погуляти, побігати у ворона, в квача. Посадить малого на вигоні, в ромашках, у ту ямку, що вирили хлопці, граючи в дуки, накаже, посварившись пучкою: «Сиди ж мені і не вилазь, поки не прийду». Вітром майнула до гурту, де аж куріла гульня,— про хлопця забула зразу. І сидить воно саме-самісіньке, як одірваний од гілля листочок, спозирає синє небо, зграї на ньому галок... Сонце гріє, ромашки пахнуть, аж чхається — хороше, як у купелі. І маленьке замахає до сонця ручками, засміється, загуцає, мов до сонця летіти хоче на руці або само сонце його витягає з пахучих бур'янів. А тим часом тута ж поблизу блукає в бур'яні і дитяче лихо, хрюкає, хрумає спориш. Висунулась, зарохкала, бочком наближається до хлопця. Дивиться хижими, червоними брудними очима. Хто зміряє горе маленького серця: у плач, у крик! Ніхто не бачить і не чує, мов опинився у лісових нетрях із брудним диким звіром один на один. Не чекай допомоги. І малий одразу замовкає, брівки нахмурились, в очицях мов сонячні іскри заграли, засвітився гордий блиск людини, ромашкою б'є тварину по пискові: «Чу-чу, свиня!» Лукава тварина не виносить блиску розумних очей, злякано обходить, починає щипати моріжок, мов і не вона. Минає час, знову западає зневір'я в дитяче серце — починає плакати, знову набирається сміливості свиня, чапає до хлопця.

Знову змовкає плач: «Чу-чу, свиня!» Довго тягнеться ся дитяча мука, і ніхто того не бачить і не чує. Катря, щира його нянька, теж за щирою гульнею на шляху згадала про малого тільки тоді, як з поля показалась

череда. Одкрила широко очі, ляснула в долоні: «А де ж моя дитина?» Насилу пригадала. Вітром полетіла в ромашки до дуки: сидить. Уже й сліз йому немає — мовчить. Тільки очиці набрякли від сліз і все личко вивожене в сльози. Тільки побачило над бур'янами голову Катрі — де ті й сльози взялись,— як ручаї. Зраділо! З плачем, з докором, із жалем викидає рученята до неї. Мов крилами перелетіло з осоружної дуки Катрі на руці.

— Моє маленьке! Скучив? — Катря жагуче, з пристрастю тулить його до себе, картаючи себе докорами і зарікаючись, що вона більше ніколи-ніколи не буде кидати саму дитину на улиці. Не в перший раз.

— Їстоньки хочеш? — Знаходить житнього хліба жовану куклу, нашвидку піджовує її, пхає дитині в рот. Дитина із звірячою жадобою починає ту осоружну куклу жувати, ссати, тіпати, щось мимрячи невиразне і погрожуючи комусь головою, Катря пильно, допитливо дивиться дитині в вічі — вона одна розуміє її мову.

— Що? Що, мій цвіточок? Паця лякала? Ось ми їй покажемо. Ну-ну-ну, погана паця. Ти нащо лякала нашого Тарасика? Іди собі геть, погана паця. А ми з Тарасиком підемо виглядати маму з поля.— Пішла з дитиною за село, сіла коло хамазеї на рундук, виглядають. Видно ставок, як кусок полотна прослатий. Над ставком — верби аж до води попускали віти, а за вербами ховається сонце, велике, червоне, сміється із-за гілля. Катря гомонить до малого безперестанку: — Ось сонечко зайде, пан пустить маму додому кулешику варити, Тарасика годувати. Ну, співай за мною, Тарасику,— починає сама наспівувати:

А вже сонечко за вербами,

Пусти нас, пане, хоч із ребрами.

А сонечко теж каже йому про маму, жартує з малим, захиляючись за верби. Грається з ним чисто так, як, буває, мама — одкриває очі: ку-ку! Знову закриє — нема...

Таке ж радісне, тепле, червоне.

От тільки біда, що на світі є ще паця... Ну, та ми їй!.. І дитина свариться переможно ручицею: ну-ну-ну!..

III

Минає рік, і два, і п’ять років... Росте Тарас Шевченко. Тільки зіп’явся на ноги, почалося те дитяче бурлакування. Батьки — на панщині, брат десь пастушить, сестра на городі, а ти, Тарасе, куди хочеш — скрізь тобі шляхи одкриті: на леваду, до ставу, за село до млина, у той сад густий та темний, за сад на могилу... А бур’яни несходимі! Залізе — до вечора не вибереться... І мандрує мала людина по світу з ранку до вечора, дива всякі на ньому споглядає, розуму набирається.

Вийде із бур’янів на поле, як Кармелюк із лісу, дивиться, як сонце заходить, як легенька хмарка з золотими крайками закриває його своїми червоними полами. І здається малому, що там — край світу. Там сонце спати лягає. Як мати вечорами у свято: скидає з шиї дороге намисто, у скриню ховає червону хустку, плахту...

А надворі й темніє...

— Світ не родив такого волоцюги! — скаржиться мати.— Ото небо йому як рідна хата, а сонце як мати. Коли б не їсти, то до хати так і не заглянув би цілий день. А вскочить у хату, за кусок хліба і знову надвір. Вхопиш за плечі, щоб придержати, так де там: випорсне з рук та на сонце, як линок у воду…

1. Чому Васильченко починає повість про поета, як починають казки? Знайди у тексті казкові вислови.
2. Розкажи про життя кріпацької родини Григорія Шевченка.
3. Пригадай назви дитячих ігор, у які колись грали твої однолітки (за текстом).
4. Поясни вислів: світ не родив такого волоцюги.
5. Дізнайся, що означають імена: **Катерина, Григорій**. Розкажи про це на уроці української літератури.

6. Відгадай загадки.

А) Вдень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає.

Б) Проливала дрібні сльози молода дівиця. Полоскала довгі коси у чистій водиці.

В) Хвіст крючком, а ніс п’ятачком.

ОКСАНА ІВАНЕНКО
(1906-1997)

Народилася Оксана Іваненко 13 квітня 1906 року в сім'ї письменника і вчительки.

«Я народилася в Полтаві,— писала у своїх спогадах Оксана Дмитрівна. — Ім’я Тараса Шевченка з перших кроків було мені відоме і близьке. З малих років знала «Реве та стогне», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», тому що їх завжди співали і дорослі, і діти»…

Зростала дівчинка гарним оповідачем і неабияким казкарем: у шість років вона засновує й редагує власний журнал «Гриб». Певно, з дитинства почалася й любов до Шевченка, яка згодом перетвориться на справу її життя: над романом «Тарасові шляхи» письменниця працювала понад двадцять років! І, звісно, від матері успадкувала педагогічний хист.

Навчалася в жіночій гімназії, а в 1922 році вступила до Полтавського інституту народної освіти і почала працювати вихователькою дитбудинку.

Оксана Іваненко закінчує аспірантуру науково-дослідного інституту педагогіки. Відвідує літературні вечори, знайомиться з письменниками: Наталею Забілою, Олександром Копиленком, Іваном Сенченком, приятелює з відомим фізиком Ландау.

Літературна творчість захопила її дуже рано. Перший твір — казка «Квіти» — було надруковано 1917 року в журналі полтавських гімназистів «Слово». У 1928-31 роках навчалася в аспірантурі Українського науково-

дослідного інституту педагогіки і захистила роботу на звання наукового працівника з правом доцента. 1938 року перейшла на творчу роботу. В 1947-1951 роках редагувала дитячий журнал «Барвінок».

Оксана Іваненко написала кілька десятків книжок оповідань, повістей і казок для дітей та юнацтва: «Майка та жабка», «Дитячий садок», «Черевички», «Лісові казки», «Великі очі», «Джмелик», «Куди літав журавлик» та ін. Ці твори розкривають людське життя, допомагають пізнати красу рідної природи. У більших її творах — повістях і романах — розповідається про видатних діячів культури, відомих письменників.

Оксана Іваненко відома і як перекладачка.

Померла в Києві 17 грудня 1997 року.

ВЕЛИКИЙ ШУМ

(Окремі розділи)

Найдовший день

Це все трапилось того літа, коли я закінчив школу.

Що гріха таїти! Більшість учителів, я певен, полегшено зітхнули, що нарешті здихались мене, а коли б вірили в Бога, то й перехрестилися б, особливо ті, які дивувались і, мені здається, навіть були незадоволені і розчаровані, що іспити я склав цілком пристойно.

Справді, оцінки на іспитах були далеко кращі, ніж протягом року і в табелях. А втім, в атестаті вивели середні — досить-таки посередні. Мамі було обидно, що в неї такий посередній син, але вона казала, що не вірить своєму щастю, коли тримає хоч такий мій атестат у руках.

У мого кращого дружка Льончика була приблизно така ж картина, і його мати казала: «Куди ви зможете поступити з вашими задрипаними атестатами?»

Мама весь час заводила розмови про моє майбутнє. Мене від цих розмов нудило, бо я знав, що цього року я нікуди поступати не зможу. Але я мовчав. Як я міг сказати, що хочу грати і тільки грати!

Вона це відчувала і кляла мій оркестр, мій тромбон, який подарувала позаторік.

Я вже грав два роки у районному оркестрі і на трубі, і на баритоні, але ж тромбон — це був шик! Коли його видовжуєш правою рукою, коли його зводиш угору! От у симфонічному інколи всі тромбони вгору — і вони соліруют! Це так здорово, так красиво! Після того як мама послухала в філармонії «Болеро» Равеля (а я її штовхнув тихенько в тому місці, щоб вона не пропустила, коли всі тромбони грають), мама погодилась купити мені тромбон з умовою, що ніяких скандалів у школі вже не буде. Я міг пообіцяти за себе і пообіцяв. Але хіба я міг пообіцяти за директора, за фізичку, за українку та інших? Хіба вони коли зважали на наш оркестр і мої обов'язки? Завжди виходило так, що я, староста оркестру, повинен був або зривати репетиції чи навіть виступи і підводити весь колектив, або пропускати свої власні заняття в школі. Самі дорослі без кінця говорять про почуття обов'язку перед колективом, але коли доходить до діла, вважають, що я повинен бути егоїстом і думати тільки про себе, про свої уроки, свої обіцянки.

Звичайно, я ніколи не підводив оркестр. У десятий клас я перейшов з переекзаменовкою. Фізику, на жаль, у нас викладав не той учитель, що приймав у мене потім іспит, і, не знаючи, хто я такий, поставив п'ять. Він думав, що я через хворобу не тримав іспит з усіма, і питав цілком спокійно, хоч і багато. А протягом року у нас була фізичка, ще зовсім молода і дуже противна. Хлопці вже розповідали, що вона гадала лишитись при університеті, і за найбільшу кару і несправедливість вважала те, що її послали викладати в школу. Ніхто її в класі не любив, навіть дівчата, хоча з усіма молодими учительками наші дівчата дружили. Нова фізичка на уроках не пояснювала, а тільки на всіх горлала і півкласу виганяла в коридор…

Але й мама не хотіла зрозуміти, що переекзаменовку я одержав не за те, що погано знав, я тільки попросив фізичку не викликати в той день, коли їй заманулось мене викликати. Спочатку я наскільки міг чемно пояснив, що я

був на конференції, але вона одразу зарепетувала, я їй також відповів не так як слід, сам знаю, і вона просто поставила двійку і не допустила до іспитів. Хіба це було справедливо? Але я не схотів принижуватись і просити в неї пробачення, і коли директор вичитував мені, я уперто мовчав. Не знаю, що найшло на мене, я мовчав як пень. Він також розсердився.

Але що трапилось за кілька днів!

Наш оркестр мав надзвичайний успіх, і на районному зльоті ми навіть одержали прапор і грамоту. Як староста, я одержав і особисту подяку на красивому папері з малюнком. Усе було дуже врочисто.

Я вийшов на сцену брати нагороду, а за столом президії наш директор сидить! Він як побачив мене, то мало не зомлів і, може, в ту мить пошкодував, що не дозволив мені і в школі духовий оркестр організувати. Може, тоді й школа одержала б грамоту! Я навіть злякався — а що, як він щось скаже і мені не дадуть нагороду, але він все ж таки благородно змовчав, тільки насупився і почервонів.

Він явно був незадоволений.

А втім, я дуже боявся, що через цю капосну переекзаменовку у мене зірветься літо. Як я кляв у душі фізичку!

Справа в тому, що після такого успіху наш оркестр запросили на все літо в табір «Веселий». Всім оркестрантам давали безкоштовне харчування і відвели дві окремі кімнати, а ми мали грати на лінійці, при підйомі і спуску прапора, увечері для розваг, ну і, звичайно, на вогнищах і вечорах самодіяльності. Це ж красота!

Батя ще планував з нами там щодня займатися і підготувати на осінь нову програму. Ми всі мріяли про «Веселий», і раптом ця огидна фізичка вирішила зіпсувати мені літо!

Я доводив мамі, що готуватимусь у таборі, їздитиму на консультації, і несподівано для мене мама досить спокійно, якось байдуже погодилась. Я її попросив піти домовитися з приводу переекзаменовки і занять з Батею. Він

казав, що передержників не візьме. Раніше мама Баті не бачила. Вона прийшла, коли збори вже почались. Батя говорив нам про наші обов'язки.

Ми завжди любили його слухати. От я колись думав — адже часто говорять про те ж саме — директор, учителі в школі, мама вдома, Батя на заняттях, — і всі говорять по-різному, різним тоном, тому й реагуєш по-різному. В школі, здається, — читають одноманітно з газети і все те саме, те саме — і про дисципліну, і що ми нічого не цінуємо, — усім нудно, ніхто не слухає. Дома мама вичитує те саме жалісливим тоном, і відчуваєш себе нікчемною скотиною, і тому знову ж таки хочеться швидше втекти з дому. Коли ж говорить Батя, хай хоч і лає (він не дуже церемониться з виразами), ти відчуваєш себе людиною, більше — мужчиною, майже дорослим, і справді знаєш, за що відповідаєш.

Батя — трубач філармонії — це неабищо! Він був на фронті, у нього медалі і орден — мировецький дядько! Коли б учителі такі були чи хоча б директор — його б усі слухали й поважали. Спробуй щось не зробити, коли Батя накаже!

…А я слухаю і хвилююсь. Батя зараз дізнається, що в мене переекзаменовка, і не візьме! А поїхати хотілось до нестями…

Мама домовилася з Батею про мої заняття. Батя тільки глянув на мене так, що я ладен був крізь землю провалитися. Я поїхав. Але ж сміху було! Уже в таборі виявилося, що у половини музикантів іспити на осінь! Батя дуже розсердився і так лаявся, як ніколи. «Ледарі! Кого я набрав в оркестр! Брехуни! Лабухи нещасні! Про одного Юрка мати чесно сказала, а всі мовчали, а тепер треба готуватися? Так готуйтесь же! У час відпочинку щоб я нікого не бачив без книги. Хто не витримає, того вижену, щоб не поганив оркестр. Юрко, ти староста і перший передержник. Ти відповідаєш за всіх. Прикріпи до тих, хто переліз без переекзаменовки, і не ганьбіть мене перед усім табором. Соромно завідуючому в очі глянути».

Ми по-мужськи дали слово, що все буде шито-крито, і восени всі як один склали іспити…

Наш оркестр грав здорово і вийшов на третє місце. Це ж просто прекрасно! А далі події розгорнулись, як у кіно…

— Юрко,— сказав батя,— ти зараз, як я знаю, не збираєшся кудись вступати і тому не повинен негайно повертатися додому. Мене просили поговорити з тобою. Один самодіяльний естрадний молодіжний оркестр виїздить зараз — не падай — за кордон. У них захворів четвертий тромбон, він, власне, більше дублер — тромбоніст. Їхній керівник чув тебе на виступах і питає, чи не хочеш ти поїхати з ними. Вони розпитали про тебе і швидко все оформлять.

— Куди? — спитав я, а сам затремтів.

— В Канаду. На три тижні... Переглянь їхній репертуар, сьогодні увечері я сам з тобою пограю, і ходімо на міжгородню, ти подзвониш матері — треба деякі довідки прислати. Характеристику я дам, як твій керівник.

— Я одразу схопив у нього папку з нотами! Впораюсь! Впораюсь! Я гратиму ці дні з ранку до ночі…

Ми пішли на телефонну станцію. Батя купив талон, і я подзвонив мамі.

Ні, мама таки в мене не просто хороша, а чудова. Друга б, може, зарепетувала, а вона ні. Записала, які довідки треба, і другого дня вранці прилетіла з ними сама!

Але на аеродром з мамою приїхав і дядя. Краще б він не приїздив!

Він метушився так, що всі на нього звернули увагу.

— Подивись Ніагару! Купи стереоскоп! Обов’язково купи стереоскоп! Веди щоденник! Телеграфуй звідти! Надсилай з кожного пункту листівки! Юрко! Здорово! Сто очків уперед! Мої хлопці можуть заздрити!

Я вперше летів літаком! Я дивився вниз, щоб побачити маму. Вона махала нам рукою і не звертала уваги на дядю, який щось захоплено їй говорив.

Я летів у Канаду!

ВЕЛИКИЙ ШУМ

Це справді великий шум. Це величезний шум, це велетенський шум. І дивно, що тут, у парку, споруджено павільйони, будинки, як у звичайних курортних місцях, і ходять звичайні люди. Та ще платять майже за кожен крок. Спуститися нижче — долар, пройти далі — долар, ліфтом під водоспад — долар, у вертольоті над водоспадом — долар.

— А от коли кинутися з водоспадом униз — тоді вже вам кілька сотень доларів,— зауважив пан Тадеуш і похитав головою з своєю міною — «що поробиш, як бачите».

Я уявив собі час, коли не було тут парків, людей, бар'єрчиків, балкончиків, а тільки несамовито ревла сама Ніагара і, певне, велетні якісь перегукувалися з берега на берег, гуляли, перекидаючи брили каміння. Я стояв, дивився і не вірив, що це насправді — оця стіна, з якої падає вода, мабуть, з півкілометра у висоту і не менше кілометра завдовжки, і над цією водяною стіною стоїть білий водяний пил.

Не можеш відвести погляду, здається, зараз це видовисько зникне, але ні, вже тисячі тисяч років падає цей водоспад, і плем'я ірокезів, не велетнів, а сміливих індіанських мисливців, назвало його «Ніакаре» — що значить «великий шум».

Може, це й добре, що люди підійшли так щільно до нього, бо інакше і я б не міг тут стояти й дивуватися (тут не личить слово «милуватися», а тільки «дивуватися»). Нижче по течії збудована могутня електростанція і з канадського берега на американський перекинуто «Райдужний міст» — легку ажурну споруду, немов райдугу.

Моторний пан Тадеуш зі своєю міною «що поробиш» пояснив, що американці можуть вільно переходити з американського берега на канадський, а щоб перейти з канадського на американський — потрібні візи.

— Але, мої хлопчики,— заспокоїв він нас,— Ніагара з канадського берега далеко ефектніша, смію вас запевнити, я бував на тому боці.

Та цим ніхто з нас не турбувався. Ми були приголомшені, і навіть розмовляти не хотіли, слів не вистачало. Всі тільки зойкали, йдучи берегом Ніагари, від «Райдужного мосту» до самісінької водяної шаленоплинної стіни, до «Кінської підкови».

Боб, який тут не раз бував, усе-таки вважав своїм обов'язком «нагадати», як він сказав, що Ніагара — це ріка, яка витікає з озера Ері і впадає в озеро Онтаріо.

Вона ділиться на два рукави. Ріка судноплавна, але її перетинають пороги перед водоспадом і нижче. Головна перешкода — сам водоспад, тому для пароплавів довелося зробити обхідний канал Уеленд.

Шум, великий гомін ми почули, ще коли під'їздили до невеличкого міста Ніагара-Фолс, і тільки зійшли з автобуса, як вдихнули таке свіже, зовсім морське повітря, немов поринули і викупалися в цілющій воді. Це відчуття надзвичайної свіжості не лишало нас, поки ми були коло Ніагари.

Ми заплатили по долару і йшли стежкою парку повз залізобетонний бар'єрчик над самісінькою прірвою, над бурхливими потоками, що падали з гребеня і бурлили долі.

А долі ми побачили невеличкий катер з людьми в чорному одязі. Я вирішив, що то ченці. Чого вони там? Але виявилось, що то цікаві туристи в чорному гумовому одязі. Пан Тадеуш сказав, що ми можемо також заплатити по кілька доларів і покататися, але оскільки доларів у нас, певне, мало, краще заплатити по одному долару і спуститися під водоспад.

Григорович сказав, що хто хоче, може це зробити, і, звичайно, всі захотіли.

Павільйон, звідки спускалися під землю, був коло тієї велетенської водяної стіни, до якої ми йшли. Раптом пан Тадеуш сказав:

— Хлопчики, у кого є плащі,— одягніть.

Плащів ми не захопили, та й небо було зовсім чисте, але ми всі потрапили під дощик, приємний теплий дощик. Є така частина шляху біля Ніагари, де завжди мокро, ніколи не висихає від водяного пилу водоспаду.

Ми з реготом пробігли цей шмат і були мокрі, як цуценята, але швидко під сонцем просохли.

Ми підійшли майже впритул до головного водоспаду, тільки низенький бар'єрчик відділяв нас, і отже диво: нагорі, над водоспадом, і внизу, між цими шаленими течіями, потоками, на маленьких острівцях спокійно сиділи і гуляли птахи, білі морські чайки і якісь інші, аж ніяк не лякаючись і не дивуючись ані шумові, ані потокам.

— Дивись, зовсім як дома,— сказав я Славочці.

— Може, це і є їхній дім.

Ми подивувались на водоспад, і, чесно кажучи, трохи моторошно було, як це ми опинимось під цією масою, під цими тисячами кубометрів води? Але ж цікаво, і потім я уявив, як розповідатиму хлопцям і мамі. Та й безліч туристів спускаються туди — і нічого ж!

Звичайно, розповідаючи, я «згущу барви» страху та небезпеки!

Власне, страху і небезпеки ані найменшої, а щодо подиву — так і «згущати» не було потреби. Ми спустилися ліфтом, одяглися в чорні плащі з капюшонами, взули високі гумові чоботи. Шкода, що не можна було сфотографуватись! Потім спустилися ще нижче, потім пройшли підземними вогкими коридорами і вийшли на малесенький балкончик. Вся маса води падала перед нами густою завісою. Вмить згадав, що я тільки-но бачив її там, нагорі, і вже уявляю, що воно таке, а тепер ось стою під нею і бризки обдають моє лице. Стало справді трошки моторошно. Ми були під усім могутнім водоспадом, якісь безсилі нікчемні піщинки. Та ні ж! Коли б уже люди були такі нікчеми, не поробили б цих ліфтів, мостів, гідроелектростанцій і навіть більше.

Навіть більше... Про це ми довідались увечері перед від'їздом, а поки що, опинившись знову нагорі, ми відчували себе, хоч це смішно сказати, теж трохи «покорителями стихії» і трохи «запанібрата» з Ніагарою.

Збуджені, веселі йшли ми від водоспаду, від «Кінської підкови».

У парку була сила народу, як скрізь на курортах.

У самому місті безліч готелів і мотелів, багато туристів приїздять сюди на своїх машинах, а ще великі автомашини тягнуть на буксирах цілі пересувні будиночки-дачі і встановлюють їх на зелених моріжках.

Парк тут чудесний, у ньому, як і в інших містах, можна погуляти і повалятися на оксамитовій травиці, яку підстригають машинами-ножицями. Зараз, після мандрівки під водоспад, нам не хотілося ані сидіти, ані лежати, ми, навпаки, всі були збуджені, йшли купкою, голосно розмовляли, і раптом мене схопив за руку якийсь старий чоловік.

— Звідки ви? — спитав він по-російськи.

— З Києва! — сказав я.

— Та ні, тепер звідки ви, де ви тепер живете?

— У готелі «Ніагара-Фолс».

— Та ні, постійно де живете?

— Та в Києві, я кажу.

Він не розумів.

— Та ви переїхали з Києва, а де ви тут? У Канаді чи в Америці оселились?

— Я ніде не оселявся. Я з Києва тиждень тому і знову поїду туди.

— Саро! — раптом закричав чоловік.— Саро! Соню! Абраме! Швидше сюди! З Києва! Тут з Києва!

Треба було бачити цього чоловіка! Він тримав мене за руки, оглядав, наче я був якимось дивом. Вмить мене оточила вся його сім'я. Підстаркувата жінка, дорослі дочки, тітки, дядьки.

— Він з Києва! Він з Києва! Подивіться на нього! Ні, ви справді з Києва? О! Я звідти ще в одинадцятому році. Ні, я зараз дізнаюсь, чи справді він з Києва? А Поділ? Поділ там є тепер?

— А звичайно, Поділ є. Куди ж він подівся? І Дніпро є, і Хрещатик,— знизав я плечима.

— Боже мій, Боже мій! Поділ! Поділ є! Я жив на Подолі. Я жив на Хоревій вулиці.

— І Хорева вулиця є,— випадково я знав добре Хореву вулицю, там живе один знайомий хлопець. Звичайнісінька вулиця.

Стара стояла і плакала.

— Я теж жила на Подолі, на Костянтинівській вулиці.

— Тепер ця вулиця не так зветься, це тепер вулиця Шолом-Алейхема.

— Що ви говорите? Боже, ви чуєте, Саро, діти! У Києві є вулиця Шолом-Алейхема!

— Я теж жила там, коло фунікулера,— глибоко зітхнула якась жінка.

— І фунікулер є,— заспокоїв я.

— Може, ви найдете моїх родичів на Подолі,— благально промовив старий.— З самої війни я не маю від них жодної звістки.

Він був пристойно, навіть добре вдягнений, видно, не пишний багатій, але людина при достатку, і так жалісно заплакав з суму за батьківщиною.

Так важко було це бачити.

— Візьми адресу,— наказав мені Григорович.— Адже були такі, що евакуювалися з Києва, а потім повернулись чи в якесь інше місто переїхали, може, й розшукаєш якогось онука.

Я записав адреси в блокнотик, а в блокноті в мене лежали листівки з краєвидами Києва — новий Хрещатик з високими будинками там, де кіно «Дружба», потім Верховна Рада, проти колишнього Маріїнського парку.

Та найдужче старий і його жінка зраділи листівкам з Володимирською гіркою і з оперою, бо вони були такі ж, як і при них.

— Я ж давно вас умовляв поїхати до Ніагара-Фолс, а ви не хотіли,— переможно сказав старий, так наче коли б вони не приїхали, то обов’язково зустріли б мене! Дивак!

Для нього, видно, було важливіше побачити хлопця з рідного Києва, ніж Ніагару!

1. Розкажи про свої успіхи в школі.
2. Чи любиш ти навчатися?
3. Чи бував ти у Києві? Що знаєш про столицю України?
4. Знайди на карті Америку, Канаду.
5. Розглянь Ніагарський водоспад. Чим тебе він захоплює?

КОСТЯНТИНА МАЛИЦЬКА
(1872-1947)

Костянтина Малицька. Вона прожила невсипуще, сповнене любові до свого народу життя. Всю себе присвятила школі. Тривалий час була вчителькою, директором школи.

Своє серце віддала дітям. Другим після школи її покликанням була дитяча література. Власне, школа і література в житті та діяльності Костянтини Малицької зливаються воєдино. Через школу прищеплювала молодому поколінню любов до літератури, до рідного слова, через літературу, зокрема дитячу, одним із творців якої була, прагнула піднести школу, освіту, збагатити духовний світ дітей і молоді. В літературі відома і під своїм власним прізвищем і під псевдонімом Віра Лебедова, Чайка Дністрова.

Письменниця народилася 30 травня 1872 року в с. Кропивнику, що на Прикарпатті. Здобула кваліфікацію педагога. Все життя її пройшло в галицьких та буковинських селах і містечках.

К. Малицька багато зробила для розвитку дитячої літератури і як письменниця, і як редактор популярного дитячого журналу «Дзвінок», у якому ще в 1886 році були надруковані її перші вірші. Діти трудового люду — щирі, працелюбні — основні персонажі її дитячих оповідань.

Письменниця з любов'ю, добрим знанням психології малює їх дитячий світ, становлення рис характеру, формування патріотичних почуттів.

Костянтина Малицька була свідком трагічних подій Першої світової війни, а в 1915 році, після захоплення Галичини царським військом, її було вислано зі Львова до Сибіру. Але й там вона заявила про себе, організувавши у далекому Красноярську українську школу. 1921 року Костянтина Малицька повертається в Галичину, до Львова, де відразу включається в громадську діяльність. Багато сил і енергії віддає розвитку української школи.

Костянтина Малицька написала багато нових поетичних творів на старі мотиви. До найпопулярніших належить дитяча пісня «Чом, чом, чом, земле моя...». Адресована саме дітям, про що свідчить прозора, легка для сприйняття структура пісні, запитання дітей – відповіді дорослих. Пісня «Чом, чом, чом, земле моя...» написана в 1904 році, коли її авторка працювала на Буковині вчителькою. Костянтина Малицька працювала в різних педагогічних товариствах — «Просвіта», «Рідна школа», «Крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю», була директором дівочої школи імені Тараса Шевченка, редактором єдиного на той час українського дитячого журналу «Дзвінок».

А з 1939 року К.Малицька працювала старшим бібліографом Наукової бібліотеки імені В. Стефаника, укладала універсальний покажчик дитячої літератури, роботу над яким обірвала смерть.

ЧОМ, ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ…

Чом, чом, чом, земле моя,
Так люба ти мені,
Так люба ти мені?

Чом, чом, чом, земле моя,
Чарує так мене
Краса твоя?

Чим, чим, чим манить мене
Пташні твоєї спів,
Пахучий цвіт лісів?

Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що тут ти вперше світ
Уздріла в цвіті літ.

Тим, тим, тим, дитино, знай,
Що води ці й ліси —
Твій рідний край!

Тут, тут, тут діди твої
Пролили кров свою
За віру і народ.

Тут, тут, тут усі твої
Найближчі серденьку
І дорогі!

СОЛОВЕЙ

(Скорочено)

Годі й уявити собі травень без того співака, його краси! І ночі ті наші весняні тихозорі утратили би весь свій чар, коли б світло їх тишини, скупаної в блідім сяєві місяця, не мережили дзвінкі тони солов'їної пісні. Та, мабуть, весна заключила вічнотривалий договір з маленьким артистом, бо ледве завітає вона до нас, ледве першим леготом дуне нове життя в пробуджену природу, а ось уже і соловей почав свою пісеньку.

Прилітає з кінцем травня. Не голосить свого повороту з гарячої Африки, як крикливі ватаги гусей, бузьків (або журавлів), — ні, він прибув непоміченим, тихим смерком, без шумних оповісток, бо знає, що першим своїм співацьким виступом з'єднає собі гарячих поклонників. І ось одного ясного вечора в зеленім гаю над річками чи ставами почувся його величний гімн, перше вітання весни на рідній землиці. Що за сила тонів, за глибінь почуттів криється в маленькій гортані сірої непочесної пташини! Спершу квилить він тихим, несміливим голосом, немов пробує, настроює свій інструмент. Та заспів цей недовго триває, згодом могутніє й одушевляється співак, щоб у цілій повноті розвинути усю красу свого голосу... Сиплються короткі, відривисті звуки, немов вистріли в небо линучої мелодії, — відтак переходить артист в якісь ніжні, омліваючі тони, то знов затягне високо, розсиплеться безкінечним цвірканням і урве в половині, продовжуючи лише стиха, немов втомився сам своєю піснею. Деякі учені любителі природи підслухали спів солов'я і зіставили його звуки, що подібні деколи на звуки мови людської...

Найрадше пересиджує соловей в низьких корчиках при землі далеко від гамору міського, від гудячої товпи, що не зрозуміла би його пісні. Він, як справжній артист, шукає широкого вільного простору, тихої ночі, бо лиш там може вповні його величавий спів розливатися. Зате чоловіка не страхається надто. Не показується йому вправді, але радий, коли хто пристане послухати його пісні, немов тішиться, що найшов любителя своїх тонів. Бо ж треба знати, що соловей свідомий краси свого голосу і не дасть будь-кому перевершити себе в артистизмі. Солов'ї ведуть за те між собою справдішню боротьбу, сідаючи один над другим, щоби противника закричати...

На спів і музику людей соловей незвичайно чутливий. Оповідають, що, почувши раз молоду дівчину, що співала гарним голосом за фортепіано, влетів соловей до кімнати й, упокоєний тонами, біля ніг її загинув. Сила звуків убила його!..

З початком травня стелить гніздечко з сухого листя і моху, виложивши всередині м'яким пір'ям. Звичайно закладає його в густих корчах близько землі, в місцях, найменш доступних оку людини. Самичка кладе від чотирьох до шести зеленавих яєчок, а коли вона їх висиджує, приспівує їй самчик на близькім дереві довгими ясними ночами. Не раз і сонце застане ще його, як, примруживши оченята, з тремтячої від звуків дрібної груді виливає цілу повінь величавих тонів. З кінцем червня соловей мовкне. Самичка є взірцевою матір'ю для своїх маленьких, а коли грозить їм яка небезпека, старається усіма способами звернути увагу на себе саму. Підлітає й опадає на землю з повислим крильцем, буцімто зламаним, або сідає на дерево і співає, щоби лиш ворог її дорогу дітвору забув.

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Соловей заслуговує на сердечну опіку людей і як артист-співак, і як пожиточний птах, бо нищить шкідливих комах. Народ сільський, що, живучи більше серед природи, підглянув не одну її тайну, помітив, що соловей не все з однаковим натхненням співає.

Причина цієї зміни лежить в стані повітря. Коли зараз звечора почне він свій концерт і тужливо лящить цілу ніч — то ворожать з цього довготривалу постійну погоду. Коли співає з перервами й аж під ранок оживляється в своїх звуках, кажуть, що сльота настане.

Соловей дуже необережний, а при тім цікавий, легко потрапляє в кігті своїх ворогів або в сильця, що їх заставляють деколи на нього пташники. В неволі прив'язується не раз живо до чоловіка і співає, та пісня ся не рівня тій, що дзвенить на вільнім просторі, тій, що її слухає зористе небо, зелені гаї і ріки прозорі! Ся пісня — пісня неволі, сумна, уривиста, наче та думка в'язня, що, відбившись об мури темниці, назад глухим гомоном повертає в грудь невільника. Лиш пісня на свободі справжньою є піснею!

Тому кожний щирий друг живої природи повинен берегти свободу солов'їв і перестерігати, щоби пуста дітвора не нищила їм гнізд, а їх не неволила.

Народ наш сердечно любить солов'я, у багатьох піснях згадує його, а навіть вдалині від рідного краю не забуває про цього народного співака, — видно це з цієї загальнозвісної пісеньки, що не раз розважала наших земляків поміж чужими людьми, котру і ви, діти, певно, чули:

Соловію маленький!
Маєш голос тоненький,
Заспівай же ти мені,
бо в чужій я стороні...

Як непомічено прибув соловей до нас, так і тихцем одного літнього вечора покинув. В останні дні серпня пускається в подорож, летить самітно звичайно смерком, відпочиваючи часто, поки аж залине під погідне небо африканського підсоння.

1. Кому адресована поезія К. Малицької «Чом, чом, чом, земле моя»?
2. Які слова дібрала авторка, щоб підкреслити красу рідної землі?
3. Чи чув ти цю пісню? У чиєму виконанні?
4. Які почуття викликало у тебе оповідання К. Малицької «Соловей»?
5. Чому спів солов’я вважають найкращим?
6. З ким порівнює авторка солов’я? Чому?
7. Вибери правильний варіант.

   А) Соловей прилітає до нас

   - з кінцем травня;
   - на початку травня;
   - у червні.

   Б) Гніздечко закладає

   - в густих корчах;
   - біля води;
   - під стріхою.

   В) Самичка солов’я

   - є доброю матір’ю;
   - підкидає яєчка в чужі гнізда;
   - висиджує яєчка по черзі з самчиком.

8. Розгадай ребус.

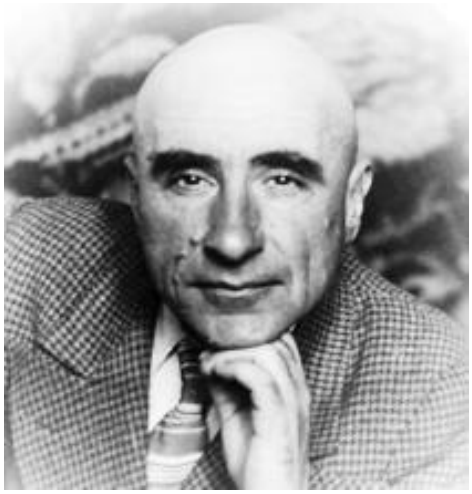

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО
(1902-1954)

Олесь Васильович Донченко народився 19 серпня 1902 р. у Великих Сорочинцях в сім'ї учителя. Жив у повітовому містечку Лубни на Полтавщині.

З малих літ у хлопчика виховували любов і повагу до книги. «Безліч книжок, що я читав запоєм, страшенно впливали на мене, хвилювали, викликали бажання і собі написати щось таке, як Чехов, Тютчев, Бунін…У своїх дитячих творах я намагався наслідувати найулюбленіших моїх авторів», — згодом згадував сам Донченко.

Другим невичерпним джерелом, що живило вразливе серце хлопця, до якого припадав письменник усе життя, була рідна природа. До дев'яти років він жив у Великій Багачці. Круті горби понад Пслом, порослі гаями, широкий луг за річкою і смугасті поля — то були перші, окрім шкільного саду, куточки рідної землі, де малий Олесь бродив босоніж «на лоні природи». Часто в такі прогулянки він вирушав з батьком, який добре знав назви різних рослин, птахів, звірят. Свої знання батько щедро передавав синові. Мабуть, саме з того часу і запала хлопцеві в серце ніжна любов до саду, до живої природи.

Ранній потяг до художньої творчості скоро перейшов у професійну потребу, і Олесь Донченко став активним творцем української літератури для дітей та юнацтва.

По закінченні гімназії Донченко вчився на кількамісячних курсах позашкільної освіти, після чого працював учителем. Він навчає грамоти дітей і дорослих, організовує літературні та драматичні гуртки, влаштовує виставки.

У 1923 році Олесь Донченко починає працювати в редакції повітової газети «Червона Лубенщина» і друкує на її сторінках свої вірші.

У 1926 році виходить перша збірка поета «Червона писанка». Згодом він почав писати прозою. Це були оповідання та повісті для дітей: «Школа над морем», «Сад», «Вчителька» та інші.

Кінець двадцятих років у творчості Олеся Донченка можна з повним правом назвати роками пошуків. Молодий, окрилений першими успіхами письменник пише дуже багато: ліричні вірші, поеми, казки, віршовані оповідання для дітей, п'єси, повісті, оповідання для дорослих.

У 1954 р. в Лубнах, над Сулою, помер Олесь Донченко в розквіті творчих сил.

ЛІСНИЧИХА

(Уривки)

ДІВЧИНА НАД СТРУМКОМ

... На початку жовтня ледве помітною лісовою стежкою, яка звивалася між старезних дубів, ішла дівчинка років тринадцяти. На ній була картата новенька кофтина, синя спідниця й біла хустинка, як терен-цвіт. І ця хустинка різко відтіняла чорні брови дівчинки, її засмагле обличчя й світлі очі. Такі світлі й зелені, що в темряві вони, мабуть, блимають, як світлячки. Її кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко, а припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку, яка вистигла проти сонця аж на самісінькій верхівці дерева.

Дівчинка несла книжки й зошити, перев'язані навхрест мотузком. Вона поверталася додому із школи. Йшла вона легким безшумним кроком, наче пливла над стежкою, і тільки іноді під її черевиками, взутими на босу ногу, стиха хрускали суха гілочка або жолудь.

Стежка зненацька повернула праворуч, обминаючи круту гору, і тоді стало чути, як весело видзвонює у тиші вода. Прозорий струмок перетинав стежку, і через нього було перекинуто кладку з сухої деревини. Кора на дереві зійшла, і стовбур, сточений жуками, вимитий дощами та висушений сонцем, жовтів і вилискував, мов велика кістка якоїсь прадавньої тварини.

Дівчинка сіла над струмком, поклала біля себе книжки й почала задумливо бовтатись у воді руками. Хвильки хлюпали в неї між пальців і здіймались ясними пухирями, в яких відбивалось на мить то жовте листя клена, то клаптик блакитного неба, то обличчя в білій хусточці.

На дні струмка ворушилась водяна трава — довгі такі стьожки, як пучки волосся. В одному місці нанесло намулу й трісочок, утворилась маленька загата, мов озеречко, і вода в цьому озеречку була темніша, в ній тихо крутився золотий листок. З намулу на дні визирала черепашка, мабуть, лісового равлика. Тільки равлик давно вже в ній не жив, і черепашка була біла, як крейда. Крізь прозорі жмурки на воді здавалося, що вона дрібно дрижить від холоду.

Руки в дівчинки були шершаві, як дубова кора, засмаглі і подряпані. Хустинка в неї зсунулась набік, і з-під неї вибилась хмарка льняного волосся, білого й легкого, як пух, — дмухне вітрець, так воно й розлетиться навколо. І тепер дівчинка стала дивно схожою на кульбабу. В школі її подружки так і кликали завжди: Улянка-кульбабка.

Улянка повільно глянула навколо й наче вперше помітила, що ліс її любий уже прибрався в нову чарівну одежу.

Як же хороше засвітилися очі в дівчинки, як глибоко вдихнула вона осіннє терпке повітря! Здрастуйте, сестри-берізки, вас не впізнати сьогодні. Чи ви це, мої білокорі? Ой леле, не чують привіту, свічками золотими палахкотять. Слухайте, слухайте, як капає з них прозорий жовтий віск: кап, кап, кап...

Та чому ж ти посмутніла раптом, Улянко? Милуйся, милуйся свічками-берізками, і прозорим воском кленів-шептунів, і шапками лісових груш —

дивися, вони тепер червоні, як полум'я, і здається, що скрізь на узліссях, і в глушині, і на всіх просторих галявинах розвішано святкові барвисті килими для зустрічі дорогих гостей.

Ні, засмучена сидить дівчинка-школярка. Яка холодна вода в струмку! Витерла руки об спідницю. Як, мабуть, холодно татусеві на фронті осінніми ранками, темними ночами.

…Прислухалась Улянка. Тільки струмок у тиші дзюрчить, і коли ось так заплющити очі, ще й долонями їх затулити, то здається, що вийшла з гущавини дівчинка-березнянка, донька старої берези, така собі босоніжка, у вінку з жовтого листя, личко біле з кори березової, а на шиї намисто з тридцяти трьох прозорих скляних дзвіночків. І тихо затанцювала березнянка на галявині, закрутилася, все швидше й швидше, і всі тридцять три дзвіночки разом обізвались.

Довго б отак сидіти із заплющеними очима та слухати, коли ж це дві сороки прилетіли й застрекотали на дубі: «Чи скорро, старра, буррю стріч-чати? Чи скорро, старра?» А друга: «Не старра я, сестрро-сестр-ро! Не старра!»

Жолудь зірвався, застукав по гілках, сердито забубонів: «Буду бити вас обох, білобокі! Буду бити вас обох, білобокі!»

Ось ти яка, осінь у лісі!

Малюнок Калини Світлани, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Улянка підвелась, підхопила книжки і, перейшовши через струмок по сухій деревині, звернула зі стежки. Вона пішла навпростець, продираючись крізь ліщину, зриваючи інколи золотавий горіх, який траплявся під руку.

Незабаром вона вийшла на просіку й тут раптом зупинилася. Біля трухлявого пенька на кущі скрутився чорний вужак. Підвівши голівку з двома жовтими цятками, він швидко то висував, то ховав гострий роздвоєний язичок. Улянка почула ледве вловиме сичання, схоже на шелест, наче хто крутив у повітрі тонкою дротиною. Воно тремтінням пробігло по шкірі дівчинки. А може, ніякого сичання й не було, може, то вітер посвистував у порожнє дупло пенька.

Улянка зломила хворостину й торкнула нею гадину. Вужак повільно, мляво, мов сонний, спустився з куща, показуючи своє срібне, в темних кільцях, черево. І тут дівчинка тихо скрикнула: до пенька з усіх сторін повзли вужаки. Їх було з півдесятка. Огида пересмикнула Улянчині губи. Гади збиралися на зиму в спільне кубло! Тихо шелестіли в сухій траві довгі чорні стьожки.

Але школярка не втекла. Вона стояла мов укопана, спостерігаючи, як вужаки один по одному, іноді сплітаючись, повільно зникали в норі під пеньком. Один гострий хвостик довго ще визирав із нори й ворушився, немов дратуючи Улянку: «Ану, чи спіймаєш?»

«Як же всі вони довідались, — думала дівчинка, — про цей пеньок край просіки? Яким лісовим гадючим телефоном змовились між собою?»

Осіннє лагідне сонце востаннє пригрівало старі липи. Через просіку перелетіла довга сива волосінь павутини і, зачепившись за гілку, зненацька блиснула срібною струною.

А дівчинка довго ще стояла біля трухлявого пенька в полоні допитливих розбурканих думок.

ХАТКА В ЛІСІ

На лісовій галявині стояла вкрита очеретом хатина. Негоди та бурі покошлатили очерет, де-не-де він звисав із стріхи аж до віконець, немов велика шапка, яка насувається на очі.

Біля хатини притулився зроблений із хворосту і обмазаний глиною сарайчик. З округлого віконця без скла визирала, мекаючи, біла коза.

За сараєм був невеликий город, і всю садибу обступав навколо старий і похилий тин, на який повився хміль і кручені паничі. Хоч навколо, за тином, ліс жовтів і мінився осінніми фарбами, але хміль іще буйно зеленів, і кручені паничі й досі ще цвіли своїм таємничим фіолетовим цвітом, і їхні квіти були схожі на маленькі грамофонні труби.

Біля перелазу розрісся кущ ріпи. На високих, аж до стріхи, стеблах коливались жовті сузір'я, і коли з хатини виходив дід Маврикій, він казав Улянці:

— Ріпа рясно цвіте, онуко. У, куди там! Не інакше, як на теплу зиму...

Улянка, як прийшла із школи, стала поратись по хазяйству. Спочатку вона понесла в сарайчик цебро з водою. Коза пила, а дівчинка сиділа навпочіпки збоку й розмовляла з нею.

— Скучила, Білочко! Авжеж, скучила. Сьогодні в мене було п'ять уроків, ось як. Пий, пий, бо зараз тебе доїтиму.

Улянці було видно козине око; воно спалахувало то зеленим, то синім світлом. На козиних губах тремтіли, як живі, райдужні краплини.

Потім дівчинка кинула проса курям, зварила кисіль з бузини та яблук і спекла пиріг з пасльоном. Удвох із дідом сіли обідати. Вони завжди отак обідають удвох, бо тільки ж їх двоє живе в хатині. Батько Улянин був лісник, а коли він пішов на фронт, то лісником стала мати. Прийшли німці, і одного разу жінка не повернулась із лісу. Страшне горе оселилося в лісовій хатині. Як і завжди, стояли глечики на полиці, розмальовані миски притулились боком одна до одної, і материні рушники вишивані висіли по стінах; як і

раніше, пахло в хаті сухими васильками й чебрецем, а матері вже не було й ніколи не буде...

На заповідній ділянці росли столітні дуби й сосни, такі — руками не обіймеш. Почали німці вирубувати цей ліс, і хтось уночі попсував механічні пилки. Кинулись вивозити деревину — не працює трактор. Усе це зробила Улянчина мати. Її прослідили і упіймали німці. З того часу й не поверталась мати додому. І відтоді так журливо в лісі кує зозуля, і конвалії білі пахнуть, як пахли білі руки матусі.

Коли прогнали німців, треба було комусь доглядати ліс, а дід Маврикій старий і хворий, і стала тоді лісничихою на дільниці Улянка. Так і лісничий Макар Макарович сказав:

— Привчайся, Улянко, лісникувати. Я буду навідуватися, та й сусідньому лісникові накажу тобі допомагати.

Дівчинка пообідала швидко, бо ніколи ж, треба ще кукурудзу перечистити, а тоді — за уроки. Качани лежали купою на вгороді. І чомусь Улянці здалося, що купа була сьогодні меншою, ніж учора. Чи не навідався, часом, уночі якийсь непроханий гість?

Навколо шелестіло сухе кукурудзиння. Мати-природа щільно загорнула кожний качан у дванадцять ніжних, прозорих пелюшок і закутала в жовте волоссячко. Зверху пелюшки грубіші, а під ними все ніжніші й прозоріші, а найспідніші такі тоненькі, як цигарковий папір. Коли качан молодий — волосся на ньому біле, русяве, а почне старіти — волосся жовтіє і стає схожим на тютюн, а далі зовсім чорніє. Улянка зсипала веселі зубасті качани в мішок і віднесла їх сушитись на горище. А найкращі качани ще лишились достигати на вгороді.

Коли впоралась, уже смеркло, і дівчинка засвітила лампу. Дід Маврикій лежав на печі. Улянці треба було написати домашній твір «Мій трудовий день», і вона хотіла розповісти про школу, про свою козу, про те, як поралась на вгороді. Їй хотілось описати ліс, який обступав навколо хатину, темряву, яка приходить навшпиньках зазирати у віконця.

Дівчинка писала акуратно, не поспішаючи. Потім вона прислухалась. Дощик не вщухав, і розбирався вітер. Дерева за вікном шуміли, наче просились пустити їх до хати погрітись.

«Мій трудовий день ще не скінчився, хоч у лісі вже пізній вечір, і, мабуть, найбільше страшно зараз в Одудовім яру. Трудовий мій день скінчиться тоді, як я допишу цей твір і ляжу спати...»

Вітер жалібно загудів у комині. «Вставайте, ді-ду-у-у!» — вчулося Улянці в його голосі. Вона взяла губами кінчик ручки і, прислухаючись, дивилась перед собою в чорне вікно.

В прямокутнику шибки виникає якась бліда пляма. І в ту ж мить Улянка бачить, виразно бачить, як чиєсь обличчя приникло знадвору до скла. Розжеврені, як жарини, очі невідомого втупились у дівчинку.

Це тривало всього кілька секунд, та Улянка встигла розгледіти кострубаті віхті брів, приплюснутий до шибки, схожий на картоплину ніс, заросле обличчя, шапку-ушанку...

Дівчинка повільно встала з-за столу, завороженими очима вдивляючись у вікно. Але там уже не було нікого.

«Вставайте, діду-у-у!»—знову загудів вітер, і вогник у лампі злякано заколивався.

* * *

Уранці Улянка розповіла дідові Маврикію про невідомого. Дід погладив долонею свою коричневу шию, всю в квадратиках старечих борозенок, глянув на онуку і погладив шию ще раз (і це була певна ознака, що дід чимось або дуже зацікавився, або стривожився).

— Та, може, тобі тільки вздрілося?

Він вийшов з хати і довго щось розглядав під вікном. На мокрій від дощу землі дід знайшов сліди великих підошов. Відбитки були такі ясні, що можна було розгледіти навіть цвяхи на підборах.

Дід Маврикій затоптав слід і нічого не сказав про це Улянці.

— Може, хто й був, — навмисне байдуже промовив він, повернувшись у хату. — Мабуть, хтось із лісників...

«Не треба тривожити онуку», —думав він.

НА ЛІСОВІЙ ГАЛЯВИНІ

Сьогодні в лісі справжній жовтневий листопад. Клени обсипаються від найменшого подиху вітерця. Гаснуть осінні вогневі барви. На восковому листі з'являються брудні плями, і вони здаються Улянці відбитком чиїхось чорних пальців. Деякі листки, засихаючи, скручуються в дудочку, і коли обережно розгорнути такий листок, всередині в ньому тремтить кришталева росинка.

Як же поріділи дерева! Наче довго хтось брів по коліна в опалому листі, в золотому шумі, прийшов і навстіж розчинив у лісі тисячу синіх віконець. У кожне з них, як у дзеркало, по черзі зазирає Улянка, і на тихих галявинах тільки шипшина сміється червоними губами та глід чваниться разками коралів.

Дівчинка йшла навпростець лісом, без стежок. Тільки в одному місці вона за звичкою далеко обійшла старого ясена з дуплом, у якому, знала, було гніздо шершнів. Ці велетенські жовті оси викликали в Улянки острах і огиду, хоч тепер вони, мабуть, уже поснули на зиму.

Вона набрела на дику грушу й сплеснула руками: під деревом, пересипані опалим листям, товстим шаром лежали жовті духмяні грушки. Деякі з них уже влежались, стали брунатними, м'якими. Улянка любила ласувати такими влежаними грушками. Вона запримітила це містечко, щоб потім прийти сюди з кошиком. Дуже вже рясно розсипала свої плоди стара мати-груша.

Дівчинка пішла далі, і ось блиснула перед нею заспаним оком Сула. Було ще рано, хоч сонце вже, мабуть, висунуло з-за обрію червоне денце полум'яної своєї шапки, бо на воді сковзався ледве вловимий відсвіт, а на березі ворушилися пухнасті руді мітелки очерету, і це схоже було на те, що ріка кліпає спросоння повіками…

Ось саме тут, за галявиною, і була заповідна дільниця, на якій німці зрубали вікові дуби. Обмиті дощами пеньки звертали до неба незрячі обличчя. Тут зупинилась Улянка. Вона знайшла в рівчаку заступ і почала копати ямку. Щодня приходила сюди дівчинка і викопувала кілька ямок.

Це була Улянчина таємниця. Лісникова донька сама собі вирішила, що замість кожного зрубаного німцями дуба вона посадить три нових.

Рівними рядами чорніли між пеньків купи землі. Ямок уже більше як триста, і дівчинка поспішала закінчити роботу до морозів. Вона уявляє, як прийде до Макара Макаровича й попросить привезти сюди на дільницю маленьких дубків-сіянців. Вона сама їх посадить, сама доглядатиме. А там повернеться з війни тато, і вона приведе його сюди й покаже йому свою роботу. Ось яка в нього дочка! Він виріс у лісі, як і Улянка, ліс йому — рідний брат.

Пам'ятає дівчинка, як вона часто удвох з батьком обходила дільницю. Батько ступав тихо, майже безшумно, і, мабуть, від нього унаслідувала Улянка легкий, нечутний крок.

Заступ вгрузав у вогку землю, перерізуючи з тихим хрускотом біле довге коріння лісових трав, схоже на живих черв'яків. Траплялися і руді, аж червоні, корені — вузлуваті, як пальці діда. Вони відважно хапалися за лезо і довго не скорювались — тугі, мов гума. А перерубане світло-жовте, в пучечках, коріннячко, схоже на кучерики дитини, плакало молочними сльозами. Гостро пахли зранені цибульки пролісків — пахли останнім березневим снігом.

Сьогодні йти в школу на другу зміну, і дівчинка копала аж до обіду. Вона сіла на пеньку спочити. Просто на коліна до неї впав дубовий листок. Він був ще зелений, і тільки на самому кінчику торкнулася його жовтизна. А на спідньому боці стримів, мов приклеєний, круглий і м'який білий горішок. Улянка згадала, що мати заварювала ці горішки як чай і полоскала хворі ясна.

Дівчинка розломила горішок надвоє — в ньому сиділа чорна скоцюрблена мушка з прозорими крильцями. Це була остання запізніла мушка, якій уже не побачити теплих днів.

Як їй затишно було сидіти в горішку!

«Тільки чому це так у мене злипаються повіки? — думає Улянка. — Мабуть, заморилась. Так і взаправду заснути можна».

Озирнулась Улянка і побачила дивного дідуся — у білому брилі, з бородою зеленою, як мох. І вже зовсім дивно — стоїть дідусь на одній-однісінькій нозі, як гриб. Та це й справді не дідусь, а гриб, старий-престарий боровик! Чудасія! Це, мабуть, тільки сон.

А гриб-дідусь ураз хрипло засміявся:

— Дурненька, який там сон, коли я ось, справжній-справжнісінький, стою перед тобою.

І він простяг Улянці білий корінець невідомої трави. Ні, це зовсім не сон. І нічого не змінилось навколо, і сидить Улянка, як і раніше, на дубовому пеньку... Озирнулась — ніякого дідуся немає, а корінець у руках. Пахне від нього торішнім листом і ще чимсь — чи морквою, чи ріпою. Взяла його в рота й відкусила маленький шматочок. І враз усе зникло — і ліс, і корінець, і небо, і дубовий пень. Зникла й вона сама, Улянка... Ні, вона не зникла, але стала чорною мушкою з прозорими крильцями всередині дубового чорнильного горішка. Так ось який чарівний корінець дав їй дідусь Боровик!

Люта буря налетіла, одірвала дубовий листок, і Улянка-мушка відчула, що летить над лісом, летить над полем, над телеграфними стовпами край битого шляху, і співають їй, гудуть проводи. Стривай, щось чути таке рідне, як татків голос? Та як не дослухалась — не збагнула тієї пісні, бо впав листок дубовий з горішком у Дніпро й захитався на хвилях. Улянка-мушка дуже злякалась, та вітер прибив листок до берега, і чиясь рука підняла його й розломила надвоє горішок. І світло блиснуло дівчинці-мушці у вічі, і вона побачила в солдатській землянці свого батька. Татусь сидів на пеньку біля віконця й писав листа.

Улянка розправила крильця й злетіла на батькову руку.

— Тату! — гукнула вона і з жахом почула, що не гукає вона, а кряче, як ворон.

...З гущавини вийшов вовк і здивовано зупинився. На пеньку, схиливши голову на груди, спала дівчинка. Біля неї лежав заступ, а навколо чорніли горбочки свіжої землі. Це був старий вовк, сірий, з рудуватою шерстю на худих ногах. Він недавно линяв і вдягся на зиму в новий теплий кожух. Тільки на хвості, як шматок повсті, повиснуло пасмо старої шерсті.

Звір нерухомо дивився на дівчинку. В житті й поведінці цих небезпечних двоногих істот було багато загадкового для вовка. Що робить отут, у лісі, ця дівчинка, як вона насмілилась заснути серед білого дня, незважаючи на його вовчі гострі зуби?

Вовк сів, відкинувши пухнастий хвіст і схиливши набік голову. Дівчинка не ворушилась. Звір позіхнув, і в пащі, як червона хусточка, майнув язик. Вовкові було скучно. Ситий живіт тягнув усе тіло до землі — недавно звір поживився ягням. Він устав і, не наближаючись, обійшов навколо галявину із сплячою Улянкою. На верховині береста крикнув самітний ворон-крумкач. Вовк недоброзичливо позирнув на нього, звівши вгору гостру морду, так що на світ глянула смуга ситого хутра під шиєю.

Ворон крумкнув удруге. Улянка проснулась, та вовка не побачила, бо він у цей час уже спокійно трюхикав широкою лісовою просікою.

Удома зустрів Улянку на порозі дід Маврикій.

— А ти, дівко, до курей навідувалась уранці.

— Ні, діду. Я тільки здоїла козу та й пішла. А що таке?

— Кури покрадено! Усі троє, ще й півня в додачу забрано.

Улянка розгублено мовчить. А в уяві несподівано виникає волохате обличчя, приплюснутий до шибки ніс і шапка-ушанка.

— Не припізнюйся в лісі, — каже дід. — Народ тепер усякий вештається. У-у, ліс густий. Густішого, мабуть, і на світі немає — куди там! А лихий чоловік страшніший за вовка.

ТАЄМНИЦЯ

Ніхто не бачив, як після уроків Марта тихенько постукала в двері до Людмили Степанівни. І все чистісінько розповіла школярка вчительці — і про те, як Демко назвав Улянку Голуб підлабузою, і як він навмисне залляв їй чорнилом зошит.

— За віщо таке на мою подружку? — скаржилась Марта, а щоки в неї палали, як червоний мак.

Коли школярка пішла, Людмила Степанівна довго ще ходила з кутка в куток і все думала. Думала вона про Улянку, про її долю, про Демка. Дуже зраділа, коли прийшов Макар Макарович.

Та лісничий був сьогодні задумливий і засмучений, і це відразу побачила вчителька.

— Лиха звістка, — промовив він похмуро. — Ви ж знаєте, що батько Улянки лежав у госпіталі тяжко поранений. А зараз... Читайте... Помер...

Затріпотів у пальцях Людмили Степанівни папірець, як біле голубине пірце.

— Що ж тепер... Як же тепер з Улянкою? — і вона підійшла й глянула в очі лісничому, наче шукаючи підтримки.

— Я й прийшов, Людмило Степанівно, погомоніти про це. Порадитися треба. Як сказати про це дівчинці? Та й чи треба взагалі говорити?

— Треба, — тихо сказала вчителька. — Тільки не зараз. Хай спокійно вчиться, хай складе іспити в школі. А до того треба добре перевірити звістку.

У вікно знадвору насторожено стежив за ними темний осінній вечір. У кімнаті горіла лампа, чути було, як лопотів ґнотик. Вечір притулив чорне, мов у негра, обличчя до шибки; по ньому текли й блищали при світлі лампи великі краплини.

— Вам не страшно їхати так пізно? — спитала Людмила Степанівна, глянувши на вікно.

— Є в лісі дерево, — задумливо сказав лісник, — старезний дуб з величезним дуплом. Стоїть він саме там, де починається Одудів яр. Смішно

сказати — коли я проїжджаю мимо цього дуба, мене завжди огортає неспокій... Згадуються старі перекази, легенди. Та не про це мова.

— Так. Не про це, Макаре Макаровичу.

— Я вирішив, — раптом сказав лісничий, — удочерити Улянку. Їй буде в мене непогано. І діда Маврикія візьму.

Людмила Степанівна мовчки пройшлася з кутка в куток. Вона хвилювалась. Сивий кучерик над лобом здригався в такт її крокам.

— Макаре Макаровичу, —промовила вона, зупинившись перед лісничим, — а що, коли дівчинка не схоче піти до вас? До речі, чи знаєте ви, що Демко дуже не любить Улянки?

І вчителька розповіла історію з попсованим зошитом.

Макар Макарович уважно слухав.

— Ах ти ж, калина-малина! — вигукнув він. — Як шкода! Не знав я про це раніше. Мені соромно за сина. Треба, щоб Демко довідався про всю правду.

Людмила Степанівна стріпнулась:

— Що ви? Та він же не втримається і комусь розповість.

— Ні, не думаю. Я йому про все скажу. Хай знає, що Улянка — його майбутня сестра. Ні, це буде наша таємниця. Аж доки не скажемо Улянці. Шкода дівчинки...

Пізно ввечері, коли над школою зійшов місяць, лісничий попрощався з Людмилою Степанівною й поїхав верхи додому. Демка він застав уже в ліжку, та хлопець ще не спав. Макар Макарович сів біля сина.

— Демку, — спитав він, — ти справжній мужчина? Я не помилюся в тобі? Ти будеш хоробрим, відважним захисником Батьківщини — артилеристом, чи льотчиком, чи піхотинцем. Може, ти будеш ученим, мандрівником, розвідником недосліджених пустинь, островів. І ти завжди, я сподіваюсь, будеш чесною людиною, якій можна звірити найважливішу таємницю.

В голосі батька було щось таке незвичайне, від чого в Демка перехопило дихання.

— Таємницю, — з притиском повторив Макар Макарович. — Чи ти даєш слово, що нікому в світі не викажеш таємниці, про яку зараз довідаєшся?

Ці слова зовсім приголомшили хлопця. Холодок пробіг у нього по спині, і він стверджуючи кивнув головою.

— Так ось що, — вів далі батько. — У тебе буде сестра. Так, сестра. Дівчинка, яку я хочу вдочерити, бо тато її загинув на фронті.

Демко чекав чого завгодно, але не такої звістки. Він думав, що батько розповість йому принаймні про знайдений у лісі старовинний скарб. Зрештою, хлопець міг погодитись на печеру, в якій ховався колись легендарний розбійник Гаркуша. А коли батько не має на увазі ні скарбу, ні печери, то, напевне, він відшукав десь у лісовій гущавині покинутий німцями танк, справжнісінький танк!

«Дівчинка! Сестра! — майнула в зніяковілого хлопця думка. — Навіщо ж дівчинка? А чому не брат, з яким можна грати в розбійників, ловити в дуплах кажанів?»

— Дівчинка! Хто ж вона? Як її звуть?

— Її звати Улянка Голуб.

Демко повільно підвівся й сів на постелі.

— Улянка?

— Я знаю все, — продовжував батько, — і про зошит, і як ти ображаєш школярку. Вона не підлабуза. Людмила Степанівна просто жаліє її, як круглу сироту. Сирота! Подумай гаразд над цим словом. У тебе немає тільки матері, а в неї й батька. Обоє вони віддали життя, — розумієш, Демко, — життя за тебе, за мене, за нашу рідну землю, за весь наш народ. Адже ти дав слово: про смерть батька Улянка не повинна знати. Аж до весни, до того часу, як вона складе іспити в школі. Я ще раз перевірю звістку, надішлю листа в

госпіталь. Про це знатимемо тільки я, ти та Людмила Степанівна. Розумієш — тільки ми втрьох...

Демко заснув тільки перед світанком. Та й як міг хлопчина спати, коли батькові слова схвилювали всю його істоту, розбурхали рої думок. Улянка буде його сестрою! Отже, в Демкового батька буде тепер двоє дітей — син і дочка Улянка!

Улянка-кульбабка! І виходить, що вона не підлабуза, та все ж таки вона наябедничала про зошит. Хитра яка! При всіх просила пробачення у вчительки, а потім пішла до неї й нишком усе розповіла. Потайна! Але Демко й слова їй про це не скаже. Вона ж тепер сирота. І хлопцеві так яскраво пригадався чомусь малюнок з Шевченкового «Кобзаря»: сліпець з кобзою і поводир-хлопчик. Той хлопчик, мабуть, сирота, і співець-кобзар — йому за батька. Як же жалібно грає кобза!

А все ж таки ніяк не може Демко уявити, що Улянка буде його сестрою. Яка ж вона сестра, коли наябедничала на нього вчительці? А зошит справді попсував він. Авжеж, узяв меду й хлюпнув його на сторінки. Який же мед, коли він чорний, як чорнило? Ні, це — мед, липучий, густий, ось він міцно склеює повіки, і віють перед очима великі пухнаті крила...

* * *

Хоч і пізно заснув учора Демко, але батько розбудив сина, як завжди, коли почало світати. І першою у хлопця з'явилась ця незвичайна думка: у нього буде сестра Улянка!

Він пригадав усю вчорашню розмову з батьком — пригадав від слова до слова.

— Улянка! — промовив Демко вголос і здивувався, бо це ім'я прозвучало тепер для нього якось зовсім по-новому, не так, як завше. — А що, коли так: Улянка-кульбабка! —І знову в уяві інша Улянка, не та, яку він знав раніше.

Хлопець почував, що його звичайне життя з сьогоднішнього дня дивно змінилось. Наче відчинив він двері, а за порогом новий незнайомий світ і нові незвідані почуття.

«А чому ж— Улянка? Чому сестра, а не брат?» — зринула вчорашня думка. З братом можна ходити на полювання, з братом можна дружити. А з сестрою? Ні, несправедлива доля до Демка, не щастить йому.

Обличчя Улянки виникло перед школярем, та образ її і ім'я теж здавалися сьогодні іншими, мов уперше побачив Демко в своїх думках дівчинку.

Він нашвидку поснідав, збігав у сарай і підкинув корові сіна, похапцем засунув у торбину книжки. Стривай, куди він поспішає? У школу ж іще зовсім рано.

Демко сам собі не признався, що йому чомусь захотілось зараз же глянути на Улянку.

У школу він прийшов перший. Довелося навіть почекати на ґанку, доки сторожиха відімкнула двері. Кожного нового школяра хлопець зустрічав нетерпеливим поглядом. Та Улянки все не було, і Демко почав непокоїтись: чи прийде ж вона сьогодні? Адже всі школярі вже зібрались. І хлопчина вперше подумав про те, що Улянка щодня ходить у школу лісом і йти їй добрих три кілометри. Він уявив себе самого на лісовій дорозі. Навколо тільки дуби та клени — глушина, і нікого-нікогісінько навкруги. А він іде озираючись, і кожний пеньок здається йому вовком, з-за кожного стовбура визирає розбійник.

Улянка прийшла за кілька хвилин до уроку. Демко швидко затулив долонею лоба й удав, що читав книжку. Він чув, як Марта спитала в подружки, чому та пізно прийшла, і як Улянка, хукаючи на пальці, поскаржилась, що вона вчаділа і заспала і що в неї болить голова.

Демкові стало досадно, що він чомусь непокоївся, чекав Улянку, хотів її побачити, а вона прийшла, і все знову стало враз таким буденним і звичайним.

На уроці він скоса поглядав на дівчинку. «Це сидить моя сестра», — казав він сам собі нишком і не міг повірити своїм словам. Улянка здалась йому непомітною й нецікавою. Хіба такою має бути його сестра?

ЗЕМЛЯНКА

Була неділя, в школу не йти, то Улянка стала поратись по хазяйству. Дід Маврикій любив солодку гарбузову кашу, з городу зняла дівчинка два десятки гарбузів. Вони лежали в хижці, як поросята. Улянка стояла над ними, міркуючи, який же розбити. Були тут темно-зелені гарбузи в яскраво-жовтих плямах, — картаті, як плахта, були смугасті, як тигр, були круглі, мов горщик, і довгі, як справжні поросята, з куцим сухим хвостиком, скрученим кільцем.

Улянка вибрала величезного гарбуза, жовтогарячого, як охра, з білим черевом. Підняла й розбила об поріг. Гарбуз важко хрякнув, розскочившись на дві половини. Кожна половинка скидалась на миску, повну білого блискучого насіння — гарбузців. Дівчинка любила їх вибирати, гарбузці ховали в собі приємний холодок і спритно вислизали між пальців. Можна двома пальцями придавити насінину, і вона чмокне в носа кота на припічку.

Поставила гарбуз варитись, а насіння — на жаровню у духовку.

Як гарно лузати смажені гарбузці довгими зимовими вечорами в лісниковій хатині!

Дід почув, як клекотить каша, гарбузовий дух залоскотав старому в носі.

— Хазяєчка моя дорога, —обізвався з печі, — у, куди там!

А Улянка, доки варився гарбуз, чистила мак. Кожна маківка була суха-пресуха, аж дзвеніла, а всередині, як у коробочці, шелестіло насіння. Та коли не вмієте, не беріться чистити мак, бо однаково половину розсиплете. Недарма ж бо кажуть, що нема нічого дрібнішого за макове зернятко.

Улянка любить блукати в лісі. Там можна звірити свою думку мудрим столітнім дубам. Вони вислухають уважно і дадуть пораду шумом листя,

гулом верховин. Тільки треба мати чудесне лісове серце, щоб розуміти ту мову гіллястих велетнів.

Та й сьогодні по обіді пішла Улянка блукати лісом. І все думала про Демка. «Що воно за хлопець такий? А такий же — мабуть, дуже не любить підлабуз. Тільки про мене він помилився, — думає Улянка. — Я й сама підлабуз не люблю. А до Людмили Степанівни вже не зайду, хоч як кликатиме».

Був уже кінець листопада, і ліс стояв зовсім голий. Тільки на деяких дубах зухвало видзвонювало мідноголосе сухе листя — пишалося, що воно залишилось на вітті й не боїться зими. Чи з землі, чи з стовбурів наче випаровувався лісовий туман і, як серпанком, застилав увесь ліс. Ранком бували заморозки, і земля дзвеніла під ногами, як склянка, але снігу й досі не було, хоч уже не раз зривалися з холодного неба колючі рідкі сніжинки.

Улянка йшла та йшла собі, все далі й далі від своєї, лісникової, хатини. Часом десь на галявині блищали кригою олов'яні озеречка, завбільшки з денце чашки. Восени тут ходив скот, і в ямки від копит дощ налив води. Тепер вода встигла промерзнути до дна, і в круглих крижаних чашках, як у зіницях, відбивалось осіннє небо.

Не було тепер чути в лісі ні синиць, ні сойок. Навіть сороки й ті перекочували ближче до людського житла.

Несподівано Улянка почула дим. Озирнулась — куди ж вона потрапила? Чи, може, село близько, чи лісникова хата?

Ліворуч починався яр. Дівчинка впізнала місцевість. Це був яр Сизоперих Горлиць.

Таку назву дала йому сама Улянка. Правда на карті, яку вона бачила в конторі у Макара Макаровича, ця місцина значилась як Одудів яр. Назва аж ніяк не підходила, бо жодного одуда тут ніколи не бачила Улянка. Зате — горлиць, ой скільки їх тут улітку! Туркотняви тієї, туркотняви — тільки слухай, коли любо.

Ні, поблизу тут не було ніякої хати, це добре знала дівчинка. А до села звідси чи й дійдеш за годину. То звідки ж дим?

Улянка зупинилась і понюхала повітря. І вона почула не тільки дим, а й сморід від припаленої ганчірки. «Як же я далеко зайшла!» — майнула думка, і мимохіть пригадалися слова діда Маврикія про лихих людей.

Вона уважно й швидко шукала очима, звідки йшов дим. Може, хтось вогнище розклав? Та тоді чути було б, як тріщить у вогні сухий хмиз, — восени кожний звук у лісі лунає далеко навколо..

Нюхаючи повітря, Улянка пішла далі. Ні, тепер дівчинка не йшла, а пливла. І ніхто в світі не змусив би її повернути назад. Вона повинна виявити, що це за дим.

І враз вона побачила те, що шукала. Низько над землею стелився димок. Але ніякого вогнища не було. Дим наче виходив з-під землі. Дівчинка здивовано дивилася на його синюватий струмок, який в'юнився край невеликої галявини, схованої в кущах ліщини. Та зараз прозорі кущі нічого вже не могли сховати.

Улянка стала за стовбур дерева і звідти знов стежила за незвичайним явищем — дим і справді виходив з-під землі!

Аж ось повійнув вітрець, дим шарпнувся в інший бік, і школярка помітила те, що досі ховалось від її очей. Це був невисокий горбок землі, з якого стирчала схожа на стовпчик труба. З неї й виходив дим. Горбок було добре замасковано опалим листям — і не помітиш відразу.

Там, під землею, хтось живе! І враз зринули казки про розбійників, які розповідав колись дівчинці дід Маврикій. Хто ж то може жити в землянці, в лісовій глушині, сховавшись від людського ока?

Кожний рух Улянчин став обережним і настороженим. Вона озирнулась навколо і присіла за стовбуром. Землянка була кроків за п'ятнадцять. Дим з труби пішов густіший, мабуть, невідомий хазяїн під землею підкинув у піч хмизу або сухого листя.

Дівчинці раптом стало страшно. Згадала, як далеко вона зайшла в ліс. Навколо ні оселі, ні голосу людського, тільки невідома землянка, в якій ховається якийсь відлюдок.

«Тікати! Мерщій тікати!» Улянка вже була встала, щоб здійснити свій намір, та в цю хвилину подумала: як вона може втекти, не довідавшись, хто живе в цій землянці? Що скаже тато, коли повернеться — хіба йому весело буде від того, що його дочка — страхополох?

Тільки-но так подумала Улянка, як до неї долетів звук, схожий на тріск сухої гілочки. Звук був дуже невиразний, його міг викликати і заєць, і лісовий птах, та це могла бути й людина. Улянка перестала дихати й сторожко прислухалась. І ось вона вже ясно почула, як зашелестіло сухе листя під чиєюсь ногою.

Між деревами майнула людська постать. Невідомий ішов просто до землянки. Часом він зупинявся, присідав і підозріло оглядався навколо.

Незабаром він наблизився до дерева, за яким принишкла Улянка. З жахом упізнала вона заросле обличчя невідомого й шапку-ушанку.

ЩО ПІДСЛУХАЛА СТАРА ШАФА

Невідомий зупинився недалечко від дерева, за яким сховалась Улянка. Дівчинка міцно притиснула до грудей руки, щоб не так сильно стукало серце, та малій лісничисі здавалось, що його стукіт луною відгукується у всьому лісі.

Невідомий ще раз озирнувся і тоді швидко попрямував до землянки. І в цю хвилину від необережного руху під ногою в Улянки хруснув сучок.

Дівчинка завмерла. Що ж це сталося? Вона загинула! Невідомий знайде її. Він уб'є її, уб'є. Це, напевне, якийсь лиходій, що переховується в лісовій глушині.

Людина в шапці-ушанці хутко лягла на землю, озираючись на всі боки, і прислухалась. Хрускіт сучка, мабуть, дуже її стривожив.

Так минуло кілька довгих хвилин.

Аж ось невідомий, переконавшись, що йому ніяка небезпека не загрожує, встав і обтрусив свою стару сіру шинелю. Він зробив кілька кроків до землянки, і дівчинка побачила, що в нього спочатку зникли ноги, потім тулуб, а потім і голова, ніби невідомий провалився під землю.

Задкуючи від дерева до дерева, дівчинка кинулась тікати. Та вона не бігла стрімголов, хоч уся тремтіла від бажання чкурнути так, щоб аж вітер свистів у вухах. І тільки тоді, коли землянка щезла з очей, Улянка хутко побігла лісом.

…Ще не встигло смеркнути, як кілька лісників із рушницями оточили землянку біля Одудового яру. Серед лісників був і Макар Макарович. З піднятими догори руками з-під землі виповзло двоє. Того ж дня їх було відправлено до міста.

— Бандити! — збуджено сказав Макар Макарович. — Поліцаї, калина-малина! При німцях знущалися над людьми, а тепер від народної кари ховаються.

Біля землянки Улянка знайшла куряче пір'я, розвіяне вітром. Вона підняла пір'їну, яка миготіла райдужними кольорами. Такий барвистий хвіст був колись у її півня.

* * *

Щось дуже цікаве розповідала Улянка-кульбабка своїй подружці Марті. Вони перешіптувалися в кутку в класі, в найзатишнішому закапелку між піччю і старою шафою, в якій містилася шкільна бібліотека.

Ця шафа підслухала не одну школярську таємницю, тому вона й здається такою поважною і мовчазною, як мудра бабуся. Дверцята її щільно замкнені, і на них висить сердитий замок. Коли його відмикає Людмила Степанівна, він так роздратовано скрипить, що аж оскома з'являється на зубах. Але широкі дверцята шафи відчиняються з лагідним шелестом навстіж, — бабуся привітно запрошує зайти в її затишний дім. І тоді перед очима з'являються полиці з книжками, від яких так хвилююче пахне чи то

солоним морським вітром і просмоленим корабельним канатом, чи, може, солодким димом загубленої в тайзі мисливської хатини...

«Ось бачите, яка я багата! — наче промовляє стара шафа. — Беріть книжки й читайте про моря-океани, про гори високі й ліси непрохідні. Та тільки нічого я вам не розкажу, про віщо шепотіли в кутку дві подружки».

Ну й нехай собі шепочуться, Демкові це зовсім не цікаво. Він навіть повернувся спиною до Улянки. Хай не думає, що він теж хоче послухати. І що вона там розповідає? До вуха долітають уривки речення: «Я сховалась... Страшний... Волосатий... Землянка... Ліс...»

А що коли непомітно стати з іншого боку шафи?

Та цієї хвилини продзеленчав дзвоник, і в клас увійшла Людмила Степанівна.

На уроці Демко увесь час нишком позирав на Улянку. Про яку землянку вона розповідала? Хіба, може, спитати в Марти?

Коли скінчився урок, Людмила Степанівна попрохала учнів залишитися на місцях.

— Я хочу вам розповісти про патріотичний вчинок однієї дівчинки, — сказала вона. — Який вчинок ми звемо патріотичним?

Ця дівчинка — наша школярка...

У всіх учнів аж дух захопило з цікавості. Шурхіт пройшов по класу й затих. І в німій тиші Людмила Степанівна розповіла про те, як Уляна Голуб натрапила в лісі на землянку, в якій переховувались двоє поліцаїв, і повідомила про це лісників.

— Спасибі тобі, Улянко, — сказала вчителька. — Ті двоє розбійників могли б наробити лиха. Привітаймо ж Улянку Голуб, нашу сміливу школярку!

Вона гучно заплескала в долоні, і всі школярі тоді теж встали і так, стоячи, щосили аплодували своїй однокласниці.

А Улянка так зніяковіла, що вже не знала, що їй робити — чи й собі плескати в долоні, чи посміхатись, чи насупитись, чи затулитись рукавом.

ПРИШИТИЙ ҐУДЗИК

Ой, снігу, снігу! Прийшла в ліс зима, прийшла вночі, як Улянка спала. Глянула вранці дівчинка у вікно — ой же снігу! А де ж та молодиця, що постелила таке біле та чисте полотно?

А сніг усе йде та йде — такі лапаті сніжинки крутяться, одна за одною ганяються — ой, снігу, снігу!

Дуби вже насунули собі на очі ватяні шапки, на гілля білі рукави нап'яли, прибралися, як на свято, і «здрастуй» не кажуть.

Улянка швидко взулася в чобітки, накинула на плечі кожушок і вискочила надвір. Вона ловила сніжинки в обидві долоні, підстрибувала, сміялася так голосно, що аж дід Маврикій почув у хаті.

Набрала в сараї дров, пристукнула в сінях каблуками, грюкнула дверима, ледве не зачепилась за поріг.

— Діду, зима!

З гуркотом кинула дрова біля печі й заходилась варити обід. В школу йти на другу зміну — встигне зварити і борщ, і узвар з лежалих лісових груш.

От як узвар почав уже клекотіти й бурчати: «вар-вар-варрюсь», Улянка ненароком глянула у вікно й побачила на сніжній білій ковдрі слід. Хтось пройшовся через увесь двір від хвіртки до порога. Це був зовсім свіжий слід від чобіт, і вже біля самого ґанку він пересікав сліди, що їх зробила Улянка.

— Хто ж це такий? —спитала вголос сама себе. Брязнула клямка, хтось тупотів у сінях, обмітаючи сніг.

Улянка стояла біля печі з ганчіркою в руках і, очікуючи, дивилась на двері. Ось вони прочинились, низом шугнула в хату сива пара, і ввійшов у теплому пальті з заячим коміром і в заячій шапці Демко.

— Здрастуйте, — поважно привітався. — З тим днем, що сьогодні!

Озирнувся по хаті й так само поважно скинув з-за спини мішок. Побачив, що Улянка сама в хаті (дід Маврикій хропів на печі), і посміхнувся:

— Не чекала гостей? А я тобі подарунок приніс від батька.

Роздягся, торкнув долонею їжакувате волосся. Не знав, що сказати далі. В цей час мішок заворушився, і з нього почулися звуки — такі знайомі для Улянки, що вона не могла помилитися.

Демко урочисто витрусив з мішка трьох курей і півня.

Кури були білі, а півень — чорно-вогневий красунь. Він злякано заметушився і сховався під стіл. Кури ж спокійно пішли гуляти по хаті, клюючи хлібні крихти.

— Оце замість тих, що поліцаї вкрали, — промовив хлопець.

Вони обоє — Демко й Улянка — стояли і дивились на курей.

— Спасибі, — сказала нарешті Улянка. — Я забула, що треба подякувати. Які вони гарні — білі-білі.

— Леггорни, — пояснив Демко. — Несуща порода. Батько казав, що коли їх добре годувати, вони і взимку нестимуться. Тільки в теплі їх триматимеш. Я теж, коли виросту, таких курей розводитиму. Я дуже люблю яєчню з салом. А ти?

— І я люблю. Зверху тільки треба посипати яєчню зеленою цибулею. А ти ковтнув би сире яйце?

— Противно. А от Чичибаба торік видрав гороб'яче гніздо і аж шестеро яєчок випив. Не віриш? За червоний олівець.

— Слухай, — раптом сказала Улянка, — ти скажи батькові, що я не хочу курей задарма...

— Як?

— Я відроблю.

— Отакої! Батько тебе любить, він... він...

Ух, як важко тримати язик за зубами!

Після того як Улянка знайшла в лісі землянку і викрила бандитів, Демко почав дивитись на школярку зовсім іншими очима. Чи думав же він раніше, що ця дівчинка здатна на такий хоробрий вчинок!

А може, це зовсім інша Улянка, може, розвіяв вітер легкий пух кульбабки, льняний пух Улянчиного волосся, і полетіло воно сніжинками над землею.

Ні, ось вона, Улянка-кульбабка, і ніяк вона не змінилась, і волосся її шовкове заплетено сьогодні в дві тугих кіски. Тільки почуває Демко, що не сказав він цій дівчинці якогось потрібного слова.

Замовк і довго мовчав, а Улянка налущила курям кукурудзи, тоді і півень вийшов з-під столу, почав хапати жовті зернята.

— Улянко, — сказав, нарешті, Демко, — а ти забула... ти не сердишся на мене?.. За... за зошит? Ти знаєш що — пробач!

Улянка посміхнулась і глянула на хлопця. Він зрозумів: віднині тому, що було, усім їхнім сваркам — край, і це справді він, брат, прийшов у гості до сестри.

Як захотілось Демкові розповісти дівчинці про свою розмову з батьком. Але він згадав, що Улянка ж і досі не знає про сумну звістку з фронту. Йому теж стало сумно на серці, а Улянка помітила це і сказала:

— Демку, коли повернеться мій тато, давай поїдемо втрьох лучити вночі рибу. Знаєш — зі смолоскипами? Хочеш — ти будеш сидіти з острогою, тато мій веслуватиме, а я триматиму смолоскип? Ой, Демку, як це буде радісно! Як це буде весело!

Вона аж підскочила, аж руками сплеснула.

— Як це буде весело… Як радісно... — повторив Демко і відчув, що сльози — гарячі й терпкі, накочуються йому на очі, підступають до горла. Він повернувся до вікна й почав дивитись на засніжені дерева.

— Що ти там побачив цікавого? — спитала Улянка. Підійшла й зазирнула йому в обличчя. — О! Що з тобою? У тебе — сльози.

Вона здивувалась і розгубилась.

— Може, я тебе образила? Я ж нічого не сказала тобі...

Хлопець переміг себе й посміхнувся:

— Авжеж нічого... Здалося тобі, та й усе. І рибу поїдемо лучити... Усі втрьох.

— А про зошит я вже й не пам'ятаю нічого, — промовила дівчинка. — Ой, я й забула, — метнулась вона до печі. — Я ж узвар який зварила! Сідай за стіл.

Вона налила в миску узвару, долила солодкого соку з цукрових буряків. Сіла напроти Демка. І вони почали їсти ложками з однієї миски.

Демко голосно сьорбав, і Улянці здалося, що коли він ковтає, то вуха в нього ворушаться, і це смішило дівчинку.

— Смачні грушки вродили в лісі, —сказав хлопець.

Демко попоїв, устав з-за столу й подякував. Йому не хотілося йти звідси — з теплої хати. Він би ще охоче побув з Улянкою, та вдома чекала робота. Матері ж не було, то доводилось Демкові багато поратись по хазяйству.

Він придумував, що б ще сказати дівчинці. Йому було неприємно, що вона побачила в нього сльози.

— Кульбабко, — сказав він, — хочеш ялинку влаштуємо в лісі?

— Новорічну?

— Авжеж. Тільки не в хаті, а в лісі. І ялинка буде не зрубана, а жива, справжня ялинка.

Захопившись своєю вигадкою, він із запалом розповідав Улянці, як можна прикрасити ялинку, засвітити свічки, а внизу, біля стовбура, поставити сніжного Діда Мороза.

— Я тільки один раз була на ялинці, — сказала Улянка. — В школі. Ще до німців.

Вона глянула на широкий Демків піджак—цього разу всі ґудзики на ньому були однакові, але одного не вистачало.

Дівчинка метнулась до білої липової скриньки, пошукала там щось між ниток та наперстків і весело повернулась.

— Знайшла! Дивися, він майже такий, як і в тебе. Вона показала йому ґудзик:

— Зараз пришию.

— Не треба, — сказав він.

Та вона вже впіймала його за поли. Він стояв і дивився, як швидко і вправно вона орудувала голкою.

Улянка перекусила зубами нитку й сіпнула ґудзика.

— Міцно.

— Я його не згублю, — сказав Демко. — Хіба, може, той здоровило Чичибаба полізе битись.

Вони розлучились друзями.

Коли Демко пішов, дівчинка глянула у вікно й побачила на снігу слід від його ніг. Тільки тепер цей слід вів назад — від ґанку до перелазу. Сніг усе падав, наче застилав Демкові сліди білим серпанком.

У хаті ходили кури й щось клювали на долівці. Чорно-червоний півень стояв на одній нозі і, схиливши набік голову, одним оком стежив за Улянкою.

1. Чи любиш ти ліс? Якщо так, то за що?
2. Чому подружки називали Улянку кульбабкою? А як би ти назвав її?
3. Улянка працьовита, а ти?
4. Що побачила дівчинка біля трухлявого пенька?
5. А ти коли-небудь бачив вужа? Чим вуж відрізняється від гадюки?
6. Які обов’язки виконувала Улянка вдома? Розкажи про свої доручення.
7. Напиши твір на тему: «Мій трудовий день». Порівняй його з твором Улянки. Що спільного і відмінного в роботах?

8. Назви пропущене слово. **Дід Маврикій любив солодку ……кашу**. Правильну відповідь тобі допоможуть знайти малюнки-підказки.

9. Продовж ряд. **У лісі Улянка знала, що живуть такі птахи: синиці, сойки, сороки…**
10. Що підслухала стара шафа?
11. А ти вважаєш вчинок Улянки сміливим?

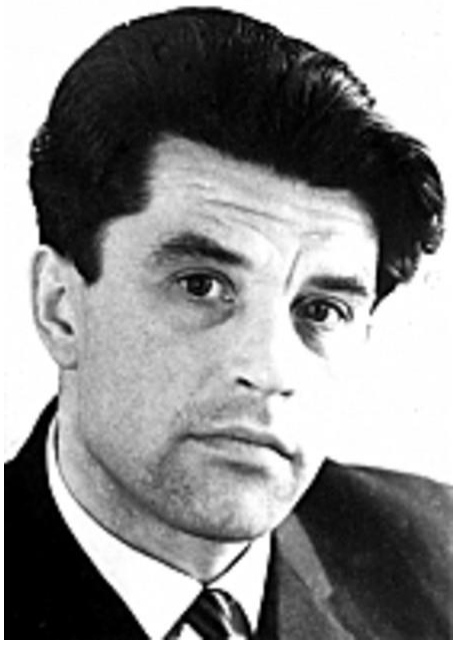

ГРИГІР ТЮТЮННИК

(1931-1980)

Народився Григір Тютюнник 5 грудня 1931 року в селі Шилівці на Полтавщині. Батько, Михайло Васильович, «напівмужик, напівінтелігент», як говорив про нього письменник, косив, теслював і нишком готувався до вчительського вузу. Мати полола, в'язала, поливала…

Доля приготувала Григору багато випробувань, починаючи з раннього дитинства. Голод тридцять третього не обминув і Тютюнників-Хтудулів, як називали їх в селі: забрав старенького дідуся, а півторарічний хлопчина перестав ходити, говорити, навіть сміятися. Коли Григору було шість років, заарештували батька. Пам'ятав він, як одного холодного осіннього дня біг за возом, в якому везли безневинного тата. З тих пір Григір його так і не бачив. Батькові суджено було пройти всіма етапами «ворога народу», а в п'ятдесят сьомому році прийшов папірець, у якому сповіщалося, що Михайла Тютюнника реабілітовано посмертно. Усе своє життя письменник з теплотою і ніжністю згадував його: «Я тільки трішки-трішки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз,

коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким».

З мамою стосунки у хлопчика були непрості. Тому після арешту батька його забрав до себе батьків брат Филимон Васильович, що проживав на Донеччині. Дядько та його дружина, Наталя Іванівна, прийняли Григора як рідну дитину. Вони працювали в школі: дядько – бухгалтер, а тітка – вчитель української мови. Під їх опікою почав майбутній письменник свою освіту. Провчившись два тижні в українському першому класі (тут було лише семеро учнів, через що клас розформували), Григір продовжує навчання у першому російському класі.

Почалася Велика Вітчизняна війна. І знову голод. В автобіографії письменник згадував: «Я їв тоді картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину». Дядько з перших днів війни пішов на фронт. А в тітки, крім Григора, було своїх троє дітей, яким вона ледь давала раду. Тому хлопчик вирішив повернутися до свого села, на Полтавщину. «Йшов пішки (війна кругом), маючи за плечима одинадцять років, три класи освіти і порожню торбинку, в котрій з початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка і банка меду – земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях терпло, тоді трохи привик. Ішов рівно два тижні…» Та лихо і тут переслідувало хлопчика. Хату, в якій жили Тютюнники, зруйнувала бомба, і вони опинилися в чужих людей.

Потім було навчання в ремісничому училищі, куди пішов Григір лише тому, що там давали сяку-таку одежину і сімсот грамів глевкого хліба на день. Цей хліб допоміг вижити їм із мамою в сорок сьомому році. Після училища треба було відпрацювати три роки на заводі, але хворий на туберкульоз легенів хлопець повернувся до рідного села. За те, що порушив «закон про три роки», був засуджений на чотири місяці. Коли Григір виходив із колонії, табірний бібліотекар жалкував. «Тебе випускають? Ох, жаль, хороший читач був…» Тепер при кожній нагоді йому згадували, що не лише

батько в нього ворог народу, а й він сам «тюряжник». Це тягарем лягло на його зболену душу.

Починав писати Григір Михайлович російською мовою, оскільки понад двадцять років перебував у російськомовному середовищі (проживання в Донбасі, військова служба на флоті, російське відділення Харківського університету). Українською мовою почав писати після смерті свого брата по батькові Григорія Тютюнника – відомого письменника, у якого Григір пройшов першу школу літературного навчання. А коли прочитав словник Грінченка, з українською мовою більше не розлучався.

Майже більша половина написаного Григором Тютюнником – про дітей і для дітей, яких він любив по-особливому. Батьківської любові, якої сам був позбавлений у дитинстві, вистачало і його синам – Михайликові й Василькові, і всім, для кого писав.

Тематика творів Григора Тютюнника охоплює життя в усіх його найрізноманітніших виявах і настроях, таким, яким воно і є насправді. Ми не знайдемо в оповіданнях та повістях митця романтичних героїв, незвичайних подій та історій, уславлених імен, закликів і пафосних дифірамбів. Письменник змальовує звичайні, буденні, життєві ситуації, у яких саме й видно людину, її характер, ставлення до інших і до самого життя. Його герой – один із мільйонів звичайних трудівників, найчастіше селянин. Чим він живе щоденно і якими очима дивиться на світ – добре знав Григір Тютюнник. Його проблеми – це проблеми народу і всього суспільства.

6 березня 1980 р. Григора Тютюнника не стало. Поховано письменника на Байковому кладовищі в Києві.

ПЕРЕД ГРОЗОЮ

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

Тієї весни Мотря щодня виглядала Василька коло воріт. Отак, як сонце навзаходи, рипала вона з хати у двір і, загрібаючи ногами торішнє сміття, човпла до хвіртки. З вікна, припавши лицем до шибки, перелякано стежила за нею Поля, молодша Василькова сестричка.

— Не бійся, дурненька, — гомоніла Мотря знадвору.— Я ж осьо! Я тільки Василька вигляну. Василько Полі рибки принесе... А що! Вона тицькала пальцем у шибку і вертіла ним, як свердликом, навпроти Полиного пупика. Поля сміялася тій забаві. Дійшовши до тину, Мотря злягала на нього в'ялими, давно порожніми грудьми і починала дивитися вздовж вулички, в той бік, звідки мав повернутися Василько.

Він приходив завжди смерком, по-старечому зморений, забрьоханий по плечі, і, ляпаючи долонею об мокру торбину, ще здалеку раденько гукав: «Є, мамо, рибка. І пліточки, і дерунчики є...». Мотря теж раділа, тулилася до сина й шепотіла: «От любий. Завтра ми юшечки на снідання зваримо...». Потім Василько ніс вудки до хліва, гарненько складав їх на кілочки, вбиті під стріхою, і йшов у хату.

Мати висипала рибу у велику луджену миску, заливала водою і, помітивши серед дріб'язку щось величеньке, тоненько вигукувала: «Ого, який деруняка!».

Але сьогодні у вуличці було порожньо й тихо. За селом високо в небі, над молодими пшеницями, кружляла гайвороняча зграя: то розтягалась у довгу чорну смужку, то знову зливалася в кім'ях, нагадуючи дикий бджолиний рій.

Кра-крах... — чулося здалеку. Заходило сонце, мінялося барвами небо: то жовтогарячими, то густо-червоними, то просинюватими, доки не загускло у німій вечоровій прозелені. І вже не видно було чорної зграї над пшеницями, чувся лише далекий тривожний ґелґіт. Наступала ніч, а Василько так і не прийшов.

***

У той день він прокинувся рано. Мати пішла на роботу, а Поля ще спала. У шибки цебеніло сонце, тремтіло на стіні рожевими плямами в голубих рисочках. Попідвіконню вистрибували наїжені від ранкової прохолоди горобці й цвірінькали на сонце. Їхні голівки теж було видно на стіні. Василько знайшов у запічку важкі од латок штанці, велику засмальцьовану гімнастьорку — батьків подарунок із фронту — і став одягатися. З вивороту в штанцях було багато стрьопів, пальці щораз зачіпалися за них, тому Василько довго плигав на одній нозі, доки натяг обидві холоші. Потім у сінях знайшов іржаву саперну лопатку, вищерблену осколком, і пішов у хлів копати черв'яків. У хліві, крім ластів'ячого гнізда під кроквою, нічого не було. Старий гній на тому місці, де стояла колись корова, видихався і пах сирою льоховою землею. Василько розгріб у куточку сухе сміття, щоб копати, і натрапив на кубельце від коров'ячої ратиці. Воно було давнє і зашкарубло, мов череп'яне. Василькові запахло теплим вранішнім молоком. Згадалася корова. У неї були різні роги: один, довгий, красиво вигнутий, стримів угору, а другий, скручений у бійці, ліз прямо в око.

І вже земля з-під лопатки не відгонила Василькові льохом. Він чув, як молоко цвіркало в дійницю. Туга біла цівка глухо шурхала в піну або стьобала об луджені війця і висвистувала. Мати цідила молоко крізь чистий

полотняний рушник і набирала кухлик йому. Воно шумувало, лоскотало ніс, на губах залишалися теплі бульбашки і лопались...

Василько проковтнув слину і обернувся до ластів'ят.

— Сидите? — гукнув до жовтих дзьобиків, що стриміли з гнізда. — Тато й мама на вас роби, а ви тільки репай... Он павук перед самим дзьобом гойдається — хіба повилазило? — Потім зітхнув і сказав те, що чув колись від батька: — Ото немає на вас хворостини...

Черв'ячки попадалися різні: товсті і тонкі, прудкі і кволі. Василько складав їх у стару іржаву баночку з-під консервів, приказуючи: — Оцей —на дерунчика, бо він любить, щоб перед ним викручувались, а оцей ледащо —на пліточку або на вустирку...

Доки він отак порався, сонце підбилося височенько і стояло уже в дверях, заглядаючи до хліва. Прилетіли ластівки й заходилися годувати пташенят. Василькові теж схотілося їсти. Він затоптав перекопану землю, виніс черв' яків на сонце, щоб не повилазили, і побіг у хату. Поля прокинулись і плакала, одкинувши голівку назад, так що сльози котилися не по щоках, а побіля вух.

— Чого ревеш? — гримнув на неї Василько. — Іди, будемо снідать. Поля замовкла, вилізла з- під мокрого пожовклого ганчір'я і подибала до столу.

— Знову вбурилася! —здивовано вигукнув Василько і хотів ударити сестру, але враз одійшов і в'їдливо загиготів: — А ще називається молода...

На столі серед сонячного світла стояла миска з учорашнім борщем. Борщ устоявся, зверху була тільки чиста вода, а насподі чорніло усяке зілля. Василько помішав борщ. Чиста вода зробилася темно-зеленою, а зісподу спливли шматочки риби, теж зелені, і знов поринали на дно. Поля сопла, лізла над миску, намагаючись догнати рибку.

—Ану не бовтайся! — крикнув Василько і огрів Полю ложкою. Вона знову заплакала, роззявивши позелененого ротика. Василько знайшов у борщі риб'ячу голову і подав сестрі.

—Цить, я більше не буду.

Поля затисла голівку в кулак, посмоктала трохи і поклала на стіл.

—Ти що? —здивувався Василько. — А очі? Очі їж!

—Я боюся, —сказала Поля, —вони дивляться.

—Хе, дурна! Ось як треба...

Василько обережно видовбав кругленьке око і вкинув у рот.

— А! —прицмокнув.— Солодке, як березовий сік.

Поля засміялась і почала видряпувати друге око.

— Ну, тепер я пішов по рибу,—сказав Василько, —а ти грайся і не плач. Я тобі за те петриків од річки принесу.

Він приставив до лоба два розчепірених пальці і задки потанцював до дверей, приспівуючи: «Петрику, петрику, вистав ріжки на чотири доріжки...»

— А зараз цим гратися? —запитала Поля.

— Черепочками. А то так зроби собі куклу з ганчір'я.

Закинувши вудочки на плече, Василько почимчикував до річки. У вуличці стояли давні калюжі, жовті од гнилої соломи і кінських кізячків. У них купалися посмітюхи і блищало сонце. Василько не обминав калюж, бо вода була тепліша, ніж земля, і зогрівала ноги. На луках між купинками ще не зійшла роса, і Василькові довелося закотити холоші, щоб не забейкатись. У траві стрибали жабенята, билися холодними рильцями об голі литки і перекидалися голічерева, показуючи червоненькі пузця. Василько клав жабенят на купинки і волав щосили:

— Марш по калюжах, самураї!..

На річці теж було багато сонця, вода виблискувала, як нікель, різала в очі і двоїла поплавок. Верболози принишкли, немов зів' яли, листя на них аж посивіло.

Ставало парко. Кльову не було.

Василько повикидав вудочки на берег і поліз у кущі збирати петриків. Вони були теплі, сухі й торохтіли в пазусі, як волоські горіхи. Сонце вгрівало дужче й дужче, висмоктуючи з землі гарячу душну вологу. Василька

розморило. Він поховав удочки в осоці, пригнув до землі густий верболозовий кущ і, підібгавши ноги, бічком приліг на гілля. Воно лагідно прийняло на себе легеньке тіло, погойдалося трохи, лоскочучи траву гарячим листом, і завмерло...

У полудень знявся вітер. Кущ почало гойдати. А Василькові снилося, що він лежить у колисці, підвішеній до сволока чотирма линовками, і гойдається.

Поруч стоїть мати, тримає у нього перед очима гілочку червоних порічок, сміється і щось каже йому, а в самої котяться сльози...

Василько прокинувся і побачив небо. Високо під білими хмарками плив шуліка, тримаючи в обіймах жовтий жмутик.

— Айга-а-а, — линуло од села,—айга-а-а... «Курча взяв», — подумав Василько, схопився на ноги і теж закричав хрипким після спання на сирому голосом:

— Айга, айга, ворюго нещасний... Потім ухопив палицю і пожбурив у шуліку, але не докинув і заходився вудити: спочатку сипнув у воду жменьку землі —для принади, тоді гарненько поплював на черв'ячка і сказав:

— Ловись, рибко, велика й маленька...

Василько знав, що на тому місці, куди він закинув, отак у півводи, є старий вербовий пень, присмоктаний піском, а коло нього завжди труться деруни. Вони беруть спрожогу, наввипередки. Але сьогодні й деруни чомусь не брали. Поплавок лежав, немов у калюжі.

Жарінь спала. Трава і листя на кущах запахли терпкою прохолодою. Дно у річці потемніло: звідти вже зринала ніч. Василько захвилювався, почав закидати вудочку майже раз по раз і міняти черв'яків, бо ті, що побували у воді, здавалися йому негодящими. Але й це не допомогло. Тоді він подрався на вільху, що майже лягла стовбуром на річку. Згори вода була прозорішою, дно жовтіло, як віск. Навколо пенька справді стояли деруни, уткнувшись у нього тупими горбатими головами.

— Е-есь де ви! —зловтішно прошепотів Василько і закинув прямо в гурт. Проте жоден дерунець навіть хвостом не поворухнув. —Ну? — спантеличено запитав Василько і став підводити черв'яка прямо під писок кожному. Деруни одверталися або лягали на дно.

—Ну! —вже закричав Василько.—Ну! Ну!..

Вода почала темніти, смуги на дерунячих спинах злилися. А згодом і пенька не стало видно. Василько сплигнув на землю і подався попід берегом, закидаючи вудочку між лататтями. Гачок десь зачепився за гілочку і одірвався, але він не помічав того у пітьмі і продовжував шморгати волосінню, доки не загубив і поплавка...

Од села потягло низами гіркий бур'янячий дим. Кой-де у вікнах ненадовго заблимали каганчики і знову погасли —люди повечеряли. Над річкою прошелестіла гайвороняча зграя і знову стало чути густе комарине гудіння.

Василько сидів біля сухої порожньої торбинки, уткнувшись головою в коліна. Йому думалося про те, що сьогодні у їхній хаті не світитиметься, бо немає риби, щоб чистити. А завтра на снідання не буде юшки, Поля плакатиме, мати піде на роботу не ївши і повернеться увечері з товстими набряклими ногами. Десь поблизу в березі бовтнула щука. Василько здригнувся і став прислухатися. Потім підвівся і потихеньку поліз у річку. Вода була гарячою і м'якою, мов щолок, обіймала Василька все вище й вище, доки не набралась у пазуху. Там почали плавати петрики, тручись об худеньке Василькове тіло так ніжно, що він разів зо два аж хихикнув од лоскоту, тоді звик і, не дихаючи, підкрався до того місця, де бовтнулась щука. Зараз вона опиниться в його руках і вигинатиметься над головою, як поперечна пилка... Ото мати зрадіють! «Ого, — скажуть, — яка щукеря!» А Поля буде сміятись і гуцатися на лаві, підкидаючи вгору бліде гузенце...

Василько розчепірив руки і, падаючи грудьми на воду, швиденько звів їх докупи. Пальці затисли щось слизьке, серце солодко защеміло, чекаючи

тієї миті, коли ошелешена здобич запручається. Але вона не пручалась: то був згорнутий у дудочку молоденький латашок...

— Ні, — сказав сам собі Василько, — щуки я не піймаю, бо вона прудка. Краще піду по в'юнів. Він вибрів на мілину. Стало грузько. Вода запахла гнилим падалішнім листям і моченими коноплями. Василько занурив руки в кушир і, щоб не так грузнути, порачкував на колінах, обмацуючи мул. Та раптом дно зникло. Василько пірнув по шию і, відчувши під собою холодну глибочінь, усім тілом шарпнувся до берега. Але кушир, затягнутий коліньми з мілини, цупко обмотав штанці і тяг Василька вниз.

На якусь мить він знову, як тоді спросоння, побачив небо. Воно розділилось на дві половини: одна була чорною, друга — в зорях. Десь далеко спалахнула блискавка і впала на воду. «Он чого вона не ловилась...» —промайнуло у Васильковій голові, і водночас у вухах зашелестіла вода, потекла в рот. «Мамо!» — крикнув Василько, але замість власного голосу почув лише глухе булькотіння. У скронях стало боляче і задзвеніло — тоненько, немов десь далеко сурмила сурма, перед очима троїлися червоно-зелені плями, наїжджали одна на одну і підплигували, мов покотьола. Потім у голові щось ляскнуло, покотьола розскочилися і попадали, наче збиті синім батогом... Згодом посеред чорної ковбані один по одному зринули петрики, погойдались на хвилях і зграйкою прибилися до берега...

ПЕЧЕНА КАРТОПЛЯ

(Скорочено)

Під сосною, на теплому твердому піску, змішаному з падалишньою глицею, лежить Тимоха — смирний, неговіркий, трохи тюхтійкуватий хлопець.

Лежить і дивиться в небо. Поруч, на зеленій галявині, що клинцем видається з вільшини, і далі, в лузі, на купині, пасуться корови. Тимосі чути, як вони густо, волого дмухають у траву, повільно джвякають пашу, риплять ратицями, переступаючи з ноги на ногу.

Сонце вже перейшло за полудень. Червонясте, по-осінньому линяве його проміння навскіс лежить поміж соснами, зогріває жовті вощані стовбури, точить з подряпин та надчухрів густу жовтогарячу живицю, і від неї в бору пахне ладаном.

Тимоха майже щодня буває в сосні — то гіллячко збирає, то шишки, то глицю гребе на топливо, про зиму — і знає, на якій сосні й скільки живиці виступить за день, бо вночі вона тужавіє і не тече, а пригріє сонце — розм'яка, бубнявіє і сповзає по корі вниз. Тимоха дере її потроху в бляшану баночку з-під консервів і складає дома в старий, непотрібний у господарстві глечик.

— Тимохо, Тимохо! А йди сюди...—гукає з лугу Палажечка, чепурненька, метка дівчина, з котрою Тимосі випала черга пасти.

— Тимохо, ти чув чи ні?

— Чого тобі?

Дівчина стоїть на високій купинці з верчиком золотавого рясного хмелю і, усміхаючись, тицькає його теляті.

— Ну, на, дурне, понюхай... Це ж хміль! Бач —хміль..

— Чого тобі? — ще раз питає Тимоха і, не чекаючи відповіді, знов прилягає на пісок.

— Погнали до картоплища, — каже Палажечка, ховаючись лукавими очима в хміль.

— З якої напасті?

— Там паша краща...

— Ги! «Краща»... — посміхається в небо Тимоха. — Кращої, ніж тут, ніде немає.

— А тобі ліньки?

— Хи! «Ліньки»... Кажу ж тобі, що кращої паші ніде більш немає...

Палажечка голосно зітхає, пестить телятко долонею по м'яких рожевих губах:

— Геть, ступай собі!

Присіла на купинку, погралася жовтими пухнастими горішками хмелю, приміряла з них намисто і знову зітхнула:

— Ми б там картоплі напекли...

— Те! Придумалося...— пхикає Тимоха.—Картоплі... До картоплі солі треба.

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

— Так у мене сало є..

— Скільки?

— Четвертинка....— Так погнали? —допитується Палажечка.

Тимоха неохоче підводиться з теплого піску, довгенько гребеться п'ятірнею в густій, давно не стриженій чуприні, вибираючи з неї суху покручену глицю.

— Якщо заради картоплі, то про мене...— бурмоче, — а якщо заради паші, то кращої, кажу...

Однак Палажечка вже не слухає його, прудко стрибає з купинки на купинку, і за хвилю її дзвінкий раденький голос чути вже з лугу.

Корови одна по одній, обчухруючи рогами листя з вільшичок, вибродять на галявину. Вздрівши Тимоху, зупиняються.

…В ярку, біля картоплища, глухо, затишно і навіть млосно від крутого, не займаного вітром духу прогрітих лопухів та курячої сліпоти, сирої, захованої від сонця низової землі й трухлого вільхового паліччя. Паші немає, і корови стоять купкою, нудьгуються, раз по раз поглядаючи на пастухів. Лише телятам розвага: гасають у лопушаччі, бо воно їх лоскоче.

Тимоха розіклав багаття, намостив під боки сухого картоплиння і знову, як під сосною, ліг, уп’явшись очима в небо.

Палажечка принесла в пелені картоплі — не дуже великої, але й не дрібної: щоб швидше спеклася.

—Ти яку любиш? — поспитала Тимоху лагідненько й заклопотано, так немов вони були чоловік і жінка, — червону чи білу?

Тимоха помовчав, роздумуючи над тим, яка краща, але так нічого й не придумавши, сказав:

— Усяку. Аби тільки пісковата, а не водяна...

— А у вас заведено пекти картопельку в грубці? — не вмовче Палажечка.

— В кого це у нас? —не второпає Тимоха.

— Ну, дома...

—Ги! «Заведено»... Як нічого вечеряти, то заведено, а як є, то не заведено...

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

Сонце вже сховалося за вільшечки, пустило крізь листя тоненькі рожеві стріли. І дим угорі, над багаттям, порожевів, як узимку на сході сонця з бовдурів. Картопля перестала сичати. Жарок пригас. У ярку смачно запахло підпеченою скоринкою.

Палажечка вигорнула з жару кілька картоплин, де дрібніших, погралася ними, щоб остудити, й тихенько засміялася.

— Чого ти? — спитав Тимоха.

— А я тебе обдурила!..

— Як?

— А так! Бо сала в мене немає...

— А навіщо ж ти дурила?

— Так. Закортіло...

— Хи! Чудна... «Закортіло»! А тепер люди лаятимуть, що корів не напасли...

— Те, подумаєш! —усміхнулася Палажечка, ховаючи під рясними чорними віями глузливий збуджений погляд.—Краще бери ось картоплю. Страх яка добра!

Тимоха підвівся й, опинившися лицем до лиця з Палажечкою, побачив, як затремтіли її блискучі, зламані посередині брови, а вії миттю злетіли вгору, одтуливши терпкі смоляні очі.

— А тепер, чуєш, лаятимуть...— пробурмотів ніяково і хотів було одвернутися, та не зміг — так близько були перед ним Палажеччині очі і стільки було в них чогось рідного, близького, нового, ще ніколи не знаного...

Додому череда йшла попаски. Палажечка бігцем завертала теляток, картаючи їх усякими ніжними словами. А Тимоха покрикував на них твердим, самому собі незнайомим голосом, і теж не сердито...

По той бік річки, напроти сосни, заходило сонце, пославши на воду од берега й до берега шматок червоного полотна. З бору пахло ладаном, холонучим піском і прілою глицею.

— Ну, я пішов по живицю...— сказав Тимоха, повертаючи в бір. — Так що бувай...

— А до сільбуду прийдеш увечері? — запитала Палажечка, граючись дубчиком.

— Хто зна... Якщо мати роботи якоїсь не придумають, то, мо', й прийду...

— Там сьогодні кіно привезуть...

— Хтозна, кажу...— і побрів у сосну, намацуючи в кишені бляшанку з-під консервів.

Потім, коли череда вже підіймалася вгору до села, вийшов на галявину, постояв вагаючись і, нарешті, крикнув навздогін Палажечці:

— Егей, Полько! Я прийду... Чуєш? Прийду!

Та Палажечка була далеко, і луна, вихопившись із лугу, вже не доскочила до неї...

ДИВАК

На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома стежками: одна бором, друга — річкою. Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою. Тому кожного разу, коли Олесь виходить з дому, мати наказує йому:

— Гляди ж, сину, річкою не йди. Там ще лід молодий.

Олесь смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах — вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.

Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з бовдура дим валує, а на тину півень горланить, розчепіривши дзьоба ножицями. Олесь пхає закляклого пальця в рот і, гримаючи чобітком об чобіток, милується своїм творінням, аж доки хтось не гукне з двору:

— А чого ото ти, парубче, не йдеш до школи? Ось підожди, я матері скажу!

Олесь підскочить, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько: гі-гі, — і подасться в сосни.

В бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою на зрізах. Тихо навкруги й затишно. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром з верховіття. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, — дятел порається. Олесь нахиляється, крекче, пильно мружить око. Пальтечко в нього товсте, а сам тонкий; важко нахилятись: дух спирає, під очима набряка, тому кожен сучок птицею вздрівається.

Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір.

Малюнок Калюги Т.А., мами учня 8-А класу

Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся: чого тобі тутечки? Здригнувся, хльоснув крилом по корі і зник, залишивши у вузенькому дуплі шишку. Олесь хотів дістати її і покуштувать, та передумав — і притулився вухом до стовбура. Його ледве помітно розгойдувало, під корою щось жалібно скрипіло, а внизу під підошвами в Олеся ворушилось коріння — помирає сосна... Олесь нагріб чобітками снігу під окоренок, утрамбував його гарненько і, вирішивши, що тепер сосна не впаде, погицав через замети до школи.

Ще здалеку побачив міст з гатками по обидва боки. По той бік мосту, через вигін, червоніє крізь біле плетиво запорошених дерев цегляна школа. З бовдурів дим угору тополиними стовпами. Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров. Ліворуч від мосту чорніють миї, виграючи на сонці блискучими хвильками, — там б'ють джерела; а праворуч, на мілині, де лід міцніший, гасає ватага школярів. Лід гнеться, цьворохкає од берега до берега, здуваючись попереду ватаги, мов ковдра на сіні. З проломин цівками цебенить вода і заливає плесо.

— Ей, Олесю! — кличуть з гурту. — Гайда з нами подушки гнуть!

— Навіщо лід псуєте? — у відповідь Олесь. — Він ще молодий.

Дітвора сміється: дивак.

А Федько Тойкало розбишакувато вишкірив зуби і, вказуючи рукавом на Олеся, заволав так, що шия одразу зробилась тоненькою:

— Бий зрадника! — підскочив, тицьнув Олеся ліктем під скроню і зник поміж палями.

Олесь згарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду ґулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи. Під ногами лагідно, мов хмизок у лісі, потріскував лід, а біля ока щось обважніло й сіпалось. Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до криги — білі, круглі, як воляче око. Течія розчісувала зелений кушир, пряли тоненькими ніжками якісь жучки, боком долаючи пружний струмінь. І ввижається Олесеві маленька хата під кущем водяної папороті, а в тій хатці — він біля віконця сидить, рибку стереже. Забажав — вийшов. Ніхто тебе не займе. Іди куди заманеться. Ось карасик пливе. Цап його за пірце: «Добридень, дядьку! Як поживаєте?» Олесь солодко зойкає, щільніше припадає лобом до криги.

Раптом поміж кушірами промайнула чорна блискавиця і завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся й застогнав від подиву: щука! В зубах у неї тремтіла маленька пліточка.

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

— Пусти, — видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та щука й не поворухнулась. А плітка зникла. Він підхопився на ноги і став гатить підбором в те місце, де стояла щука, аж доки під чоботом не хрокнула вода.

Біля школи теленькнув дзвоник, улігся гамір. А Олесь сидів посеред річки поруч зеленої, з ряскою, калюжі і плакав. Під мостом бився об палі вихор, згортав до купки сухий очеретяний лист і гнав його в берег.

Олесь підвівся, запхав книжки в пазуху і поплентався до школи.

На першому уроці було малювання. Старенька вчителька Матильда Петрівна ходила поміж партами і, роблячи загадкове обличчя, повільно говорила: «А сьогодні, діти, ми будемо малювати... перегнійний горщечок. Завдяки цим горщечкам передові колгоспи нашої країни...» Потім вона дістала з портфеля гирунчик і урочисто поставила на стіл.

Діти почали малювати, виводячи кожен своє: той жлуктичко, інший ринку або макітерку. І оскільки дірку в денці ніяк було передати, то її чіпляли збоку. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмакував. Коли ж учителька зупинилася біля його парти, із зошита на неї, презирливо примруживши око, дивився дятел: чого тобі тутечки?

— Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, — суворо сказала Матильда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

— Я поставлю тобі двійку.

У класі увірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти і рушив до дверей.

— Куди це ти? — здивувалась учителька.

Олесь похнюпився.

— Я так не хо'!

— Як це — так?

— Гирунчика отого не хо' малювати.

— Чому?

— Дятла хочу...

Доки Матильда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ґанку.. .

В шкільному садку пурхали синички. В бур'янах вовтузились горобці, скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. Десь у вільхах по той бік річки били пеньки: бух, бух. Дзень, — сокира сприснула.

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Там він блукав до самого вечора. Обмацував холодні пташині гнізда, їв мерзлу калину, доки не набив оскоми. Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші; а в березі терлись одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном.

Сонце пробило у хмарах над байраком вузеньку ополонку, яскравим променем стрельнуло на левади. Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа.

Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом повищали і набрали войовничого вигляду. Треба було йти додому. Олесь грядками вибрався на вигін і став чекати, доки випустять школярів.

Під тинами на колодках або просто навприсядки сиділи дядьки, смалили цигарки, гомоніли:

— Он бач: вільха в лузі почорніла... На відлигу, мабуть.

— Еге ж, риба в ятір піде...

Біля школи грюкнули двері. Діти товпами посунули по домівках.

Ще здалеку помітивши дорослих, хлопчаки бокаса ходять один побіля одного, щоб поборотися. Дивись: зчепились, водяться, хекають, наслухаючи краєм вуха, що скажуть біля тину. А там:

— Ач ‘кий геройський парубок!

— А ото, мабуть, Наталчин, — кажуть біля тину, помітивши Олеся. — Ба яке смирне...

— Еге, воно якесь дивакувате...

Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають.

На мосту Олеся дожидав Федько Тойкало.

— На попоїж, — сказав ніяковіючи і втиснув Олесеві в руку подавлений теплий пиріг. — Бери, дурний, з м’ясом.

Олесеві не хотілось пирога, але він зрадів примиренню і, щоб віддарувати товариша, хутенько занишпорив по кишенях, дістаючи звідти духмяні верчики хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з прядива та волов’ячої шерсті ремезяче гніздо, схоже на башличок.

— Забейкався ти, — сказав Федько і почав обминати Олесеві пальтечко.

Олесь ще дужче захвилювався, ледве не заплакав від щирості і солодкого почуття братерства. Він ухопив ремезяче гніздо й обома руками подав його Федькові. Той заховав подарунок під полу, пом’явся.

— А вчителька сердилась, як ти пішов... ги-ги... страх!

Потім ударив себе книжками по гузенцю, крикнув: «Гат-тя-вйо!» — і подався до річки трусити ятері.

В селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло пітьмою. Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють,

ховаються одне за одного, немов у жмурки грають. Олесь зупиняється — і дерева завмирають.

По той бік сосни чути: сани скриплять, коні ширхають і голос діда Прокопа:

— А но-но!

Уздрівши Олеся, дід натягає віжки.

— Сідай, внуче, по солому поїдемо.

Олесь радо вмощується, махає на коней:

— Гат-тя-вйо!

— А що, поставили п’ятірку? — питає Прокіп, вишкіряючи порожні десна.

Олесь сором’язливо ховає обличчя в рукав.

— Сьогодні не ставили. Вчора тільки.

Поминули провалля, майже вщерть занесене снігом. На ріллях цілим хутором замаячили скирти.

— Но-ноу... — стогне Прокіп і ворушить пужалном. Коні щулять вуха, зриваються бігти. А сосни позаду вигойдують «шу-ші-ші-і» — і коні зупиняються.

— Діду, чого про мене кажуть — дивак?

— Невстріливий, значить. Дивний єси. — Прокіп двома пальцями, як щипцями, ухопився за ніс і висякався так лунко, що аж коні побігли. — Хто ж ото таке патякає? — спитав перегодом.

— Дядьки на вигоні.

— Ет, фармазони... Ти їх не слухай. — Помовчав. А далі: — Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба — в людях. Та отак побіля них, отак... Того — ліктем, того — почотом...

Гульк — уперед вийшов. А першого не перечепиш, бо не доженеш. О!

Олесь винувато підсьорбує носом.

— Діду, чому дятел шишки їсть, а щука — пліточок?

— А то вже хто якого поріддя.

— А я не забрав у дятла шишки, — хвалиться Олесь.

— І вірно. Навіщо вона здалась. Це як путнє щось побачиш — дощечку, скажімо, або гвіздочок — тоді бери.

— Навіщо?

— Пригодиться.

Коли набирали солому, дід часто сповзав із скирти, нанизував солому на ріжняки і гуцав так, що аж ліса скрипіла.

— Товчи, внучку, гніти! — хекав. — А я ще якийсь навильник скину. — І знову дерся на скирту.

Спочатку Олесь надолужав, потім заморився і сів.

— Навіщо стільки беремо?

— Як навіщо? — озвався з пітьми Прокіп. — Це ж собі, а не тещі. Хе-хе! Ти знаєш, що таке теща? Ні? Підростеш — узнаєш. Клята баба.

— А якщо коням важко буде? — своєї Олесь.

— Нічого. Зате нам легко. Натопив — і вилежуйся собі на печі. Ти відпочинь, а тоді ще пострибаєш. Воно ж таки груз.

Повертались додому в темряві. Ліпив мокрий сніг, припорошуючи білим конячі спини. Прокіп хльоскав батогом і лаявся. А Олесь сердито сопів у нього над вухом і підбивав руку. Замахнеться Прокіп гарненько, цьвох — і мимо.

— Не бий, — благає Олесь. — Бачиш: важко.

Прокіп зітхнув і, намотавши батога на руку, щоб не згубить, обернувся до Олеся.

— Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай. Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають ще й плакать не дадуть.

Подався вперед і, обдаючи Олеся прілим духом давно не митої бороди, захарчав у саме вухо:

— Пойняв?

Олесеві зробилося сумно. Закортіло швидше туди, в село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті й привітно світяться вікна в хатках.

Попереду білою стіною підвівся бір. Він уже не гув і не шикав на коней.

— Мовчить, — тихо сказав Олесь.

— Снігом забило, — пояснив Прокіп. — Вітер гілля не зрушить.

Дома Олесь не став ждати, доки дід з матір'ю скидають солому, швиденько роздягся і поліз на піч. Через деякий час у сінях загримали чобітьми, загомоніли.

— Ото ж я й кажу, — говорив дід, — неглемедза він у тебе, Наталко. Дивак... Затопчуть його... Бо воно ж як деревце в пагоні...

Потім дід увійшов до хати, заглянув на піч.

— Змерз, онучку? А ти ножки — на черінь, а зверху кухваєчкою...

Олесь глибше зарився в подушку і тоненько заскімлив.

Прокіп підняв брови сторчака.

— Он диви, чого це він розприндився?

— Геть, не займайте його, — сумно обізвалася мати з хатини. — Їжте вже.

— А хіба я що? — мимрив Прокіп. — А йому нічого такого й не казав...

Він їв швидко, винувато витріщав очі, плямкав тихіше, ніж завжди, і губив крихти в бороду.

Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах. Народжувався новий день.

1. Які з оповідань Григора Тютюнника тобі найбільше сподобались і чому?
2. Визнач головного героя оповідання «Перед грозою». Усно намалюй його портрет.
3. Хто з твоїх родичів живе в селі? Чи тримають вони корову?
4. Знайди у тексті слова, якими можна описати характер Тимохи.
5. Чи можна назвати Олеся особистістю, яка відстоює свою думку, свою позицію? Чому?
6. А ти завжди наполягаєш на своєму? Чи потрібно це робити?
7. Ти хотів би мати такого друга, як Олесь?
8. Знайди «зайве» слово. Це оповідання Григір Тютюнник не писав:
   а) «Дивак», б) «Олівець», в) «Перед грозою», г) «Печена картопля».

9. Назви пташку, яку побачив Олесь у бору.

ПАВЛО ТИЧИНА

(1891-1967)

Видатний український поет Павло Тичина народився в чудовому куточку України – на Чернігівщині 27 січня 1891 року в селі Піски у родині сільського дяка. Після закінчення земської школи вчився в Чернігівській бурсі, згодом – у місцевій духовній семінарії. Мав чудовий голос і абсолютний слух, що дозволило сільському хлопцю здобути ґрунтовну освіту. Там, у Чернігові, він знайомиться з Михайлом Коцюбинським, відвідує літературні «суботи» в його домі, читає свої перші вірші.

Друкуватися почав у 1912 році. Публікації його поезій з'являються в журналах «Літературно-науковий вісник», «Рідний край», «Українська хата». Після закінчення семінарії молодий письменник навчався в Київському комерційному інституті. Працював у редакціях газет і журналів.

У 1923 році Тичина переїздить до Харкова, де працює в журналі «Червоний шлях». Багато пише, вивчає вірменську, грузинську та ін. мови, займається перекладацькою діяльністю.

Залишив по собі багату поетичну спадщину. Перша збірка поета – «Сонячні кларнети», яка вийшла 1918 року, стала справжньою подією не лише в українській, а й у європейській літературі. В цій збірці органічно злилися поетичний талант, музичне обдарування та тонке відчуття природи. Уже в цій книжці привертає увагу низка напрочуд прозорих, світлих,

мелодійних поезій («Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходила»), у яких автор змальовує красу рідної природи. Із цих рядків струмує щира радість, виблискує багатюща палітра кольорів і бентежить несподівана гама звуків.

Надзвичайна гармонія відчуттів у віршах Павла Тичини пояснюється його неабияким талантом: він прекрасно співав і диригував, малював, цікавився театром і писав вірші. Згодом вийшли збірки: «Замість сонетів і октав», «Плуг», «Вітер з України», «Перемагать і жить» та ін.

Для дітей Павло Тичина написав віршовані казки «Івасик-Телесик», «Дударик» та ін., видав книжки «Ку-ку», «Лідка», «Музичний ранок в консерваторії», у яких із дитячою безпосередністю й захопленням милувався красою рідної природи, задушевно розповідав своїм читачам про ті переживання, які дарувало йому життя.

Помер Павло Тичина 16 вересня 1967 року в Києві.

РОЗКАЖИ, РОЗКАЖИ МЕНІ, ПОЛЕ

Розкажи, розкажи мені, поле:
Чого рідко ростуть колосочки?
— Ой дощів мені б треба, дощів, а не поту,
Бо той піт прилипа до брудної сорочки,
Як плугатар кінчає роботу.
Розкажіть, розкажіть мені, хмари:
Ви чого це тікаєте далі?
— Та хіба ми, нещасні та стомлені, знаєм?

Он вітри там женуться, кричать:
"Ей ви, кралі!
Почекайте, бо ми вас кохаєм".
Розкажи, розкажи мені, поле:
Що ж тепер нам з тобою робити?
— Ех, хіба це уперше!
Така моя доля.
Хоч кукіль та волошки я буду родити —
Все ж плугатарю є щось із поля.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

ДЕ ТОПОЛЯ РОСТЕ

Де тополя росте,
Серед поля стою.
І шумить, і співа
Жито думку свою.
Шумить жито, співа,
Заохочує жить.
Вітерець повіва,
Жито хилить, п'янить…
Жито шепче мені,
Як привільно навкруг,

І тремтить вдалині
Й потопа виднокруг…
Гей, простори які.
Любо-мило землі:
Де не глянь — колоски
Та всі в злоті-сріблі.
Де не глянь — колоски
Проти сонця блись-блись..
Лиш ген скраю ліски,
Ніби дим, простяглись…
Лише скраю ліски,
А то все, все жита,
Колоски, колоски,
…Тиха думка свята.

ГАЇ ШУМЛЯТЬ

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.
Гей, дзвін гуде —
Іздалеку.
Думки пряде —
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.
Я йду, іду —
Зворушений.
Когось все жду —
Співаючи.
Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.
Щось мріє гай —
Над річкою.
Ген неба край —
Як золото.
Мов золото — поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

СОКОЛИНІ ОЧІ, РУКИ МОЛОДЕЧІ

Соколині очі, руки молодечі.
Сила вітру вдвічі – гарячі навесні.
Ось яка в нас молодь! В неї все до речі,
чи то землю оре, чи співа пісні.
А у травні, травні всі порядки справні:
ти вставай до сонця – в поле виїжджай.
Ану хто з вас перший? Молодії, славні,
візьмемось до діла, збільшим урожай!

Будь же вічно юна, молодь молодиста!
Наша весно красна, зелено цвіти!
В витримці учителя, в силі трактористa,
в праці металурга – це все ти, все ти…

СЛОВО

Слово наше рідне!
Ти сьогодні зазвучало
як початок, як начало,
як озброєння всім видне,
слово наше рідне!
То ж цвілась калина,
червоніла, достигала,
всьому світу заявляла:
я – країна Україна –
на горі калина!

А Вкраїни ж мова —
мов те сонце дзвінкотюче,
мов те золото блискуче,
вся і давність, і обнова —
українська мова.

Ми в тобі знаходим:
блиски гроз і цвіт задуми,
пісні дзвін, моральність думи,
ми в похід з тобою ходим –
все в тобі знаходим.

Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудово —
розцвітай же, слово!

Хай ізнов калина
червоніє, достигає,
всьому світу заявляє:
я — країна Україна —
на горі калина!

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

ЗИМА

Вийшли вранці ми.
Дивне місто проти сонця!
Всі взолочені віконця…
Ні, такої ще зими
не стрічали ми.
Проти сонця дим,
проти зимнього патлатий,
що з труби зверта від хати,
й понад садом молодим
тане, тане дим…
Ох, яка ж краса!
Сад увесь убрався в іній,
проти сонця він – як синій.
Гілля до землі звиса, —
дим же в небеса…
Проти сонця дим,
проти зимнього патлатий,
золотисто-рудуватий, —
понад світом молодим
тане, тане дим…

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ!

Не бував ти у наших краях!
Там же небо – блакитні простори…
Там степи, там могили, як гори.
А веснянії ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти не знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаєш,
Серце б’ється і б’ється в грудях…
Не бував ти у наших краях.

Не бував ти у наших краях,
Бо відтіль не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген простягнувся? —
Єсть там люди й зросли у степах, —
Що не люблять, не вміють ридати,
Що не можуть без пісні і нивки зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах… —
Не бував ти у наших краях.

1. Яка пора року зображена у вірші «Де тополя росте»? Доведи свою думку посиланням на текст.
2. Який настрій викликав у тебе вірш «Гаї шумлять»?
3. Чи доводилося бачити тобі хвилювання ниви під вітром? Що вона нагадує? Поясни вислів «нивами-приливами».
4. Послухай музичний твір Г. Майбороди «Гаї шумлять». Виділи у ньому звуки, відтворені у вірші.
5. Прочитай вірш «Не бував ти у наших краях» батькам. Чи завжди свій край найкращий, найдорожчий?
6. До людини якої вдачі звертається автор вірша?
7. Що ти уявляв, коли читав вірш «Зима»? Розкажи, використовуючи слова й вислови з тексту вірша.
8. За бажанням вивчи напам’ять вірш, що сподобався.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА
(1898-1965)

В історії української літератури Володимиру Сосюрі належить одне з найпочесніших місць. Його твори не старіють, не відходять у минуле, а нині набувають нового звучання.

Володимир Миколайович Сосюра народився 6 січня 1898 року на станції Дебальцеве у степовому шахтарському краю. Невдовзі після народження сина сім'я переїхала в селище Третя Рота. Батько майбутнього поета був і креслярем, і вчителем, і шахтарем, навіть селянським адвокатом. А ще він писав сатиричні вірші, гарно грав на гітарі, любив українські пісні й чудово їх виконував. Дід по батьковій лінії теж віршував, хоч ніде не друкувався, теж мав прекрасний голос і задушевно співав.

Сосюрі випало важке дитинство. Багатодітна родина, у якій було восьмеро дітей, бідувала, тіснилася в старій маленькій хатині.

Початкову освіту хлопець здобув удома. Батько навчив сина писати й читати, а восени 1911 року Володя вступив до двокласного училища. Закінчивши його, подав документи до сільськогосподарського училища, та після раптової смерті батька залишив цей заклад, щоб заробляти на хліб власноруч. Він працював у бондарному цеху содового заводу чорноробом, не

цурався випадкових підробітків. Але платили дуже мало, і хлопчина повернувся в училище, в якому вчився аж до осені 1918 року.

Деякий час Володимир Сосюра жив і творив у тодішній столиці України Харкові. Навчався в Харківському університеті.

У роки Великої Вітчизняної війни Сосюра як військовий кореспондент перебував у діючій армії. В 1944 році поет написав свій найкращий патріотичний вірш – «Любіть Україну», за що був звинувачений у націоналізмі й тривалий час перебував в опалі.

Чимало віршів написано спеціально для дітей (збірки «Травнева пісенька», «Весняний цвіт», «Моя онученька»). Вони ліричні, напрочуд пісенні, передають настрої та почуття ліричного героя, навіяні красою рідної землі – України та її чарівної природи.

Останні роки життя поет багато працював, видав понад 80 збірок поезій. Митець був удостоєний Державної премії.

Помер Володимир Сосюра 8 січня 1965 року, похований на Байковому кладовищі в Києві.

ГАННА ЙВАНІВНА

Я пам'ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну.
Вона любила школярів сім'ю,
Як ми її, задуману і мрійну.
Як мати, Ганна Йванівна була,
вона із нас не лаяла нікого.
Завжди усмішка лагідна цвіла
їй на вустах. Турботи і тривоги
вона сприймала в спокої своїм
так мужньо й твердо. Наче рідний дім,
для нас була сільська далека школа.
Я не забуду вчительку ніколи,
яку любив всім серденьком малим.
Завжди привітна, тиха й ясночола,
вона нічим не силувала нас,
але при ній такий був тихий клас,
як сад без вітру. З нами часто в поле
вона ходила й вчила нас любить
свій рідний край, як сонце, як блакить,
як всю природу: знать, як звуться квіти,
не драть гніздечок і не мучить птиць.
Цвіли далекі спалахи зірниць,
і перла рос на скошенеє жито
вже сіяв вечір... Вчителько моя,
хіба забуть тебе в ці дні я можу!
В душі моїй твій тихий зір сія
привітом дальнім. В серці, наче рожу,
про тебе пам'ять пісня зберегла.
Для мене матір'ю ти другою була.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води,
В годину щасливу, і в радості мить,
Любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.

Без неї – ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами…
Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна,
Як очі її ніжно-карі…
Вона - у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі,

У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
У пісні у кожній, у думі,
В дитячій усмішці, в дівочих очах,
І в стягів багряному шумі…

Як та купина, що горить — не згора,
Живе у стежках, у дібровах,
У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
У хмарах отих пурпурових,

В огні канонад, що на захід женуть
Чужинців в зелених мундирах,
В багнетах, що в тьмі пробивають нам путь
До весен, і світлих, і щирих…

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
І сльози, і все до загину…
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
Люби її кожну хвилину…
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну.

Любіть у труді, у коханні, в бою,
В цей час, як гудуть батареї…
Всім серцем любіть Україну свою, —
І вічні ми будемо з нею.

СОЛОВ'ЇНІ ДАЛІ, ДАЛІ СОЛОВ'ЇНІ...

Солов'їні далі, далі солов'їні...
Знов весна розквітла на моїй Вкраїні.
На гіллі рясному цвіт, немов сніжинки.
Знову серце б'ється молодо і дзвінко.

Я іду до гаю. Краю, ти мій краю,
кращого за тебе я в житті не знаю!
Кращого не знаю, далі мої сині,
як весну стрічати на моїй Вкраїні.

У росі фіалки, ріки у тумані...
В серці сяють очі, рідні і кохані...
В птичім щебетанні все кругом проснулось,
і до мене знову молодість вернулась.

Я іду до гаю, і в блакить безкраю
серце моє лине й птицею співає
про весну чудесну на моїй Вкраїні...
Солов'їні далі, далі солов'їні!

ЗИМА

Сном блакитним заснули поля,
і долини, і гори, й діброви.
Одягла білу шубу земля,
білу шубу зимову.

Одлетіли давно журавлі
У південні країни з журбою,
і заснуло зерно у землі,
щоб проснутись весною,

коли очі закриють поля,
затремтять і тополі, і клени,
й скине білую шубу земля
і одягне зелену.

Малюнок Калини Світлани,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

ВЕСНА

Весна, весна. Сади мов п’яні,
хитає вітер дерева,
і на Софіївськім майдані
Богдана бронза ожива.

І, обірвавши вічний спокій,
очей розкривши грізну мідь,
у небо синє і глибоке
неначе кінь його летить.

І розкидає піни клоччя,
усе прискорюючи біг…
А навкруги весна клекоче
у фарбах теплих запашних.

Веселі діти йдуть до школи –
їх голосів дзвенить прибій,
і, наче райдуга, навколо
радіє Київ рідний мій.

Мов у пісень квітучих зливах,
серця здригаються до дна…
Іде по вулицях шумливих
всепереможная весна.

ЛІТО

Ходить літо берегами
в шумі яворів,
і замовкнув над полями
журавлиний спів.

В хвиль блакитнім прудководді
сонце порина...
І в барвистім хороводі
одцвіла весна.

Тане хмарка кучерява
в небі голубім.
Мліє день, і мліють трави
в лузі запашнім.

Але труд забув про втому,
про квіток печаль,
і у полі золотому
дзвонить гостра сталь.

Суне силою своєю,
як грози потік,
і прощаються з землею
колоски навік...

Та ніхто із них не знає,
що в хвилини злі
з їх печалі виростає
радість на землі.

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка гола мерзне під вікном.

Малюнок Калини Світлани, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Дуб

Задумався дуб темношатий
у сяйва холодного грі.
І куля застрягла проклята
в його зашкарублій корі.

Він згадує осінь, тумани
і краплі дощу з висоти,
коли привели партизана
в мундирах зелених кати.

Як губи, пошерхлі од муки,
шептали: «За волю умру…»
І пестили зв’язані руки
його зашкарублу кору.

Ударила куля… Мов камінь
і голову, й дуба протяв…
І вітами дуб, мов руками,
юнацькеє тіло обняв.

Пригадує дуб темношатий…
Та соки знялися із дна
і витисли кулю прокляту,
і впала, як жолудь, вона.

Упала вона на дорогу,
а в небі кричать журавлі.
Нічого із жолудя того
не виросте в нашій землі.

І віти у дуба од муки
знялися у синю жару,
мов пестять скривавлені руки
його зашкарублу кору.

Малюнок Городниченка О.М.,
батька учня 10-Б класу

Рідна мова

Як сонця безсмертного кола,
що креслить у небі путі,
любіть свою мову й ніколи
її не забудьте в житті.

Ми з нею відомі усюди,
усе в ній, що треба нам, є,
а хто свою мову забуде,
той серце забуде своє.

Вона як зоря пурпурова,
що сяє з небесних висот,
і там, де звучить рідна мова,
живе український народ.

Народ наш, трудар наш і воїн,
що тьму подолав у бою.
І той лиш пошани достоїн,
хто мову шанує свою.

1. Пригадай, як звати твою першу вчительку? Розкажи про неї.
2. Визнач основну думку вірша «Любіть Україну!»
3. Випиши з вірша «Любіть Україну!» слова, що позначають колір (або кольорові предмети), і зафарбуй їх. Як співвідносяться кольорова палітра й настрій вірша?
4. На підставі чого можна зробити висновок, що цей вірш написаний під час війни з фашистами?
5. Розкажи про свою улюблену пору року.
6. Прочитай вголос вірш «Зима». Чому автор зображує її, як живу істоту?
7. Вивчи напам’ять вірш, що сподобався.
8. Відгадай загадки.

А) Чистенькі віконця
Сміються до сонця.
Діточки довкола.
Наша люба …

Б) В мене є великий хист,
Я співаю, як артист.
Спів мій радісний усюди
Дуже люблять слухать люди.

АНДРІЙ МАЛИШКО
(1912-1970)

Народився Андрій Самійлович Малишко 14 листопада 1912 року в селі Обухові, що на Київщині. «Сім’я наша, — напише пізніше поет в «Автобіографії», — була велика – одинадцятеро дітей, та батько з матір’ю, та старенька бабуся». Закінчивши семирічну школу, Андрій Малишко поїхав до Києва і вступив до медичного училища, але його все сильніше приваблювала література, тому згодом він перейшов на літературний факультет Інституту народної освіти. Після закінчення інституту вчителював, працював у редакціях газет і журналів.

Протягом життя Андрій Малишко видав близько сорока збірок. У літературу ввійшов як поет-пісняр, бо пісні на його вірші стали народними. Андрій любив співати з дитинства, і в цьому велика заслуга його матері Євги Остапівни, яку по-вуличному називали Базилихою. Про неї він згадував так: «Як живу, бачу я свою матір Євгу Базилиху – сині, задумливі й повні живого народного розуму очі. Вечорами, сидячи біля куделі, вона співала тихенько і протяжно, і ці пісні врізалися мені в пам'ять на все життя». Ще зовсім малим від старшого брата навчився грати на гармонії. Ось звідки пісенні витоки Андрія Малишка.

У творчому доробку поета понад сто пісень. Андрій Малишко співпрацював із багатьма композиторами, але найбільше – з Платоном

Майбородою. Найвідоміші з них: «Пісня про рушник», «Стежина», «Вчителько моя», «Київський вальс». На слова Андрія Малишка написали музику композитори: Пилип Козицький, Левко Ревуцький, Михайло Вериківський, Григорій Майборода та Олександр Білаш.

Пісенній спадщині поета притаманні глибокий ліризм в оспівуванні найсвітліших почуттів – кохання, краси рідного краю, його природи.

17 лютого 1970 року поета не стало. Похований на Байковому кладовищі.

КОЛИСКОВА

Спи, засни, моя дитино,
Спи, моє маля,
Ніч іде в гаї, в долини,
Трави нахиля.

Хай тобі ця ніч насниться,
Що в огнях сія.
Будеш завтра в світ дивиться,
Зіронько моя!

Перша ніч твоя почата
В співах солов'я,
Дай же мамі рученята,
Зіронько моя.

Посміхнись до мене, сину,
І зрадію я,
Не хвилину і не днину —
Я навік твоя.

Сплять ліси, поля, криниці,
Шепіт ручая,
Ти відкрий, відкрий очиці,
Юносте моя.

Підеш ти по Україні,
Де життя буя.
Виростай, моя дитино,
Зіронько моя!

ДОЩ

Дощик, дощик голубий,
Колосків не оббий
Зливами-приливами,
Хмарами огнивими,
Птицями-зірницями —
В небі блискавицями!
Ти спадай на межу,
Я тобі таке скажу:
— Понад ріки та ліси
Хмари-вдари понеси,
Крапельками росяними
Над ланами вівсяними,
Цебром, цебром, цебрицею
Над нашою пшеницею.
Лийся тихо вдалині
На гречки та ячмені,
На гречки та ячмені, —
Буде весело мені!

ПІСНЯ ПРО РУШНИК

Рідна мати моя, ти ночей не доспала
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.

І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші, блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов.

І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.

Малюнок Калини Світлани, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

СТЕЖИНА

Чому живе, і сам не знаю,
В моєму серці стільки літ
Ота стежина в нашім краї
Одним одна коло воріт.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдина?
Ота стежина в ріднім краї —
Одним одна коло воріт?

Дощами мита-перемита,
Снігами вметена у даль.
Між круглих соняхів у літі
Мій ревний біль, мій ревний жаль.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдина?
Ота стежина в ріднім краї —
Одним одна коло воріт?

Моя надієчко, я знаю:
Мій крик життя на цілий світ —
Ота стежина в нашім краї
Одним одна коло воріт.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдина?
Ота стежина в ріднім краї —
Одним одна коло воріт?

БУДУ Я НАВЧАТИСЬ МОВИ ЗОЛОТОЇ

Буду я навчатись мови золотої
У трави-веснянки, у гори крутої,
В потічка веселого, що постане річкою,
В пагінця зеленого, що зросте смерічкою.
Буду я навчатись мови-блискавиці
В клекоті гарячім кованої криці,
В корневищі пружному ниви колоскової,
В леготі шовковому пісні колискової;
Щоб людському щастю дбанок свій надбати,
Щоб раділа з нами Україна-мати;
Щоб не знався з кривдою, не хилився під скрутою,
В гніві бився блисками, а в любові — рутою!

МОЛОДЕНЬКІ САДИ МИ ПОСАДИМ НА КРУЧІ…

Молоденькі сади ми посадим на кручі,
яворами прикрасим дорогу походу.
Де окопи, траншеї і піски пекучі, —
яблунева веселка поклониться в воду.
Бліндажі придніпрові плугами розорем,
Приберемо долини і скажемо: — Досить!
Хто боровся, горів і натерпівся горя,
той достаток і щастя у хату попросить.

Без нужди і печалі народяться діти,
і дівчата натчуть білосніжні полотна,
і в залізні, ясні, дорогі заповіти
не вплететься війна, пожарами скорботна.
Солов’ями затьохкає ніч горобина,
і рясними дощами обірветься спека.
Здрастуй, саду зелений, моя Україно,
як загірна веселка, як юність далека!

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

ВЧИТЕЛЬКА

Сонечко встає, і в росі трава,
Біля школи в нас зацвітають віти,
Вчителько моя, зоре світова,
Де тебе питать?
Де тебе зустріти?

На столі лежать зошитки малі,
І роботи час проганяє втому.
І летять-летять в небі журавлі,
І дзвенить дзвінок
Хлопчику малому.

Скільки підросло й полетіло нас
В молодій весні, в колосистім полі,
А у тебе знов та ж доріжка в клас,
Той же явір наш
Під вікном у школі.

Двох синів твоїх узяли фронти,
Бо на рідний край впала чорна злива.
В партизанську ніч посивіла ти,
Як в тяжкий мороз
Непожата нива.

Знов щебече юнь і цвіте трава,
Пізнаю тебе в постаті несхилій.
Вчителько моя, зоре світова,
Раднице моя
На Вкраїні милій!

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

1. Чи співають «Пісню про рушник» у твоїй родині?
2. Скільки пісень у творчому доробку поета?
3. Що символізує стежина й рушник у поезіях Андрія Малишка?
4. А які ніжні слова говорить тобі мама?
5. Заспівай свою улюблену колискову, яку чув від мами.
6. Чи потрібний дощ землі? Чому?
7. Розгадай ребус.

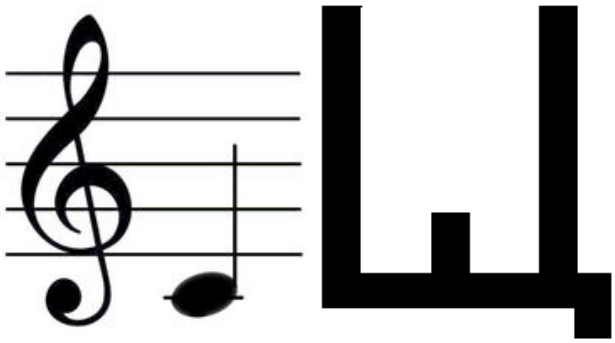

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

(1894-1956)

«В обрамленні білосніжного сивого волосся – високе скульптурне чоло. З-під злегка зламаних енергійних брів дивляться вдалину сіро-блакитні очі. Погляд довірливий, пильний, вдумливий, уважний. Вольове, напружено-серйозне мужнє обличчя, вирізьблене з незвичайною завершеністю…Красивий, мужній, добрий, мудрий. Простий, артистично-елегантний…» Таким Олександр Довженко запам’ятався сучасникам. Таким і сьогодні ви маєте нагоду бачити геніального кіномитця на його фотографіях.

Народився Олександр Довженко 10 вересня 1894 року в селянській родині на Чернігівщині, у мальовничому містечку Сосниця. Дитинство його проходило серед казкової природи Придесення, колоритних постатей, житейських трагедій і свят своїх земляків. Пізніше цей побачений, почутий, пережитий у дитинстві світ знайде своє втілення у довженківських фільмах, що золотими літерами впишуться у скарбницю світового кіно. У Сосниці Сашко, як звали його рідні, здобуває початкову освіту.

З 17 років він — студент Глухівського учительського інституту. Після закінчення навчання у 1914 році отримує направлення до Житомира. Вчителювання його тривало до літа 1917 року й включало в себе викладання

природознавства й гімнастики, географії й фізики, історії й малювання. Згодом він переїздить на роботу до Києва. Тут вчителює і вчиться в Київському комерційному інституті на економічному факультеті. Коли ж у Києві відкрилася Академія мистецтв, Довженко стає її слухачем.

У 1921 році його направлено на роботу за кордон — спочатку до консульства у Варшаву, а згодом у Берлін. Там він продовжує малювати й студіювати малярство.

У 1923 році О. Довженко повертається в Україну. Доля заносить його до Харкова, на той час столиці України, де він влаштовується на роботу в газету «Вісті». Працює карикатуристом та художником-ілюстратором. На тридцять третьому році життя О. Довженка круто змінюється. Він приїжджає до Одеси, де починає працювати режисером на кіностудії. Першою пробою став фільм «Ягідка кохання», що мав комедійний характер. Мрією Довженка було національне кіно.

У 1928 році він за сто днів знімає фільм «Звенигора» — історію українського народу від сивої давнини до сучасності. «Картину я не зробив, а проспівав, як птах», — казав митець. Наступною роботою О.Довженка стає стрічка «Арсенал», а ще через рік на екрани виходить неперевершений шедевр світової кінокласики — «Земля». Цей фільм — гімн життю — було названо серед двадцяти кращих кінострічок усіх часів і народів.

З початком війни змінюється і життя О. Довженка. Він добровольцем іде на фронт захищати рідну землю. Працює в газетах, пише серію оповідань. У 1943 році на екрани виходить документальний фільм «За нашу Радянську Україну». У травні 1945 року з'являється ще одна стрічка — «Перемога на Правобережній Україні». Після війни О. Довженко знімає документальний фільм про Вірменію «Рідна країна», у 1949 році — стрічку «Мічурін».

На початку п'ятдесятих років великий режисер переважно займається педагогічною та викладацькою роботою в Інституті кінематографії. Пише сценарії та кіноповісті: «Відкриття Антарктиди», «Поема про море», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна».

Сповнений творчих планів, О. Довженко раптово помирає 25 листопада 1956 року. Йому йшов шістдесят третій рік... Уже після його смерті виходить вибране О. П. Довженка, його дружина Ю. Солнцева дозняла фільми «Поема про море», «Повість полум'яних літ», «Зачарована Десна».

ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА

(Скорочено)

До чого ж гарно і весело було в нашому горóді! Ото як вийти з сіней та подивись навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

— Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізростало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість,— любила проказувати вона.

Город до того переповнявсь рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини — красної, білої! А вишень, а груш солодких, було, як наїсися, — цілий день живіт як бубон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі, в якому пізнали перші мозолі на дитячих руках.

А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин. Там неслися кури нишком од матері і різне дрібне птаство. Туди ми рідко лазили. Там було темно навіть удень, і ми боялись гадюки. Хто з нас у дитинстві не боявся гадюки, так за все життя й не побачивши її ніде?

Коло хати, що стояла в саду, цвіли квіти, а за хатою, проти сінешніх дверей, коло вишень,— поросла полином стара погребня з одкритою лядою,

звідки завжди пахло цвіллю. Там, у льоху, в присмерку плигали жаби. Напевно, там водилися й гадюки.

На погребні любив спати дід.

У нас був дід дуже схожий на Бога. Коли я молився Богу, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових шатах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи своїх молитов.

Звали нашого діда, як я вже потім довідавсь, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати Псалтир. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу.

Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому:

— Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй Бог здоров'я,— зітхав він лагідно, коли подорожній, нарешті, зникав у кущах.

— А хто вона, діду, людина ота? Звідки вона?

— А Бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш як укопаний? — звертався дід до коня, сідаючи на воза.— Но, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух лугу і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом — з усім живим, що росло і рухалось навколо.

А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу:

— А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба. От колись була риба, щоб ви знали. Ото з покійним Назаром, хай царствує, як підемо було...

Найкращою рибою дід вважав линину. Він не ловив линів у озерах ні волоком, ні топчійкою, а якось неначе брав їх з води прямо руками, як китайський фокусник. Вони ніби самі пливли до його рук. Казали, він знав таке слово.

Влітку дід частенько лежав на погребні ближче до сонця, особливо в полудень, коли сонце припікало так, що всі ми, й наш кіт, і собака, і кури ховалися під любисток, порічки чи в тютюн. Тоді йому була найбільша втіха...

Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов його час.

Дід любив кашляти. Кашляв він часом так довго й гучно, що скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити. Його кашель чув увесь куток. Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду.

Часом, коли сонце добре припече, він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев, хапаючись обома руками за штани, де була та грижа, і закарлючуючи догори ноги, зовсім як маленький.

Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався і спросоння тікав у любисток і з переляку гавкав уже звідти на діда.

— Та не гавкай хоч ти мені. Чого б ото я гавкав,— жалівся дід.

— Гав-гав!

— Та щоб бодай тобі кістка в горло! Кахи-ках!..

Тікаючи од дідового реву, одного разу стрибнув я з-під порічок прямо в тютюн. Тютюн був високий і густий-прегустий. Він саме цвів великими золотими гронами, як у попа на ризах, а над ризами носилися бджоли — видимо-невидимо. Велике тютюнове листя зразу обплутало мене. Я упав в зелену гущавину й поліз попід листям просто до огірків.

В огірках теж були бджоли. Вони порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку — й додому, і так їм було ніколи, що, скільки я не намагавсь, як не дражнив їх, так ні одна чомусь мене й не вкусила. А

бджоляче жало хоч і болить, зате вже коли почнеш плакати, дід уже чи мати дають зразу мідну копійку, яку треба прикладати до болючого місця. Тоді біль швидко проходив, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора.

Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. Більш за все чомусь любив я моркву. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. Я оглянувся, чи не дивиться хто. Ніхто не дивився. Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносився дідів рик. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви. Вириваю одну — мала. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. Я за другу — ще тонша. Третю — тонка. А моркви захотілось, аж тремчу весь! Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. Оглянувсь, — що робить? Тоді я посадив усю моркву назад, хай, думаю, доростає, а сам подався далі шукати смачного.

Довго щось ходив я по городу. Після моркви висмоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак, покуштував вишневого клею з вишень, понадкушував на яблуні з десяток зелених кислих яблук і хотів уже йти до хати. Коли ж дивлюсь, баба снує коло моркви, дідова мати. Я — бігом. А вона — зирк та за мною. А я тоді — куди його тікать? — повалив соняшника одного, другого:

— Куди ти, бодай тобі ноги повсихали!

Вона була малесенька й така прудка, і очі мала такі видющі й гострі, що сховатись од неї не могло ніщо в світі. Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст невпинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі…

Баба хрестилася в небо з такою пристрастю, аж торохтіла вся од хрестів.

А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз…

От тоді-то вперше в житті і вирішив я творити добрі діла. «Не буду,— думаю,— їсти скоромного цілий тиждень! Носитиму дідові воду на погребню, скільки він схоче, і почну ходити до церкви». Далі я подумав, дивлячись на ластівок: «От коли б повипадали з кубла ластовенята! Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний…

Але ластовенята не падали. Пороззявлявши роти, вони жалібно пищали, а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах…

Лежу я в дідовому човні і стільки вже знаю неприємних і прикрих речей. Як неприємно, коли баба клене або коли довго йде дощ і не вщухає. Неприємно, коли п'явка впивається в жижку, чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска сичить коло ніг і червоним дзьобом скубе за штани. А як неприємно в одній руці нести велике відро води чи полоть і пасинкувати тютюн. Неприємно, як батько приходить додому п'яний і б'ється з дідом, з матір'ю або б'є посуд. Неприємно ходить босому по стерні або сміятись у церкві, коли зробиться смішно. І їхати на возі з сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку. Неприємно дивитись на великий вогонь, а от на малий — приємно. І приємно обнімати лоша. Або прокинутись удосвіта і побачити в хаті теля, що найшлося вночі. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока. Приємно знайти в траві пташине кубло. Приємно їсти паску і крашанки. Приємно, коли весною вода заливає хату й сіни і всі бродять, приємно спати в човні, в житі, в просі, в ячмені, у всякому насінні на печі. І запах всякого насіння приємний. Приємно тягати копиці до стогу й ходити навколо стогів по насінні. Приємно, коли яблуко, про яке

думали, що кисле, виявляється солодким. Приємно, коли позіхає дід і коли дзвонять до вечерні літом. І ще приємно, і дуже любив я, коли дід розмовляв з конем і лошам, як з людьми. Любив я, коли хтось на дорозі вночі, проходячи повз нас, казав: «Здрастуйте». І любив, коли дід одказував: «Дай Бог здраствувати». Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на заході сонця. Любив, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо. Любив засинати на возі і любив, коли віз спинявся коло хати в дворі і мене переносили, сонного, в хату. Любив скрип коліс під важкими возами в жнива. Любив пташиний щебет у саду і в полі. Ластівок любив у клуні, деркачів — у лузі. Любив плескіт води весняної. І жаб'яче ніжно-журливе кумкання в болоті, як спадала вода весняна. Любив співи дівочі, колядки, щедрівки, веснянки, обжинки. Любив гупання яблук в саду у присмерку, коли падають вони несподівано в траву. Якась тайна, і сум, і вічна неухильність закону почувалися завжди в цьому падінні плоду. І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду.

Але більше за все на світі любив я музику. Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати клепання коси. Коли тихого вечора, десь перед Петром і Павлом, починав наш батько клепати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика. Часом і досі ще здається мені, що й зараз поклепай хто-небудь косу під моїм вікном, я зразу помолодшав би, подобрішав і кинувся до роботи. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху — косовицю. Я пам'ятаю його з самого малечку...

Жили ми в повній гармонії з силами природи. Зимою мерзли, літом смажились на сонці, восени місили грязь, а весною нас заливало водою, і хто цього не знає, не знає тієї радості і повноти життя. Весна пливла до нас з Десни. Тоді ніхто не чув про перетворення природи, і вода тоді текла куди і як попало. Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки

ліси й сінокоси. Цілі села тоді потопали, гукаючи собі порятунку. І тут починалась наша слава…

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялася буря. Ревом ревло над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й лящала негода. Ніхто не спав. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще прибуває…

Весна красна!..

Вода прибувала з великою люттю. Не встигло село отямитись, як опинилося на острові, і острів став зникати під водою, потопати.

— Рятуйте-е!..

Бистра текла по вулицях, левадах з піною і аж сичала попід призьбами й сінешніми дверима, заливала хліви, кошари, клуні. Потім, піднявшись аж на півтора аршина зразу, ввірвалась в хати через двері й вікна.

— Ой про-бі, ря-а-атуйте!

Хати хитало течією. Ревла худоба по кошарах. Позаклякали коні на припонах по шию у воді, свині потопились. З сусідніх задесенських сіл несло потоплених роздутих биків. Вода добралася до церкви, до самих царських врат. Потонуло все село…

Довго стояла вода весняна, пам'ятаю. Ще в переплавну середу було її багато по левадах і долинах, тому і косовиця в те літо розпочалася пізно.

Збирались ми на косовицю завжди довго. Вже було сонце зайде, а ми ще збираємось. Що клопоту, а лайки, мати лає когось, потім, побачивши мене, як заголосить:

— Уже на возі, ой!.. Малого хоч би не брали! Комарі з'їдять!

— Не з'їдять, цілий буде,— сердиться батько.

— Так утопиться в Десні, от щоб я пропала, втопиться!

— Не втоплюся, мамо!

— Невіглас! Упадеш там з кручі в прірву, ой лихо мені!

— Ну, мамо, чого б я падав з кручі... годі...— я трохи не плачу.

— Та косою заріжешся. Кажи, будеш плигати поміж косами?

— Не буду! Ой їй же ти Богу — не буду!

— Брешеш! Сашечко, останься дома,— благає мене мати.— Там так страшно в кущах!

— Не страшно, мамо.

— Там же ями в озерах!

— Я не полізу в яму.

— Та гадюки там у лісі, ой!

— Ну, мамо, годі... ат!

— Не їдь-бо, синочку. Не пускайте його!..

На моє щастя, на материні прохання ніхто не звертає уваги. Батько востаннє оглядає воза.

— Чи все взяли, що треба?

Все взяли: картоплю, цибулю, огірки, хліб, казан, велику дерев'яну миску, волок, рядно, косарський прилад, граблі,— все вже на возі.

І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось проказує, коні рушають — ми їдемо.

Я не оглядаюсь. Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго, не один десяток років буде проводжати мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий.

Довго вириватимусь я в дорогу, поспішаючи в тривожну далечінь. Прощання перейде колись у картини мої, розлука зів'є собі гніздо в моєму серці. Всі кидатимуть когось і поспішатимуть назустріч невідомому, і комусь буде жаль. Тільки я ще нічого не знаю про це.

Я лежу на возі. Навколо, спинами до мене, дід і батько з косарями. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер. Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками, а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягає грім. До Десни верстов п'ять дуже складної дороги. Переїхати треба дві великі калюжі з гнилицями, що ніколи не висихали, два

мости, потім знову одну гнилицю, потім два хутори з собаками і село Мале Устє по вузесеньких кручених вуличках, далі треба їхати вздовж річки крутим берегом і боятись, щоб не перекинутись у воду, потім треба було брати праворуч униз і з розгону — через річечку бродом, далі на гору і з гори, і знов на гору і з гори, а далі праворуч раз і другий, і знов понад річкою між осик і дубів, і вже аж там, над самою Десною, було моє царство…

Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в’ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс — все блищить і сяє на сонці. Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода, ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокосу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись лугу. Вбігаю в ліс — гриби. У лози — ожина. В кущі — горіхи. В озері воду скаламучу — риба.

Отак я раюю днів два або три, аж поки не скосять траву. Ношу дрова до куреня, розводжу огонь, чищу картоплю, ожину збираю косарям для горілки. Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом…

Проживав у нас довго собака Пірат. Це був великий на зріст, немолодий вже, поважний і серйозний пес з двома волохатими хвостами і з двома парами очей, з яких верхня пара, коли придивитися ближче, виявлялася парою рудих плям на темному лобі.

Якось одного разу, загубившись у Борзні на ярмарку, де батько продавав дьоготь, Пірат щез. Пожаліли ми його, та на тому й скінчилось. Аж ось в неділю, тижнів через п'ять, якраз після обіду, коли ми сиділи всі коло хати, лузаючи насіння, дивимось — біжить Пірат, зморений, худючий. Уздрівши здалека весь наш рід і хату, він упав додолу і повз до нас кроків, може, сто на животі, перекидаючись на спину і голосно плачучи від повноти щастя, мов блудний син у святому письмі.

— Це я, ваш Пірат, впізнаєте? — гавкав він крізь сльози.— О, який я щасливий! Як тяжко було мені без вас!.. Повірите, трохи не здох від смутку, трохи не сказився, їй-Богу.

Нічого казати, розумний був, добрий пес. Він користався у нас всіма благами собачого життя не тільки за те, що був вірним сторожем і дозорцем. Він був пес-трудяка. Він любив допомагати в господарстві, виконуючи за власною ініціативою всяку роботу: носив з городу огірки в зубах і складав у саду в одну купку, випивав зайві курячі яйця. У нього підростав уже син, теж Пірат, ще молодий, веселий, спритний собачка. Він веселив своєю артистичною натурою цілий куток. Любив гру. Був, так би мовити, собачим артистом. Грав з телям, з поросятами, курми, грав з голубами й гусьми нашими й чужими. Часом удвох із своїм батьком, віддавшися високому собачому натхненню, вони догравались до такого, що гра закінчувалась каліцтвом чи смертю їх партнерів, і тоді обидва артисти або тікали, куди очі дивились, або прудко ховались в тютюн, щоб пересидіти гострий період свого шельмування, поки люди не позбирають пір'я і не поїдять засмажені жертви мистецтва. Мати запевняла, що коли ми їли отак у саду курку, обидва Пірати дивились на нас з тютюну і по-собачому сміялися з нас.

— Га, бодай ви подохли! — гримне було раптом дід страшенним голосом, кидаючи в артистів кісткою.

Ошельмовані винуваті митці кидались мовчки навтіки, ламаючи тютюн, бодай їм добра не було.

Отож лізе таке в голову. Не спогади, а казна-що…

— Пустіть колядувать! — чую голос дівочий знадвору. Я — зирк у вікно: то не повний місяць з зоряного неба усвітив у хату перед Новим роком. В маленькім віконці, якраз проти печі, рожевіє на морозі дівоче лице.

— Пустіть колядувать! — питається ще раз.

— Співайте! — голосно одказує мати.

— Кому?

— Сашкові!

— «Молодець Сашечко та по торгу ходив, святий вечір...» — заспівало зразу аж чотири дівки, і вже хто їх знає, чи то від морозу, чи такі дівчата і слова колядки у зимовий вечір, тільки спів лунає так дзвінко і гучно і світ став одразу такий урочистий, що в мене, малого, аж дух захопило. Притулившися на лавці край вікна під рушниками, щоб не помітили дівки, я весь перетворююсь на слух. І вони тоді довго і повільно, ніби линучи в безмежну далечінь часу, на сімсот, може, літ, виспівують мені талан. І ось, вслухаючись в чарівні слова, я починаю видіти: великий молодець, ходжу я по торгу з конем серед крамарів і купців. І мушу я ніби продати коня, бо слова мої співали так: «Ой коню, коню, ти порадо моя. Ой порадь ти мене, та продам я тебе за малу ціну, за сто червінців». А кінь у яблуках, шия крута, червона стрічка в гриві, одспівує мені на вухо не продавати його і спогадати про себе. Я почуваю біля вуха його ніжні м'які губи, а слова коневі у дівчат такі, що повік пам'ятатиму: «Ой чи ти не забув, як у війську був, як ми з тобою бились з ордою, да як же за нами турки влягали, ой, да не самі турки, пополам з татарами. Да догнали ж бо нас аж на тихий Дунай, до крутого берега,— святий вечір...»

…Минули трохи згодом косовиця й жнива. Поспіли груші й яблука на Спаса. Малина й вишні одійшли давно. Штани мені пошили нові з довгими холошами і повели до школи.

Учитель Леонтій Созонович Опанасенко, старий уже, нервовий і сердитий, очевидно, чоловік, носив золоті ґудзики й кокарду. Він здавався мені величезним паном, не меншим од справника чи судді. На зріст він був вищий од батька, що також надавало йому грізної сили.

— Это твой? — спитав він батька, зиркнувши на мене з-під окулярів утомленими очима.

— Так, звініть, це мій хлопець, чи, сказати б, ребятьонок меншенький,— відповів батько тихим чужим голосом, смиренним, як у церкві.

— А как зовут?

— Сашко.

— Тебя не спрашиваю. Пускай сам ответит,— сказав тоном слідчого учитель і знову прохромив мене своїм сірим оком.

Я мовчав. Навіть батько і той якось трохи злякався.

— Ну?

Я вчепився одною рукою в батькові штани, другою за шапку і хотів був сказати своє ім'я, та голосу не стало. Рот спустів і висох.

— Как? — нахмурився вчитель.

— Сашко,— прошепотів я.

— Александр! — гукнув учитель і невдоволено глянув на батька. Потім знов перевів на мене очі і поставив мені найбезглуздіше і найдурніше запитання, яке тільки міг придумати народний учитель: — А как зовут твоего отца?

— Батько.

— Знаю, что батько. Зовут как?!

Ну, що ви скажете? Ми глянули з батьком один на одного і зразу догадались, що діло наше програне. Проте в батька була ще, певно, якась крихітка надії:

— Ну, скажи, синку, як мене звуть. Кажи-бо, не бійся, ну!

Я одчайдушно закрутив головою і так круто одвернувсь, що трохи не впав, коли б не вдержався рукою за батькові штани. Якась нудьга підступила мені до горла. І так мені стало погано, погано.

— Ну, кажи-бо, не крутись. Чого мовчиш, ну? — І батько хотів підказати мені своє ім'я, та, видно, теж посоромився.— Не скаже, звиняйте, малий ще. Соромиться.

— Не развитой! — промовив нерозумний учитель.

Ми з батьком пішли геть.

Було це в далекі старі часи, коли ми не мали ще здорового розуму.

Тоді ще не знав я, що все проходить, все минає, забувається й губиться в невпинній зміні годин, що всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода, між берегами часу.

А чи не занадто вже я славословлю старих своїх коней, і село, і стару свою хату? Чи не помиляюсь я в спогадах і почуттях?

Ні. Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю ту лише «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле?

Було в минулому житті моїх батьків багато плачу, темряви й жалю. Неясні надії й марні сподівання знаходили собі могилу в горілці й сварках. А найбільш, чого їм відпустила доля,— роботи, тяжкої праці. Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по-своєму — і прадід, і дід, і батько з матір'ю. Так ніби всі були народжені для любові і мали всі талант до неї…

Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в далекім мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій.

Нема тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно, нема. Нема ні таємниць на річках, ні спокою. Ясно скрізь.

Нема ні Бога, ані чорта, і жаль мене чомусь бере, що вже нема в річках русалок і водяних-мірошників нема. Зате багато дачників тепер купається в трусах, на зло робочим людям, в гарячий літній час і, очевидно, на досаду, бо чого ж мені й досі так соромно відпочивати там, де працюють люди?

Тоді Десна була глибокою і бистрою рікою. У ній тоді ще не купавсь ніхто, і на пісках її майже ніхто ще не валявся голий. Ще ніколи було усім. Були ми всі тоді трудящі чи малі. Дівчата не купались навіть у свято, соромлячись скидати сорочки.

Малюнок Калюги Т.А., мами учня 8-А класу

Чоловікам з давніх-давен не личило купатись за звичаєм. Жінки ж боялися водою змить здоров'я. Купались тільки ми, малі. Була тоді ще дівкою Десна, а я — здивованим маленьким хлопчиком із широко розкритими зеленими очима.

Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

1. Розглянь портрет Олександра Довженка і порівняй його зі словесним описом митця, який подано в біографії.
2. Чому опис Довженкового городу розпочинається вигуком здивування й зачудування?
3. Що любив Сашко, а що засмучувало його? А що для тебе приємне й неприємне?
4. Що ти знаєш про повені? Розкажи про повінь на Десні.

5. Чи був ти хоч раз на косовиці? Якою постає перед тобою косовиця на Десні?
6. Якими рядками О. Довженко співає гімн річці свого дитинства? Розкажи про свою річку, намалюй її.
7. Пригадай, що називається темою та головною думкою тексту. Визнач тему та головну думку повісті «Зачарована Десна».

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ
(1912-1983)

Михайло Панасович Стельмах народився 24 травня 1912 року в селі Дяківці на Вінниччині. Першою пробудила в хлопчика любов до рідної землі мати — Ганна Іванівна, про яку він так писав в автобіографічній повісті «Гуси-лебеді летять»: «В її устах і душі насіння було святим словом. І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками — нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю. Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік, що вона може гніватись і бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею…»

З особливою ніжністю згадував письменник батька, Панаса Дем'яновича, діда Дем'яна — колишнього кріпака, філософа, талановитого майстра; бабусю, яку любив понад усе; дядька Миколу, якого по-вуличному звали Бульбою,— цих простих, добрих, чесних і невтомних людей, серед яких минуло дитинство Михайлика. З дитячих років запали в душу хлопчика народні пісні, казки, думи, легенди. А ще полюбив маленький Михайлик книжку. «Якось я швидко самотужки,— згадував пізніше письменник,— навчився читати і вже, на мої дев'ять років, немало проковтнув добра і мотлоху, якого ще не встигли докурити в моєму селі». Та найбільше його

захопили дві книжки — «Кобзар» Тараса Шевченка і «Тарас Бульба» Миколи Гоголя.

Перші літери хлопчик вивів виструганою з кленової гілочки ручкою і бузиновим чорнилом. Коли Михайлику було дев'ять років, його віддали до школи. Хлопчик на той час вмів уже читати і писати, тому його відразу прийняли до другого класу.

Сім'я постійно відчувала матеріальні нестатки, жити було важко, вчитися теж. На всю родину Стельмахів були одні чоботи, тому часто взимку батько носив Михайлика до школи на руках, загорнувши його у якусь теплу одежину.

Від зорі до зорі працює він у полі, а в душі плекає мрію: бути вчителем. Спершу майбутній письменник навчається у Вінницькому педагогічному технікумі, а в 1933 році перший у Дяківцях закінчив Вінницький педінститут. Дві зими учителював у школах рідного Поділля, збирав усну народну творчість, пробував писати. Перші його поезії надруковано в 1936 році. Загальне визнання принесли письменникові романи «Велика рідня» та «Кров людська — не водиця». Цілу бібліотечку складають книжки Михайла Стельмаха для наймолодших читачів: «Жнива», «Колосок до колоска», «Живі огні», «Весна-весняночка», «У сестрички дві косички», «В їжачковім вітряку», «Як журавель збирав щавель», «Бурундукова сім'я», «Заячий секрет», «Цапків урожай», «Журавель», «Ой весна-зоряночка», «Чорногуз приймає душ», «Літо-літечко», «У бобра добра багато» та інші.

Помер М. Стельмах на сімдесят другому році життя 27 вересня 1983 року.

ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ
(Уривки)

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти

за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Малюнок Калюги Т.А.,
мами учня 8-А класу

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитнава діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу.

І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову пролетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таке таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця.

Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо...

А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнусь догори і сам собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді!

Чи вони послухались мого слова — обкружляли навколо села й повернулись до мене, чи це новий ключ?..

— От і принесли нам лебеді на крилах життя, — говорить до неба і землі мій дід Дем'ян; у його руці весело поблискує струг, яким він донедавна вистругував шпиці.

— Життя? — дивуюсь я.

— Еге ж: і весну, і життя. Тепер, внучку, геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмерзнеться сік у деревах, прокинеться грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю.

— Діду, а які у сонця ключі? — ще більше дивуюсь я, бо й не догадувався досі, що воно, наче людина, може мати ключі.

— Золоті, внучку, золоті.

— І як воно відмикає ними землю?

— А ось так: якоїсь доброї години гляне сонце із свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за весною, та й спитає місяця-брата, чи не пора землю відімкнути? Місяць кивне головою, а сонце посміхнеться і на промінні спустить у ліси, у луки, в поля і на воду ключі, а вони вже знають своє діло!

Я уважно слухаю діда і раптом страхаюсь:

— Діду, а сонце не може їх загубити, як наша мама?

— Що, що, надзиґльований? — мов сіро-блакитнаві, побризкані росою безсмертники, оживають старі очі. Дід ошелешено підкидає вгору брови, потім одгеткує мене вільною рукою і починає сміятись. Він дуже гарно сміється, хапаючись руками за тин, ворота, ріжок хати чи дерево, а коли нема якоїсь підпірки, тоді нею стає його присохлий живіт. В таку хвилину вся дідова постать перехитується, карлючки вусів одстовбурчуються, з рота вириваються клекіт і «ох, рятуйте мою душу», з одежі осипається дерев'яний пилок, а з очей так бризкають сльози, що хоч горня підставляй під них.

Тепер я заспокоююсь: значить, сонце не може загубити своїх ключів, воно їх десь носить на шиї або ув'язує на руці. Так і треба, щоб потім не бідкатись і не морочити комусь голови.

— Діду, а куди лебеді полетіли?

— На тихі води, на ясні зорі, — пересміявшись і споважнівши, урочисто каже дід, поглядом показує мені на хату і йде до вчорнілої катраги майструвати колеса.

А я стою серед подвір'я і по-своєму перебираю дідові слова. Переді мною, наче брама, розчиняється діброва, до мене живовидячки наближаються далекі тихі води і прихилені до них зорі. Це в таких краях, де я ще не бував. І покотилась туди моя стежина, мов клубочок.

І так мені хочеться піти в лісову далечінь, побачити з якогось незнайомого берега отих, наче зі срібла вилитих, лебедів, подивитись на їхні співучі крила, що в теплому ірію захопили весну та й принесли нам. Але з ким я піду і де мені взяти чоботи?

Тільки тепер дивлюся на свої босі посинілі ноги, важко зітхаю і плентаюсь до хати, щоб не схопити маминого запотиличника. І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе і називають махометом, вариводою, лоботрясом. А в чому ж ти вискочиш, коли тепер не кожний дорослий розживеться на взуття? Скажи про це, — знову ж розумником назвуть тебе, затюкають, ще й згадають, що за мною давно плаче попруга з мідною пряжкою, горіла б вона зі своїм плаканням ясним вогнем!

А як дурно-пусто перепало мені, коли тільки зазиміло і перший льодок запах чорнобривцями! Тоді наш прицерковний пагорб і ковзанку біля нього вкрила дітвора — усі на санчатах або на дерев'яних ковзанах. Вони робляться так: береш по довжині чобота брусочок березини, явора або кленини, вистругуєш з нього копаничку, робиш східчик для каблука, а низом рівненько пропускаєш дріт, чим товщий, тим краще. От і вся мудрація, зате скільки втіхи від неї!

Дивився-дивився я з вікна, як раюють інші, та й, вибравши слушну хвилину, тихцем шатнувся у сіни, вихопив з-під жорен ночовки, заарканив їх мотузочком і босоніж пометлявся до дітвори. Ніхто й не здивувався, що я притирився з такою снастю, бо на чому тільки тут не каталися: одні на

санчатах, другі на грамаках, треті на шматкові жерсті, четверті умудрилися замість ковзанів осідлати притерті худоб'ячі кістки, п'яті — на підковах. А Іван дядька Миколи спукався на перевернутому догори ногами ослінчику. Головне було — не на чому їхати, а щоб тільки їхати, коли ж гепнешся — не кривитися, а реготати з усіма.

Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба, переможцем поглянути на засніжене село, що бавилось димами, всістись на свого самоката і — гайда, гайда, гайда на весь дух донизу!

Машинерія твоя летить, аж гуде, вітер у вухах пересвистує, збоку собаки гавкають, на дзвініці дзвонять, перед тобою хати хитаються, підстрибують, уся земля йде обертасом, а ти, мов кум королю, розсівся на своїх ногах, щоб не так мерзли, і переганяєш дівчат або якогось страхополоха, з розгону врізаєшся у чиїсь санчата і м'ячем вилітаєш на сніг. А ззаду ще і ще хтось наїжджає на тебе, і вже росте отакенна купа, в якій усе регоче, верещить, клубочиться, видирається наверх і жужмом котиться вниз.

З цієї веселої і теплої копиці раптом хтось почав мене за ковнір витягати на світ Божий. Він одразу потемнів у моїх очах, коли я опинився перед поблідлою од страху і гніву матір'ю. Ось тепер усі почали дивитись на мене, ніби я з місяця звалився. А хтось уже приніс матері ночовки, що встигли чомусь надколотись. Мати підхопила їх під руку та й, не дуже церемонячись, потягла мене з грища на розправу. Хотів я гайнути кудись навтіки, де перець не росте, та материна рука наче приросла до моїх обох ковнірів. Гай-гай, куди поділася моя радість, коли я поперед ночовок і матері поплентався додому.

Ну, а яке потім було сум'яття, ви, напевне, догадуєтесь: спершу з мене вибивали дурування і примовляли, який я бузувір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород. На таке противне слово я ніяк у душі не міг погодитись. Але й перечити не став, знаючи, що за це можна відхопити зайвого духопелика. Далі мені маминою хусткою на два ґудзи перев'язали

шию, запакували на піч, де парилось просо, і почали обпоювати малиновим чаєм, який зовсім був би добрим, аби коло нього хоч лежала грудочка цукру.

На другий день уже було відомо, що чортяка мене не вхопить, бо я вночі ні разу не бухикнув. Тому дід зауважив, що я одчайдух і весь удався в нього, а мати сказала, що — в оглашенного. Після цього ми з дідом перезирнулись, усміхнулися, мати посварилась на мене бровами і кулаком, а бабуня вирішила повести свого безклепкого внука до церкви. Там я мав і покаятись, і набратися розуму, якого усе чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, але й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'яти і на в'язах стирчала макітра...

— Михайле, ти ще не в хаті?! — гримнув з катраги дід. — Гляди: перепаде нам обом за лебедів! —І він для чогось поглянув угору, де сонце і блакитні розводи змагалися з хмарами.

Я ще раз зітхнув — це і для себе, і щоб дід пожалів мене, безчобітного, — та й, думаючи своє, почав витирати ноги об прочовганий жорник, що лежить біля нашого порога. Отут, ближче до призьби, темніє глибка, в якій літує качка. Вона вже й тепер, наслухавшись лебедів, поглядає на свій закоморок — теж почула тепло. Хоча наша качка й однокрила, та своєю сміливістю і тямущістю дивує всіх вуличан. Весною, коли повиводяться курчата, вона весь час клопочеться біля чужого виводка. А побачить десь ворону, то так уже пересварюється з нею та накострячується одним крилом і шиєю, що чорнокрила дзьобаха зо зла каркне і полетить далі шукати здобич…

Знітившись, я стаю на поріг, знову ж таки розмірковуючи, як би так вв'юнитися в хату, щоб тебе й не дуже бачили. Добре було б, коли б саме тепер хтось заглянув до нас у гості чи хоча б мама почала співати. Тоді в неї обличчя і очі жалісніють та й жалісніють, а ти в цю часину вискакуй на піч і

нишкни, поки не просохнуть ноги, або стружи щось кіскою — і не дуже подавай голос. Але в гості до нас ніхто не квапиться і з хати не чути ніякого співу. А ноги вже цвяшками підбиває холод, і хоч-не-хоч, а таки мусиш навинутися на очі матері. Як вона зараз почне вичитувати, я приблизно догадуюсь. Тут головне ні в чому їй не перечити — ні словом, ні очима, а тільки сумно похнюпити голову, повинитись трохи, а далі зненацька запитати про таке, що одразу б набакирило материні думки на щось інше. Що не кажіть, а іноді це пособляє.

На вулиці чути чиїсь кроки. Я трохи оживаю, обертаюсь, і спочатку дивлюсь не на того, хто чалапає, а на те, чим він чалапає, бо коли в тебе немає чобіт, то ти починаєш оглядати людину з ніг.

Попідтинню, де трохи сухіше, іде наш голова комбіду дядько Себастіян, і я одразу оживаю.

— Добрий ранок, парубче! — забачивши мене, привітно здоровкається дядько Себастіян. На його високій статурній постаті метляється кавалерійська шинелина, з-під якої відстовбурчується пістолет. — Ти чого, сякий, а не такий, на холоді вухналі куєш зубами?

— Ги-ги, — сміюся я.

— Він ще й регоче! — наче сердиться дядько Себастіян і грізно хитає головою; його рудий чуб вогнистим начосом метнувся над бровами, і чоловік починає запихати його в стареньку будьонівку. — Чого босоніж стоїш?

— А то ви не знаєте чого? Купило притупило.

— Тоді сиди, халамиднику, в запічку і не вирипуй хати! — гримає дядько Себастіян.

А я, тримаючись за клямку, вираю дверима і посміхаюсь.

— Дивіться на нього: босе, а чогось радіє!

— Птиця також боса ходить і не журиться, — сміючись, відповідаю я.

То що після цього дядьку Себастіяну робити? Він примружується і починає натрушувати сміх на ворота, і нам приємно дивитися один на одного, хоча один з нас взутий, а другому взуття тільки сниться.

— Дядьку Себастіяне, у вас під шинелею стеєр?

— А ти звідки знаєш? — дивується чоловік.

— Сорока на крилі принесла.

— Краще б вона тобі чоботи принесла.

— Ви його в бандитів забрали?

— В бандитів.

— А він добре б'є?

— Нічого.

— От аби мені хоч раз бабахнути, — аж мружусь від задоволення, уявляючи, як би я стрельнув із стеєра.

— Найшов забавку! — хмурніє обличчя дядька. — Краще було б, дитино, аби ні ми, ні ви не знали цих забавок.

Тут уже я дядьку Себастіяну й трохи не вірю, хоч він правдивий і добрий чоловік. Це ж як гарно, коли є зброя — і шабля, і карабін, і спис, як у червоних козаків: одне тобі рубає, друге стріляє, третє, як на плакаті, по семеро всяких ворогів так наскрізь прохромлює, що вони тільки ногами дригають і розгублюють чорні капелюхи. Та хіба старші всю правду кажуть малим? До цього нам не звикати.

Дядько Себастіян спирається на ворота, а я ближче підходжу до нього. Він косує довгастим оком, приміряється, через ворота хоче вхопити мене за руку. Я, гигикаючи, відскакую од нього, а потім знову наближаюсь — і все починається заново. Така забава подобається нам обом, хоча я з опаскою інколи поглядаю на вікна. Побавившись і так і не впіймавши мене, дядько виймає з кишені прим'ятого листа:

— Маєш від батька. Неси мерщій матері.

— Спасибі. То, може, зайдете до хати? — запрошую дядька і прикидаю в голові: як би це добре було — мати і старі заметушилися б по хаті, почали журитися і радіти, а я прикипів би до дядька Себастіяна, слухав би листа і досхочу роздивлявся б стеєр. — Загляньте до нас, дядьку Себастіяне.

— Нема часу, дитино, — люди чекають, — руйнує всі мої надії дядько.

— Жаль, жаль, — кажу статечно, беру листа і вже сторч головою так влітаю в хату, щоб насамперед в очі впадали не ноги, а лист. — Мамо, від тата!

— Ой, — аж застогнала мати і прикрила повіками очі. Товстий починок випадає з її руки і розмотує по долівці пряжу. — Кажеш, від тата?

— Еге ж! — переможно відповідаю, бо кому зараз потрібні мої ноги?

Мати прикладає руки до грудей, далі бере листа, безпорадно розглядає його з усіх боків, навіть нюхає:

— Махоркою пахне... Може, ти, сину, хоч щось второпаєш?

— Я ж, мамо, тільки по-друкованому вмію. — І в мене теж трохи жалісніє голос.

— Чого б ото людям не зробити однакове письмо — і читане, і писане? — журиться мати над наукою, а далі наказує: — Біжи, сину, до дядька Миколи, хай прийде прочитає.

— В чому ж це я, мамо, побіжу? — зиркаю на свої ноги і аж підростаю від надії, але одразу ж немилосердно кривлюсь: — Тепер так усюди розгасло...

-— У моїх доскочиш — тільки не гайся, — мати скидає свої старенькі чорнобривці.

Я, наче саме щастя, хапаю чоботи, нашвидкуруч навстоячки намотую онучі і через хвилину стаю козаком-завзятцем, дарма що мамині чорнобривці завеликі, дарма що в них пришви чорні, а халяви жовті.

— Ну, як, мамо? — питаюсь, пристукуючи каблуками. Та хіба матері до мого раювання? Вона вже свариться на мене очима:

— Біжи борше!

— Я в один лет домчусь, як на чортопхайці!

Коли ти маєш чоботи, то ноги тебе несуть, мов пташині крила…

Незабаром ми вдвох ідемо до нас…

Вдома дядько Микола виймає з кишені окуляри, чіпляє їх на самий кінчик носа, але читає, не заглядаючи в скельця; тепер навіть вуса в дядька стають серйозними.

Я дуже радію, що мій тато живий і здоровий, чого й нам бажає, а далі мою радість підмиває сміх, бо читається те, що є в кожному листі: «А передайте ще поклон до самої сирої землі моєму близькому родичу Гнату, синові Данила, що тримає Оляну, дочку Петра з микитівського подвір'я. Хай легко йому живеться і хліб жується...»

— Ну, чого тобі, Михайлику? — тихо, ласкаво питається мати й гладить рукою мою голову.

— Нічого, мамо, — журно затремтів і в мене голос. — От аби тато скоріше приїхав.

— Скучив за ним?

— Скучив. Мамо, а може таке бути, що тато й чоботи привезе мені?

— Навряд, Михайлику, ой, навряд, хоча б душу привіз, і то буде добре, — зажурено поглянула у вікно.

— А хіба що?

— Неспокійна година, та, може, якось обійдеться... Ти щось хочеш?

— Пустіть мене погуляти.

— На вулицю?

— Куди-небудь, — невиразно кажу, бо сам надіюсь гайнути в ліс. Та про це краще не заїкатись, бо одразу скажуть: там ще є бандити.

— Що мені тільки робити з тобою? — трохи прояснюється обличчя матері, і це вже добра прикмета для мене. — Ну, скажи, шибенику, що робити з тобою?

— Що? Пустити, та й годі.

— Пустити, кажеш? — докірливо хитає головою.

— Атож! — радію я, обхоплюю матір руками, а очі підводжу вгору.

Це, бачу, матері подобається, вона пильно вдивляється в мене, каже, що я клаповухий, з чим я охоче погоджуюсь, далі защібує ґудзик на ковнірі і махає рукою:

— Катай уже, причепливий. Тільки ж гляди, не порви моїх останніх чобіт, не молоти ними, як ціпом, землю, не влазь по самісінькі вуха в калюжі та баюри та не дражни по всіх кутках собак і не зчеплюйся битись...

— Добре, мамо! — вже з-за дверей охоче гукаю я і одразу ж забуваю все, чого мені не можна робити, бо попереду воля до самого вечора!

Коли я прожогом вискакую на вулицю, з-за сусіднього тину чую лукаве і в'їдливе «гі». Так може вітатися зі мною тільки Петро Шевчик. Якої тільки каверзи не приховано у цьому «гі». Хоча ми з Петром однолітки, він вважає, що йому треба старшувати наді мною, бо минулого року вже пас три корови, а я тільки вертівся біля діда і його ремесла та, коли треба, попасав нашу сиву таранкувату від старості кобилу…

З-за плоту Петро зверхньо, як навчився у старших пастухів, поглядає на мене і знову каже: «гі».

Я вже розумію, куди тече вода, але з співчуттям питаю вдовиченка :

— Це на тебе давно гикавка напала?

— Та ні, як тільки тебе побачив, — підсміюється Петро і очима проштрикує мої чоботи. — У мамині взувся?

— Колись були мамині, тепер мої.

— Твої?

— Атож. Мати собі купили нові, а ці мені дісталися в спадок.

— А ти часом не брешеш? — Темне Петрове обличчя стає спантеличеним: він і вірить і не вірить мені.

— Побіжи спитайся, моя хата осьдечки, — недбало показую пальцем у бік своєї причілкової стіни.

— Гм, пофортунило тобі, — вже заздрісно говорить Петро, хоча б, здавалося, чого йому завидувати, коли він мав справжнісінькі чоботи, шиті на його ногу.

— Петре, давай гайнемо в ліс.

— Чого ми там ще не бачили? — підозріло дивиться на мене.

— Чого? — ловлю очима синю діброву, що наче викупується у весняній воді. — Побачимо ліс, та й годі.

— Найшов чим здивувати: що я зроду-віку цього добра не бачив?

— То як хочеш, — збираюся бігти.

— Стривай! — Петро трохи розмірковує, перелазить через тин, стає поперед мене і вже владно каже: — Ходімо за мною!

— Оце добре, що ти попереду підеш, — безневинно кажу.

— А чого добре? — з-за плеча недовірливо поглянув на мене Петро.

— Бо в мене чоботи сухішими будуть.

— Хитрий який! — насупився пастушок. — Спочатку я піду попереду, а потім — ти!..

Коли ми обминаємо липовий шлях і опиняємось у долинці, нас оточує воркування струмків. Співаючи, вони заклопотано поспішають собі і до ставків, і до левад, і на Ведмежу долину, де в'юниться річечка. Вона ще спить собі, а струмки вже б'ють у бубни і витанцьовують на її кризі. То й ми теж починаємо танцювати, і зараз уся командирська пиха сповзла з розпашілого Петрового обличчя. І як тільки не вививається він на кризі, перекривлюючи танцювання то свого дядька Миколи, то тітки Насті, то дяка Єрмолая, що, підпивши, вибиває ногами, наче колодами, ще й приказує: «Го-то-то, го-то-то!» В обох нас уже обляпані не тільки чоботи, а й полотняні штаненята, і катанки.

Недалеко тріснула крига.

— Чуєш? — пригинаючись, таємниче питає Петро.

— Чую.

— А знаєш, що воно?

— Ні.

— Це щука хвостом лід розбиває.

— То в неї такий крепкий хвіст?

— Як залізо! Це зараз невелика вдарила, а то, бува, як махне, так і виб'є ополонку, а з неї отакенне хвостище прогляне. Іноді, як пофортунить, рибалка й вихоплює щуку за хвіст на берег.

Ми прислухаємось до річки, і вона знову затріщала за верболозами. Там теж ударила хвостом невелика щука, бо ополонки не пробила.

Веселі й забрьохані, входимо в ліс. По ньому зараз у верховітті і низом гуляють шуми. Це, видать, очікуючи весну, гомонить душа лісу. Хоча я й дуже люблю ліс, але побоююсь його душі, вона, як розсердиться, то заведе тебе в такі нетрі, де люди не ходять, де сокира не гуляє.

А ще я люблю, як з лісу несподівано вигулькне хатина, заскриплять ворітця, побіжать стежки до саду і до пасічиська. І люблю, коли березовий сік накрапає із жолобка, він так гарно вистукує: «тьоп-тьоп», що неодмінно завернеш до нього і присядеш навпочіпки. Також люблю напасти на лісове джерело і дивитись, як воно коловертнем викручується з глибини. І люблю, коли гриби, обнявшись, мов брати, збирають на свої шапки росу, і люблю восени по коліна ходити в листі, коли так гарно червоніє калина і пахнуть опеньки.

Я охоплюю обома руками березу, притуляючись вухом до неї, але вона мовчить, бо ще не розмерзся під корою сік, ще мертво у лісі. На вершечку береста обізвалася сойка. Ми подивились на її лискучі дзеркальця, а Петро запитав:

— Знаєш, чому сойка ніяк не може долетіти до вирію?

— Чому?

— Бо в неї в голові нема однієї клепки: пролетить день, а потім неодмінно хоче взнати, скільки ж вона відмахала верст, — і летить назад.

— Гм, — дивуюсь я і прислухаюсь до пісеньки, що її сойка безсовісно вкрала в якоїсь пташини. Сойка підступна птиця: вона мастак нищити дрібне птаство і їхнім же голосом веселити себе.

— Заєць! Заєць! — кричить Петро і кидається бігти до крутояру. Поміж деревами, не дуже побоюючись нас, проскакує вихудлий за зиму вухань і зникає в підліску.

— От аби ж рушниця була! — жалкує Петро. А я анічутінку не жалкую, бо дуже не люблю, коли додому повертаються мисливці, а за їхніми поясами погойдується закривавлена дичина. Чим той бідний заєць провинився перед звіриною, птахами і людьми?

Враз я нахиляюся до кружечка ніздрястого снігу, що зеленкуватим ковніром охопив молоденького бересклета. Щось, наче пальцем, пробило сніг, я розгортаю його і бачу ніжну, ще зачохлену голівку підсніжника. Це він відхукав дірочку в снігу і потягнувся до сонця.

Виходить, уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах весну і життя!

1. А ти бачив, як сонце своїми ключами «відмикає» землю?
2. За що мати частенько сварила Михайлика?
3. Чому Михайлику хотілося, щоб батько швидше повернувся додому?
4. Через що Михайлик водночас любив ліс і побоювався його? Знайди відповідь і зачитай. А ти любиш ліс?
5. Відгадавши загадки, ти пригадаєш, кого побачив Михайлик у лісі.

А) Влітку сіренький,
а взимку біленький,
довгі вуха має,
швидко стрибає.

Б) Хто вона?
Пересмішниця лісова високо літає.
Де вона, там шум і гам – кожний із нас знає.
Жолуді полюбляє, страху перед зміями не має!

6. Знайди правильну відповідь. Хто хвостом розбиває лід?

а) Сом, б) щука, в) лин.

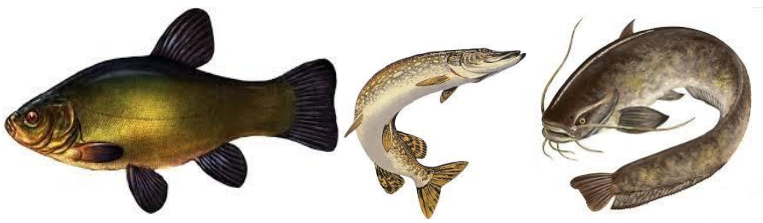

ОЛЕСЬ ГОНЧАР
(1918-1995)

Народився Олесь Гончар 3 квітня 1918 року в селі Ломівка в родині Терентія Сидоровича та Тетяни Гаврилівни Біличенків.

Після смерті матері, коли хлопцеві було 3 роки, його забрали на виховання дід і бабуся, саме вона замінила внукові матір. На Полтавщині пройшло дитинство майбутнього письменника. Олександр Біличенко 1927 року при вступі до школи був записаний як Олесь Гончар.

Згодом навчався в Харківському технікумі журналістики, працював у пресі. У вересні 1938 року вступив на філологічний факультет Харківського державного університету.

Навчання обриває війна. На фронті Гончар був старшим сержантом, старшиною мінометної батареї. Та й на війні він не розлучався з олівцем та блокнотом. Вірші, що народжувалися в перервах між боями, сам письменник назве згодом «конспектами почуттів», «поетичними чернетками для майбутніх творів».

Так ще з фронтових шляхів ведуть свій початок сюжети майбутніх творів. По війні Олесь Гончар написав «Прапороносці», «Земля гуде», «Людина і зброя», «Циклон», «Тронка», «Собор» та ін.

Після переїзду до Києва, вже ставши відомим письменником, він щороку навідувався до Ломівки – ховався тут від гамору міста і телефонних дзвінків, відшліфовував твори. Привозив сюди в гості й своїх іменитих друзів.

Олесь Гончар був знаним літературознавцем, культурологом, критиком.

Твори Гончара перекладалися багатьма мовами, а творчий досвід письменника засвоюється і вітчизняними, і зарубіжними майстрами слова. Нагороджений багатьма орденами та медалями.

Помер 16 липня 1995 року. Похований на Байковому цвинтарі.

БРИГАНТИНА

(Окремі уривки)

Сторожке, крутолобе зайшло, стало перед учителями, прикривши недоброю скривленою осмішкою. «Ану, що ви мені зробите?» В щілинах очей виклик, з губів не сходить посмішка, напружена й мовби далека. В усій постаті зухвальство, удавана веселість, бравада самозахисту. А під цим вдаваним вловлюється прихований біль, насторога, нервове жування чогось найгіршого. Звідки, з яких блукань, з яких горювань принесло воно сюди свою упередженість і цей упертий затаєний спротив?

— Так оце ти і є Порфир Кульбака?

— Там написано.

Директор уважно вдивлявся в папери.

— Школу кинув... Вдома не ночував... Де ж ти ночував?

— А де ніч застане.

— У нас треба говорити точніше: де саме?

— Уже ж весна: можна переночувати і в березі під човном... Або в клубі на горищі...

— А вдень?

По зблідлому від хвилювання обличчю сонячним зайчиком перемайнуло щось світле:

— Вдень рибку ловив.

— На які ж гачки?

— По-вашому, на гаки-самодери гачив?

— А то ні?

Зухвальська посмішка вбік, і відповідь ухильна, приправлена рибальським жартом:

— Гачив, гачив — по тижню й Дніпра не бачив...

Директор уважно розглядав новачка: ще одне дитя цього розшаленілого віку. Бездоглядне дитя плавнів та шелюгів дніпровських... Зблідле стоїть, знервоване, а оченята бистрі, смішковиті — в них так і світиться інтелект. Хай нешліфований, незагнузданий, але явно ж проблискує десь у глибині очей, — такого не зарахуєш до розумово відсталих. Буйної, видно, вдачі козак... Руки в саднах, черевики розтовчені, новенька синтетична курточка на боці вже розпанахана — клапоть висить, неначе собака зубами видер... І десь уже перейняло цю вульгарну манеру говорити: розтягує слова, кривить рота... Стоїть недбало, поглядом нишпорить по кабінету, покрадьки перебігає по вчителях у передчутті психологічної дуелі…

— Так, так, — директор знов зазирнув у папери. — Матір кинув... Бродяжив... Затриманий у порту при спробі пробратися на океанське судно... Це до вас у Нижню Комишанку, — директор усміхнувсь, — вже океанські заходять?

Хлоп'я вловило іронію, відповіло в тон:

— Крізь очерети навряд чи проб'ються... — І потім серйозно: — Я аж у тому порту був, де морські курсанти свій парусник швартують.

— А ти чого там опинився?

— На кораблі дивитися — хіба не можна?

— Мабуть, і далі збирався мандрувати?

— Може, й збирався.

— Куди ж, як не секрет?

— Ну хоча б на лиман...

— А на лимані що?

— Як що? Там — життя! Птаство зі всього світу! Хмарами — його і на озерах, і в очеретах... Веслом махнеш — сонця не видно!

Хлоп'я враз якось змінилось, останні слова були сказані-просто з натхненням.

— А після лиману ще кудись були наміри?

— А що? Куди душа забажає... Галасвіта!

Вчителі перезирнулися між собою, і найстарша з них, повновида сива жінка, запитала:

— Це якийсь новий континент: галасвіта? Поясни, будь ласка, де він.

— А ви матір мою спитайте... Тільки що — так одразу: «А-а, галасвіта б ти пішов!»

— Галасвіта — це десь, мабуть, на місці загиблої Атлантиди, — сказав директор. — Одне слово, збився з курсу, блукаючи у своїх галасвітах... Тікав, а чого? Від кого й куди тікав?

— Я й від вас утечу…

— Втечу! Втечу! Хоч і ланцюгом прикуйте!

В очах директора, де перед цим була привітність, враз похолоднішало:

— Тільки ти, будь ласка, не лементуй! І руки — з кишень, бо кишені позашиваємо. І в очі мені дивись.

Нема ще в школі таких апаратів, щоб психіку новачка наскрізь просвітлювати, тож тільки й залишається директорові давній класичний спосіб: заглядай у вічі, вловлюй та вгадуй, чим він порадує вас, цей новий прибулець. Потрапляють сюди зі шкіл, з дитячих приймальників найбешкетніші, найбуйніші, ті, що двері відчиняють ногами, зрозгінці, а руками трощать все, що тільки попадеться... Цілі колективи педагогів часом не можуть впорати такого одного... Чого-чого, а винахідливості, щоб дошкулити вчителям, цій публіці не бракує.

Яким же буде цей? Настовбурчений стоїть, вовчкуватий, ображений твоїм зауваженням. У змружених очатах зачаїлось щось хижувате, сторожать вони кожен твій вираз і рух, вивчають, прицінюються, в якусь мить то зневагу виказують майже відверту, то знову кудись тікають невловне.

Міцний підкинули горішок. Відчувається, має він свої уявлення про життя: те, що для вас погане, для нього поганим не є, кожній найдикішій своїй витівці він знайде виправдання, і сумління не мучитиме його, а ви в своїх дисертаціях можете хіба що записувати: дисгармонія поведінки... деформація характеру... підвищена агресивність...

— Познайомимось ближче. Зовуть мене Валерій Іванович, я — директор школи. А це — Ганна Остапівна Дудченко — завуч наш, заслужена вчителька республіки, — директор поглядом вказав на сиву розповнілу жінку, яка щойно допитувалась про новий континент... Зараз вона сиділа коло столу з ледь помітною усмішкою на спокійнім обличчі, розплилім, як тісто. Що людина думає про тебе — нічого на такім обличчі не прочитаєш... — А це Борис Савович, — директор вказав на рудоголового юнака в морському кітелі. — Справжній морський вовк, підводник... Натренований так, що може в цілковитій темряві навпомацки пробоїну залагодити...

Хлоп'я спідлоба вивчально позиркувало на свого майбутнього наставника: кремезняк, плечі влиті, обличчя червоне, щокате, — добру будку роз'їв на флотських харчах. Комір кітеля ледве сходиться на в'язистій шиї. Справді, як морський вовк: сидить насумрено, в розмову не встряє, директор супроти нього зовсім не страшний. У директора вигляд якийсь дівчачий, інтелігентний, шия худа, руки з тонкими довгими пальцями раз у раз бавляться то скріпкою, то краваткою, — такі, звичайно ж, не хапатимуть вихованця за карк...

— Крім Бориса Савовича, — вів далі директор, до якого знов повернулась його спокійна привітність, — буде в тебе вихователькою ще Марися Павлівна, вона зараз на уроці... Перед нею ти, хлопче, тримайсь: страх не терпить розхристаних, недисциплінованих... Вона-то вже напевно

розтлумачить тобі, що хуліганити, бродяжити — це зовсім не геройство, що справжні герої — це такі, як мати твоя... Ото людина! Мертві піски повертає до життя, кучугурні наші каракуми виноградниками вкрила... Матір'ю весь колектив гордиться, а сина до нас — у супроводі міліціонера!.. Тільки ти не гнись, стань рівніше й не хмурся, адже ми тобі ще нічого поганого не зробили... Чи, може, зробили?

— Ні.

— Ні поганого, ні доброго — нічого ще не встигли, а ти вже на нас отак спідлоба, вовчуком... Це, по-твоєму, справедливо?

Мовчить хлоп'я, нога сама собою хоче колупнути підлогу.

— Не знаєш, хто ми, які ми, вперше нас бачиш і вже ось так, з недовірою, навіть з ворожістю... А що таким ставленням ти нас ображаєш — ти подумав про це? Тобі приємно було б відчути таке ставлення до себе?

Знітилось хлоп'я, але ненадовго, потім знов затулилося від дорослих своїм недовірливим, аж трохи глумливим посміхом. Говоріть-балакайте, мовляв, а в мене своє на умі: як би через отой ваш мур перескочити, що білів за вікном... Коли Ганна Остапівна запитала, як вчився, хлопець відповів без ентузіазму:

— З двійок на трійки перебивавсь... Бували й п'ятірки, але то вже одна на двох...

— Веслувати вмієш? — поцікавився Борис Савович.

Хлопець відразу ожвавів:

— На каюках усі плавні обходив!.. І моторку можу завести чи навіть катера, — при цьому лукавий усміх убік. — Не дають, правда, розгорнутись... Ото хіба в кого «позичиш».

— І часто «позичав»?

Що їм сказати... Могли б і самі догадатись, що перед ними стоїть ворожбит, який тільки з'явиться на березі, де повно човнів, примкнутих на ланцюгах, тільки наблизиться до них, так усі замки враз, мов перед магом індійським, самі одмикаються! А якщо той каючок ще й з моторчиком, то це

ж просто краса: смик-шарп мотузком — і вже човник мчить тебе між очеретами, попід вербами летить, просмолений, аж носа задер, аж підскакує на воді...

— Тільки ж не подумайте щось: якщо брав, то знову на місце приганяв, — мовби виправдуючись, пояснив хлопець, і раптом погляд прямий, майже благальний, упав на директора. — Відпустіть! Я ж не злодій... За віщо мене сюди?

— Такий букет за тобою, а ти ще й питаєш, — нахмурився директор. — Усі — в школі, усі — вчаться, а ти...

— Відпустіть! — заволав хлопець, мовби нічого й не чувши. — Хай мати мене забере! Станція хай візьме на поруки!

— А ти потім щоб знов за своє?

— Я поклястися можу!

— Відпустити, хоч би й хотіли, вже не маємо права, — пояснила Ганна Остапівна. — Хто потрапив сюди, мусить перетерпіти чи навіть дещо й спокутувати. Мамі відомо, де ти й для чого, вона якраз на нашу школу покладає, може, останню надію. І ти нашої школи не бійся. Суворо — це правда, але ми тобі зла не бажаємо, з часом призвичаїшся, сам належно оціниш свою поведінку. Подумай, довкола тебе люди трудові, чесні, роботящі, тож чи можуть вони тобі дозволити бездумно блукати по життю, відбитись від школи й днями пропадати десь, волоцюжитись, щоб мамине серце за тобою розривалось... Зараз ти ростеш, все в тобі грає, але і в твоєму підлітковому віці людині пора вже замислюватись над собою, над своїми вчинками. Сьогодні ти підліток, завтра дорослий. А яким ти йдеш у свою дорослість? Чи таким тебе Батьківщина жде? Ти ж син її, подумай! Колись, може, станеш таким, що й нас, теперішніх, в усіх науках переженеш, а поки що...

***

Ожив, ожив Кульбака!

Хто б міг сказати, що мине зовсім небагато часу, і вже нова слава черкне комишанця своїм крилом, і вся школа зверне на нього захоплені погляди: Кульбака вийшов у чемпіони! Здобув першість у тому рідкісному й напівзабутому виді спорту, який тільки з чийогось недогляду не зайняв досі належного місця на олімпійських ігрищах.

Був вихідний, ганяли м'яча, бігали стометрівку, виважувались на кільцях біля старого платана, брались тягти — навперетяги — канат, а потім Кульбака запропонував ще оце: навперегінки... в мішку!

Чули ви про таке?

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

Ходьба в мішку чи навіть біг у мішку — такого виду спорту ніхто в школі не знав, окрім Тритузного, який признався, що й він колись-заколись у таких кумедних перегонах брав участь і навіть перемагав.

— Згадаймо молодість, — звеселився Антон Герасимович. — Напрактикуватись можна в усьому... Є така пташка колібрі, вона здатна літати хвостом наперед, то чому ж людині не вміти ходити в мішку?

Всіх захопила нова спортивна гра, вже й ті, хто, розділившись на команди, тягали канат, кинулися сюди, щоб подивитись чи й помірятися спритністю, — ану ж бо, хто в цій дивній ходьбі буде найвдатніший, найвправніший, хто тут сягне чемпіонства! Тритузний, запалившись, викликав на змагання самого ініціатора, комишанець виклик прийняв, і це

піддало особливого жару всій грі. Кульбака, звичайно, приховав, що він у цьому ділі мав уже певний навик ще з Комишанки, де не раз влаштовувались такі турніри. Було, було! Ходив він і в мішках з-під цукру, і в лантухах з-під крупи, в жалив'яних і поліетиленових, навіть і в цупких паперових з-під суперфосфату. А ще ж бряжчав він до фінішів і в путах конячих на ногах — були в плавнях у них і такі перегони.

Мабуть, Тритузний теж мав за спиною неабиякий досвід цієї складної ходьби, бо почувався аж надто впевнено, наперед похвалявся:

— Головний приз буде мій, це вже як собі хочте. Кухарі в білих ковпаках винесли той приз з великою помпезністю: на таці алюмінієвій щось вкрите було прозорою плівкою, дехто думав, що це буде торт, а виявилось, що несуть смаженого півня. Чим не приз? Понесли його аж у кінець двору, примостили на п'єдесталі, і не в одного з учасників змагання аж слинка текла від самого духу смаженини, що для учасників турніру була не останнім стимулом до перемоги.

Тож коли принесли оберемок порожніх лантухів зі складу, їх розхапали миттю, ще й не вистачило на всіх. Викладач фізкультури, призначений керувати грою, перемовився з Тритузним і навіть Кульбаку залучив порадитись щодо правил, яких слід дотримуватись у цьому виді змагань. Зрештою дистанція була визначена, групи розподілені, й настала та мить, коли пролунав з іграшкового пістолета стартовий постріл. Почалось!

Любительська кіноплівка Берестецького збереже й для наступних правопорушницьких поколінь славетну подію цього дня, напружений турнір шкільного лицарства.

Чітко буде видно на ній, як виходять на дистанцію люди в мішках, біжать, плутаються, падають, а судді — вчительки та шефи з морського порту вмирають зо сміху. І таки є чого: видовище — як у цирку.

З першої стартової секунди Кульбака знапружив себе, хижо прицілився й кинувся вперед. Дух суперництва опанував його, і хоч ноги були десь там у

мішку, хлопець пішов аж з підлетом. Спритність, натренованість, воля до перемоги — все було за те, щоб так іти!

— Вперед, вперед, до смаженого півня! — підбадьорювали з боків глядачі, теж розпалюючись.

Товстоногий Синьйор Помідор, що водночас із пострілом судді одразу був вихопився вперед, після кількох кроків уже зловив сторчака, так воно й мало бути: поспішиш — людей насмішиш...

Найнебезпечнішим конкурентом Кульбаки справді виявився Тритузний. Ще коли він тільки вступав до мішка, та пробував, та примірявся, хлопець завважив, що досить вміло він це проробляє, видно, знається на такій ходьбі, йтиме не вперше, — отже, цього стережись! Близький надсадний подих Тритузного Кульбака весь час почував на собі. Ось він іде майже притульма, майже нарівні з тобою, сопе, плутається, але не падає, навіть погукує молодцювате:

— Давно не ходив, а таки ж згадав!

Поєдинок між ними одразу опинився в центрі уваги, прикував зацікавлені погляди вболівальників. Змагання, власне, й вилилось у перегони двох — Тритузного та Кульбаки, які з перших кроків ішли нерозлучно, в однаковім темпі ринулися вперед, в напрямку півня, здіймаючи лантухами кушпелу і з кожною секундою все далі відриваючись від загалу. «Вродиться ж отаке кляте», — не раз казали про Кульбаку односельці, і ця клятість аж он як зараз виявила себе. «Лопну, а не здамся», — поклав собі Порфир і просто з себе вискакував, щоб не відстати від суперника, більше того — щоб таки вибороти честь першості!

Та ще публіка заохочує, стрижена братія аж реве, мов десь на кориді, по криках Порфир почуває, що в нього більше уболівальників, ніж у Тритузного, з усіх боків екзальтоване глядацтво піддає духу, а шкільний фотограф Федя в тюбетейці та довготелесий Берестецький з портативною кінокамерою, перебігаючи, як фотокори на параді, вибирають позицію найзручнішу, квапляться увічнити найразючіший момент спортивної події.

Морські шефи і вчительки, забувши про свою солідність, регочуть, верещать, бо справді ж таки сміхота дивитись, як люди, нагадуючи спутаних коней, з усіх сил натужаться перегнати одне одного в цій, мабуть, найкомічнішій у світі ходьбі, коли ноги, звичні до нормального кроку, безладно дрібушать у мішковині, перечіпляються та заламують одна одну, аж поки ходак, геть і зовсім заплутавшись, втративши рівновагу, падає, щоб за мить знову піднятись і кинутись доганяти передніх. Публіка найбільш і заохочує лідерів в особі Тритузного та Кульбаки, котрі, відірвавшись від інших, подались першими до фінішу, долаючи відстань з такою спритністю, ніби зроду вони тільки й ходили в мішках по землі!

Був момент, коли Тритузний опинивсь попереду одинцем. Розчервонілий, ніби щойно з лазні, він аж просяяв: нарешті конкурентів поруч немає! Та, видно, рано порадувався, бо відчув, що Кульбака знову наступає йому на п'яти, озирнувсь, весело переполоханий, і дорого ж йому обійшовсь цей озирк! Збився з ходи претендент, зашкопиртав, ловлячи руками повітря, і за мить публіка побачила вже його на чотирьох, знаменитий картуз покотився геть, а Берестецький, вчасно надбігши, встиг ще й клацнути, увічнюючи на плівку неповторний момент, сенсацію сезону!

Кульбака ж тим часом досягнув фінішного прапорця, і суддя змагань величавим жестом ще й руку йому підняв, як роблять це з переможцем на рингу:

— Ось він, герой дня!

— Відчиніть йому браму, він до самої Комишанки в мішку дострибає, — сказала весело Марися Павлівна, а герой, втираючи зрошене потом, щасливе обличчя, підтвердив:

— І дострибаю.

Ось такі лаври приніс Кульбаці цей день, дарма що ухекався комишанець неабияк. Збоку дивитися легко, одначе не так воно просто бігти, коли почуваєшся стриноженим, бігти, та ще й перемогти. І все ж, бач, успритнився, проскакав через подвір'я, ні разу не впавши, першим прийшов

до фінішу, до того смаженого півня, якого йому, згідно з правилами, урочисто піднесли на таці.

— Поділимось, Антоне Герасимовичу, чи як? — тримаючи півня перед собою, виявив щедрість переможець.

— Ні, приз належить тобі, — відповів Тритузний. — Твій кінь виявився кращий.

— Не журіться, Антоне Герасимовичу, духом не падайте, — сказав великодушно комишанець. — За вами друге місце! Срібло!

— Бувають поразки, важливіші за перемогу, — сказав директор школи й дружньо-іронічно поздоровив Кульбаку з «півнячим» тріумфом, а Ганна Остапівна додала:

— Добре, що ти знайшов у собі й для суперника крихту великодушності. Бо людині з осколками в ногах не просто добувати призи...

Порфир уперше почув про ці осколки, йому стало навіть трохи ніяково, що під час змагань він виявив до старого таку нещадність.

За шарварком спортивного свята не помітили, як хмара зайшла десь із степу, і дощ, такий рідкісний та жаданий у цих краях, дзвінко вдарив першими краплями по шиферу шкільного даху. Густо припустив, летить, біжить, аж співав цей дощ, вода з ринв, пінячись, весело гуркоче, старий платан, під яким збилася ціла купа вихованців, досхочу купається у весняній купелі, і Кульбаці так нестримно кортить підставити під теплі небесні струмені свою стрижену правопорушницьку голову... Одначе не можна й цього, вчительки занепокоїлись, Марися Павлівна, заганяючи своїх гололобих до корпусу, прилякує:

— Не бігайте під цим дощем! Може, він радіоактивний?!

Але шибайголови, нехтуючи осторогою, з радісним вереском, з дикунськими вилясками кинулись гасати по дощу, і довелось таки повоюватись, доки позаганяли їх до помешкання.

Не завжди проносяться майські дощі над цим краєм, але вже як пройде ось такий, то люди зітхнуть полегшено, бо все навкруги одразу заврунiться, яро зазеленіє, і солов'ї та зозулі відгукнуться з плавнів на весь світ.

1. Що ти дізнався про Порфира Кульбаку?
2. Чи сподобався тобі хлопець? Чому?
3. Знайди і прочитай портрет Кульбаки.
4. Чи подобається тобі «новий» континент: галасвіта?
5. Ти їздив на моторному човні? Сподобалось? А «позичав» коли-небудь і ти човна, як Порфир?
6. Чи відомий тобі такий вид спорту – навперегінки… в мішках?
7. Знайди у тексті абзац і прочитай, у яких мішках стрибав Порфир.
8. Продовж виписувати з тексту фразеологізми: слинка потекла, зловити сторчака…
9. Поясни вислів: поспішиш – людей насмішиш.

МИХАЙЛО ЧАБАНІВСЬКИЙ
(1910-1973)

Михайло Іванович Чабанівський (справжнє прізвище Циба) народився 18 вересня 1910 року в селі Лигівці на Харківщині в родині сільського вчителя.

Закінчив педагогічний технікум, вчився на заочному відділі Ленінградського університету.

З 1930 року працює у пресі. У 1931 р. він надрукував у газеті свій перший вірш «Слово піаністові». Учасник Великої Вітчизняної війни. Пішов на фронт рядовим солдатом. Визволяв від фашистів Румунію, Болгарію, повернувся на Батьківщину після війни. За участь у бойових діях нагороджений багатьма медалями та орденами.

В 1949 р. видав першу збірку оповідань «Свіжа скиба». Потім виходять збірки: «Казковий край», «Перші сходи», «Алмаз», «Срібні ключі», «Степовий цвіт» та ін.

Михайло Чабанівський всіляко допомагав підніматися молодим талантам, не тільки прозаїкам, а й поетам. Його вдячними учнями називають себе письменники: В. Шевчук, М. Сом, М. Вінграновський, М. Сіренко. Михайло Чабанівський, працюючи на посаді завідувача відділом прози у

журналі «Вітчизна» у 60-х роках, помітив молодий талант Павла Загребельного і запросив його переїхати до Києва.

Помер письменник 4 квітня 1973 року в Ялті. Похований у Києві. В січні 2006 року заснована літературна премія імені Михайла Чабанівського.

ВІРНИЙ

Те, що того ранку побачив Ігор у сусідньому дворі, дуже схвилювало його. Рудий хлопець, такого ж віку, як і він сам, стьобав лозиною рябе цуценя, тягаючи його по саду за шнурок. Собача жалібно скиглило, падало, переверталося на траві, намагаючись встигати за своїм довгоногим мучителем. Але той навмисне стрибав через кущі, бігав поміж деревами, а цуценя, впавши на землю, котилося, ніби клубочок білих ниток. Серце Ігоря не витримало. Блідий, із стиснутими кулаками, він миттю перехопився через паркан і став перед хлопчаком.

— Нащо мучиш?— вигукнув він хрипким голосом.— Покинь!

Хлопчик, вражено блимаючи маленькими очима, зупинився. Цуценя, скориставшись з цього, підповзло до ніг свого лютого господаря і лизнуло йому литку. Два хлопчики, один рудий, мов сонце, якщо на нього дивитися у закопчене скло, другий з чубчиком в напуск, блідий і рішучий, стояли один проти одного, ладні зчепитися у бійці. Та ось руді вії раптом затремтіли, ворухнулися, очі опустилися вниз.

— А чого його жаліти, коли він нам непотрібний. Все одно завтра втопимо у діжці. Он у мамки спитай!

Ігор ковтнув слину, що давила його за горло, переступив з ноги на ногу. Гнів його минув, і він уже лагідніше сказав:

— Нащо ж його топити? Краще віддай мені...

— Бери, — погодився рудий хлопчик і подав Ігореві шнурок. — Що мені, жалко? У нас іще красивіший є, з великими вухами... Тарзан.

Не тямлячи себе від радості, Ігор підхопив на руки щеня, яке усе тремтіло і тихо скиглило, наче скаржилося на когось, і кинувся до хвіртки. Та його раптом зупинив рудий.

— Е, ні, — сказав він і лукаво примружив свої маленькі очі. — Даром не дам, адже це мисливський, а не простий собака…

— Що ж ти хочеш за нього? — нетерпляче спитав Ігор, відчуваючи, що зараз ненавидить оцього чванькуватого мучителя.

— А що в тебе є?

Ігор зам'явся. Справді, що ж у нього є? Він лише кілька днів, як приїхав з міста до тітки Олі, всі його іграшки лишилися вдома, лише дещо вдалося захопити, коли спішно збиралися на дачу. Перебираючи в думках те, що він захопив з дому, Ігор проказував:

— Пістолет з двома курками, червоний настільний телефон з поламаною мембраною, Толька, мій менший братик, поламав, тенісний м'яч...

— Неси все це мені, тоді забереш собаку, інакше не віддам, — рішуче заявив рудий і вихопив цуценя з Ігорових рук.— Це ж не дворняжка.

— Гаразд, почекай мене, я зараз, — відповів Ігор. Він кинувся через паркан і за кілька хвилин вже знову повернувся. В руках у нього були іграшки.

— Бери, я згодний, — сказав Ігор і поклав усе на траву.

Схопивши цуценя, він кинувся додому. І вже тоді, коли він був за парканом, з сусіднього двора почулося:

— Як тебе звати?

Ігор відповів.

— А мене Тимком. Будемо разом гратися?

— Будемо,— невпевнено мовив Ігор.— Якщо тільки не будеш мучити тварин...

— Так я ж його вчив бігати! — виправдовувався Тимко. Видно, йому було соромно за свій вчинок. — У мене он ластів'яче гніздо, і я не чіпаю яєчок... Хай собі лежать, я тільки подивився кожне і поклав.

— Значить, подивився все ж? — строго спитав Ігор. — А ти знаєш, що ластівка може відкинутися від гнізда, якщо там хтось полазить? Навіть

лазити не треба. Он скільки буслів у селі, а на вашій хаті його чомусь немає. Як ти думаєш, чому? Бусли розумні птиці, вони знають людей...

Тимко прикусив язика. Він вважав, що оцей "дачник" дурний, мов пень, коли він може віддати за паршиве щеня всі свої іграшки, але виявилося, що це не зовсім так. Звідки він дізнався, що Тимко минулого року розорив лелече гніздо і хитрі птиці цього року вже не прилетіли сюди? Звідки він, міський житель, знає про ластів'ячі примхи?

А Ігор вже вовтузився зі своїм цуценям. Перш за все він випросив у матері стакан молока і нагодував його. Потім зібрав всі дощечки та цурупалки, які валялися біля хати, і зробив для нього хатку. Яка ж хороша та затишна хатка вийшла! Ігор навіть віконечко там приладнав — якраз під руку потрапила кватирка, що лежала без діла, намостив трави, щоб м'яко було спати його собаці. — Як його звати? Тимко казав, що всі звали його зайвим, бо вирішили утопити. Але ця назва йому не подобалася. Він не раз чув від батька, що собака — вірний друг людини. Вірний, ось як він назве цуценя! Вірний, Вірний... Йому так сподобалася кличка собаки, що він навіть засміявся.

— Вірний, Вірний, — покликав Ігор, але цуценя, пригріте сонечком, дрімало, лише вуха сторожко ходили, наче дослухалися, чи не йде сюди рудий Тимко, щоб знову починати свої знущання...

* * *

Минуло два тижні, й Вірного вже не можна було впізнати. Шерсть на ньому блищала, лапи вирівнялися, стали пружні та рівні. Лише вуха, як і раніше, звисали на самі очі, завдаючи клопоту цуценяті. Та згодом праве вухо почало потроху зводитися догори, коли Ігор кричав: "Вірний, взяти!" Він кидав далеко у річку м'яч, а Вірний, повагавшись і переборовши страх, кидався у воду і швидко-швидко перебирав лапами, аж поки не схопить зубами м'яч і не винесе його на берег. Та не тільки це вмів робити Вірний. Він навчився робити стойку, без дозволу не чіпав їжі і не рвав пух з каченят, як це робили інші собаки. З ранку до пізнього вечора Ігор не розлучався з

своїм цуценям, ходив з ним до лісу, в крамницю, куди мати посилала за сірниками чи сіллю, купатися на річку, навіть в аптеку, якщо треба було щось принести для меншого братика Тольки. Вірний ночував у своїй затишній хатці, але кожного ранку, як тільки Ігор виходив з кімнати, щеня завжди зустрічало його радісним помахуванням хвоста, кидалося до ніг і качалося по траві.

Так минав час, і Ігор був щасливий. Оце маленьке цуценя так припало йому до серця! Коли одного разу Вірний захворів і перестав їсти, Ігор за обідом сидів журний і тихий. Мати, зрозумівши причину цього суму, сказала:

— Не подобається все це мені, Ігорю...Невже ти думаєш, що я візьму твого Вірного в місто? Так що відвикай або віддай комусь.

— Мамо, — благально промовив Ігор. — Вірний такий хороший, такий слухняний... Хіба ти не бачиш? Мати розсердилася:

— Куди ти його візьмеш? На п'ятий поверх? Щоб у хаті мені псиною тхнуло та щоб рвав занавіски? І не думай...

Ігор, сяк-так поївши і захопивши для Вірного кілька ласих шматочків, кинувся у двір і вже до самого вечора не відходив від щеняти. І коли Вірний видужав і знову вони ходили у ліс, до річки, хлопчик теж повеселів і почав краще їсти. Мати тільки зітхала, бачачи, як її син захопився цуценям.

Батько Ігоря працював на заводі і приїздив на дачу лише в неділю. Якось він, побачивши, що син не відходить від собаки, сказав:

— Ану зараз перевіримо, що воно за пес. Вірний, на!

Він високо підкинув шматочок ковбаси, і Вірний, зробивши стойку, спіймав його і миттю проковтнув.

— Молодець, — задоволено промовив батько і посміхнувся. — Ану ще раз. Вірний, на! — Вірний і на цей раз не підвів. — Ну що ж, наче нічого собака, зір має чудовий, — похвалив батько. — А чи хоробре у нього серце.

Ігор аж засяяв увесь.

— О, він так кидається у воду, наче все життя плавав по морях і океанах! Найглибші місця йому ніпочім!

Батько засміявся.

— Це ще не все! Ось ми йому зараз екзамен влаштуємо...

По вулиці якраз бігла якась чорна, худа собака. Побачивши її, батько крикнув:

— Вірний, взяти!

Вірний, напруживши лапи, весь витягся, вуха його стали сторч, хвіст випрямився.

— Взяти, Вірний! — ще раз крикнув тато. І тоді цуценя кинулося попід дошками паркана і мужньо напало на чорного цуцика. Але тут сталося несподіване: чорний цуцик, побачивши, що його атакує якась маленька собачка, зупинився, вишкірив зуби і загарчав. Вірний, вражений спокоєм і зневагою до нього оцього чорного пса, впав голічерева і залащився. Тато схопився за боки і поточився від реготу.

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

— Ось які ми хоробрі... Одне діло хапати м'ясо, зовсім інше йти у бій...

— Але ж він ще малий, — ледве не плакав від образи Ігор. — Йому ж всього три місяці... Ти ще його не знаєш...

Тато погладив Ігоря по голові і, продовжуючи сміятися, сказав заспокійливо:

— То нічого, що здав позиції, але ж напав! Уяви собі, кинувся у бій! Це вже добре!

З цього дня тато, приїжджаючи з міста, щоразу цікавився Вірним і нишком кидав йому шматочки м'яса чи ковбаси. Тільки один Тимко, спостерігаючи через паркан за Вірним, сердито штурхав свого Тарзана, який

чомусь завжди опускав хвіст, не вмів служити і ніяк не зміг навчитися робити хоч будь-яку стойку. Тимко сердився на себе, що віддав не те цуценя, бо виявилося, що Вірний куди справніший собака, ніж його Тарзан... Не раз Тимко, побачивши Вірного на вулиці чи на луках, кликав його до себе, підманював смачною кісткою, намагаючись затягти у двір, але Вірний тільки помахував хвостом, але на вмовляння не піддавався.

Тимко вже не руйнував гнізд, хоч і кортіло часом, він навіть шпаківню змайстрував і з допомогою Ігоря встановив її на найвищому бересті. Єдине, що його непокоїло, — це Вірний. Як він, Тимко, міг так проґавити? Це ж треба бути зовсім дурним, щоб віддати таку чудесну собаку...

* * *

Та ось скінчилося літо і настав час виїжджати додому. Тато приїхав за ними на машині, мама виносила з хати каструлі, примус, навіть малий братик Толька допомагав батькам лаштуватися в дорогу. Тільки один Ігор стояв біля машини, сумно поглядаючи на Вірного. А той все лащився біля його ніг, наче прохав не кидати його тут, забрати з собою. І коли машина вже була вщерть наповнена домашнім скарбом і в багажник вже вкладено Толикове ліжко, батько подав команду сідати. Всі посідали, поцілувавшись з тіткою Олею, а Ігор все стояв, наче він і не збирався виїжджати.

— Ігорю, — покликав батько, — дорога далека, сідай швиденько.

Ігор мовчав. Тоді батько, висунувшись з машини, сказав нарочито весело і безжурно:

— І чого ти губи розквасив? Тітка Оля буде добре доглядати твого Вірного, а наступного літа ми сюди знову приїдемо! От, зажурився козак! Дивина!

Ігор мовчав. Серце його стукотіло, душа пломеніла пекучим вогнем. Він дивився на Вірного, і не міг відірвати від нього погляду.

— Чого ж мовчиш? — знову озвався батько. — Чи ти вирішив тут залишитися? Дивина яка, ти бач... Ну, віддай цуценя Тимкові, він догляне його. Бач, визирає он у дірку, видно, теж хоче взяти собача...

Правда, Тимку?

Тимко аж захлинувся з радощів:

— Я вже давно говорив йому, щоб віддав. Крім того, він взагалі мій... А я йому іншого подарую на той рік... Чесне слово, подарую... Найкращого! Я його й пальцем не вдарю, не бійся, Ігорю, я вже не такий... І ластівок не буду чіпати, і бусликів...

— Ні! — раптом сказав Ігор. — Нізащо не віддам тобі Вірного... Хай краще живе в тітки.

Він кинувся до цуценяти, обняв його за шию, припав лицем до гладенької шерсті. Тьотя Оля заспокоювала племінника, обіцяючи доглянути Вірного, та він нічого не чув. Рвучко підвівся, весь заплаканий, сів у машину. Загув мотор, курява застелила шлях, що вів з села.

І тільки улігся на шляху пил, як через паркан перестрибнув Тимко, схопив Вірного і перекинув його у свій двір. Тітка Оля була в хаті і не бачила цього. Тимко торжествував. Він надів на цуценя шнурок, повів його до вишні, щоб прив'язати. І тут сталося те, чого аж ніяк не чекав Тимко. Вірний сіпнув за шнурок, гризнув Тимка за руку і вихором викотився з двору. Він щодуху мчав по вулиці, нюхаючи землю, де ще залишилися сліди машини, яка повезла кудись Ігоря. Вірний біг швидко, опустивши морду до землі, перестрибуючи через вибоїни і калюжі. Йому стало жарко, хотілося пити, але він не міг зупинитися, щоб сьорбнути з калюжі, він поспішав. Висунувши язика, Вірний біг степовою дорогою; часто дихаючи і пильно стежачи, щоб не збитися з шляху.

А Ігор, забившись у куток машини, гірко плакав. Він не був "рюмсою", як звали всі меншого брата, але тепер, коли вперше в житті сталося таке горе, він не міг втриматися. Сльози самі лилися з очей, а з грудей виривався стогін. Помітивши стан сина, тато занепокоївся.

— Оце таке діло, Ігорю?— перехилився він до заднього сидіння.— Ти ба яка причина... Дивина... Що ж тут робити?

Він глянув на матір, яка вся аж мінилася в лиці, переживаючи за сина, знову сказав якось сумно і гірко:

— Дивина, скажу вам...

— Якби не п'ятий поверх, — зітхнула мати і погладила сина по голові.

Ігор виглянув через заднє віконце і раптом скрикнув:

— Він, він! Дивіться!

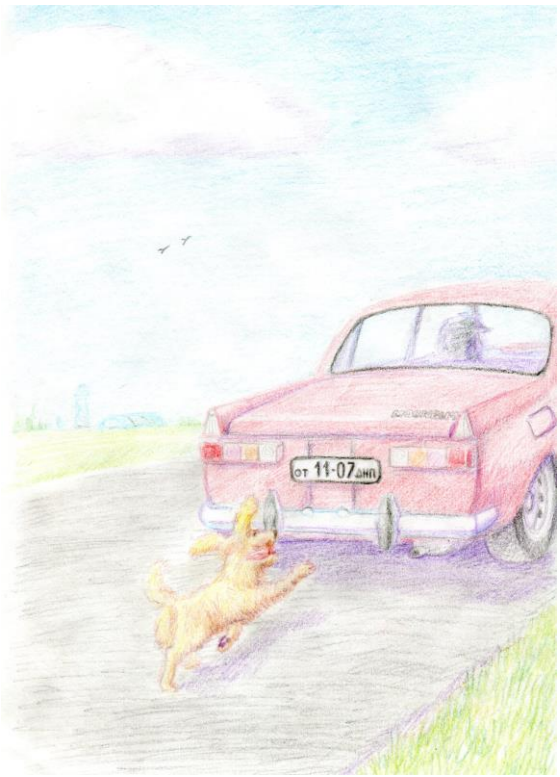

Малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

Шляхом летів Вірний. Здіймаючи легку хмаринку куряви, він мчав уперед до машини, яка зупинилася посеред дороги, до машини, яку він так довго доганяв і яка везла найкращу в світі людину — Ігоря!

1. Чи любиш ти тварин? Чому?
2. Які тварини живуть у тебе вдома? Розкажи про них. Хто придумав для них клички?
3. Чи подобається тобі кличка, яку дав Ігор своєму собаці?
4. Визнач тему та головну думку оповідання.
5. Перекажи епізод, що сподобався.
6. Тимко чи Ігор? З ким би ти хотів дружити?Чому?
7. А твої батьки взяли б собаку на п’ятий поверх? Не знаєш? То запитай.
8. Які ти знаєш породи собак? Розкажи.

МИХАЙЛО СЛАБОШПИЦЬКИЙ
(1946)

Михайло Федотович Слабошпицький народився 28 липня 1946 року в селі Мар'янівка на Черкащині. Він видатний український прозаїк, критик, літературознавець, публіцист, громадський діяч.

Закінчив факультет журналістики Київського університету, працював кореспондентом, був редактором відділу критики газети «Літературна Україна», головним редактором газети «Вісті з України», журналу «Вавилон-ХХ».

З 1995 року — виконавчий директор Ліги українських меценатів, директор видавництва «Ярославів Вал».

Співголова координаційної ради Міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика.

Від 2006 року секретар ради Національної спілки письменників України.

Батько кіносценариста й режисера Мирослава Слабошпицького та відомої журналістки Іванни Слабошпицької.

Автор понад двох десятків книжок для дітей та юнацтва, прози, публіцистики й літературної критики.

Остання книга «Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші» презентована у 2012 році в київській «Книгарні Є». У романі автор

розповідає про події початку XX століття від імені Михайла Коцюбинського, Володимира Винниченка, Володимира Самійленка та інших постатей.

Ведучий радіопередач «Екслібрис», «Прем’єра книги», «Нобелівські лауреати», «Літературний профіль».

СЛАВКО Й ЖАКО

І вдень і вночі гримкотять поїзди повз маленький степовий роз'їзд. Пасажири, мабуть, не встигають його й помітити, бо схожих на нього вздовж залізниці дуже багато. Всюди смугасті, як зебри, шлагбауми, старенька будочка і кам'яний будиночок, що вистромив з густого вишняка черепичну крівлю, як їжак голову.

Ось тут і живе один з найбільших мрійників на світі Славко. Щодня проводжає поглядом поїзди і з нетерпінням жде, коли нарешті виросте і поїде аж у самісіньку Африку. Звідти сюди щотижня приходять листи від батька.

На конвертах то руді замислені верблюди, то мовчазні піраміди,— побачити б усе те самому, покататися на верблюді, залізти на піраміду!

— Африка від тебе не втече,— заспокоює дідусь,— виростеш, то об'їздиш увесь світ. Он диви, тільки за це літо — як з води вигнався.

Еге ж, як з води, — думає нишечком Славко, — з якої там води! Хіба ж так треба рости, щоб швидко вирости! Треба — як оно бузина за хатою. Торік уже аж до даху доп'ялась. Ото справді росте. А тут прямо ніякого терпцю немає ждати.

Як добре батькові, що він дорослий. Їздить, куди захочеться. І щоразу з геологічних експедицій привозить дивовижні подарунки.

Коли від'їздив цього разу, Славкові стало прикувато. Яка несправедливість: чому батькові треба їхати саме в його день народження?

Мати заспокоювала його:

— Станеш дорослим, тоді повністю зрозумієш, як важливо бути вірним своєму обов'язку.

— У дітей ще більше обов'язків, ніж у дорослих,— заперечив Славко.— І в школу ходи, і старших слухайся, і руки мий, і зуби чисть, і нічого не зроби

без дозволу... Не життя, а самі обов'язки — навіть дихнути без них спокійно не можеш.

— Виростеш — обов'язків стане ще більше,— сказав батько.

— Більше, як у мене є, мабуть, не буває, — засумнівався Славко.

— Буває, сину, буває,— мовила мати.— Все наше життя з них складається.

— А в мене так не буде... Робитиму, що хочу,— сказав і уявив, як їздитиме по всіх усюдах і все на світі бачитиме. І не треба тоді йому ні в школу ходити, ні уроки вчити, ні рано вставати — дуже багато нудних справ не робитиме.

Ото й буде справжнє життя. Не життя, а суцільне свято.

Батько — вже як зібрався й присів на дорогу — спитав:

— Що ж тобі звідтіля привезти?

Думав-думав Славко й не надумав. І ще прикріше йому стало.

— Я не знаю, тату, що там є, а чого нема.

— А час би вже й знати. Вчишся ж у третьому класі.

— Та ми ж іще географію не вчимо.

— Давай домовимося так,— сказав батько,— доки я буду в Африці, ти читатимеш про неї книжки. А як повернуся, розкажеш мені все, що взнав про Африку. Я ж розповім тобі лише те, що ти не встиг узнати. Згода?

— Згода.

— А привезу тобі найцікавіше з усього, що там зустрінеться.

— Тільки з однією умовою: Славко добре вчитиметься,— додала мати.— Правда ж, сину?

— Добре,— відповів знехотя й важко зітхнув.

І раптом батько спохопився:

— Стривай, а я ж забув тобі вручити найголовніший подарунок.

Під вікном уже сигналила машина, що приїхала за татом, коли він вийшов зі своєї кімнати з трьома грубезними темно-синіми книжками в руках.

Славко глянув і аж сторопів од радості. До тих книжок йому навіть підходити заборонялося. Одного разу батько тільки показував йому яскраві малюнки всяких тварин у товстезних книгах.

— Це тобі. Їх мені в твоєму віці дідусь подарував. І для мене це були найцікавіші книжки на світі.

— Мені...— прошепотів Славко, який ніяк не міг повірити в таку подію.

— Написав ці книжки знаменитий німецький учений Альфред Едмунд Брем ще більше ста років тому. Їх читають в усьому світі. Я певен, "Життя тварин" тобі теж сподобається.

Батько поїхав, а Славко почав читати книжки Брема.

Він дізнався, що зеброві мангусти вміють наслідувати пташині голоси, а тому їм вдається перехитряти птахів, приманюючи їх до себе. Птахи нічого не підозрюють і летять туди, де, трохи покричавши по-їхньому, причаїлася мангуста. Отакі хитрющі ті створіння! Мабуть, ще хитріші за лисиць. Люди ловлять і легко приручають мангуст. Мангусти нікуди від них не втікають, їм навіть подобається жити в людей.

Виявляється, що в Африці живе дикий кіт сервал, який полює на зайців і ягнят. Удень він спить, заховавшися в непролазні хащі, а темної ночі виходить на свій розбійницький промисел. Прокрадається в кошари, на птахоферми, скрізь знаходить собі смачну поживу. Якщо людям пощастить упіймати сервала ще молодим, вони легко його приручають, і він стає як звичайний домашній кіт. Навіть муркотить задоволено, граючи з дітьми у футбол. Мабуть, з нього був би хороший воротар, бо він дуже спритний. Такого б воротаря в їхню класну команду!

А ще Славко дізнався, що в Африці є зовсім манюсінькі антилопи. Ні, не дітлахи дорослих антилоп, а вже дорослі. На зріст вони навіть менші від зайця. Їх так і називають: карликові антилопи. Вони дуже довірливі, а тому стають легкою здобиччю різних звірів. І їх залишилося в світі зовсім мало. Як би зберегти карликових антилоп? Може, треба виловити всіх до одної і поселити в зоопарках? А там уже їм ніхто не страшний. Славко навіть листа

написав батькові з такою пропозицією. Хай скаже найголовнішому по охороні звірів начальникові. Дивно, що досі ніхто до такого не додумався.

Настали канікули. Славко поїхав у піонерський табір. Книжки Брема дуже важкі. Він не міг повезти їх із собою. Спочатку навіть не уявляв, що робитиме там без них. Добре, що знайшлися в табірній бібліотеці тоненькі книжечки про природу Африки. Щоправда, не такі цікаві, як Бремові.

Багато всяких дивин розказував він хлопцям вечорами біля намету.

Накупавшись за день уволю, наганявшись за м'ячем, вони дружно обсідали Славка, як піонервожату. Били на собі комарів і слухали його з такою увагою, ніби перед ними був бувалий у бувальцях чоловік і все те перебачив на власні очі.

Отак і незчулись, як відсурмили в ранкові сурми благословенні канікули. Першого вересня Славко знову пішов до школи. На перервах став розповідати хлопцям про рослини і тварин Африки, а вони дивувалися, звідки він усе те знає.

Коли уроки скінчилися і галаслива хлоп'яча ватага викотилася з шкільного подвір'я за ворота, Славко раптово глянув уздовж вулиці і навіть не одразу повірив своїм очам. Назустріч із дуже засмаглим, просто схожим на мідне, обличчям ішов його батько.

— Ой! — вигукнув Славко і, вимахуючи портфелем, побіг назустріч.

Дужими руками батько підхопив його разом з портфелем і підкинув угору.

— То чи скучив за мною?

— Скучив! Скучив! Тебе так довго не було!

По дорозі додому батько розпитував Славка, що ж він тепер знає про Африку. І Славко розповідав усе вичитане в книжках.

— Ти в нас тепер доктор африкознавства,— похвалив батько.

А вже біля шлагбаумів запитав:

— Чи вгадаєш, що я тобі привіз?

— Мангусту?

— Ні.

— Сервала?

— Ні.

— Карликову антилопу?

— Ні.

— Ну, не крокодила ж?

— І не крокодила,— усміхнувся батько.

— Що ж тоді? Кажи швидше, бо я не витримаю.

Замість відповіді батько голосно гукнув у двір:

— Славко прийшов!

— Славко! Славко! Славко! — раптом загукав хтось у відповідь деренчливим голосом.

Славко здивувався:

— Хто це?

— Це...— сказав батько.— Сам побачиш, хто це!

І Славко побачив у клітці попелястого птаха з яскравим рожевим хвостом.

— Оце дивина!..— вражено видихнув.

А птах загукав:

— Славко! Славко!.. Із школи йде Славко!

— Здрастуй! — сказав йому Славко.— Ти хто?

— Здр-р-р-р-растуй! Здр-р-р-р-растуй! Школяр-р-р-р-р! — радісно вигукував птах і світив до нього жовтими очима. "Р" у нього звучало так, ніби тріщав розгризений горіх.

— Це папуга жако,— сказав батько.— Він вважається найрозумнішим із усіх папуг Африки, а може, й світу.

— Найр-р-р-розумніший! — авторитетно підтвердив папуга.

— Будемо дружити? — запитав його Славко.

— Др-р-р-ружити!.. Др-р-р-р-ружити! — задоволено підхопив Жако.

Потім схилив голову набік, приязно подивився на нього й змовницьки підморгнув.

— Скільки п'ятір-р-р-рок? Скільки п'ятір-р-р-р-рок? — запитував щоразу папуга, коли Славко повертався зі школи.

Славко відповідав йому і брався за уроки.

— Від Москви до Калініна можна доїхати на електропоїзді за три години. О котрій годині буде в Калініні поїзд, що вийшов з Москви об одинадцятій годині ранку?— читав умову задачі вголос.

— О котр-р-р-рій годині буде поїзд? — відразу ж запитував його Жако.— О котр-р-р-рій годині буде поїзд?

— О чотирнадцятій.

— О чотир-р-р-рнадцятій! — вигукував папуга так зраділо, ніби це він сам розв'язав задачу.

Та найбільше йому подобалося кукурікати. Коли помічав на подвір'ї півня, гордо задирав голову, надувався, і в нього з горла викочувалося голосне:

— Ку-ку-р-р-р-р-ріку!

Півень, червоний як вогонь і з червоними сердитими очима, гнівно роззирався на всі боки, щоб знайти й покарати порушника спокою. Не побачивши ніде нікого, підозріло дивився на папугу, що сидів на тину й удавав, наче то зовсім не його витівки. Вигляд у нього й справді був такий безневинний, що півень і геть розгублювався. Щоб не втрачати авторитету господаря подвір'я, суворо згукував курей, сокотів на них, раптово вдаряв себе червоними крильми в червоні боки й кукурікав. А з тину йому відповідав кукуріканням Жако.

Ошелешений півень на якусь мить завмирав, а потім одстовбурчував крила, відступав для розгону назад і починав стрибати на тин, щоб провчити нахабу. Та доскочити аж до папуги йому не вдавалося, бо півень уже був старуватий, обважнілий од ситого і спокійного життя. Втомившись, утихомирювався, лягав під тином, тоскно і благально дивився на Жако. Ніби

казав тим виглядом: "Не тривож моє куряче господарство". Та Жако, звичайно, того погляду не розумів. А тому знову починав кукурікати. І півень утікав зі своїм курячим гуртом аж на город. Папуга лишався дрімати проти сонечка і думати, чим би ще звеселити двір і розважити самого себе.

Коли Славко з'являється вдома, Жако не відступав од нього й на крок. Йде той до лісосмуги — там дідусь косить сіно — Жако з ним.

Славко перегортає покоси, щоб сіно краще висихало, а Жако бігає за ним слідкома й посвистує.

Повз них пролітає поїзд. Папуга ніби задумується, навіть очі приплющує, а потім несподівано гука:

— О котр-р-р-рій годині буде поїзд?

— Ну ж і розумака ти, Жако,— з усміхом каже йому дідусь.

— Рр-р-розумака! — охоче погоджується Жако.— Рр-р-р-ррозумака!

І знову ходить перевальцем по покосах, насвистує, задоволений собою і своїм життям.

Восени Славко застудився.

Вночі у нього була висока температура і він марив.

Присмирнілий Жако сидів біля хворого і не зводив з нього погляду сумних жовтавих очей. За вікном ляпотів холодний дощ і гримкотливо, спалахуючи вогнем, як блискавка, пролітали поїзди.

Коли прийшов лікар, папуга йому сказав:

— Хвор-р-рий! Славко хвор-р-рий! Темпер-р-р-ратур-р-ра!

Доки лікар вислуховував Славкові легені, Жако з надією дивився на нього. Навіть не зворухнувся, не кліпнув жовтими намистинами очей. Дідусь, тато й мама теж мовчки стежили за лікарем, з нетерпінням чекаючи, що ж він скаже про хворобу.

Нарешті лікар сховав фонендоскоп у набитий всякою всячиною портфель, протер окуляри і мовив:

— Нічого страшного немає, але треба лікуватися.

— Лікуватися,— жалібно повторив Жако.

Цілими днями за потьмянілим вікном шелестів дощ, гримкотіли поїзди, а Славко лежав у кімнаті й нудився. Йому вже трохи полегшало, але виходити надвір не дозволялося. Єдина розвага — Жако. Він і вірші розповідає, і співа, і свистить.

Навідали Славка однокласники, і Жако продемонстрував їм увесь свій репертуар.

— Йому на концертах виступати,— сказав хтось із хлопців.

І Жако ще більше запишався собою, аж очі примружив од задоволення, і ще хвацькіше взявся висвистувати, потім нявкати, гавкати й кукурікати.

Він, мабуть, дуже тішився тим, що Славко одужує.

Розумний Жако все розуміє.

...Стоїть серед вологого шумовиння обложних осінніх дощів степовий роз'їзд. Гасне в гущі безлистих потемнілих дерев перестук коліс, що летять здалеку і далеко.

Йдучи вранці до школи, Славко зупиняється, коли повз роз'їзд пролітає поїзд, роздумливо вдивляється в мигтіння його вікон і уявляє тих щасливих людей, які їдуть у невідомі краї і побачать там усякі дива. Ех, скоріше б уже, нарешті, вирости, скрушно зітхає він, і здається Славкові, що чекати йому до того часу — цілу вічність.

Славко оглядається на будиночок і щораз помічає у відчиненій кватирці свого попелястого друга з яскравим оранжевим хвостом.

Жако теж роздумливо дивиться на нього крізь сіре запинало дощу.

Цікаво, чи згадує він свою Африку, де так багато сонця і, мабуть, не буває таких холодних дощів?

Славко знає, що без нього папуга нудиться вдома. Нікому показать свої таланти, ні з ким поговорити й розважитись. Терпляче чекатиме Славка зі школи. А коли він знову постане з важким портфелем у руках на порозі, жовто спалахнуть присмучені очі Жако, й він весело загукає, з насолодою вимовляючи "р":

— Школяр-р-р-р-р! Школяр-р-р-р-р-р-р!.. Скільки п'ятір-рр-рок?!

Оминаючи калюжі на бруківці, Славко йде до школи. По дорозі думає, що влітку обов'язково візьме з собою Жако в піонерський табір.

Бо такої довгої розлуки на цілий місяць вони не витримають...

1. Чому автор Славка називає мрійником?
2. А ти любиш подорожувати?
3. Поясни вислови: як з води вигнався, бувалий у бувальцях.
4. Що з книжок Брема довідався Славко про Африку? А що про неї знаєш ти? Розкажи.
5. Чи вважаєш ти книги гарним подарунком? А що батьки дарують тобі на день народження?
6. Покажи на карті, де знаходиться Африка. Чи хочеш ти там побувати?

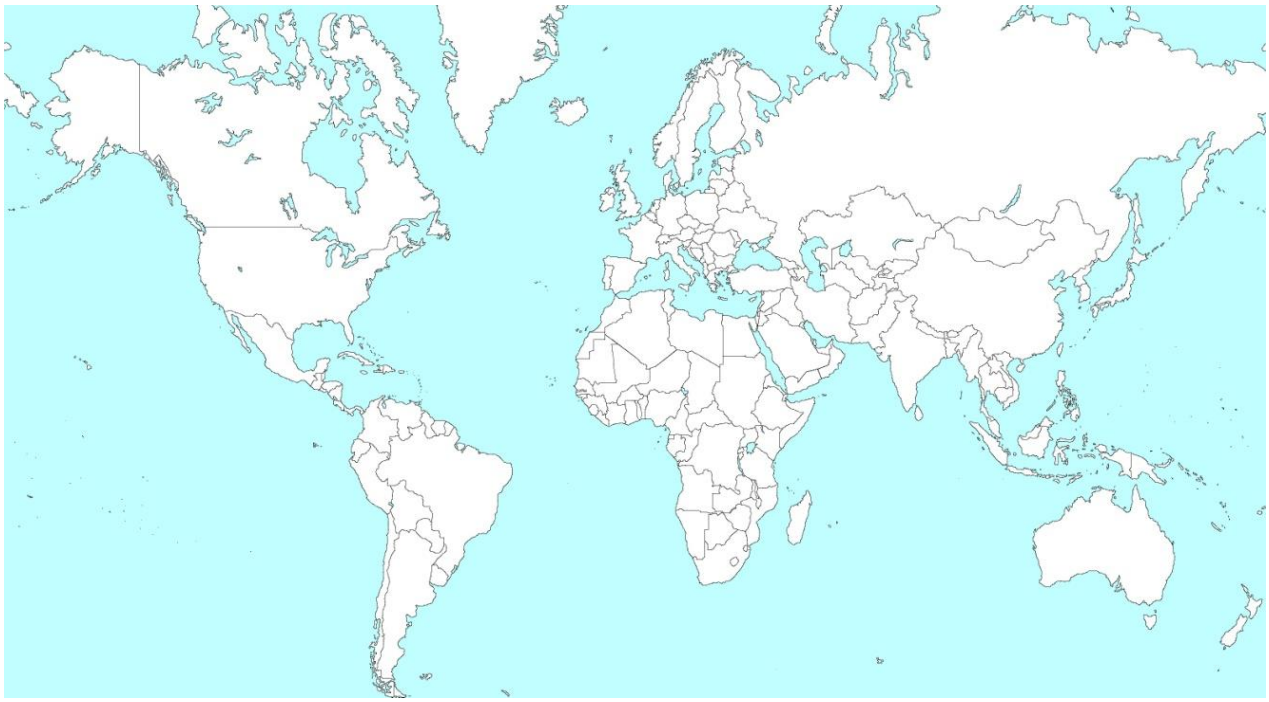

ВАСИЛЬ ВАСИЛАШКО
(1939)

Василь Федорович Василашко — український поет, заслужений журналіст України, громадський діяч. Народився 20 червня 1939 року в селі Куражин, нині Новоушицького району Хмельницької області. Закінчив у 1956 році середню школу в селі Калюс, у 1958 році — Кам'янець-Подільський культосвітній технікум (нині Кам'янець-Подільське училище культури), у 1966 році – факультет журналістики Львівського університету. Працював на керівних посадах, у молодіжній пресі, вченим секретарем правління Товариства «Знання» УРСР, заступником начальника Головвидаву Держкомвидаву УРСР, головним редактором видавництва «Веселка». Нині — учений секретар правління Товариства «Знання» України.

Автор збірок поезій «Течія доріг», «Ясинець», «Чи Україні ти син?», «Усміхнись веселкою з грози», ілюстрованої поетичної книжки для дітей «Казка-байка: чесний Лис», публіцистичних книг «Україні — українську!», «Через терни — до України», «Відроджуймось — не переродж уймось» та інші. Лауреат Республіканської літературної премії імені Лесі Українки за збірку віршів «Чи Україні ти син?», двічі лауреат Всеукраїнського радіофестивалю «Пісня року». Член Національної спілки письменників України. Нагороджений орденом «За заслуги» 3-го ступеня.

ВІРЮ, МАМО...

Як лікую я пташкові рани
Чи несу мамі в ночви води,
І за це обзиваються «мамин»,—
То хай знають: я мамин завжди!..
Й татів я, бо від тата — старання:
Перед книжкою шапку зніму;
Сонце в ліжку мене не застане,
Буде вітер — вітрила надму!..
Вірю, мамо: усяка пашниця
І на камені вродить мені.
Вірю, тату: засяє зірниця
І моїх верховин у знанні!..
Спадок мій — від Богдана й Тараса,
Світова наша Київська Русь,
Дорога Незалежності траса,—
Богом дане примножу, клянусь.
Виріст мій Боже світло боронить,
Не займе мати вад усіх — лінь,
Осідлаю коня, а не поні,
Не схилю прапор волі у тінь...

****

Заговори, щоб я тебе побачив:
Чи є у тебе мрії соколині,
Чи в мові квітнуть соняхи бджолині,
Чи дощ твій сонячний за літом плаче,
Чи сходить тобі сонце на калині?..

Заговори, щоб я тебе побачив
Не тільки зором, а й очима серця,
Щоб я збагнув, куди тобі ідеться:
До зір чи вниз ти шлях життя означив,
Чи ти — за мову, як Тарас і Леся?..

Чи рід продовжуєш у ріднім слові,
Живеш життям свого народу й роду,
Чи маєш мудрість краю в нагороду,
Чи любиш рідну матір — рідну мову,
Чи мові, матері чужій, ти годиш?..

МАМО, Я УЖЕ ВЕЛИКИЙ!

— Мамо, я уже великий!
— Добре, синку. Що ж по тому?
— Йду на Буг ловити рибку.
Щуку принесу додому!

— Ти — великий? Для порядку,
Спершу ніж гуляти, сину,
Прополи цибулі грядку
І сходи до магазину.

Як додому ти повернеш
З манкою чи «геркулесом»,
Кроликам нарвеш люцерни,—
То й біжи собі на плеса...

Забаганки син притлумив,
Дивиться з-під брів на неньку.
Каже: — Я вже передумав.
Мамо, я іще маленький...

ХОМ'ЯЧОК

Хоч Тарасик вже питав,
Як рости ніврокy,
Але їжу не ковтав,
А ховав за щоки.

Бабці Люді язичка
Позичать не треба —
Каже внучку: — Хом'ячка
Намалюю з тебе!..

Внучок олівець знайшов,
Дзеркальце цілує:
— На-ля-ка-ла! «Хом'ячок»
Сам себе змалює...

Малював, сміявсь, ковтав,
Дзеркальце сміялось,
Глядь у дзеркальце — а там
«Хом'ячка» не стало...

Був лише Тарасик там...

***

— Чого в нас, мамо, зменшилася хата,
В ярку не водоспад, а водоспадик,
Змаліли парти в школі ніби теж?..
— Не світ маліє, синку, ти ростеш.
Ростеш у ноги —
Меншають дороги.
Ростеш у руки —
Більше нам підмоги.
Але найліпше, сину,—
Щоб з роками
Ти ріс, мудрішав
Добрими думками.
Є мудра книжка —
Не шкодуй годин...
Послухав хлопчик те
І каже мамі:
— Я нині, мамо, ріс
Аж п'ять хвилин!..

МАЄШ МАМУ — ШАНУЙ ЇЇ СВЯТО

Маєш маму — шануй її свято!..
Богу Сину на вічнім путі
Бог Отець на землі вибрав Матір —
Як же сину без мами в житті?!

Маєш маму — тепло її хати
Перейме щемні болі твої.
Будь щасливим, щоб горя не знати,
Бо те горе — на долю її.

Вік матусі продовжити хочеш,
Ощасливити далеч життя —
Так живи, щоб не мусили очі
Слізно в мами просить каяття.

1. Чи відомі були тобі раніше вірші Василя Василашка?
2. Який із віршів збірки «Чи Україні ти син?» тобі найбільше сподобався і чому?
3. Поясни значення слова «відродження».
4. Чи розмовляють у твоїй родині українською мовою?
5. Запам’ятай прислів’я про матір.

А) Без матері і сонце не гріє.
Б) У кого є ненька, у того й голівка гладенька.
В) Всяке дитя матері миле.

ВАСИЛЬ ЧУХЛІБ
(1941-1997)

Народився в сім'ї вчителів 19 липня 1941 року в селі Лебедівці Козелецького району на Чернігівщині в сім'ї вчителів. Його дитинство припало на важкі воєнні та повоєнні роки й пройшло в придеснянському селі Соколівка, куди переїхали батьки після війни і де він закінчив семирічку. Десятий клас Василь закінчив у місті Острі.

Районна газета «Правда Остерщини» опублікувала перший вірш Василя Чухліба, коли він був ще учнем середньої школи. Пізніше хлопця запросили на роботу до цієї газети. Згодом Василь вступив на мовно-літературний факультет Київського педагогічного інституту. Здобувши диплом викладача мови та літератури, він деякий час працював учителем у місті Добропіллі на Донеччині та в місті Обухові на Київщині.

У 1970-ті роки новели В. Чухліба, надруковані в періодиці, привернули увагу редакції журналу «Малятко», — і письменникові запропонували виступити з оповіданнями для дітей. Згодом із творів, надрукованих у «Малятку», склалася перша книжечка молодого літератора «Хто встає раніше». Відтоді Василь Чухліб для дітей пише короткі оповідання та казки — прозорі, як кришталь, тихі, як тепле літо. Більшість із них — про природу. Письменник просто, без зайвих сюжетних ходів і вигадок малює сучасний

світ, у якому діють дорослі та діти, які так чи інакше перебувають на природі. Представників природного світу автор наділяє тими рисами, характером та поведінкою, які властиві добрим та лихим людям.

З 1977 року член Спілки письменників і Спілки журналістів Радянського Союзу та України. У 1978 — 1996 роках — заступник головного редактора видавництва «Український письменник» у Києві.

Автор багатьох цікавих книжок для дітей, загальний наклад яких перевищив 1 мільйон 250 тисяч примірників: «Хто встає раніше», «Безкозирка», «Тарасикова знахідка», «Чи далеко до осені», «Пісня тоненької Очеретини», «Пілотка ліщинових горіхів», «Жарини на снігу», «Лелеки над татовим полем» та інші.

Творчість Василя Чухліба відзначена літературними преміями імені Наталі Забіли та імені Лесі Українки. Окремі твори письменника видавалися за кордоном, де перекладалися англійською, азербайджанською, білоруською, казахською, литовською, російською, словенською мовами.

Помер В. Чухліб після важкої хвороби 20 листопада 1997 року та похований на батьківщині в с. Соколівці на Чернігівщині.

НЕСЛУХНЯНИЙ ГАРБУЗИК

Ох і неслухнянець же він! Вранці умиватися ніяк не хоче, і тоді тато притримує впертюха шорсткими ручиськами, а мама кропить синочка росяницею з голубої лієчки. Ополудні, коли вся родина дрімає, прикривши ся од спекоти зеленими парасольками, він починає качатися з боку на бік, шарудіти. Врешті висовується з-під захистку і незмигливо дивиться в небо.

— І що ти там побачив? Та сонце ж голівку тобі напече, — бубонить мама.

— І не напече, — відказує малюк. — А подивіться-но, яке воно красиве, Сонце! Немов величезний золотий Гарбуз!

— Отаке придумав! На ось хоч капелюшок надінь, — лагіднішає мама Гарбузиха.

А то пов'юнкує непосидючий Гарбузик у мандри по городу — поміж картоплею, буряками, кукурудзою. Спробуй його знайти.

Ось і знову: прокинулись Гарбузи, а від Гарбузика тільки і місце тепленьке.

— Де це наш неслухнянець? Чи не викинув знову якого коника? — стурбувався тато Гарбуз.

— Може, він з Огірочком грається… — мовила Гарбузиха. Але ні Огірочок, ні Динька дружка свого не бачили. Гарбузиха пошелестіла городом, аж тут Огірочок услід:

— А он він! Ондечки! Угору подивіться!

Глянули — і за свої гарбузячі голови вхопилися. Гарбузик виліз аж на повітку. Ще й гойдається…

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу

— Ой, упаде, ой, лишенько! — сплеснула долоньками Гарбузиха.

— Ось я йому!.. Нехай тільки додому прийде! — насурмонився Гарбуз.

— І чого ви бідкаєтесь? Погойдається та й на землю спуститься. А що ж йому — під вашими боками цілі дні вилежуватись? — заспокоював їх сусід, високий чубатий Соняшник.

Але ж Гарбузика треба було рятувати. А як? Може б, оця клопітлива Бджола запомогла? Вона колись медвянистий пилок з гарбузових квітів брала.

— Хоч Гарбузик і малий, але сама я не порятую його, — продзижчала Бджола. І майнула до пасіки.

За якусь мить сила-силенна золотавих вертольотиків закружляла над повіткою. Ледве здійняли вони Гарбузика, натужно ревучи, пронесли над городом і опустили поряд із схвильованими до розпачу Гарбузами.

Мама Гарбузиха так зраділа, що й не нападалася на неслухнянця, гладила його по голові. Тато Гарбуз тільки покахикував:

— А якби впав?

Гарбузик винувато принишк під теплими боками в тата й мами. «Звичайно, шкода, що наполохав усю гарбузячу родину, — думав він. — Але ж із повітки так далеко видно! І весь город як на долоні, і левада… А якби вилізти он на ту височенну тополю, що біля тину, то ще далі можна роздивитися…»

А що, й вилізе! І знову всі казатимуть, що Гарбузик — неслухняний. А може, він просто допитливий?

ПІСНЯ ТОНЕНЬКОЇ ОЧЕРЕТИНИ

Одного дня тихе болото ніби хтось збурив. Невідомо хто, але всі його мешканці — постійні й тимчасові — гомоніли, лементували, галасували, били себе в груди. Доводили одне одному і всім разом — хто на що здатен, хто що уміє і кому на болоті найвища шана має бути.

— Скре-ке-ке! Скре-ке-ке! — розпиналася Жаба-скрекотуха.— Я найкраще співаю, мене все болото слухає. Я найвище стрибаю! Я найшвидше плаваю! Я...

— Чекай-но! — хитнула чубатою головою Чапля, що до того ніби дрімала.— А чи простоїш ти на одній нозі цілий день і цілу ніч?

— Пхе! Та це зовсім просто! — Жаба видряпалась на купину і виструнчилась на одній нозі. Та не постояла й хвилини — плюх у воду, тільки кола пішли.

— Бу-гу! Бу-гу! — зареготав Бугай.— Теж мені артистка! Ось коли я заспіваю-загуду — аж шибки в селі деренчать.

— Деренчать — це коли я співаю! Хіба ти так умієш? Др-р, др-р! — обурився Деркач.

Та це ж відомо: кожен передусім себе хвалить. Тож знайте — співаю найкраще я! Кі-квік! Кі-квік! Без мене й болото не болото! — випнув груди Кулик.

Тоненька Очеретина слухала всі ті розмови, слухала і все нижче схилялася до води.

— А ти чого мовчиш? — зачепив її Вітер, який усюди буває, все бачить, усе знає.

— Бо я нічого не вмію робити,— прошепотіла Очеретина. — Ет, таке вигадаєш! — лагідно доторкнувся до неї Вітер.— Кожен щось та вміє. Тільки, може, не здогадується про те до пори до часу.

І він дмухнув на Очеретину раз, удруге.

І — о диво! — тоненька Очеретина несміливо, ледь чутно забриніла, пробуючи голос, а далі заспівала, заспівала...

Такою ніжною, такою сонячною була пісня тоненької Очеретини, що всі болотяні мешканці забули про свою суперечку. Вони заслухалися.

Слухали Жаби-скрекотухи, вибалушивши й без того банькаті очі.

Слухав Бугай, набравши повен дзьоб води.

І Деркач слухав, і Кулик, який спочатку себе, а потім уже своє болото хвалить.

Завмерла гордовита Чапля на одній нозі. Від здивування вона й цю ногу ледь було не підняла, але ж — так, ви вгадали,— якщо Чапля підніме й другу ногу, то впаде.

Ну, а Вітер полетів собі далі. Бо має усюди бувати, бо десь потрібен він іншим Очеретинам, які ще не пробудилися для своєї пісні.

ПІСЛЯ ХУРТОВИНИ

Хоч у світлиці висить барометр, який може угадувати, коли дощ буде чи сніг, а коли сонячно, дідусь Гордій поглядає на нього рідко.

— У мене свій барометр,— каже він.— Як заниє ліва рука, так і чекай негоди.

Дідуся поранило в руку на війні з фашистами. Він був кулеметником, дві медалі «За відвагу» лежать он у шкатулці. Лаврик їх не раз роздивлявся, ще й хлопцям показував.

Після війни дідусь лісникував багато років. Отой ліс, що за селом, він саджав і вирощував. Тепер там сосни вищі за їхню хату і зайці водяться, гриби ростуть.

А дідусь уже не лісникує, бо старий став. «Був козак, та з'їздився»,— так він каже.

Улітку дідусь доглядає садок, пасіку, а як похолодає, то більше в хаті щось робить: то ложки вирізає з м'якої деревини — липи чи берези, то кошики лозові плете.

А Лаврик у нього ніби за помічника.

Ось і зараз: сидять вони проти вікна, старий плете верейку на картоплю, а малий приглядається та лозу подає.

— А що, Лавріне, скажу я тобі: мабуть, хуртовина буде,— облишає дідусь роботу й дивиться у вікно.

Лаврик також вглядається у відталу шибку.

— Та сонце ж он як, дідусю, світить, аж сніг переливається.

— Еге, моя лівиця мене ніколи не обманювала...

Хуртовина почалася наступного дня. Сонце де й поділося, довкруж потемніло, і садок, і город, і хати зникли за білою пеленою. Сніг ішов цілий день і всю ніч. Коли Лаврик прокинувся і виглянув у вікно, то побачив, що яблуні й груші стали зовсім низенькі. То вони так потонули в заметах.

Накинувши кожушок, Лаврик вибіг надвір.

— Ой і снігу накидало! — загукав радісно.— Де мої лижі, де мої санчата? Дідусю, ви не бачили?

Дідусь уже прокидав стежину від ґанку до хвіртки і тепер, зіпершись на дерев'яну лопату, перепочивав.

— Багато снігу — то добре, на врожай,— мовив.— Та мене зараз інше турбує: як там сосни мої? Гілля у них і так важке, а це ж стільки снігу навалило на хвою. Боюсь: поламає дерева, понівечить.

Дідусь побідкався, потім виніс із комори свої широкі лижі, які витесав колись із берези, дістав з горища довгу тичку. Застромив за потертого солдатського паска невелику довбеньку.

— А я? — Лаврик одразу збагнув, куди збирається дідусь.

Але ж довелося ще довго відпрошуватися в мами й бабусі.

— Ну, якщо замерзнете, то й додому не повертайтеся! — сказали вони в один голос.— Що старе, що мале! Два чоботи — пара...

А дідусь та Лаврик уже поспішали до лісу. Сніг був молодий, ще не злежався, але лижі ковзали добре, бо дідусь кілька днів тому змастив їх, а перед виїздом натер сукнинкою.

Увійшовши до лісу, одразу побачили, що соснам непереливки. Багато дерев попригинало снігом, чимало гілок повідчахувалось.

Дідусь стукав по стовбурах довбенькою, гамселив по гіллі тичкою. А Лаврик струшував сніг із маленьких сосонок. Густою холодною порошею обсипало дідуся й онука, а вони пробиралися від дерева до дерева, визволяли їх з-під снігової навали.

Хтозна, скільки часу минуло, як забралися в ліс. Зупинило їх розкотисте:

— Еге-гей! А це що за сніговики тут воюють?

До них прошкував на лижах лісник дядько Андрій, а з ним ще люди.

— Ну, Гордію Івановичу, свого лісу ви не забуваєте і за такої пори! — дивувався лісник.

— Хіба ж можна друга в біді залишати? — відповідав дідусь.

— А цього лісовичка ви тут не заморозили? — І дядько Андрій обійняв Лаврика полами свого широчезного кожуха, потер рукавицею йому щоки.

— Ні, мені навпаки — жарко! — Від Лаврика справді аж пара йшла.

Лісник вправно розпалив багаття на затишній галявинці.

— Ви обсушіться, бо це ж не літо! — наказав.— А ми ось з хлопцями заступимо вам на зміну.

Люди пішли лісом, здіймаючи над деревами снігову хмару.

— Ну, тепер ліс не пропаде! — задоволено казав дідусь.

Він вийняв з торбини кілька картоплин, пригорнув їх тліючими жаринами. Нічого смачнішого не куштував раніше Лаврик! Куди там усяким цукеркам і навіть морозиву! Від печеної в зимовому лісі картоплі тіло сповнювалося теплом і бадьорістю.

А сонце вже скочувалося на вершини сосон, і мокра хвоя засяяла міріадами іскринок. Звільнені із снігового полону, дерева немовби усміхалися дідусеві Гордію і Лаврику.

ПРИЛЕТІЛИ ЛАСТІВКИ

— Прилетіли, бач, — вцюкнув у колоду сокиру Андрій Тесляр, задивився в небо.

Тесляр—то і прізвище, і робота його, бо усі в роду їхнім з діда-прадіда — теслярі.

Теше ось колоди соснові, теше день при дні, бо ж спалили село зайди кляті, фашистські, живуть люди в землянках.Теше лівою, замість правої — лиш рукав порожній. А біля Андрія синок, пуцьвірінок Мишко — то права рука його.

Мишко вцюкнув у колоду свою сокирку та й дивиться в небо, цвіте голубими, як льон, оченятами, золотими веснянками — радіє, що ластівки прилетіли.

Та раптом хлопчина журніє, мовить стурбовано:

— Тату, а де ж ластівки житимуть?

І Андрій не може на те щось путнє сказати так одразу, замислюється.

Малюнок Городниченка О.М.,
батька учня10-Б класу НРЦ «ШАНС»

Бо ж ці птахи гніздяться лише під стріхою людського житла.

— Ге, тату, а поліцаєва хата? — перебиває його думки Мишко.

Так, у селі одна хата вціліла, ондечки зяє на белебені чорними отворами вибитих вікон. Ніхто не хоче в ній селитися, краще перебути в землянці...

— Навряд, щоб ластівки там пригніздились, — каже глухо Андрій і береться за сокиру, й видзенькує вона по соснині, й виступає на стесаному боці живиця.

Мишко — цікавий до всього — кілька разів, коли Андрій перекурював, бігав на белебень.

— Не схотіли там гніздитися, — повідомив.

— А так, бо то дідькове лігвище. А ластівки лише при людях селяться, — казав Андрій хлопцеві.

І дзвеніли на обійсті Теслярів сокири, батько з сином тесали соснові колоди, поспішали зводити першу в селі повоєнну хату.

НАЙВИЩЕ ДЕРЕВО

У кожному селі є найдовша вулиця, найбільша хата. Найвище дерево.

Найвищим з-поміж дерев нашого села є осокір, що край городу Кризубового. І, мабуть, найстарішим. Скільки йому літ — сто, двісті — ніхто не знає. Лише відомо всім, що осокір завжди був високим, чи не до хмар, і могутнім, у три обхвати.

Називають осокір Кризубовим. Хоч не він садив його, може, хто з великого роду.

— Може дід чи й прадід, — каже Степан Тарасович. — А може, й самосійний. Самосійні — вони живучіші.

Звісно, чим вище, розлогіше дерево, тим більше йому від вітру-бурі дістається. Дісталося й Кризубовому. Вершина зламана, в одному місці стовбур розпанаханий блискавкою. Та знаходив осокір сили затягти, заживити рани і знову крислатів, вступав у двобій з вітрами. Звідки ті сили брав? Від землі та від сонця.

Бачив осокір, як горіла земля, як потьмарилось, стало аж чорним сонце. Від того часу в його тілі кілька куль стримить...

Тараса Кризуба, голову колгоспу, фашисти та поліцаї привели до осокора на світанку. Заліз один, як чорний ворон, на гілляку, начепив мотузок. Коли вибили табуретку з-під Тарасових ніг, стрепенувся всім тілом осокір — мотузок обірвався. За другим разом — відчахнулась гілляка. Тоді поставили чорні ворони Тараса під осокором, ударили з автоматів. Кулі прошили Тарасове тіло і вп’ялися в осокорове...

Людини не стало, дерево — живе.

— Прийшов я у сорок п’ятім додому, а й хати немає, спалили гітлеряки, — оповідає Степан Тарасович.— Жив спершу в тітки, яка й матір мою до того прихистила. Треба було хату хоч яку-небудь зводити. А деревини ж нелегко дістати. Сусід Арсен Чирик підказує: «Спиляй осокора, на півхати тобі брусся буде». Я подумав — е, ні, кажу, не я його саджав, не я й пилятиму. Та ще й осокір той — наче пам’ятник батькові моєму.

Простора, світла хата тепер у Степана Тарасовича, цеглою обкладена, шифером крита. Як дзвін, хата — так у селі про гарний дім кажуть.

— Еге, ось така історія... А то ще одна була, — пригладжує попелястого чуба Кризуб.— Цього разу Чиричка почала на мене насідати: «Ваш осокір наш город затіняє. Отам, попід тином, зо три мішки картоплі вродили б, а так — одне бадилля». А я, знаючи її загребущу натуру,

спокійненько на те: «Гаразд, братимете щоосені по три мішки картоплі з мого городу».

— І беруть?

— Ні, — сміється Кризуб, — мабуть, ще трохи совісті в людей лишилося...

І височіє осокір край городу Кризубового, літам, здається, непідвладний, вистоює перед вітрами та бурями, грозами та блискавками і перед недобрими людьми. Найвище дерево в селі, він служить маяком для подорожніх, рибалок і мисливців. І взагалі, як підходиш чи під'їжджаєш до села і бачиш осокір, що підпирає хмари дужими плечима, якось затишніше стає на серці.

1. З допомогою малюнка – підказки пригадай, як називалося село, де пройшло дитинство майбутнього письменника.

2. Яке з прочитаних оповідань тобі найбільше сподобалось і чому?
3. Чи часто ти буваєш неслухом?
4. Придумай свою назву до оповідання «Прилетіли ластівки».
5. Намалюй ластівку. Розкажи, що ти знаєш про життя ластівок.
6. Чим здивувала мешканців болота Очеретина?
7. Добери спільнокореневі слова до слова ліс.
8. Чи хотів би ти бути лісником? Чому?
9. Пригадай алфавіт. Розшифруй «заховане слово»: 10, 1, 17, 7, 23, 11.

ДМИТРО БІЛОУС
(1920-2004)

Народився майбутній поет 24 квітня 1920 року в селі Курмани на Сумщині. «Сімеєчка в мого батька, – згадує письменник, – була, як у того Омелечка, що про нього пісні співаються, – одинадцятеро дітей. Я був десятий». Мати Дмитра була жінкою великої доброти, лагідної вдачі, вродженого педагогічного такту. Вона ніколи не підвищувала на дітей голос. А коли посилала когось із хлопців до колодязя, просила: «Принеси, спасибі тобі, синку, відерце води». І оце «спасибі тобі» за ще не виконану роботу чудодійно впливало на дітей: не було такого випадку, щоб хтось не послухався.

Батько Дмитра Білоуса закінчив усього три класи, але дуже любив читати книжки, тому багато знав. Довгими зимовими вечорами він читав дітям Тараса Шевченка, Остапа Вишню, Павла Грабовського.

Жила сім’я Білоусів дружно. Цінували тут працю, любили жарт. Змалку Дмитрик також допомагав батькові по господарству: пас корову, ходив до лісу по гриби та ягоди, порався на городі.

Не всі діти Білоусів мали одяг і взуття, щоб взимку ходити до школи. Одні – однісінькі чоботи були на таку велику сім’ю. Приходила старша сестра зі школи, скидала ті чоботи, і взував їх Дмитрик.

Щоб чимось зайнятись у холодну зимову пору, діти складали вірші, пісні, вигадували цікаві сюжети, а якось вирішили організувати домашній самодіяльний гурток, де розігрували сцени з власного життя та життя односельців.

Хлопчиком приїхав Дмитрик до столичного Харкова, де він працював і вчився в дитячій трудовій комуні. Тут «народився» перший вірш Дмитра Білоуса «Весняні акорди».

Згодом Дмитро вступає на давно омріяний філологічний факультет Харківського університету, де стає однокурсником Олеся Гончара та Григорія Тютюнника…Та війна перервала навчання. Дмитро Білоус у складі студентського батальйону добровільно пішов на фронт, був тяжко поранений. Після війни Дмитро Григорович закінчує Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка та аспірантуру при кафедрі української літератури. Дмитро Григорович побував у Болгарії, де вивчав болгарську мову і літературу. Невдовзі він став перекладачем з болгарської.

Дмитро Білоус – автор багатьох книжок для дітей і про дітей: «Пташині голоси», «Упертий Гриць», «Про чотириногих, рогатих і безрогих», «В класі і в лісі» та інші. Дитячим творам поета притаманні дві ознаки: використання елементів гумору, пізнавальності та інформативності.

Найбільшу, мабуть, славу принесла Д. Білоусу збірка «Диво калинове». Усе життя поет мріяв про те, щоб привернути увагу дітей до краси нашої солов'їної мови. 1990 року книжка «Диво калинове» була відзначена Національною державною премією імені Т. Г. Шевченка.

Помер Д. Білоус у Києві 13 жовтня 2004 року.

РІДНЕ СЛОВО

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово!

Несеш барвінь гарячу, яру
в небесну синь пташиним граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.

Плекаймо в серці кожне гроно,
прозоре диво калинове.
Хай квітне, пломенить червоно
в сім´ї великій, вольній, новій.

ХТО СКАЗАВ, ЩО НАША МОВА ГРУБА

Хто сказав, що наша мова груба?
Груба лиш тому, кому не люба.
Де іще від матінки-матусі
ти почуєш спатоньки-спатусі?

Хто ж сказав, що наша мова груба?
Груба лиш тому, кому не люба.
Ну скоріше – незбагненна мова,
лагідно-чарівно-загадкова.

Де ще в світі є така країна,
як терпляча Україна-ненька,
щоб і тих, хто їй завдав руїни,
звала незлобливо – воріженьки?

Малюнок Гордій Ганни,
учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

ДИВНЕ РОЗМАЇТТЯ

Друже милий, ти помітив
до краси людську любов?
Скільки є на світі квітів —
стільки є на світі мов.

Холоди чи хмари грізні —
розцвіли в погожі дні
квіти різні, ранні й пізні,
восени і навесні —

і червоні, як троянди,
і рожеві, як піон,
і зелені, як лаванди,
і фіалкові, як сон.

Так і мови: ті, мов квіти,
що буяють між осель,
інші — ті, що рвуть граніти
ломикаменем між скель.

На душі в людини свято:
як чудово, що вони
різні всі, що їх багато,
квітів сонця і весни.

У барвистім розмаїтті
мови — дивна дивина.
Порожніш було б на світі —
зникла б навіть хоч одна.

Дуже сильна — ти помітив? —
до краси людська любов.
Скільки є на світі квітів —
стільки є на світі мов.

ЗЛИТКИ ЗОЛОТІ

Чи ти задумувавсь, відкіль оті
у нашій мові злитки золоті?
Як намистини, диво калинове —
частини мови!

Який співець, поет, який письменник
уперше слово вигадав — іменник?
Іменник! Він узяв собі на плечі
велике діло — визначати речі, —
ім'я, найменування і наймення:
робота. Біль. І радість. І натхнення.

Ну а візьмімо назву — дієслово,
само підказує, що діє слово!
Ще й прикладу на нього не навів,
а вже до півдесятка дієслів!

Прикметник дасть іменнику — предмету
якусь його ознаку чи прикмету.

Числівник може визначить тобі
число речей, порядок при лічбі.

А поспитай звичайного займенника,
за кого він у мові? За іменника!
(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать числівник і прикметник.)

Прислівник звик, незмінюваний в мові,
ознаки різні виражать при слові.

Сполучник каже: скромну роль я маю,
але слова я в мові сполучаю.

І частка мовить: слово я службове,
але людині чесно я служу.
І, будьте певні, в інтересах мови
і так і ні де треба я скажу.

А вигук може пролунать, як дзвін,
у мові, мабуть, найщиріший він!

«Ура! — гукнеш ти друзям неодмінно. —
Сьогодні з мови я дістав «відмінно»!»

Частини мови! Назви наче й звичні,
полюбиш їх — красиві, поетичні!

«Відмінно» заслужив ти. Знав — чудово.
Це за любов найвища з нагород.

Хто ж так назвав оці частини мови?
Назвали вчені.
Й підхопив народ!

1. Що цікавого ти дізнався про родину Дмитра Білоуса?
2. Яка мова звучить у тебе вдома?
3. Яке значення має мова для людини?
4. Чи важко тобі вивчати рідну мову? Чому?
5. Назви частини мови, які ти вивчив. Чи бувають «важливі» і «неважливі» частини мови? Доведи свою думку.
6. Розкажи, які найчастіше оцінки ти отримуєш на уроках української мови.
7. Знайди «заховане» слово: **злиткивафшлозолоті.**

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

(1929)

Народився Дмитро Павличко 28 вересня 1929 року в селі Стопчатів на Прикарпатті у селянській сім'ї. Родина була багатодітна, жили бідно. Щоб дати освіту своїм дітям, батько був змушений багато працювати.

Початкову освіту хлопець здобув у польській школі. Вже в 5 класі Дмитро починає писати свої перші вірші. У 1948 році вступив до Львівського університету ім. І. Франка на факультет філології. Навчався в аспірантурі, досліджуючи сонети І. Франка. Там видає свою першу збірку «Любов і ненависть».

У 1954 році стає членом Спілки письменників СРСР. Виходять його збірки «Моя земля» та «Чорна нитка». З 1957 по 1959 рік Дмитро Павличко завідує журналом «Жовтень» у відділі поезії. Подорожуючи світом (Куба, Канада, Америка та інші країни), глибоко ознайомився зі світовою літературою. Перекладає з англійської, іспанської, італійської, французької, португальської та багатьох слов'янських мов. Видав багато книг для дітей, серед яких казка «Золоторогий олень», «Дядько Дощ». Дмитро Павличко — лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Він був одним із лідерів парламенту. Пізніше працював на дипломатичній роботі. Посол у Польщі та Словаччині. Його вірш «Два кольори» покладено на музику.

Все життя Дмитро Павличко бореться за українську мову і прославляє її красу.

У ДИТЯЧОМУ СЕРЦІ ЖИЛА УКРАЇНА

У дитячому серці жила Україна —
Материнські веселі й журливі пісні,
Та за мову мужицьку не раз на коліна
Довелося у школі ставати мені.

Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі кії,
Наді мною ночами відплакала мати,
Я ж не зрікся ні мови, ні пісні її.

І померла з гризоти вона молодою,
Залишився назавжди без матері я,
Та не був ні хвилини в житті сиротою,
Бо вела мене в світ Україна моя!

Малюнок Дяченко О.В.,
учителя НРЦ «ШАНС»

ДОБРИЙ ДЕНЬ

Хто б не йшов і хто б не їхав
По дорогах кременистих
Через прикарпатські села, —
Всіх вітають словом тут.

Вам поклониться дитина,
І дідусь сивоголовий
Скине шапку перед вами —
Чи знайомі ви, чи ні.

Ось мене стрічає жінка —
Сиві, як повісмо, коси
З-під хустини виглядають, —
Каже «слава Йсу» мені.

Не дивуюсь — я так само
Теж вітав усіх прохожих.
Перший раз в п'ятнадцять років
Людям «добрий день» сказав.

ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:

Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі?

Сонце усміхнулося здаля:
Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти!

ПАХНЕ ХЛІБОМ ТРАВА

Пахне хлібом трава,
Що купала мене з дитяти,
Пахнуть хлібом слова,
Що мене їх навчила мати.

Пахне хлібом терпка
Пісня батькової стодоли,
Пахне хлібом рука,
Що водила мене до школи.

Пахнуть хлібом гаї,
Де кохалися ми до згуби,
Пахнуть хлібом твої
Груди, очі, долоні, губи.

Пахне хлібом маля,
Що любов його народила.
Пахне хлібом земля,
Що дала мені сонце й крила.

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

ДВА КОЛЬОРИ

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
червоними і чорними,
Червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги.
Переплелись, як мамине шиття,
Щасливі і сумні мої, щасливі і сумні мої дороги.

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш згорточок старого полотна
І вишите моє життя, і вишите моє життя на ньому.

ВЕСНА

До мого вікна
Підійшла весна,
Розтопилася на шибці
Квітка льодяна.

Крізь прозоре скло
Сонечко зайшло
І поклало теплу руку
На моє чоло.

Видалось мені,
Що лежу я в сні,
Що співає мені мати
Золоті пісні,

Що мене торка
Ніжна і легка,
Наче те весняне сонце,
Мамина рука.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу

ЛЕЛЕЧЕНЬКИ

З далекого краю
Лелеки летіли,
Та в одного лелеченьки
Крилонька зомліли.

Висушила силу
Чужина проклята,
Візьміть мене, лелеченьки,
На свої крилята.

Ніч накрила очі
Мені молодому,
Несіть мене, лелеченьки,
Мертвого додому.

1. Який вірш Д. Павличка сподобався і чому?
2. Що означає для тебе Україна?
3. Чи потрібно чемно вітатися з людьми?
4. Подумай і скажи, де найкраще місце на землі?
5. Пригадай прислів’я про хліб.
6. Заспівай пісню «Два кольори» разом із мамою. Які почуття ви пережили?
7. Чому у вірші «Лелеченьки» чужину названо проклятою?

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО
(1935-1963)

Народився Василь Симоненко 18 січня 1935 року в селі Біївці Лубенського району на Полтавщині в селянській родині. На долю майбутнього поета випали напівголодне, напівсирітське дитинство та післявоєнні негаразди.

Виховувався без батька. Матері доводилось тяжко працювати, щоб заробити на шматок хліба. Допомагали дідусь і бабуся, які дуже любили свого кмітливого внука.

Ще у школі Василь почав складати вірші, і школярі називали його гучним словом «поет». Учителька згадувала, що хлопчина виділявся з-поміж інших учнів своїм бідним одягом і гострим розумом. Нестатки у родині не впливали на Василькове навчання. У люті повоєнні зими дорогою до школи він повторював уроки, а повертаючись додому, переспівував пісні. Після закінчення сільської середньої школи (із золотою медаллю) у 1952-1957 роках навчався на факультеті журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. Працював секретарем в університетській багатотиражці, був учасником вузівської літстудії.

Симоненко почав писати, навчаючись в університеті. З 1957 року він був співробітником газет «Молодь Черкащини», «Черкаська правда», власкором «Робітничої газети». Автор кількох збірок поезій, казок «Цар Плаксій та Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки».

Перша збірка поезій «Тиша і грім» з'явилася у 1962 році й одразу стала подією у літературно - мистецькому житті України. Поет готує до друку ще одну книжку – «Земне тяжіння». Однак вийшла вона у світ уже після смерті автора – у 1964 році.

З неймовірними труднощами друзям доводилося «пробивати» кожну його книжку. І все ж завдяки колективним зусиллям читач дістав змогу ознайомитися із Симоненковою збіркою новел «Вино з троянд». Згодом виходять «Поезії», «Лебеді материнства», том вибраних поезій.

Доля відміряла Василеві Симоненку лише двадцять вісім років. Багато він ще міг створити, але не судилося – пішов із життя у розквіті свого таланту. У спадок залишилася його чудова поезія та проза.

МУДРА ПАЛЯНИЦЯ

Пухка, рум'яна Паляниця
Колись у кошику на ферму забрела
(Ясніш сказать — Петрова молодиця
її поснідати взяла).
От поки поралися люди,
Хлібина, щоб розширить кругозір,
Грайливо випнула пшеничні груди
Та й стала оглядати двір.
І раптом — жах який!
Якраз перед собою
Побачила велику купу… гною.
— Тьху! — скрикнула, —
А що це за проява?
Чому отут розлігся у дворі?!
Либонь, тебе не для забави
Вивозять від зорі і до зорі.
Обридло всім тебе тут обминати,
Морочитись з тобою день при дні…
Ох, як ще гною в нас багато —
Аж соромно мені!..
Тут Кошик обізвавсь:
— Чого ти усіх ганиш?
Від того розумнішою не станеш!
Забудь свої чванливі болі,
Вгамуй свої дурні жалі —
Бо як гнойку не буде в полі,
То й паляниць не буде на столі.
Не Паляниця в байці хай шукає зміст,
А ті, хто паляниці їсть.

ДВА ОСЛИ

На ринок до сусіднього села
Повіз господар продавать осла.
І так втомився, що на півдорозі
Прип'яв осла та й захропів на возі.
Прокинувся під вечір, глянув і заквиснув:
Осла давно якийсь бродяга звиснув.
Та дурень став себе втішати:
— Як добре все-таки, що ліг на віз я спати!
Якби заснув на ішаку своїм,
Мене б украли також разом з ним.

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ НАВПАКИ

Лесик, Толя й два Володі
Сумували на колоді.
Лесик скаржився: «Хлоп'ята,
Страх як тяжко жить мені –
Слухай маму, слухай тата,
Умивайся день при дні.
Ох, і тяжко жить мені!»
Толя теж сидить бідує,
Вилива жалі свої:
«Дуже Тоня вередує,
Розважай весь час її…»
А Володя скиглить: «Тато
Змусив квіти поливати…»
І зітхає вся четвірка:
«Як нам тяжко!
Як нам гірко!»
Раптом трісь – і перед ними
Бородань малий з'явивсь,
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
І сказав до них суворо
Цей химерний чоловік:
«Я почув про ваше горе
Й через доли, через гори
Свою бороду волік –
Поспішав мерщій сюди
Виручати вас з біди.
Недалеко звідсіля
Є чудна одна земля –
Там ні дня нема, ні ночі,
Кожен робить там, що схоче…»
Тут всі четверо до нього:
«Поможіть нам, поможіть!
Як пройти в оту країну,
Розкажіть нам, розкажіть!»
«Поможу я вам охоче, –
Каже власник бороди, –
Ви на мить заплющіть очі –
Я відправлю всіх туди».
Тільки так усі зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над лісами
Аж під небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Закричали:
«Тру-лю-лю!
Я роблю тепер, що схочу,
Що захочу, те й роблю!
Ми потрапили таки
У країну Навпаки!»
Ну, а цей чудесний край
Для малечі просто рай:
Там в річках тече чорнило,
Там ніхто й не чув про мило!
Всі замурзані по вуха,
Галасують всі щодуху,
Оком чують, вухом бачать,
Догори ногами скачуть.
Сажотруси хату білять,
Землеміри небо ділять,
Косарі дерева косять,
Язиками дрова носять.
Взявши торби, малюки
Ходять в небо по зірки.
Наберуть їх повні жмені,
Ще й напхають у кишені
І додому з неба – скік! –
Хто на скирту, хто на тік.
Лесик, Толя, два Володі,
Як малі телята в шкоді,
Цілий день брикались, грались,
Реготали і качались,
То з якимись хлопчаками
Воювали галушками,
То в густих чагарниках
Танцювали на руках.
І кричали:
«Тру-лю-лю!
Що захочу, те й роблю!»
Потім, стомлені й щасливі,
Спали, висячи на сливі.
Одіспавшись, ласуни
Рвали з дуба кавуни

І з кущів серед левад
Смакували шоколад.
Якось їх біля млина
Стріла гвардія чудна –
Ці вояки в штанях синіх
Верхи їхали на свинях.
«Хто такі? – спитав похмуро
Найстрашніший мацапура. –
Це перевертні, не діти!
Гей, хапайте їх, в'яжіте!»
І вояки той наказ
Так і виконали враз
Та й погнали неборак
До палацу Невмивак.
Ждав їх в будці для собаки
Цар Великий Невмивака –
Він найстаршим тут вважався,
Бо сто років не вмивався.
Як побачив цар малих,
Закричав, завив на них:
«Що це в біса за прояви?
В них праворуч руки праві?!
Чом вони очима бачать?
Що це, слуги мої, значить?
Треба їх обмить чорнилом,
Бо від них одгонить милом.
Потім всім їм для науки
Треба викрутити руки,
Ще й відтяти треба вуха
Та навчить очима слухать.
Лиш тоді ці диваки
Зможуть жити в Навпаки.
А тепер цих недотеп
Замуруйте в темний склеп!»
Так, зіпершись на ломаку,
Гаркнув грізний Невмивака,
І дітей всіх чотирьох
Слуги кинули у льох.
У льоху в холодній тиші
Шаруділи сонні миші,
Од стіни та до стіни
Сновигали таргани
І, забившися в кутки,
Пряли пряжу павуки.
Пронизав усіх хлоп'ят
Страх нечуваний до п'ят,
Тож всі четверо щосили
У тюрмі заголосили.
І від тих солоних сліз
Льох увесь по швам поліз:
Спершу стіни тануть стали,
Потім двері з цукру впали.
І щаслива дітвора
З криком радісним «Ура!»
Задала стрімкого дьору
Од царя страшного з двору.
А вояки в штанях синіх
Мчали назирці на свинях
І кричали, й докоряли,
Й помідорами стріляли.
Ось-ось-ось були б спіймали,
Але свині раптом стали
Й повернули до лози
Смакували гарбузи.
Як вояки не галділи,
Свині й слухать не хотіли –
Тільки рохкали й хрумтіли,
Гарбузи все їли, їли.
А наївшись, як одна,
Всі чкурнули до багна.
Тож вояки всі чимдуж
Мчали слідом до калюж
Та благали:
«Любі паці,
Вже пора вставать до праці!»
Свині добре все те чули,
Але й вусом не моргнули
І пролежали в багні
Дві секунди ще й два дні.
А тим часом наші діти
Мчали мов несамовиті
Через поле й сінокіс
Та й потрапили у ліс.
Тут, у лісі на поляні,
Квіти бавились рум'яні –
Грали в гилки, в коперка,
Танцювали гопака.
Як побачили малих,
Прудко кинулись до них,
Застрибали, заскакали,

У листочки заплескали:
«Йдіть до нас!
До нас у коло –
Потанцюєм, як ніколи!»
Квіти діток гратись кличуть,
А вони стоять кигичуть:
«Там вояки в штанях синіх
Доганяють нас на свинях.
Хочуть ці лукаві круки
Повикручувать нам руки.
Ой! Ой! Ой! Де наші мами,
Що без них тут буде з нами?»
Квіти з жаху стали сині:
«Нас також потопчуть свині!..»
Тут до них підскочив дід
Кущовик Червоний Глід:
«Не сумуйте, не кричіте,
Я поляну оточу,
І свиней топтати квіти
Відучу!»
Глід, Шипшина й Терен дикий
Вмить без галасу і крику
Всю поляну оточили,
Нашорошили голки
Й заганяли їх щосили
Свиням в ноги і боки.
І воякам шматували
Пишний одяг і тіла –
Впало ранених чимало,
Кров з них ріками текла.
Вже вояки, як не брались,
Тільки геть пообдирались –
В колючках, усі в крові
Повтікали ледь живі.
Розізлився Невмивака,
Що зірвалася атака,
І звелів поставить, клятий,
Круг поляни вартових,
Щоб зухвальців упіймати –
Хай чи мертвих, чи живих!
Він сказав:
«Дітей схопіть
І в чорнилі утопіть!»
І вояки в штанях синіх
Сновигали скрізь на свинях,
Доглядали, щоб малечі
Не було шляхів до втечі.
Ну, а діти, бідні діти,
Стали худнути, марніти,
Стала їх бороти втома,
Закортіло всім додому.
І зітхала вся четвірка:
«Як нам тяжко!
Як нам гірко!»
Раптом трісь – і перед ними
Бородань малий з’явився.
Хитруватими очима
На четвірку він дивився.
«Хто із вас додому хоче, –
Каже власник бороди, –
Хай лишень заплющить очі –
Віднесу його туди…»
Тільки всі отак зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над ярами
Попід небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Гульк – уже в своїм дворі!
Їх стрічають, обнімають
І бабусі, й матері.
І кричать мандрівники:
– Нас тепер ніяким дивом –
Навіть бубликом красивим! –
Не заманите в віки
У країну Н а в п а к и!

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пущу тебе колиску синову гойдати.
Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.
Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні,
Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.
Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.
У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликать у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.
Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.
Можна вибрать друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.
За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.
І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі.
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.
Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

1.Які вірші Василя Симоненка тобі відомі? Чим вони запам’яталися?

2.Що ти дізнався про навчання Василя Симоненка?

3.Назви казки, які написав автор.

4.Чого тебе навчила казка «Подорож у країну Навпаки»?

5.Прочитай у ролях цю казку.

6.Як ти ставишся до своєї мами? За що її любиш і поважаєш?

7.Що тобі відомо про лебедів-птахів? Чому, на твій погляд, поезія має назву «Лебеді материнства»?

8.Чи вважаєш ти себе вже дорослим? Чи готовий долати життєві труднощі? Що для цього необхідно?

9. Пригадай, з якого тексту «втекло» речення?

Квіти бавились рум’яні –
Грали в гилки, в коперка,
Танцювали гопака.

10.Про які предмети побуту згадує автор у казці «Подорож у країну Навпаки»? Знайди правильну відповідь.

ЛІНА КОСТЕНКО
(1930)

Народилась Ліна Костенко 19 березня 1930 р. в містечку Ржищеві (неподалік від Києва) у родині вчителів.

Коли Ліні було шість років, сім'я переїхала до Києва, а невдовзі, як ворог народу, був заарештований і засланий на 10 років до концтаборів батько. В одинадцять років, з початком Другої світової війни, дівчинці довелося пізнати гірку долю біженців, нелегкі повоєнні випробування. «Моє дитинство вбите на війні», — скаже згодом вона у вірші «Мій перший вірш написаний в окопі».

Захоплення поезією стало її долею. У 1956 р. Ліна Костенко закінчує Московський літературний інститут, а через рік виходить друком її перша збірка поезій «Проміння землі».

Збірки «Вітрила», «Мандрівки серця» засвідчили справжню творчу зрілість поетеси, поставили її ім'я серед визначних майстрів української поезії.

Репресії серед митців наприкінці 60-х – на початку 70-х років позначились і на творчій біографії Ліни Костенко. Горда й незалежна поетеса не дозволяла цензурі краяти і шматувати свої підготовлені до друку твори. Лише через шістнадцять років мовчання з'явились книжки «Над берегами

вічної ріки», «Неповторність», а також історичний роман у віршах «Маруся Чурай», за який поетесі 1987 року було присуджено Державну премію України імені Т. Г. Шевченка. Перу Л. Костенко також належать збірки «Сад нетанучих скульптур» (1987), збірка віршів для дітей «Бузиновий цар» (1987). У віршах для юних читачів вона опоетизовує живу природу. Навчає фантазувати, відкривати прекрасне в людях і довкіллі, вчить любити рідну мову, рідну землю.

1998 року в Торонто Світовий конгрес українців нагородив письменницю медаллю Святого Володимира. Ліна Костенко стала лауреатом Міжнародної літературно-мистецької премії ім. Олени Теліги, професором Києво-Могилянської академії.

2010 року вийшов перший роман Л. Костенко – «Записки українського самашедшого», що викликав великий ажіотаж.

У лютому 2011 року вийшла поетична збірка Л. Костенко «Річка Геракліта», куди ввійшли раніше написані вірші та 50 нових поезій.

Живе і працює Ліна Василівна в Києві.

Малюнок Калюги Т.А.,
мами учня 8-А класу

Вже брами літа замикає осінь

Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.
Цвіркуни й перепілочки припинили концерт.

Чорногуз поклонився лугам і садам.
Відлітаючи в Африку, пакував чемодан.

Де ти, літо, поділось, куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь!
Осінь, ось вона, ось!

Осінь брами твої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

ПЕРЕКИНУТА ШПАКІВНЯ

Малюнок Соколової Анастасії, учениці 9-Б класу НРЦ «ШАНС»

Плаче шпак уранці після зливи,
де шумлять на греблі явори,
що шпаківню вітер чорногривий
перекинув денцем догори.

Борсаються бідні шпаченята,
як його зарадити біді?
Кліпають із пітьми оченятами:
– Випадемо, татку, що тоді?

Ще якби їм день чи півторадні,
ще якби їм днів хоча б із п’ять!
Бо вони ще ж зовсім безпорадні –
падаючи, ще не полетять.

Як же, хлопці, хатку ви прибили,
що її порушили вітри?!
Плаче шпак уранці після зливи,
де шумлять на греблі явори…

малюнок Городниченка О.М., батька учня10-Б класу

ВЕЧІРНЄ СОНЦЕ, ДЯКУЮ ЗА ДЕНЬ!

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житі золотому.
За твій світанок, і за твій зеніт,
і за мої обпечені зеніти.
За те, що завтра хоче зеленіть,
за те, що вчора встигло оддзвеніти.
За небо в небі, за дитячий сміх.
За те, що можу, і за те, що мушу.
Вечірнє сонце, дякую за всіх,
котрі нічим не осквернили душу.
За те, що завтра жде своїх натхнень.
Що десь у світі кров ще не пролито.
Вечірнє сонце, дякую за день,
за цю потребу слова, як молитви.

1. Які поезії Ліни Костенко ти знаєш? Чим вони тобі подобаються?
2. Чи пам’ятаєш ти назви збірок, що видала поетеса?

3. Яким ти уявляєш своє майбутнє?
4. Розкажи, як ти провів літо? Переконай друзів, що літо – твоя улюблена пора року.
5. Пригадай прислів’я про осінь.
6. Чи робив ти разом із татом шпаківні? Чому?
7. Доведи, що шпаки – корисні птахи.
8. Прочитай ребус.

9. Серед ілюстрацій птахів знайди шпака.

У СВІТІ ФАНТАСТИКИ, РОМАНТИКИ ТА ПРИГОД

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

(1930-2014)

Понад п’ятдесят років працював у дитячій літературі Всеволод Зиновійович Нестайко. У 1954 році в журналі «Барвінок» було надруковано перший його твір – оповідання «Шурка і Шурко». За повість-казку «Незвичайні пригоди у лісовій школі» письменник удостоєний літературної премії імені Лесі Українки. Кінофільм, створений за повістю «Тореадори з Васюківки», здобув «Гран-прі» на Міжнародному кінофестивалі в Мюнхені та Головну премію на Міжнародному фестивалі в Австралії. Кінофільм «Одиниця з обманом» (за однойменною повістю) отримав премію на Міжнародному кінофестивалі в Габрова (Болгарія). У 1979 році Міжнародною радою з питань дитячої та юнацької літератури пригодницьку трилогію «Тореадори з Васюківки» внесено до особливого Почесного списку Ганса-Христіана Андерсена як один із видатних творів сучасної літератури для дітей.

Народився майбутній письменник 30 січня 1930 року в місті Бердичеві на Житомирщині в родині службовця.

У дитинстві захоплювався творчістю Миколи Трублаїні, Марка Твена, Джека Лондона, Жуля Верна, Антона Чехова і Бориса Житкова.

В дитинстві Всеволод був дуже хворобливим.

«…Коли я був маленьким хлопчиком, страшенно хотів якнайшвидше вирости і стати великим, дорослим. Може тому, що я був справді маленький, чи не найменший у класі. Маленький, худенький, ще й рудий. Як вогонь червоний. Мене дражнили: «Море горить», «Пожежна машина». А ще в класі мене називали «Рудий африканський їжачок», – згадує письменник. І щоб швидше вирости, Всеволод годинами стояв під дощем і спати лягав о сьомій. Отак у сні та нетерплячці Всеволод і не зогледівся, як несподівано виріс майже під два метри і вже не був рудим.

Батько письменника загинув у концтаборі, коли сину було всього три роки. Рятуючись від голоду 1933року, мама з двома дітьми переїхала до своєї сестри в Київ і почала працювати вчителькою. Потім був 1941 рік, два роки окупації, голоду, страху і нових втрат.

Рідною мовою в родині Нестайків була російська. Однак Всеволода віддали вчитися до української школи, «щоб знав мову свого батька».

Після війни Всеволод Нестайко екстерном склав іспити за дев'ятий клас і закінчив школу зі срібною медаллю. У 1947 році став студентом філологічного факультету Київського університету. Ще навчаючись, почав працювати в журналі «Барвінок», а 1956 року побачила світ його книжка оповідань для дітей.

Всеволод Зиновійович говорив, що побути дитиною йому завадила Велика Вітчизняна війна, тому й став він дитячим письменником, щоб у творах повернутись у дитинство, дограти, досміятися.

Всеволод Нестайко був знайомий із відомими українськими письменниками: Остапом Вишнею, Наталею Забілою, Максимом Рильським, Павлом Тичиною та ін.

За 55 років літературної діяльності письменник подарував світові більше 30 повістей, романів і збірок оповідань, багато творів автора увійшли до золотого фонду дитячої літератури України.

Помер 16 серпня 2014 в Києві, де він жив і працював останні роки.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ
(Скорочено)
Розділ І

Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що…

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта.

У-у, скотиняка! Щоб ти…

Це через неї ми вскочили в халепу.У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у — Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти-дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і…

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна… Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер товариш Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки ахають.

«Ви, дєдушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

— Ми, — говорив, — з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Точно.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня.

— Треба, — погоджувавсь я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага… То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так…

— А потім — рраз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Здорово… Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що. Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футбола. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі…

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на

комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»! Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забери свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся…

— Боюсь?

— Боїшся…

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямився я.

— Стривай, — кажу, — годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. А то твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумають, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні «баналюки», аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, смеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор…

Там ждет тебя-га любовь, там ждет тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас жде.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо.

Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став під ходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться…

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція — анічичирк!

Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати…

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче… Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тоді показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом… Раптом я побачив Яву десь високо в небі.

І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Ввa-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли і мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помиї. Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жаліємо нас. Спасибі тобі, корово! — Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж попрісідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і заклякли ми, присівши, — мов курчата перед шулікою.

— Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті

очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити вроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Ніяких тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимось і кажемо: «Наплювать!», але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метро» засипать, ніж один екзамен.

— Все, діду, здається. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

— Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке — вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів…

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо у картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метром». Але довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо… підводного човна.

— Давай, — не задумуючись, кажу я. І тільки тоді питаю: — А з чого?

— Із старої плоскодонки. Отої, що біля верби… напівзатоплена.

— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

— А дихать?

— Через перископ.

— А на поверхню як випливати?

— Баласт викинем і випливемо.

— А як водою заллє і затопить?

— Ти що — плавати не вмієш? От іще! «Як? Як?» Дулю з маком з тобою зробиш!

— Сам ти дуля з маком! Який розумний!

— Та ну тебе, — сказав Ява уже примирливо. А я й зовсім не відповів нічого — сьогодні сваритися не хотілось.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати у колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не «го».

От — і зараз…

— Го!…

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелося жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімління. Ми перезирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— Так що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Значить, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— То, значить, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могучий.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І … і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка… Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взять вірьовку?

— А онде припиначка.

— Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала одв'язана коза і негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася. Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім неважко попускати припиначку, і через якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: «Стоп! Харош!»

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Яво! Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктує! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками і почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої одриваються од землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закректав я з усіх сил, — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов бульба з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Перший на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе, руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровеннецького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я. Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — не викликало вже ніякого сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен з плоскодонки навічно потонув у забутті…

Розділ II

«Вермахт!.. Двадцять залізних!..»

— Рень і Завгородній! Вийдіть з класу! Скоро ви корову на урок приведете! Зривщики дисципліни! Порушуєте мені навчальний процес! Я на вас директору скаржитись буду! — Галина Сидорівна вся аж кипіла (здавалося, що в неї навіть пара йде з рота).

Ми покірно потеліжилися за двері.

У коридорі Ява розстебнув сорочку, нахилився, і Собакевич вискочив з його пазухи на підлогу й заметляв хвостом, ніби нічого не сталося.

— Теж іще! —докірливо сказав йому Ява. — Не міг помовчати. Не тебе ж питали, а Павлушу. Чого вискочив, як Пилип з конопель?

Собакевич винувато схилив голову набік. Мабуть, він зрозумів, що підвів нас.

Галина Сидорівна спитала мене урок. Я встав, пригадуючи, знаю я його чи не знаю. І за звичкою штовхнув Яву — підказуй, мовляв. І тут Собакевич, що сидів у Яви за пазухою, вистромив через розстебнений комір голову і на весь клас: «Гав!» У класі — регіт. І Галина Сидорівна, звичайно, образилась

— кому приємно, щоб на нього гавкали? Вона дуже сувора, Галина Сидорівна, і дуже любить нас виховувати.

— Нічого, переживем, — сказав Ява. — Не могли ж ми його лишити напризволяще. Щоб знову хтось у криницю вкинув.

Вже виходячи надвір, я побачив на табуретці біля дверей шкільний дзвоник. Баби Марусі, що керувала дзвоником, калатаючи ним з уроків і на уроки, не було видно. Рішення прийшло блискавично. Я злодійкувато озирнувся — цуп! — і дзвоник уже в мене під сорочкою.

— Хай учаться, як такі розумнії — підморгнув Яві. — Не треба їм перерви. Обійдуться.

— Молодчинка! — похвалив мене Ява. І наче хто кухоль теплого молока вилив за пазуху — то радість теплом розлилася в грудях: не часто мене Ява хвалить.

Ми — хаміль-хаміль — і в кущі бузкові за школою. У самісіньку гущину забрались, аж під стіну сарая. Темно тут, затишно — надійне місце.

— Хай тепер найдуть! Ото паніка буде! Не кінчаться сьогодні уроки. Аж до завтра вчитимуться. Хи-хи! Без дзвоника вони як без рук. У навчальному процесі дзвоник — основна річ, — сказав я, виймаючи з-під сорочки шкільне калатало.

— Це ти красиво придумав! Молодчинка! — мовив Ява і взяв у мене з рук дзвоника (я відчував, що йому було трохи прикро, що то не він придумав, — він звик усе сам придумувати).

— О! Знаєш що! — стрепенувся він раптом. — Ми його Собакевичу на шию привісимо. Га?

— Здорово! — сказав я. Хоч і не второпав, для чого це треба. Але я був би останньою свинею, аби не сказав, що це здорово (він же мене хвалив!).

— У тебе нема якоїсь шворки абощо? — спитав Ява.

Кинувсь я по кишенях:

— Нема.

— От чорт! І в мене нема. Слухай, а давай пасок.

— Отаке… А штани?

— Тож не назовсім. Рукою подержиш. Якби в мене були на паску, а не на шлейці, я б хіба…

Позаяк я був сьогодні «молодчинка», відмовлятись просто не мав права. Зітхнувши, я зняв паска, і Ява ловко почав прилаштовувати дзвоника Собакевичу до шиї.

— Здорово! От здорово ми придумали! — повторював він.

Але нічого більше вимовити ми не встигли. Бо в цей час почувся знайомий заливистий голос шкільного дзвоника. Ми так і застигли з роззявленими ротами. Захопившись таємничою розмовою, ми зовсім не помітили, що Собакевич кудись зник. І от… Навкарачках, по-собачому, ми швидко подряпалися крізь гущину і вистромили з кущів голови.

Попід вікнами школи, ганяючись за куркою, гасав по подвір'ю Собакевич. Метляючись на шиї в нього, деренчав-заливався дзвоник. Думаючи, що вже перерва, горохом висипали з класів учні. З вікон, здивовано позираючи на годинники, виглядали вчителі. На ґанку з'явилася Галина Сидорівна.

— Хуліганство! Неподобство! Порушення навчального процесу! — загукала вона.

З-за рогу вибігла баба Маруся. Вгледівши Собакевича, вдарила руками об поли, кинулася за ним — одбирати дзвоник. Собакевич — навтіки. І куди ж ви думаєте — до нас, у кущі.

Ми з Явою вмить розвернулись і так само навкарачках чкурнули назад, у гущавину, до сарая. Причому, якщо Ява рачкував нормально, на чотирьох, то я — на трьох, як собача з перебитою лапою, — мені ж доводилось однією рукою піддержувати штани.

Ми притиснулися до стіни сарая — далі тікати було нікуди. Дзвоник все ближче, і от уже Собакевич з розгону ткнувся носом Яві в щоку. Що ж, він був не винен — в кого ж йому шукати захисту, як не в нас — своїх друзів і рятівників.

За якусь мить кущі над нами розчахнулися, і ми побачили розчервонілу бабу Марусю.

— Ага! — переможно вигукнула вона. — От хто це все влаштував!

З-за баби Марусиної голови з'явилась голова Галини Сидорівни.

Крижаним металевим голосом Галина Сидорівна говорить, мов сікачем рубає:

— Так!.. Ясно!.. На екскурсію до Києва завтра вони не їдуть!

КОСМОНАВТИ З НАШОГО БУДИНКУ

Він жив уже в їхньому будинку майже рік, а бачили вони його лише кілька разів.

Коли заїжджала у двір його світло-сіра «Волга» з білими кружалами на колесах, усі завмирали, і якусь мить панувала тиша. Аж поки він не клацав дверцятами і не заходив у під'їзд. Він був військовий льотчик, підполковник.

«Волга» стояла у дворі день-два, а потім зникала, і його ніхто не бачив місяців півтора, а то й більше.

Вадька перший висловив припущення, що він… космонавт.

— А що?.. їздить тренуватися у Зоряне містечко. А що? Подивись на форму.

— Форма схожа, — погоджувався Борис. Справді, космонавти по телевізору виступали в точнісінько такій формі.

Хлопцям страшенно хотілося ближче познайомитися з ним, поговорити, розпитати все як слід. Але не вдавалося. Не станеш же хапати його на ходу за штани і зупиняти.

Та от якось улітку, коли «Волга» стояла в дворі, а Вадька і Борис крутилися біля неї, зазираючи через заднє скло на кумедного іграшкового тигра, що кивав головою, з під'їзду вийшов підполковник. Хлопці зразу відскочили од машини. Вони прекрасно знали, що власники дуже не люблять, коли дітвора крутиться біля їхніх машин.

Підполковник весело усміхнувся й раптом сказав:

— Ну що? Може, покатаємося трохи? Га? Якщо ви нікуди не поспішаєте… — і відчинив задні дверцята.

Вадька і Борис аж зашарілися від приємної несподіванки.

— А мені можна? — почувся дівчачий голос.

Вадька і Борис перезирнулись і скривилися.

Ох уже ця Натка! Ну й нав'яза! І звідки вона взялася? Її ж наче й близько не було.

— Будь ласка! Сідай! — підполковник відчинив передні дверцята і вказав на місце поряд з собою.

Натка плюхнулась на сидіння, обернулася до хлопців і показала їм язика.

Вадька і Борис скреготнули зубами, але промовчали. Ситуація для сварки була непідходяща.

Підполковник увімкнув мотор, і «Волга» з м'яким шурхотом рушила з двору.

Якийсь час їхали мовчки. Потім Вадька відкашлявся і сказав:

— Гарна машина!

Борис теж відкашлявся і додав:

— Амортизація хороша. І гальма…

— Ви, я бачу, спеціалісти, — обернувся на мить і підморгнув підполковник.

Натка зневажливо хмикнула.

Вадька хотів був дати їй потиличника, але подумав, що поїздка може у будь-яку мить закінчитися, і вирішив відкласти потиличника на потім, а поки що не витрачати на це часу, а з'ясувати те, що їх цікавило:

— Скажіть, а… ви космонавт?

— Ми розуміємо, це секрет, але ми нікому не скажемо. Чесне слово! — підхопив Борис.

— Ні, хлопці, мушу вас розчарувати. Я не космонавт. Просто льотчик. У небі літаю. А в космосі — ще не доводилося. Хоча… Ні… Стривайте… —

він усміхнувся. — Один раз у житті в космос я таки літав. Давненько, правда, це було. Двадцять років тому. Був я таким, як-от ви зараз. Можу розказати. Хочете?

— Хочемо, хочемо! — скрикнула Натка.

Вадька і Борис знову скривилися (ну чого вона вискакує!), але й собі сказали:

— Авжеж хочемо!

Підполковник знову усміхнувся й почав:

— Так-от… Гріх зараз признаватися, але у дитинстві я не любив арифметики. Я любив пригоди. Коли я читав задачу про велосипедистів, що виїхали назустріч один одному з двох міст, мені дуже хотілося, щоб ці велосипедисти по дорозі переїхали вчительку Ніну Марківну, яка виводила в моєму щоденнику жирні кульгаві двійки з арифметики. Причому я не зичив їй лиха. Просто, на мою думку, це було єдине, що могло б урятувати мене від ненависної арифметики.

Дивна й смішна Ніна Марківна! Вона ніяк не могла збагнути, що мені анітрішечки не потрібна арифметика, що я хочу стати не бухгалтером, а знаменитим мандрівником.

Я прочитав усі пригодницькі книжки, які тільки були в шкільній бібліотеці. Деякі знав майже напам'ять. Я марив пригодами. Навіть сни мені снилися тільки пригодницькі. Але в житті мені дуже не щастило. За винятком невдалої поїздки в Індію (куди, звичайно, я не доїхав, бо міліція затримала мене на вокзалі), в житті моєму не було жодної пригоди. Хоч плач!

А одного разу… В той день я твердо вирішив залишити Землю, цю нудну, нецікаву планету, з усіма її двійками з арифметики. Я задумав побудувати супутник і назавжди полетіти в космос. Спочатку я думав зробити це сам. Але потім зрозумів, що самому буде, по-перше, важко, а по-друге, сумно. І я запросив у компанію свого найщирішого друга й однокласника Ромку. Ромка, не задумуючись, погодився. В нього теж були всі підстави розлучитися з Землею. Напередодні він розбив мамину

улюблену вазу, непомітно викинув черепки на смітник і з трепетом чекав покарання.

Отже, було вирішено остаточно — ми удвох летимо на супутнику в міжпланетний простір.

Хто в дитинстві, мріючи, не вирушав у кругосвітню подорож із шматком хліба в кишені, не стрибав з стрімкої кручі, тримаючи в руках благеньку парасольку, не копав землю під старою вербою, шукаючи неіснуючий таємничий скарб!..

Отож не дивуйтеся, що я, а за мною й Ромка щиро повірили в те, що ми збудуємо супутник і полетимо на ньому.

А було це, повторюю, ще за три роки до польоту Гагаріна, до того, як люди почали літати в космос. У 1958 році. Сидячи в темному кутку під сходами, ми гомоніли.

— Ти розумієш, Ромко, ми будемо першими в світі людьми, що полетять у міжпланетний простір, — захлинавсь я. — Першими! Розумієш? Всі люди на землі з хвилюванням стежитимуть за нашим польотом. Розумієш, усі люди до одного! Навіть футболісти київського «Динамо». Я вже не кажу про Жорку Цигана із сьомого «Б». Всі газети світу писатимуть про нас величезними літерами.

— Ох, це буде здорово! — в захопленні вигукнув Ромка. — Але як же ми все-таки полетимо? Це ж механізми різні складні треба.

— Дурниці. Головне — треба одірватися від землі. Я по радіо чув. А там почнемо кружляти по орбіті — і все, і взагалі, не перебивай, — з досадою махнув я рукою. — Ми будемо довго літати серед зірок та космічних променів — горді, мужні й самотні. А потім ми загинемо, налетівши на який-небудь метеор.

Тоді ще супутники не верталися на землю. Ромка тяжко зітхнув. Я глянув на нього і зрозумів, що трохи переборщив: ще хвилина — і Ромка відмовиться від польоту.

— А взагалі, хто його зна, напевно, ми все-таки не загинемо, — бадьоро промовив я, — а потрапимо на якусь планету.

— Авжеж! Я певен, що ми потрапимо на планету, — з полегшенням додав Ромка. Йому дуже не хотілося вмирати.

Ми почали спішно готуватися в путь. Для початку ми вирішили запустити кілька невеликих пробних супутників. Першим була нікельована більярдна куля. Для її запуску змайстрували катапульту із сталевого дроту й гуми від старої калоші.

Запускали рано-вранці на задньому дворі біля сарая. Метеором блиснувши на сонці, куля знялася високо в небо, перелетіла через сарай і зникла. Кілька хвилин я і Ромка напружено вслухалися, намагаючись почути звук падіння кулі. Проте нічого не почули.

Жодного сумніву не було — перший супутник «Ліра-1», тобто системи Леоніда Іщенка (це моє прізвище) та Романа Андрієнка, вийшов на орбіту й почав обертатися навколо Землі…

В другому супутнику ми сподівалися послати в небо яку-небудь тварину. Оскільки собаки Лайки в нас не було, ми вирішили спорядити в міжпланетну подорож сусідського кота Мордана, рудого й злого.

Супутником був плетений кошик, знайдений в сараї. Щоб кіт під час подорожі не зголоднів, я спеціально для нього приніс великий шмат сала.

Сало Мордан з'їв з апетитом, а летіти в небо категорично відмовився. Він і на землі почував себе дуже добре. Коли ми почали запихати його в супутник, несвідомий кіт став пручатись, дряпатися, поки не втік.

— Досить випробувань, — сердито сказав Ромка, зализуючи подряпини. — Давай уже летіти. А то через кілька днів повертається з відрядження моя мати і… ти ж розумієш! Мені можна буде тоді вже не летіти.

— А я хіба що кажу? Давай!

За дров'яними сараями простягався пустир, куди ніхто ніколи не заглядав. Там, на пагорку, стояла залізна бочка. В ній колись тримали воду —

на випадок пожежі. Тепер води там не було. В цій бочці спокійно могли вміститися і я, і Ромка. От тільки як її закинути в небо?! Це здавалося неможливим. Ви ж уявляєте собі, скільки може важити залізна бочка!

І ми почали майструвати катапульту. Це була каторжна, виснажлива робота. Копали під бочкою траншею, встановлювали пружини, ресори і важелі. Особливо попомучилися ми, коли витягали на дерево, що росло якраз коло бочки, здоровенну каменюку. Ця каменюка, впавши з висоти, мала привести в дію механізм.

Нарешті все було готове. Пізно увечері ми розійшлися по домівках.

Це була наша остання ніч на Землі. Наступного дня, рівно о восьмій годині вечора, мав вилетіти супутник «Ліра-3». На ньому назавжди летіли в міжпланетний простір учні третього «Б» класу Леонід Іщенко та Роман Андрієнко. І ніхто, ніхто на всій земній кулі не знав про цю знаменну подію.

Після уроків, нашвидку пообідавши, ми з Ромкою почали збиратися в дорогу.

Ми приладнали до бочки стару кришку од виварки. Це був «верхній люк». Кришка прекрасно закривала бочку і міцно кріпилася зсередини сталевим дротом. Ніякі космічні сили не змогли б її відкрити.

Дно бочки ми вистелили сіном із старого матраца. Стінки обклали старою стьобаною ковдрою, яка була вже нікому не потрібна. Вийшло дуже м'яко, тепло й зручно. До того ж це рятувало від ударів на випадок зіткнення з якою-небудь планетою.

З харчів у дорогу взяли: буханку хліба, куплену на особисті заощадження; сто п'ятдесят грамів любительської ковбаси, яку придбали на ті ж кошти; вісім холодних вареників з картоплею; три цукерки «Киць-киць», що я не з'їв учора; дві цибулини, один оселедець і пляшку з колишньою газованою водою. Колишньою тому, що корок був поганий і газ увесь вийшов. Проте Ромка запевняв, що вона все-таки поживніша, ніж звичайна вода.

В останню мить я приніс надкушений пиріжок з повидлом, що безпритульно лежав на буфеті в їдальні.

… Без п'яти хвилин вісім. Ми з Ромкою в мовчанні стоїмо біля супутника «Ліра-3». Урочистий момент. Щойно написано прощального листа і покладено під цеглину, до якої прикріплений дитячий першотравневий прапорець.

Ось що в цьому листі:

«Всім! Всім! Всім! Сьогодні, 30 вересня 1958 року, рівно о 8-й годині вечора, ми, Леонід Іщенко та Роман Андрієнко, вилетіли на супутнику «Ліра-3» в міжпланетний простір.

Ми перші хочемо довести, що люди можуть літати в цьому просторі і що для справжніх мандрівників немає ніяких перешкод.

Поставте нам пам'ятник на площі Перемоги.

Прощайте, товариші, ми летимо.

Леонід Іщенко, Роман Андрієнко».

Високо в небі незчисленними вогниками сяють зірки. Зараз ми з Ромкою полетимо їм назустріч і ніколи більше не повернемося на землю. Минають останні секунди.

— Ну, пішли! — тремтячим голосом кажу я. Ромка одкрив кришку «люка» і вже підняв ногу, щоб залізти в бочку. І в цю ж мить почувся дівчачий голос:

— Хлопці, а що ви тут робите? Га?

Від несподіванки Ромка випустив з рук кришку, і вона боляче вдарила його по коліну, а в мене забурчало в животі.

З-за сарая з'явилася Тетянка, наша однокласниця й сусідка. Побачивши її, Ромка зразу опам'ятався.

— Геть звідси! — спокійно сказав він.

— Що значить геть?! А може, мені цікаво, — сказала Тетянка й підійшла до бочки. — У що ви граєте? — Тетянка змовницьки прошепотіла: — У прикордонників і шпигунів? Я теж хочу.

— Геть, тобі кажуть, — скипів Ромка, — а то як дам, то полетиш!

— Дуже я тебе злякалась! От не піду і буду вам заважати, раз так!

Оце так номер! Що робити? Невже все пропало? За кілька секунд до вильоту через якесь погане дівчисько зривається таке діло!

Здавалося, виходу не було.

І тоді я, — будь що буде, — вирішив все чесно їй розповісти і пояснити всесвітню важливість цієї події. Вона, напевно, зрозуміє й не буде заважати.

Почувши, в чім справа, Тетянка аж підскочила від захоплення.

— Ой хлопці, як це чудово! Візьміть і мене з собою. Я теж хочу летіти!

— Що-о? — ми перезирнулися, обличчя в нас витяглися від здивування.

— Я теж полечу з вами!

Ми безпорадно дивились один на одного. Отакої! Мало вона нам нервів на землі попсувала, так її ще в небо з собою брати! Ні! Ні в якому разі!.. Але як від неї відкараскатись? Адже якщо просто так не взяти, то вона і нам не дасть полетіти. Це точно! Вона така!..

І ми почали умовляти Тетянку.

— Ну, подумай, нащо тобі летіти? Це ж назавжди. Ти ж ніколи більше не повернешся на Землю. Ніколи не побачиш ні тата, ні мами.

— Ну то що? Зате цікаво! Чому все цікаве повинні робити тільки хлопці? Я теж хочу!

— Та ми ж не вмістимося всі в супутнику. Ми тебе не мали на увазі. Тобі немає місця.

— Ось як! Мені немає місця? Так ви теж не полетите! Я зараз же скажу тітці Теклі, і вона вам вуха пообриває за те, що ви її бочку чіпаєте… Тітко Текле! — напівголосно крикнула Тетянка.

— Ш-ш!.. Замовкни!..

Робити було нічого.

— Гаразд… Залазь! — зціпивши зуби, запропонував Ромка і шепнув мені на вухо: — В крайньому разі ми її викинемо по дорозі.

Тетянка вмить залізла в бочку.

— Тільки запам'ятай: їсти ми тобі не дамо. В нас у самих мало! — з відчаєм у голосі крикнув я.

— Добре, добре, — безтурботно відповіла Тетянка й радісно загула з бочки: — Ой, як тут гарно! Залазьте, швидше!

І ми з Ромкою полізли. Сопучи й штовхаючись, ми довго вмощувалися. Кожний намагався якомога болючіше штовхнути Тетянку. Тетянка мовчки терпіла. Нарешті всілися. Було тіснувато, але нічого — летіти можна, особливо на небо. В урочистому мовчанні я встав і закрив «люк», тобто прикрутив його дротом до бочки. Потім не своїм, якимось дуже писклявим, пташиним голосом сказав:

— Приготуватися! Даю старт!

Ромка й Тетянка затамували подих. Я щосили потяг за мотузку, до другого кінця якої там, на дереві, була прив'язана здоровенна каменюка. Почувся тріск, щось гупнуло, загримотіло і…

Тетянка вдарила Ромку ногою у вухо. В цей час Ромка штовхнув мене ліктем у потилицю, а я ткнувся носом Тетянці в живіт. Потім Тетянка сіла мені на голову, Ромка турнув Тетянку коліном, а я наступив Ромці на губу…

Яке щастя, що стінки супутника «Ліра-3» були вистелені ковдрою!

Бочка шалено оберталась і підстрибувала. Вісім холодних вареників з картоплею полетіли Ромці за пазуху, оселедець опинився у Тетянки під пахвою, а колишня газована вода вся до крапельки вилилася мені на штани.

І, незважаючи на це, я радісно вигукнув:

— Ура! Ми лети…

Я не договорив, бо якраз у цю мить мені в рот потрапила цибулина.

«Супутник», мабуть, летів уже у верхніх шарах атмосфери. Він обертався все повільніше й повільніше. Раптом об щось ударився і перестав обертатися.

— Ми вийшли на орбіту! — урочисто промовив Ромка…

Кілька секунд пішло на те, щоб розібратися, де чиї ноги, руки, голови та інше…

В бочці було темно. Пахло оселедцем і ще чимсь поганим.

— Цікаво, де тепер Земля? — тихо й печально спитала Тетянка. Їй уже хотілося додому, до мами. І Ромка це зрозумів.

— А-а, попалася! — злорадно захихикав він. — Ото не треба було летіти. А тепер — усе! Тепер ти ніколи не повернешся додому.

Тетянка нічого не відповіла. Вона мовчала. І я теж мовчав.

Гнітюча тиша запанувала в супутнику «Ліра-3». Я, Ромка й Тетянка сиділи й мовчки прислухалися до космічної тиші Всесвіту. І раптом…

Раптом ми почули гучні кроки й голос. По небу хтось швидко йшов лаючись. В усьому Всесвіті лише одній людині міг належати цей голос — двірничці тітці Теклі.

— А біс забрав би цих песиголовців. Знову якогось лиха накоїли! І доки це буде? Ні вдень ні вночі спокою нема.

Я кинувся одкривати люк…

Супутник «Ліра-3» мирно лежав у бур'янах біля дров'яного сарая. Над бочкою стояла двірничка тітка Текля і войовничо розмахувала руками…

Що було потім? Не треба питати.

Тетянці, звичайно, добре влетіло. Але найбільше перепало мені й Ромці.

І не в тім справа, що після хвилюючої зустрічі з батьками ми довго не могли сісти й соромилися показатися людям на очі. І не в тім, що учні в школі два тижні не давали нам проходу і все запитували про враження від космічної подорожі.

Виявилось найголовніше: учневі третього класу для того, щоб побудувати супутник, треба знати… арифметику. А-риф-ме-ти-ку! І сказав це не хто-небудь, а сам Жорка Циган, найпопулярніша у нас людина в школі, чемпіон міста з плавання.

Це було для мене відкриттям.

Довелося братися за арифметику.

Без підготовки, друзі мої, нічого не робиться. Запам'ятайте!

Отак літав я у космос.

Ну все, приїхали!

Вибачте, далі я їду у справах…

Підполковник Іщенко загальмував біля їхнього будинку. Вадька, Борис і Натка вилізли з машини.

— Спасибі!

— Спасибі!

— Спасибі!

— До побачення! — усміхнувся підполковник.

— До побачення!

— До побачення!

— До побачення!

Коли «Волга» від'їхала, Вадька зітхнув, розмахнувся і ляснув Натку по потилиці.

— Ти чого? — смикнулася Натка.

— Щоб не була така розумна! — Вадька повернувся і побіг. Борис побіг за ним.

— Дурень! Вадька-шмадька! — гукнула йому вслід Натка, і на очі в неї набігли безсилі сльози.

Натка любила маму, тата, вчительку Глафіру Павлівну і вареники з вишнями. І Натка терпіти не могла рицини, риб'ячого жиру й свого сусіду Вадьку. Та якщо риб'ячого жиру й рицини можна було все ж якось уникнути, то Вадьки уникнути було неможливо. Бо вони з Вадькою не тільки жили в одній квартирі, а ще й училися в одному класі — четвертому «Г».

Вадька був недоброю, лихою людиною.

Дарма, що всі хлопці його любили і вважали за свого отамана. Це нічого не значить. Бо не самі хлопці живуть на світі, і треба мати совість. І взагалі… Чому, скажіть, будь ласка, Натка повинна бути гіршою за Вадьку?

Адже був колись час. Тоді вони були зовсім маленькі і звалися просто діти. І в усьому були рівні. Іграшки мали спільні. Хворіли на однакові хвороби — кір, свинку, скарлатину. Однаково боялися Бармалея і Сірого Вовка і однаково жаліли нещасного козлика, від якого лишилися тільки ріжки та ніжки. Ох, оті ріжки та ніжки! Скільки сліз пролили через них Вадька та Натка — дружних колективних сліз! Натка й Вадька тоді дружили, міцно дружили. Як то кажуть — нерозлийвода.

А потім раптом Вадька зробився хлопцем і сказав Натці: «Ти — баба!»

Натка образилась і сказала: «А ти — дурень!»

І Вадька гупнув Натку кулаком по спині. А Натка тріснула Вадьку портфелем по голові. Так вони перестали бути просто дітьми, а стали хлопчиськом і дівчиськом.

Натка плакала в туалеті, щоб ніхто не бачив. І весь час смикала за ланцюжок, спускаючи воду, щоб ніхто не чув.

«Яка свиня цей Вадька, — думала вона. — Ось я йому покажу, що нітрішечки не гірша від нього. Він у мене побачить!»

Але це було дуже-дуже важко. Тому що Вадька нічого не хотів бачити й знати.

Не звертаючи на Натку аніякісінької уваги, він грав з хлопцями в футбол, був воротарем. Натка шморгнула носом і теж захотіла бути воротарем. Але їй ввічливо сказали: «Геть звідси! Дівчиська не бувають воротарями; тим паче такі зачухані».

Натка негайно відповіла: «А ви всі хулігани й нікчеми. І футбол ваш — тьфу!»

А Вадьці сказала окремо: «А ти найостанніша мокриця. Я пам'ятаю, як ти рюмсав, коли тобі укол робили. Нехай усі знають!»

Проте на Вадьку це аніякісінького враження не справило. Він тільки глузливо засміявся їй просто в обличчя. І через тиждень раптом навчився плавати.

Натка зціпила зуби і, не задумуючись, полізла у воду, просто на глибоке. Коли через кілька хвилин її витягли, вона вже вміла пірнати. Правда, виринати й триматися на воді ще не навчилася. На це довелося витратити два тижні й випити ціле відро каламутної річкової води. Але Натка не відступала й плавати навчилася. Що, з'їв, задавака противний?!

Складніше було з велосипедом. У Натки не було власного велосипеда. Доводилось…

— Милочко, дай покататися трошки.

— Та ну тебе! Ти й так мені вчора чотири спиці вибила і руль скрутила.

— Я більше не буду. Я вже майже вмію. Дай, Милочко. Я тобі цукеркові обгортки подарую. Гарні! В тебе таких немає.

— Гаразд уже… Тоді й перебивну картинку з квіточкою.

— Добре, — зітхала Натка, не в змозі приховати, як їй шкода перебивної картинки.

Зате глянули б ви на Вадьчине обличчя, коли Натка, нарешті, промчала повз нього на велосипеді, зовсім не тримаючись за руль. Жертви були недаремні.

Звичайно, він не міг їй цього подарувати.

Тому й б'ється.

Натка тинялася по подвір'ю. З дівчатками гратися їй не хотілося. Не цікавили її зараз дівчатка. Дуже їй хотілося чимось дошкулити отому Вадьці. Але чим? Нічого путнього не придумувалося.

Добре було тій Тетянці! Вона хоч у бочці з хлопцями в космос літала.

Натка проходила повз бетономішалку, що лишилася після будівництва сусіднього будинку, і раптом почула тиху розмову.

От вони де! Сидять у бетономішалці й секретничають. Натка навшпиньках підійшла ближче, прислухалася…

— Він нам не просто так розказував, — говорив Вадька. — Він натякав…

— Думаєш? — спитав Борис.

— Аякже. «Без підготовки нічого не робиться…». Якби не Натка, він, може, й прямо сказав би: «Готуйтесь, хлопці! Я вам раджу…»

— Може…

— А що? Коли ми виростемо, міжпланетні польоти будуть все одно, що зараз тролейбус…

— Але, звичайно ж, братимуть не всіх. Усе-таки ж це не тролейбус.

— Авжеж… І якщо почати вже зараз, то…

— А що? Через які-небудь десять років ти знаєш, які б ми були! — захоплено вигукнув Борис.

— Усі комісії роти пороззявляють.

— Авжеж, ніхто ж не подумає, що люди з дитинства готувалися.

— От було б здорово! Тоді всі шанси — за нас…

— Правда, складнюща це справа — підготовка. От скажи — у нас хоча б тренажер є, той, що одночасно в різні боки крутиться?

— Дуля у нас є, а не тренажер.

— Або випробування тишею — камера спеціальна. Або — невагомість. Це, мабуть, найголовніше.

— І все-таки треба спробувати. Це ж попередня підготовка. І можна самим організувати й невагомість, і тишу, і це саме… в різні боки.

І тут Натка несподівано й дуже голосно чхнула, бо їй у ніс потрапив цемент.

І миттю, немов чортики на пружинах, з бетономішалки показалися дві голови.

Шиї витягнуті, очі витріщені — ну точнісінько пташенята з гнізда. Кілька секунд вони мовчали, потім розтулили свої дзьоби і… Натці довелося довести, що бігає вона справді не гірше за хлопців.

Цілий день Натка не знаходила собі місця. Оце так да! Оце новина! Вадька з Боркою готуються в космонавти!

Натка зітхала… Борка впертий, Вадька ще впертіший. Це всім відомо. Вони оглухнуть від тиші, вони луснуть від невагомості, але підготуються.

Підготуються і полетять у космос. І побувають на далеких невідомих планетах. І повернуться на землю героями. А Натка буде звичайнісінькою нудною бухгалтершею, як Ніна Абрамівна з вісімнадцятої квартири. О-о-о! Цього не можна стерпіти! Ні! Вона вистежить, як вони тренуватимуться, і сама ще краще натренується.

Після обіду, скоцюрбившись за бочкою біля сарая, Натка вже сидить і дивиться в шпарку. Там, у сараї, на дровах спинами один до одного вже четверту годину, заткнувши вуха пальцями, сидять у темряві Вадька і Борис.

Натка встигла приготувати уроки, встигла пообідати, встигла покататися на Милоччиному велосипеді, а вони все сидять.

Це зветься випробування тишею.

Адже там, у небі, абсолютне космічне безгоміння, і до цього космонавтам треба себе привчити. Там не деренчить трамвай, не цвірінькають горобці, не лається вусатий двірник дядя Стьопа, якому начхати на тишу, бо він пияк, і його все одно не візьмуть у космос.

Натці вже набридло, око болить дивитися в шпарку, а вони все сидять.

І раптом чується гуркіт — розсипаються поліна, і Вадька кричить противним голосом.

Виявляється, космонавт Борка заснув і звалився з дров.

Двері сарая відчиняються, і, чухаючи забитий бік, виходить заспаний Борис, а за ним, похитуючись, змучений тишею Вадька.

В обох вигляд нещасний і жалюгідний. Здавалося б, Натці тільки й радіти й хихикати зараз, та в неї це не виходить. Їй чомусь жаль Вадьку і хочеться разом з ним лаяти Борку, що так підступно заснув під час випробувань.

Наступного дня Натка сиділа в шафі серед одягу і, обв'язавши голову маминою спідницею, дихала нафталіном. У сарай іти вона побоялась — там водилися пацюки. А в космосі пацюки не водяться, й звикати до них не обов'язково. Випробування тишею їй навіть сподобалось: нудно, але не страшно нітрішечки — терпіти можна. Тьху, слабак Борка не витримав!

Тим часом Вадька з Борисом тренувалися далі за програмою. Цілісінький день вони гойдалися на мотузці, прив'язаній до дерева.

Наприкінці невгамовний Вадька сказав:

— Треба катапультуватися. Обов'язково треба катапультуватися.

— А як це?

— Ти що, не пам'ятаєш, як Титов на тренуваннях разом з сидінням вилітав з кабіни, щоб потім на парашуті спуститися? Це й значить — катапультуватися.

— Та пам'ятаю, пам'ятаю, — промимрив Борис, хоч видно було, що він не пам'ятає.

Катапультуватися хлопцям у той день не довелось.

Вадька натер собі руки так, що навіть не зміг робити письмових уроків.

Мотузка теж зовсім перетерлась, бо, коли Натка увечері й собі почала гойдатися, мотузка несподівано тріснула, і Натка, відлетівши метрів на п'ять, гепнулася в калюжу.

— Здається, я катапультувалася, — прошепотіла Натка, витираючи з обличчя грязюку. — Добре, що ніхто не бачив.

Три дні тренувань не було — у Вадьки гоїлись руки.

А на четвертий день була чудова сонячна погода. Блакитне небо сяяло ласкаво й привітно, навіть не вірилося, що десь там, у глибині, жахливий безконечний космос.

На горищі пахло котами, іржавим залізом і тим особливим запахом, який буває тільки на горищі.

Крізь слухове вікно, біля якого причаїлася Натка, видно край даху і глуху стіну сусіднього будинку. Між будинками — щілина завширшки з півметра. Там темно, як в ущелині. Внизу — бита цегла, скалки скла і різне сміття. На даху над щілиною стоять Вадька з Борисом. У кожного до пояса прив'язана мотузка, другий кінець якої протягнуто на горище й закріплено там до крокви морським вузлом.

— Слухай, а ти певен, що буде ця сама, невагомість? — нерішуче питає Борис, з острахом зазираючи в щілину.

— Аякже. Невагомість — це ж і є, коли людина висить у повітрі, ні за що не тримаючись ні руками, ні ногами. Ну, давай!

У Натки чомусь сильно калатає серце, терпнуть ноги. Хлопці водночас лягають на дах, звішують ноги в щілину і потроху починають сповзати. При цьому вони голосно сопуть.

Ось над дахом видно тільки їхні голови. Ось уже й голови зникли, лише руки держаться за ринву. Раз! — нема вже й рук. Мотузки натягнулися й тремтять, як струни. У Натки щось обірвалося всередині.

Кілька секунд було тихо. Потім почувся приглушений Вадьчин голос:

— Борко, ну як? Відчуваєш невагомість?

— Відчуваю… Тільки пояс холерський сильно давить. Прямо живіт перерізує…

Знову запанувала тиша. Потім раптом почувся натужний голос Борисів:

— Слухай, я більше не можу! Якась незручна невагомість. Дуже вже ріже… Н-не можу. Чуєш?

Мотузки нервово засіпалися, і Вадьчин голос прохрипів:

— Гаразд… Вилазь і мені допоможеш. А то я до даху не дістаю…

Одна з мотузок засіпалась ще дужче. Потім почувся тремтячий голос Бориса:

— Вадько! Я не можу вилізти.

— Та ти що? Облиш жарти!

— Ні, серйозно! Не можу! Серйозно!

Мотузки одчайдушно скрипуче попискували.

— Вадько! Давай кричати на поміч! Я не можу, Вадько. Ми зараз розіб'ємось! — Стривай! Не треба ще! Може…

— Нічого не може…

І тут Натка зрозуміла, що «невагомих» космонавтів треба рятувати. Ще мить — вони зірвуться і… не треба тоді космосу — на землі теж можна прекрасно розбитися.

Натка зітхнула й крізь слухове вікно вилізла на дах. Дах був противно слизький і похилий. Натка на животі підповзла до краю і зазирнула в щілину.

Вадька і Борис теліпалися на мотузках, як два черв'яки. У Бориса пояс під'їхав майже під пахви, і ноги метлялися, мов у лялькового Петрушки. У Вадьки, навпаки, пояс з'їхав нижче пупа — він висів униз головою і, як немовля, дриґав ногами, боячись зовсім випасти з пояса.

Обидва жалібно кректали і стогнали.

— Ой хлопчики, я зараз! — заголосила Натка. — Повисіть ще трошки! Повисіть, хлопчики, не падайте! Я зараз!

І вона швидко подалася у слухове вікно.

Натка в розпачі бігала по горищу, весь час промовляючи:

— Повисіть, хлопчики, я зараз! Повисіть, хлопчики, я зараз!

Хоча звідти вони, звичайно, не могли її чути.

«Як же допомогти? Як допомогти?» — стрибало в голові.

Враз Натка побачила довгу дерев'яну жердину з залізним гачком-трійником на кінці. Цією штуковиною двірник дядя Стьопа завжди виколупував сміття в каналізаційних колодязях, щоб не забивало труби. Не задумуючись, Натка схопила жердину і потягла на дах.

Вона обережно опустила жердину і спробувала зачепити Вадьку за ногу. Але гачок зіскакував і не брав. Тоді вона зачепила Бориса за штани. Взяло.

Натка щосили потягла вгору. Від напруження потемніло в очах. Все-таки Натка була дівчинка! Ні, не витягти їй Бориса — сил не вистачає. Раптом щось затріщало, штани розпанахались, і гачок зірвався. Натка розгублено міркувала, що робити. Нарешті збагнула. Опустила жердину другим кінцем і гачком зачепила за ринву.

— Хапайся, Борко! Лізь!

Борка пихкав, як паровоз.

Натка схопила його за комір і тягла до болю у пальцях. І — о радість! — нарешті Борис на даху.

Уже вдвох, спільними зусиллями, за допомогою тієї ж таки жердини вони виловили Вадьку.

І ось Вадька і Борис стоять перед Наткою. Борка білий, як молоко, Вадька червоний, як помідор (від приливу крові; спробували б ви повисіти догори ногами!). В обох тремтять губи і очі великі-великі, зовсім не хлоп'ячі, а просто дитячі, перелякані.

І тут Натка не витримала — вона все ж таки була дівчинка…

— Чого плачеш? — тихо й розгублено спитав Вадька.

Вона не відповіла.

Вадька перезирнувся з Борисом і сказав ще тихіше:

— Та ти ж просто молодець, Натко! Ти ж просто нас врятувала. Без тебе ми б просто, я вже навіть не знаю…

Натка все ще плакала.

Тоді, переборюючи хвилювання, Вадька мовив:

— Слухай, знаєш, а ти теж готуйся з нами, добре?

— Ага, — сказав Борис, гладячи рукою розпанахані штани.

— І, можливо, ти будеш другою в світі космонавткою. Після Терешкової. Хочеш? Космо-Наткою! — і Вадька, засміявшись з власного дотепу, додав: — Я серйозно, зовсім не глузую.

Натка посміхнулась крізь сльози. Їй чомусь згадався раптом казковий козлик, якого так щиро вони оплакували колись удвох із Вадькою…

1. Поясни, що означають вислови: червоний мов рак, нам’яти вуха, втерти маку.
2. Знайди у тексті «Тореадори з Васюківки» опис цуценяти і прочитай. А у тебе є собака? Опиши її.
3. «Розшифруй» речення і запиши: **Козапобіглавшкоду.**

4. Знайди правильну відповідь.

- Головних героїв звати:

А) Іван Рень і Павло Завгородній;

Б) Іван Ріпа і Павло Завгородній;

В) Іван Руденко і Павло Зелений.

- Бій тореадорів хлопці влаштували з

А) бугаєм Петькою;

Б) цапом Жорою;

В) коровою Контрибуцією.

- Чим навесні пахне повітря?

А) Футболом і травою;

Б) футболом і цурками-палками;

В) річкою і лозою.

- Як хлопці назвали врятоване цуценя?

А) Шарик; Б) Собакевич; В) Гривко.

5. Чи сподобалося оповідання «Космонавти з нашого будинку»?

6. Розкажи, що ти знаєш про космос, про космонавтів?

7. Які пригоди хлопців тобі найбільше сподобалися? Чому?

8. Що тебе насмішило в оповіданні?

ВІКТОР БЛИЗНЕЦЬ

(1933-1981)

Віктор Семенович Близнець народився 10 квітня 1933 року в селі Володимирівці на Кіровоградщині в багатодітній селянській родині. Немовлям ледве не помер, бо були часи голодомору в Україні. Змалку малий Вітько тягнувся до книжки, до знань. Та лиш хлопець пішов до школи, як почалася війна з фашистами. Довелось пережити голод, страх, знущання. У селі виникла підпільна організація. Про неї, про захмарене війною небо з часом розповість майбутній письменник у своїй повісті «Паруси над степом».

Середню школу Віктор Близнець закінчив із золотою медаллю. 1952 року Віктор їде до столиці і успішно складає екзамени на факультет журналістики Київського університету імені Т.Г.Шевченка. Після закінчення університету Віктор Семенович працював за фахом у різних газетах та журналах.

Відомий дитячий письменник В. Нестайко так розповідає про своє перше враження від знайомства з В.Близнецем та його оповіданнями. «І от він прийшов – середній на зріст, присадкуватий, з вишневими очима, які він... сором’язливо одводив убік. Поклав мені на стіл тоненький рукопис. І одразу ніяково попрощався й пішов. У рукописі було всього чотири

оповідання. Але він даремно соромився. Оповідання були по-справжньому талановиті, свіжі, щирі, написані соковитою народною мовою. Пізніше Віктор доніс ще кілька оповідань».

Так склалася його перша книжка «Ойойкове гніздо». Потім вийшли повісті: «Паруси над степом», «Землянка», «Древляни», «Мовчун», «Звук павутинки», «Женя і Синько». Потім була написана чудова лірична казка «Земля світлячків». У цьому творі Віктор Семенович реалізував усі свої фантазії, залюбленість у народні казки. Його герої живуть у реальному та казковому світі, наповненому різноманітними пригодами та дивами.

Є у письменника й твори для дорослого читача. Але все-таки найталановитішими і найпопулярнішими залишились його книжки для дітей. Усе написане Віктор Семенович пропускав через свою душу і серце. Герої його творів усвідомлюють себе особистостями, знають, що таке справжня дружба, готові захистити слабшого, живуть у злагоді з довкіллям.

Таким був і сам письменник. Усі, хто знав Віктора Семеновича, згадують про нього як про людину дуже щиру, делікатну, з ніжною душею. Людину, закохану у дитинство, у людей, у природу.

Письменник помер 2 квітня 1981р.

ЗВУК ПАВУТИНКИ
(Фрагменти)

Сонячне кіно!

Мати думає, що вранці я сплю, і зачиняє віконниці. Хай зачиняє — так ще краще. Бо в одній віконниці, щоб ви знали, є маленьке вічко. Там був сучок, він, мабуть, висох, розхитався й випав, і зробилось у дошці кругле віконце — дучко. Крізь те дучко падає у хату довгий жмут проміння.

Це моє кіно.

Дивіться, що воно буде.

Темно. Жевріє тільки вузенька смужка, вона тягнеться навскоси, од вікна до печі. А за нею, за цією смужкою, тихо й чорно. Та ось... ожила, заворушилась пітьма. Наче хтось сколотив її — піднялись дрібненькі

пушинки. Вони виходять із темряви і на світлі стають золотими, рожево-пухнастими. Тихо снують пушинки, пливуть одна за одною, то піднімаються, то опускаються, то зникають зовсім.

Я колись і не знав, що в нашій хаті живе стільки малечі... Ви не смійтесь, ви краще придивіться — вони живі. Бачите: їх сила-силенна, але ніхто не штовхається, не заступає дороги, не заважає іншим. Бо це не прості, це Вишневі Пушинки.Так, так, саме Вишневі.

Коли квітнуть сади, і тополі стоять у білому пусі, немов обліплені ватою, і кульбаби світять під хатою жовтими сонечками, — ось тоді Вишневі Пушинки живуть у саду, на волі. Вони сидять у чашечках квітів, білі-білі клубочки. Вітер колише їх, сонце зігріває, бджоли годують медом. А потім: одцвітають вишні, опадає пух із тополі, мати відчиняє вікно, і Пушинки із сумом перебираються в хату.

Бува, прокинешся вранці, а скрізь — на підвіконні, на лаві, на долівці — повно білого пуху, білого цвіту, жовтого пилку. А на тій пороші — кволі й холодні Пушинки; вони ледь ворушаться, розповзаються хто куди.

До нової весни ховаються Пушинки у темних закутках. Бо їх, маленьких, може і дощ прибити, і вітер завіять, і комар задушить.

Цілими днями вони сидять нишком. Сумують за сонцем, за фіалками, за вишневим цвітом. І тільки тоді, коли тихо, коли в хаті жеврів промінь, виходять на світло і починають свої забави.

Гляньте, які вони чемні й поважні. Гуртом, поволеньки виступають із темряви, маленькі живі клубочки. Все більше й більше їх прибуває на світлу галявину. І кожна Пушинка обходить своїх подруг, низенько присідає й каже: «Вишневих снів тобі, сестро!»

Освітлені сонцем, вони мерехтять, немов зірочки. Їх безліч, їх густо, як маку, і всі рожево зблискують, снують і рояться в пітьмі, сплітаючи свої сліди в химерне мереживо.

Вони танцюють.

Чуєте? «Дзинь... дзінь... бом...» То грають краплі води.

Падаючи, краплі натягують струни, Пушинки торкають їх, і бринить у хаті синя джерельна музика.

Снують Вишневі Пушинки, мерехтять, кружляють на світлі — танок маленьких принцес!

Та раптом — що це? Наче війнуло вітром, підхопило й змішало Пушинки, і вони сипонули врозтіч, в глухі закутки.

Ага, ось хто злякав їх!

З-за темної кручі випливла чорна пір'їна. Безшумно, покрадьки вийшла на світло. Я теж подумав — пір'їна, аж то піратське судно. Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам: «Хапайте Пушинок! Тягніть їх сюди!» І ринув, пішов корабель на лови, пірати ляскають веслами, б'ють по воді, б'ють по головах, тягнуть за коси нещасних...

— Ви що? — крикнув я з-під ковдри. — Ушивайтесь геть, бо дам! Бо зараз як встану!

І я встав — на коліна, і ковдру потягнув на плечі, і давай кричать на піратів; а в хаті темно, і вони пливуть собі далі, до вікна, розганяють бідних Пушинок.

— Дзинь! — щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, вдарила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його у темінь.

Молодець! То мій чоловічок! Сріблястий!

Я аж загицав на ліжку.

Та ось причулось мені: на долівці, в густій пітьмі, щось шарудить, потріскує, поскрипує. Навіть причувся тупіт і тихе дзінькання. І я здогадався:то вони рубаються! Він їх звалив на підлогу, і тепер розбишаки оточили його — мого чоловічка — і з шаблями насідають на нього.

Держись! Я зараз!

Хотів був стрибнути з ліжка, бігти на виручку, та схаменувся: темно, ще наступлю на когось. І тут я згадав: поруч стоїть ослін. Біжком,

навпомацки перебрався туди, видерся на підвіконня. Відчинив кватирку, штурхнув кулаком у віконницю.

І хлинуло гостре світло.

Наче піском сипнуло у вічі. Я затулився долонями, постояв засліплений, поки відмигтіло мені в голові. Глянув на долівку.

Там уже нічого не було.

Ні піратів, ні мого чоловічка. І Вишневі Пушинки зникли.

І в хаті все принишкло. Стара беззуба піч як роззявила чорного рота, так і завмерла. І лава стала під стіною, уперлась на чотирьох лапах, наче їй сказали: замри! І на миснику, за склом, виструнчились, як солдати, чарки, сулійки, пляшки.

Хитрий народ! Дивись, притаїлись, мовчать, ніби ніхто нічого не бачив.

Я не став їх питати про бійку — даремно.

Ні слова не скажуть. У них свої секрети. Та я й сам знаю, що пірати, Пушинки і крилатий чоловічок розбіглися, як тільки відчинив я віконницю. Вони не люблять, щоб їх розглядали люди. Вони маленькі, але дуже горді.

Розбіглись мої невидимки. Хата стала як хата. Повно води у ночвах і в тазику, вода потекла й на долівку, і потяглись аж до печі мокрі темно-руді латки. На це дивитись нецікаво, я засунув палець у дучко й загрюкнув віконницю.

Знов у темному царстві.

Лежу й думаю: звідки він узявся, хоробрий такий чоловічок? Мабуть, народився з крапель. Гусінь, метелики, коники, рогаті жуки — всі вони народжуються з личинок або лялечок, натоптаних ватою. А срібний чоловічок народився, мабуть, з падучої краплі. Крапелина розбилась — дзум! — він тут же вискочив, стряхнувся і шмигнув під лаву. Там підсох, розправив крильця і, як почув, що капає вода зі стелі, зразу ожив, та давай стрибать і пурхать між краплями, і ловить їх, і дзенькать підківками. Такий дрібненький, а нічого не боїться — ні темряви, ні павуків, ні Сопухи. Бач, з

маху кинувся на піратів. Я ще думав, збирався, виглядав з-під подушки, а він блиснув шаблиною і на судно: вперед! Цікаво, як його звати?

— Гей, чоловіче, як тебе звати? — гукнув я туди, де стоїть діжа й хитається чорна тінь.

Мовчок. Ані звуку. Тихо й темно, як у вусі.

— Бумс! — раптом озвалась крапля. «Ага! — зрадів я. — Тепер знаю: тебе звати Бумс». Бумс, Бумсик, Бумсюк... А де твоя Бумсиха, де мале Бумсеня? Де дід Бумсило і баба Бумсючка? Ну, скажи! Мовчить. І дух затаїв.

Мені дуже хочеться взяти Бумса в руки, роздивитися, похукати на нього, погладити крильця. А може, й сховати в коробку... Е, ні! Він умре. Він засохне... Я думаю: що, якби ніч-сліпота забрала мене у свої печери і там привалила б камінням і залишила навіки. Що я робив би сам-самісінький... під землею... де кажани, холод і тьма? Як би я плакав, і бився об стіни, і блукав би сліпцем — то страшне.

А метелик? А той метелик, якого я посадив у коробку? У нього крильця були жовто-білі, а на лапках, на вусах — золотистий пилок. Він був такий вертун, такий насмішник, так виводив мене по двору, поки я не спіймав його. Він упирався, не хотів лізти в коробку, шамотів, просився: пусти! Я не пустив. Я поклав його у коробку, а коробку в запічок і... забув. Аж восени, як сушили вишні, згадав. Кинувся до метелика — що це? Сухі шкаралупки... порохня... попілець. Зотлів бідолаха взаперті.

Для чого вбивати живе? Чуєш, Бумс?

Гуляй собі в нашій хаті. Бігай, стрибай де хочеш. Я тебе не чіпатиму. Ніколи.

Ось тобі крихти на лаві, ось молоко у блюдечку — їж, поправляйся. Чуєш, Бумсюк?

СОПУХА

Я вже великий і знаю, що Сопухою лякають дітей. Було, крутишся в ліжку, мати нагримає й скаже: »Ось покличу Сопуху...» Скаже, погасить світло і піде сама на кухню. А ти лежиш, і страшно-страшно тобі; ноги, як у

равлика, потиху втягуються, втягуються під груди, і шия втягується, і ніс ховається між колінцями.

Ти скрутився калачиком, лежиш — нічичирк. Все в тобі заніміло, зіщулилось, тільки вуха ростуть. Ростуть вуха, як лопухи, пнуться в темряву, ловлять найтихіше шкряботіння. О, почалось!.. Це вона!.. Там, під лавою, у найчорнішому кутку, сопе Сопуха, так сопе, аж вітер ходить по хаті. Я накриваюсь подушкою, починаю казати про себе "га-ла-ла"!, щоб заглушити звірюку, але де там! Щось шкребеться, щось дмухає і під подушку. І втямить не можу, чи то Сопуха сопе, чи сам висвистую носом. Ні, то вона чалапає!

Я заплющую очі, сильно-сильно заплющую, до пекоти, до червоного жару, та все одно бачу: встає — бура кудлата Сопуха... чмихнула, обтрусилася, а тоді гоп на лаву. Ба, то вже не лава, то лиса стара вовчиця; чап-чалап, чап-чалап, — йде, переставляє лапи, суне до мого ліжка. Верхи на вовчиці — Сопуха.

Не кричіть. Не жахайтесь. Не кличте мами. Знаєте, що треба зробити?

Треба сказати: «Бумс, за мною!» — і стрибнути з ліжка. Так, це страшно, але з вами Бумс, і ви командир, і за спиною кіннота, шаблі наголо. Рушайте в атаку, сміливіше! Стисніть кулаки, зціпте зуби, ви мужчина; темряву штовхніть плечем, грудьми вперед і примовляйте:

Барі варі вде

Грім з громами йде!

Не оглядайтесь. Йдіть і кажіть Бумсові: «За мною, Бумс! Вони тікають, вони розбігаються!» Ви з Бумсом уже в кутку. Не бійтесь, простягніть руки, помацайте лаву. Правда ж, вона гладенька, тверда, спокійна дерев'яна лава. І стоїть на місці, нікуди вона не ходила, то вам таке привиділось. А тепер помацайте під лавою. Стіна, долівка і більше нічого. Сопуха? Яка Сопуха? Невже ви повірили, що є на світі Сопуха — оте старе кудлате ледащо, оте сонне сліпко, що цілісінький день спить у корчах, а на ніч залазить до людей у хату?

Не вірте. Ніякої Сопухи нема. Її придумали старші, щоб лякати дітей.

Я довго придивлявся до хатніх дверей. Після дощів вони розбухали, ставали похмурі, слизувато-зелені. Нігтем, було, проведеш по дошці — виступає чорна юшка. І голос у них грубішав. Пробуєш відчинити — риплять, сердито, натужно, неначе стогнуть: у-у-уг! Тут, хочеш-не-хочеш, згадаєш бабиного Бурмила або мамине застереження: «Не смій за поріг! Упадеш!» Справді, поріг високий, дві приступки вниз, але ж і цікаво: що там? Що там, у сінях, де блимає світло, хитаються тіні і лупатим оком зирить на мене щось невідоме?

Пам'ятаю, як малим я виліз у двір. А в малого, ви знаєте, очі в дворі розбігаються. Пляма сонця, пляма неба, пляма трави — все велике, сліпуче, незвичне. Весь цей огром двигтить, хитається, тікає з-під ніг, і тебе несе хтозна-куди. Від цього величезного світу голова йде обертом. Леле, що ж робити? І вхопитися ні за що!..

Кажіть: «Спокійно, Бумс! Ми тут удвох. Головне — не роззявляти рота. Давай присядемо, ось так, навпочіпки, і будемо робити своє діло — копирсатися в піску. Бачиш, під нами тверда земля, вже не хитає нас, як на палубі».

Так я й зробив: сів під хатою, спиною до сонця. І заворожила мене призьба. Вона схожа була на лежанку, тільки довга, і тепла, і вся потріскана. Тріщини темні й глибокі, можна туди пальця просунуть, і в кожній ямці бігало щось живе — стоножки, солдатики, мурашки. З норок дивились на мене такі жуки й жученята, яких я зроду не бачив. Мабуть, оці тріщини були для жуків справжнісінькі яри й канави, а онде урвище, а он із моху зелений гай, і там сиділа красива золотиста мушка.

Я помітив, що на стіні коржем відстала глина, і в схованку ту шмигнула ящірка. Прискакало мале жабеня, пузце біле, спина пухириста, сумно глянуло мені в очі і сховалось під призьбу. Довго дзуменіла оса, тикалась у лутку вікна, сердилась, щось шукала. Та ось знайшла дірочку, потрясла хоботком і полізла... куди полізла? До нас у хату?

Тут я задумався. Ящірка, жабеня, мурашки — де вони всі ховаються? Мабуть, у стінах, у долівці, у вікнах. Вони з нами, наші сусіди, живуть в нашій хаті; там їхні гнізда, білі подушечки, мала дітлашня й вусаті комахи-няньки.

Я приклав вухо до призьби. Вона зашаруділа, як коробка, набита хрущами. Там, у призьбі, кишіло таємне життя. Напевно, там були свої комашині школи, були палаци, війська і відбувались святкові паради... Звідти, з того комашиного царства вилізла на сонце чорнява мурашка, повела вусом, лупнула на мене оком (здрастуй, мовляв, козаче!) і сховалась назад.

— Скажи, який світ! — застиг я здивований. — Скільки кругом живого народу!

1.Скажи, ти зрозумів, хто такий Бумс?

2.Що допомагає хлопчику бачити світ по-особливому?

3.Як ти розумієш висновок-запитання Льоньки: «Для чого вбивати живе?»

4.Продовж характеристику Льоньки: допитливий, здібний…

5.Розкажи про свій світ мрій і фантазій.

6.Чи умієш ти бачити красу й дивовижність навколо?

7.Чому Льонька постійно щось вигадує, уявляє собі?

8.Льонька боїться Сопуху, а ти?

9.Закінчи речення: «Щоб подолати страх, я можу (мені треба)…»

10. Відгадай загадки.

А) Я маленька, зелененька,
Дуже спритна і гарненька,
Як за хвіст мене піймати,
Можу я його віддати….

Б) Не звір і не птиця,
Всього боїться.
Наловить мух –
І в воду – плюх!

В) Заповзята трудівниця,
Вона праці не боїться.
Дуже сильна ця комаха
Називається...

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ
(1949-2001)

Ярослав Михайлович Стельмах народився 30 листопада 1949 року у місті Києві, у родині відомого письменника Михайла Стельмаха. Коли сам став писати, то ще довго на запитання, чи не син він того самого Стельмаха, відповідав «ні». Бо вважав, що хвалитися батьком негоже.

По смерті батьків не взяв собі нічого з майна, окрім письмового столу Стельмаха-старшого. За цим самим столом він і працював. З дитинства Ярослав захоплювався іноземними мовами, спортом та музикою. Займався професійно плаванням, потім гімнастикою, здобув навіть спортивні розряди з боксу і вільної боротьби. Віртуозно володів грою на фортепіано та любив гітару. Закінчивши школу, став студентом Київського інституту іноземних мов, а згодом – аспірантом Київського університету, закінчив Вищі літературні курси в Москві.

У 1975 році у світ вийшла перша його книжка – це збірка оповідань під назвою «Манок». Потім були повісті «Химера лісового озера», «Якось у чужому лісі», «Найкращий намет». У 1978 році Ярослава Стельмаха було прийнято до Спілки письменників України. В 1999 році його назвали кращим драматургом року.

Ярослав Стельмах – лауреат літературних премій імені Івана Котляревського та Миколи Островського.

Рано і трагічно обірвалося життя письменника. 4 серпня 2001р. Ярослав Стельмах загинув в автокатастрофі на трасі під Борисполем. У нього просто за кермом перестало битися серце. Похований письменник на Байковому кладовищі поряд із своїм батьком.

Але залишилися його твори, які ще довго тішитимуть дорослих і дітей дивовижними історіями та пригодами.

МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ, АБО ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА

(Скорочено)

Розділ І

Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі!»

Коли ми склали іспити і п’ятий рік навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла і вчителька ботаніки та зоології Ірина Семенівна.

— Любі дітки! — вона завжди казала «дітки» чи «діточки». — Ви вже учні шостого класу, з чим я вас вітаю і повністю приєднуюсь до тих добрих побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — вчитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому й трудніше, ніж у п’ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати ботаніку, а згодом і зоологію, перейдемо до глибшого розуміння світу, що оточує вас.

Тут вона помовчала і мрійливо подивилася кудись у стелю. Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голову над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж ми мало любили ботаніку, та й не можу сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп’ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — правила далі ботанічка, — для того, щоб збудити вашу цікавість, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило, — та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити.

— Невже ти залишишся таким самим і в шостому класі? — запитала вчителька, ніби вона сподівалася на щось інше. — А побоювання твої безпідставні. До речі, ви знаєте, що багатьох шкідників сільського господарства і зелених насаджень треба винищувати? Восени всі принесете свої роботи до школи. Я їх заберу до зоологічного кабінету. Кращі підуть на шкільну виставку.

Тепер і я згадав стоси невеликих коробок зі скляним верхом, що припадали порохом у кабінеті зоології.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — схопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою і кращою. Ти хочеш разом із Стеценком? — зиркнула на мене.

— Еге ж.

— То робіть, - зітхнула вчителька. — Тільки не так, як у минулому році.

Цим вона натякала на гербарій рідного краю, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Мишко знайшов якийсь гербарій, ми його підписали і здали, навіть не поцікавившися, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам’яв Митькові вуха. Виявилося, що то гербарій зовсім не рідного краю, точніше, рідного, але нетутешнього, бо містив зразки Далекого Сходу, і належав навіть не Митьковому братові, а котромусь із його приятелів.

А по-третє, з’ясувалося: приятель теж узяв його на два дні в себе на роботі.

— Чому тобі та колекція муляє? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А ти не здогадуєшся?

— Ні.

— Ніскілечки?

— Та кажу ж, що не здогадуюсь.

— А тому, що тепер точно відпустять до моєї бабусі!

Треба зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся.

Не саме село вабило нас, бо чи ж мало чудових сіл на Україні? Не зелень лісів, бо майже щонеділі їздили ми з батьками під Бровари, Іванків чи Ірпінь; не гриби і не світанки над річкою, скажу навіть більше — не студене молоко в гладущику, щойно вийнятому з льоху. Ні! Кликало нас до себе привільне і незалежне життя. Кликало і вимахувало привітно рукою: «Ну ж бо, сміливіше. Я чекаю на вас!»

— Уявляєш собі, — казав Митько. — Ліс. Кругом ні душі. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом ні душі.

— Угу, — і собі облизувався.

— З одного боку пляж, а з другого берег урвистий травою поріс, кущами. І дерева… А до села кілометрів зо три, якщо не більше. А на багатті казанок із юшкою.

— Та ти вже казав про казанок.

— Ну то й що! Про приємне і казати приємно.

А як бабуся не дозволить?

— Чия? Моя? Хе—ге, та ти її просто не знаєш! Бабуся — во! Ночувати, правда, може, й не відпустить, а так — скільки завгодно.

— От якби ще й ночувати, — зітхав я.

— Та стривай. Хай спершу хоч до села відпустять, а там видно буде.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

— Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівалися, чи піде це на користь у першу чергу самій бабусі, а потім уже нам.

— Уявляю собі, що вони там вироблятимуть, — хитала головою мама.

— Двоє лобуряк на голову старенькій жінці, — і собі докидав тато. І тільки моя бабуся підтримувала нас.

— Не такій уже й старенькій, — казала вона. — Ми з нею однолітки.

І тепер, коли я згадав про Митькову бабусю, то миттю повернув до друга своє, як то пишуть, «радісно—збуджене» обличчя.

— Ти гадаєш?

— Та я певен цього.

— Але чому?

— А де ж ми, на твою думку, будемо збирати отих любих хрущиків і метеликів? Щось давненько я вже не бачив у нашому місті довгоносиків. А ти? Може, ти знаєш, на якій вулиці вони оселились? Тоді нам не треба нікуди їхати.

Надія у вигляді колекції пронизаних шпильками жучків заграла перед моїми очима.

— Митьку, ти геній!

— Ну, не зовсім, — скромно потупив очі мій приятель, — але дещо отут, — він постукав пальцем себе по лобі, — маю!

— Не така вона вже й старенька, — стояла на своєму моя бабуся: їй теж було нелегко підтримувати нас.

Ми вп’ятьох сиділи на кухні — бабуся, мама, тато, Митько і я, вкотре обговорюючи, чи можна нам з Митьком їхати. Дідусь сидів у вітальні перед телевізором із газетою в руках. Він ніколи не втручавсь у сімейні проблеми, і за це я був йому тільки вдячний.

Адже коли б він вирішив пристати до когось, то ще невідомо було, чи до нас із бабусею, чи до тата з мамою.

— Хоч і не старенька, — мовив тато, — а коли б вам, мамо, вони обоє сіли на шию на три тижні, то хто знає, якої б ви заспівали.

— О, я була б тільки щасливою, — не здавалася бабуся. — Село, річка, ліс, два юних джентльмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

— Боюсь, що ненадовго, — обізвалась мама. — Господи, як ви мені вже набридли з цим селом!

— Невже ви хочете, Оксано Павлівно, — втрутився нарешті в розмову й Митько, — щоб ваш син, а заодно і його найкращий приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом — і пилюга, і розжарені спекотні вулиці — навіває сумні думки і сприяє передчасному старінню наших організмів? — (Цю промову він підготував заздалегідь). — А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після важкої праці й успішного закінчення п’ятого класу?

— Не дуже—то ви й перепрацювались, — кволо посміхнулася мама.

— Хоч би як там було, — вів своє Митько, — дітям потрібен відпочинок. До того ж як інакше ми виконаємо важливе завдання із зоології?

— Яке ще там завдання?

— Хіба Сергій вам нічого не казав? Адже вчителька звеліла нам — мені та йому — зібрати найкращу колекцію жучків і метеликів. «На вас, — каже, — хлопці, вся надія!»

— Так уже й сказала? — засумнівався тато.

— А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

— Так уже й не переведуть? — не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надщербили її несхитність і стрілка маминої впевненості гойднулась у наш бік.

— А може, просто двійку поставлять, — не здавався Митько. — А кого порадує двійка у перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настрій зіпсувати.

— Еге ж, — знов усміхнулась мама, — вам зіпсуєш. Господи, як ви мені вже набридли! Ну, то як? — звернулась до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

— Та хай уже їдуть, — одмахнувся він. — А то ж спокою не даватимуть ціле літо. Тільки щоб бабусю слухали.

— Ура! — закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затримались.

— Чула? Чула? — сміявся тато. — «Передчасному старінню наших організмів», га?

— А як тобі оце, — вторувала йому мама: — «На вас, хлопці, вся надія». Ну й молодці!

— І настрій у них на цілий рік зіпсується!

— Ех ти, — закинув я Митькові, — то це ж вони з нас глузують!

— Ага, — почухав він потилицю, — переборщили трохи. Ну та нічого. Головне — мета досягнута…

Розділ II

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусею, ентузіастом музичної освіти і дідом Трохимом.

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявсь я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилюги з—під коліс і кіптюги з вихлопної труби.

— Отож бо, в місті, кхе—кхе, зовсім, кхе—кхе, тьху ти, не таке, — вже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили…

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабусина хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він почувався до певної міри господарем.

— Хо—го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йти мова! Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьмом обернулися. Перед нами шкірив зуби хлопець років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки? Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони, безперечно, збилися з путі, адже Африка у зовсім протилежному напрямку. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б.

— Ну, чого тобі? — насупився Митько.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитись із майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, в майбутньому.

— Тобто з тобою? — поцікавився я.

— Точно, юначе, я бачу, у вас неабиякий розум. Завжди, знаєте, приємно побалакати з розумною людиною.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою і побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобалися.

— Ану, ти! — одразу скипів він. — Ти не дуже кирпу гни. Розумники знайшлись, — анітрохи не бентежачись, заперечив хлопець своє попереднє твердження.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб’єкт, — поділився враженням про наше нове знайомство Митько. Я заперечувати не став.

До бабусиної хати лишилося вже зовсім недалеко, коли попереду почулося якесь виття, та одразу ж і замовкло, загнулось на найвищій ноті.

— Це що? — запитав я.

— Не знаю, — стенув плечима Митько. — Може, корова якась чи бугай.

— Ніколи не думав, що корова може отак вити.

— О, ти не знаєш тутешніх корів, — пояснив Митько не зовсім упевнено. — Від них усього можна чекати. — Глибоко прихований зміст таївся за цими словами.

— А чого саме, Митю?

Дізнатися про коров'ячі здібності я не встиг, бо той самий звук знову почувся й урвався.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце… Та ні… але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак… Хоча…

Звісно, ця словесна плутанина нічого мені не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: «Митю, Митюню»,— і побачив, як старенька, огрядненька жінка із цебром у руці кинулась од клуні нам навстріч.

— Бабуню!

— Онучку!

Одведемо на мить наші очі від цієї зворушливої сцени і скористаємося з нагоди, щоб роззирнутися довкола. Ні, не вдалося, бо увагу мою негайно привернуло вікно через дорогу, звідки знов ревонуло. «Може, справді корова забралася в хату та й не знає, сердешна, як вилізти», — подумав я.

— Гнате, Гнате, перестань, їй же бо! — загукала Митькова бабуся. — Перестань, дай хоч із онучком хвильку погомоніти.

— А—а, приїхав, — долинуло у відповідь. Нараз фіранка гойднулась, метнулась убік, і ось уже у вікні з'явився розчервонілий вусатий здоровань із тромбоном у правиці. — Здоров, Дмитре!

Он воно що!

— То це ви! — зареготав Митько. — Здрастуйте, дядьку Гнате. Я так і не додумав, хто це. Точніше, спершу думав — ви, а потім ні, думаю, не ви. Потім знов думаю — ви, а потім…

— Я, я, а хто ж, — доброзичливо розсміявся вусань і розвів руками, мовби і собі дивуючись, що це він узявся до такого заняття.

— А ви ж позаминулого року на мандоліні грали. Так тихо було… І приємно.

— А, мандоліна, — одмахнувся той. — Тромбон — оце, я тобі скажу, да!

— А я тобі скажу, Гнате, — вставила й собі бабуся, — досить уже на сьогодні.

— Та я ж і кінчаю. Все. Заради такого випадку… А це хто з тобою? — накинув цікавим оком на мене.

— Ой, і справді! — сплеснула руками бабуся.

— Я, — озвався я.

Отак і відбулося наше знайомство…

— Доброго здоров'ячка, — крикнув хтось із вулиці.

— Ну, починається, — прошепотів Митько. — Зараз півсела сюди збіжиться. Ходімо десь сховаємось, — і дременув не дуже ввічливо за хату. Я подався був за ним, але тут мене перепинив той же голос:

— Куди це ти, Митю, чи не впізнаєш мене?

Я озирнувсь. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанях, вправлених у запилені чоботи, в синьому бувалому в бувальцях піджаку й кашкеті.

— А, драстуй, Гнатовичу, — одповіла Митькова бабуся, визирнувши з погреба.

— Здрастуйте, — зніяковіло привітався я.

— Ну і змінився ж ти, — хитнув головою дідок, зупиняючись серед двору.

— Га? — долинуло з погреба.

— Змінився, кажу, Демидівно, онучок твій, — повторив дідок, придивляючись до мене. — Підріс.

— Аякже, підріс, — радо погодилась бабуся, брязкаючи внизу посудом. — Ти ж його коли бачив, два роки тому?

— Еге ж, два роки. Ніби погладшав трохи.

— Та де там погладшав! Худющий, як і був.

— Е, ні, який же він худющий. Опецькуватий… А то ж ніби й волосся було русяве, а це потемніло.

— Та де ж потемніло? — од того дива бабуся аж вилізла з погреба і кинула погляд на мене.

— Тьху, Трохиме, та чи ти не бачиш! Це ж не Митько!

— Отож—бо й видно, що не Митько, — охоче погодився той. — А хто ж? — поспитав жваво.

— Приятель його, Сергій. Разом приїхали.

— А—а, — спокійно, аж ніяк не дивуючись, мовив дідок. — Я й дивлюсь — ніби не Митько. А воно й виходить, що Сергій. Да—а, — продовжував, вмощуючись на приступці ґанку. — Зараз, улітку, всі своїх дітей кудись одсилають. То в табори, то ще десь, а як нема куди, то до бабусь. Оце й до Дмитрівни теж онук приїхав, старшенький, правда, за ваших, — Василь. Дак той на велосипеді ганяє. З собою привіз розібраний. Бабуся до нього кинулась, мовляв: «Онучку мій рідний, як же давно не бачились». А він їй: «Обережно, — каже, — бабо, не чіпайте мого чемодана, бо в мене тут велосипед». Не встигла вона й слова сказать, як він уже той велосипед витягнув, склав у момент і ходу з дворища. Дмитрівна в ґвалт: «Куди ж ти?!» А він тільки рукою махнув: мовляв, одчепись. А години за дві приїхав і каже: «Це в мене тренування такі, точно за графіком». Значить, — пояснив уже від себе дід, — як пробило, скажімо, першу годину чи яку там, то ти хоч спиш, хоч їси, а скачи на велосипеда й паняй куди очі бачать. Отаке! Ну а ви, — спитав, — теж на велосипедах ганять будете?

— Ні, — промимрив я. — Нам треба колекцію збирати.

Розділ IV

Таємничий і, бр-р-р-р, - який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати.

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мушками та один за одним. Біля озера вилежувалися на сонці і купались у теплій воді. Митько весь час примушував мене вдихати повітря і казав: «Таке життя дуже корисне для здоров'я. Тут навіть автобусів немає». Я з ним погоджувався.

Але одного ранку відбулася подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з—за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець. Нам це одразу не сподобалось, бо в ньому ми впізнали свого знайомого, майбутнього майстра спорту.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько. Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка, що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схиляли до дружньої розмови.

— Та чого ви такі насурмонені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопилися відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам од мене подарунок, — він витяг з кишені штанів жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по—твоєму? От у цьому озері. Хотів було у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?

— А що ви думаєте? Тут і не таке зустрінеш… — Василь кинув на нас загадковий погляд і замовк.

— Що? — спитали ми в один голос.

— Та навіть і не знаю, чи казати вам… — Він знову помовчав. — Ну гаразд. Ви, бачу, люди мислячі й серйозні.

Ми затамували подих. Що ж то він повідає нам, цей дивний хлопець?

— Просто хочу вас застерегти. Адже ви, здається, як і я, полюбили це місце.

«І звідки йому відомо?» — подумав я.

— Ви вмієте зберігати таємниці? — він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій вигукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди з села ніхто й не потикається?

— Помітили, — ствердив я.

— Так далеко ж, — озвавсь Митько. — Не кожному й охота телющитись.

— Мо’, й далеко. Але справа зовсім не в цьому. А в тому, що бояться.

— Бояться?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого спитаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді, всі аж тремтять, коли доводиться отут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе. Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, виє страшно і зітхає «о—о—о—ох», аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. І на піску сліди здоровенних лап, мов од крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все. Ходімте зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, кореневища двох—трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю. Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що—небудь про Лох—Несс?

— Та щось таке чули…

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно… Та не робитиму припущень. Це ще не доведено. Ну а тепер пробачайте, мені час. Бувайте! Ще побачимось. У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з—перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться…

— Сергію, а якщо нам…

— Що нам?

— Таки оселитися коло озера і самим простежити… за отим от…

Так тебе бабуся і відпустить! Чекай!

— А якщо відпустить?

— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?

— Там. Адже Василь казав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Взяти з собою ковдри. Зараз же тепло.

— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!

— Та не замерзнемо. Не бійся.

— Я і не боюсь. А от бабуся…

— Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

І він вибіг із хати.

Повернувся за п’ять хвилин. Радість переможця освітлювала його обличчя.

— Порядок! Спершу на одну ніч. А там видно буде.

Розділ VI,
який проливає світло на наших пращурів і ще на дещо. Ну й Митько!

— Скажіть, які молодці, — дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають. А ви не перевтомитесь?

— Авжеж, молодці, — бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. — Стільки читати — з глузду можна з’їхати.

— Слухай далі, — Митько перегорнув сторінку. — «Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Казали, що з пащ їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.

Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків — динозаврів.

У 1912 році ці розповіді підтвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Літак його здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік

прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито із розладнанням нервової системи».

— Я думаю! — жахнувся я.

«Після Першої світової війни, — оком не зморгнув Митько, — вчені вирішили таки до кінця розібратись у цій загадковій проблемі «динозаврів». І нарешті в двадцятих роках нашого століття на острові Комодо Зондського архіпелагу було спіймано цього дракона. Ним виявилась гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатись чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри буро—чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво—оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі.

Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею, волочиться лише хвіст. Сила в цьому хвості страшна. Дослідники бачили, як одним ударом варан збиває кабана, валить з ніг оленя».

— От би й собі там побувати, — в захваті мовив я.

«Гігантський варан, — не звернув на мене ніякісінької уваги Митько, — був відомий ученим з палеонтологічних знахідок» (палеонтологія — це наука, що вивчає викопні організми), е—е, «знахідок в Австралії, в шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п’ятдесят мільйонів років тому».

— Ти можеш заперечити, — вів далі Митько, — он де той Зондський архіпелаг і Мозамбіцька протока. Мовляв, там є умови, щоб зберегтися кому завгодно. А між тим ось у басейнах рік Волги, Дону й Уралу живе невелике, завбільшки як щур, звірятко — хохуля. Так оця сама хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. І, нарешті, лохнесське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це набагато північніше від України. От які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

— Так ти хочеш сказати… — скочив я на ноги.

— Так, Сергійку. Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже і озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись, тут і звірозубий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А от карта мезозою. Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. А може, на місці нашого озера саме було доісторичне прісноводне болото? Тож тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені од усього цього аж дух перехопило.

— Митьку, — закричав я, — Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо?

— Приблизно…

— Ні, ти нічого не уявляєш. Це надзвичайно! Ти, Митько… Ну й Митько!

***

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Палеозойська, мезозойська ери, карбонський, пермський, юрський, тріасовий періоди дивилися на нас зі сторінок томів викопними потворами, а ми намагалися вичитати, вгадати, хто з них був пращуром озерного жителя…

Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те… Ну, бо від юрського періоду.

— Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. Завчився.

— Точно—точно, якийсь зв’язок тут є.

— І хто ж, по—твоєму, так його назвав?

— Люди, які раніше тут жили.

— Коли раніше, в юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

— Смійся, смійся…

— Та ти не переживай, Митю, — заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівсь Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом, гм… працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції ти.

— Е, ні, я не згоден. Хай буде… Хай буде, скажімо, митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись…

За три кроки від нас лежало безладно кілька воронячих пір'їн, і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило вдень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

Розділ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом.

— Я колись книгу читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі і жалібно мекає. А десь поблизу гуля собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: «Це, мабуть, козеня. Піду—но я його з'їм». От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба—бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають

у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками і листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки і — готово!

— Думки читаєш! — радо згукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.

— А козеня де взяти?

— Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — проясніло його лице, — мотузку на роги, та в ліс, а вранці відведемо назад?

— Е, ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна—куди. Та ще й у ліс її тягти… Вона ж не дурна.

— Твоя правда, — скрушно хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувсь, я одразу ж здогадався: є ще одна ідея. Взагалі мушу визнати: голова в мого друга працювала із колосальною швидкістю і, бувало, не встигав він бодай до половини висловити якусь думку, як у нього вже народжувалася друга, а то й третя, зовсім протилежна. Однак далеко не всі з них можна було назвати рівноцінними чи просто вдалими. Як вам, наприклад, отаке?

Довірливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив’яжемо тебе?

— Тобто як це? — вибалушився я.

— Мотузкою, як же ще! А де взять її — я знаю. У клуні висить. Для кози згодилася б, значить, для тебе теж.

— Ти що, жартуєш? — не повірив я власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, доп’явши, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший?

Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! А як воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'язуй!

— Хай буду я, — хоробро погодився Митько. — Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна і не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мороки набагато менше. — І по хвильці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і чинила шалений опір. Вона бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала та била крилами.

— Ху ти, — мовив, одхекуючись, Митько. — Та вона ж бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

— Це хіба курка! — згоджувавсь і я, підводячись після невдалого кидка. — Це ж страус!

І ми знов якомога лагідніше заводили:

— Ціп—ціп—ціп—ціп—ціп!

— А тю—тю—тю—тю.

Проте курка відбігала на безпечну відстань і осудливо стежила за нами.

— Та ну її, — не витримав перший я. — Всі коліна пооббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здавався Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуся не прийшла.

На цей раз ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунею і накрили рядном.

— Єсть! — вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її в мішок, і тут же загорлав: — Ой—ой—ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучились!

— Та й то, — відповів Митько. — Бери лопату, і ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи…

Тим часом споночіло. Ми намастились одеколоном «Гвоздика» і лягли в курені, вистромивши голови назовні.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив’язані до цього куреня, як та курка до дерева. До речі, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай—но, — стишив Митько голос. — Диви…

Я придивився. Лісом щось прямувало до нашої пастки.

Малюнок Гордій Ганни, учениці 10-Б класу НРЦ «ШАНС»

— Ніби не повзе, — мовив Митько. — Здається, навіть іде.

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

— От лиха година! — крикнув я, вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з’явилась його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши нагору. — Мало в’язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

— А це, дідусю… — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, а то враз з'явилась. І навіщо це хтось вирив, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

— Ні—і.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувсь Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може, не все вилилось?

— Та ні, все.

— Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — нещиро правив далі. — Я йому б…

— Авжеж, — хитав головою дід. — Ну, як вам тут, добре? — цікавився, прямуючи до куреня.

— Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювались ми.

— Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би. Є у вас водичка?

— Є, дідуню, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем з відра.

— Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

— Лопатка? — зашарівсь Митько.

— Еге ж, лопатка. Он вона лежить.

— А й справді, лопата, — дурнувато гигикнув я.

— А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?

— От—от, черви. На риболовлю, — випалив Митько.

— Ну й багато вловили?

— Та ні, не дуже, щось кльову не було.

— А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувавсь дід. — Здасться, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли з села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— Ой—йой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить шось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видно, у сестри, то він до мене й прибіг. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко, видать. То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантеличено запевнили ми.

— І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидать, а то ще втелющиться хтось ізнов та в'язи скрутить. А я вже піду.

— Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.

— Та ні, піду. Пізненько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.

— До побачення, дідусю. До завтра, спасибі вам, — кволо відповіли ми.

— І хитрющий же дідуган, — мовив по хвилі Митько.

— Все зрозумів.

— Та тут уже нічого не вдієш.

— Добре, що кілка не вбили, як ти казав.

— Авжеж, це ще дідові пощастило.

На цьому ми й погодились.

Розділ IX

Таємниця лісового озера.

Після того випадку Митькозавр більше не з’являвся.

— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування цієї тварини.

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені..

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жах, — сказав якось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п’ятірки. Ну ніколи не міг би подумати, що замість літнього відпочинку ми влаштуємо собі ще одну чверть.

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— Що саме?

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — єхиднувато зауважив я.

— А й справді, — засміявся він.

А дні минали.

Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якось запитав я. Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати.

— Це я вже чув. А потім?

— Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його за фотографією — це неважко. Оце було б відкриття! Адже не кожен день ловлять тварин, яких вважають давно вимерлими. Подумай тільки, вимерлими десятки мільйонів років тому. Уявляєш, вмикає наша Семенівна радіо, а там: «Урядове повідомлення: учні шостого «Б» класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку…». Може, ще й по медалі… Мабуть, «За відвагу».

— «За відвагу»? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже—дуже боявся? Так боявся, щоб аж коліна трусились. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало.

— Так ти ж іще й лізти хотів туди! Я тебе ледве втримав.

— Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається, там он… Диви…

Я мерщій обернувсь і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачив світла. За мною!

На слабких ногах вивалився я із кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер. Від здивування, несподіванки, переляку, не знаю від чого. Скоріш за все, од усього разом. Так, я був готовий, здавалося, стріти в нашому озері що завгодно, але те, що я побачив, перевершило найхимернішу уяву.

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова! О! Яка то була голова! Здоровецька, уся всипана шипами, темно — зелена, лискуча й бридка. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великі ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гострenні білі зуби…

— У—у—у—у! — люто завила мордяка і стала наближатись.

Я дивився на цю химеру, мов загіпнотизований, і не вірив власним очам.

— Тікаймо, Митю, — врешті здобувсь я на слово. — Тікаймо!

І ми вже були кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же ніхто його не бачив… Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно…

— У—у—у—у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, окинувши поглядом берег, вхопив каменюку і пожбурив нею в оту голову.

Четвертим чи п’ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло, і… ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А—а—х—х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулась в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з’явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько підбіг до води.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе…

— Ти що, не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти—но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, щоб промінь його висвітлював арену подій, і теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помр!.. Поможіть! Я більше не буду! — захлинавсь один голос. І тут же йому вторував Митьків:

— Та не хапай! Не хапай за шию! Кому кажу! Стягай з нього це опудало, — закричав Митько мені, — бо втоне. Знизу підважуй! Я вхопивсь обіруч за ту страхітливу голову — під пальцями відчув цупку тканину, — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що стало сили, рвонув за нього. Пасок відірвавсь, і опудало потвори легко одлетіло геть. А втім, це вже було ніяке не опудало — зіжмаканий фарбований брезент і потрощене палiччя каркаса. Дерев'яні шипи повідлітали, зуби відклеїлись.

То вже було ніщо — мотлох, сміття.

Тим часом ми мало—помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися грунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на сухе.

Схлипуючи, він повалився на пісок і очманіло поводив туди—сюди безтямними очима.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря—ря—ряту—уйте! — проквилив зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні—і, в с—е—ело не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с—сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів? — насторожився я.

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках у бік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'янкою і з розмаху вдарив об пісок. — О! О! І сьо!

Всюди, де опускалася та дерев'янка, з'являлися сліди, такі знайомі сліди Митькозавра.

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по—вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, — у сестри з намиста зняв. Та то і не бурштин зовсім… І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів — Фа—Дієзів, а ви й не впізнали. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дірявої каністри каменюку і пожбурив у воду. От вона й булькала. Сам я тоді в кущах сидів і од сміху помирав. «За ногу вхопить!» Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають…

Легка тінь нашого Митькозавра змигнула востаннє перед моїми очима і зникла назавжди.

Василь закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й клюнули.

— Ах ти ж… Ах ти ж брахіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай—но виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гигикнув Василь. — За що подякуєте?

Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга. — А що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

— А про археоптерикса?

— Кого—кого?

— А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.

— Та йди ти зі своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні, Васю, за те, Васю, що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ми, Васю, відкрили для себе такий світ, якого тобі, Васю, і не снилося. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні.

— Но—но, легше там, — озвався Василь. Він уже трохи оговтався, і видно було, як допекли й дошкулили йому Митькові слова.

— От за це й спасибі тобі, Васю, — не звернувши уваги на цей застережливий вигук, закінчив Митько. — Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось—ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. Я крокував поруч із Митьком і думав: «Як здорово минув у нас цей місяць».

«А колекція? — нараз виринуло в моїй пам’яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду ще півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком».

Поки ми з Митьком…

1. Поділись враженнями про оповідання.
2. Доведи, що хлопці – любителі пригод, романтики.
3. Що тобі видається смішним у тексті і чому?

4. У кого в селі живе бабуся? Чи проводиш ти літо в селі? Чому?
5. Визнач риси характеру, які ти помітив у героїв повісті.
6. Обери найцікавіший для тебе епізод твору. Прочитай його мамі чи молодшій сестричці.
7. Розкажи, як ти проводиш літні канікули? Які з тобою трапляються пригоди?
8. Чим закінчилась історія з Митькозавром?
9. Чи був Василь вдячний за свій порятунок?
10. Доведи, що Митько і Сергій люблять природу.
11. Знайди «заховане» слово: **Юрківкаприйак.**
12. Роздивися малюнки. Ось про таких давніх тварин дізналися хлопці. А що про них знаєш ти?

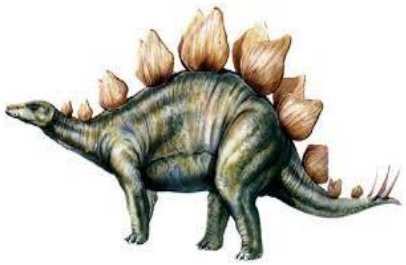

Стегозавр

Археоптерикс

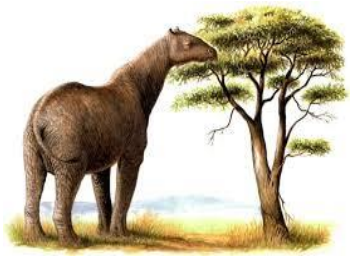

Індрикотерій

ДАНІЕЛЬ ДЕФО
(1660-1731)

Майбутній видатний англійський письменник Даніель Дефо народився в Лондоні у 1660 чи 1661 році (більш точних відомостей немає).

Вихований у релігійному дусі, в чотирнадцять років Дефо був відданий до приватної протестантської школи в Ньюінгтоні. Він завжди згадував про цю школу з теплими почуттями, бо вона дала йому багато потрібних знань, які так знадобилися йому в майбутньому. В дев'ятнадцять років Дефо завершив своє шкільне навчання і за порадою батька вирішує стати комерсантом. Батько посилає його (для вивчення бухгалтерії та торгівельної практики) до контори оптової панчішної фірми, яка знаходилась у лондонському Сіті й мала зв'язки із закордоном. Період навчання Дефо в Торговельному домі в Сіті закінчився на початку 1685 року. Цього ж року він відкрив оптову панчохову торгівлю в Корнхіллі. Його фірма існувала до 1694 року. До кінця своїх днів Даніель Дефо залишався зразковим англійським негоціантом, торгуючи винами, тютюном, цеглою й черепицею, неодноразово вдаючись до дуже ризикованих справ, зазнаючи інколи банкрутства, але щоразу знаходячи вихід із найскрутніших ситуацій.

Деякий час Дефо жив в Единбурзі, де він придбав безліч знайомих і став дуже популярним. Життя в Шотландії йому так сподобалося, що він навіть хотів залишитися там назавжди.

Англійський письменник Даніель Дефо прожив бурхливе життя. З ранньої юності його переслідували негаразди, але він із дивовижним завзяттям боровся з долею. Цей неуспішний торговець і мандрівник на межі XVIII століття став одним із перших професійних журналістів в Англії, а також видавцем впливових газет.

Даніель Дефо знав зльоти і падіння, був заможним і бідним, придворні інтриги довели його до в'язниці й ганебного стовпа. Але усеперек усьому він писав і друкував книжки, брошури, статті, памфлети й навіть поеми. Дефо написав понад чотириста творів. Багато з них майже забуті, деякі навіть не збереглися, але головна праця письменника – «Життя й неймовірні пригоди Робінзона Крузо» – пережила його на століття. Розповідь про молодика, який був закинутий на незаселений острів і спромігся вижити, зачарувала сучасників.

Книжка про Робінзона Крузо – не нотатки мандрівника і не спогади, а літературна вигадка. Вважають, що вона ґрунтується на історії моряка на ймення Александр Селькірк, якого після сварки з капітаном висадили на незаселений острів Мас-а-Тьєрра біля берегів Чилі, де він і прожив понад чотири роки. За ці роки Селькірк забув рідну мову та перетворився на справжнього дикуна.

І в цьому, мабуть, головна відмінність моряка від героя Дефо. За двадцять вісім років самотнього життя серед незайманої природи Робінзон Крузо не тільки зберіг усі якості цивілізованої людини, а й облаштував острів і знайшов вірного друга П'ятницю.

Даніель Дефо поставив запитання: як поводитиметься людина, відірвана від суспільства, від друзів і рідних, коли їй нема на кого розраховувати, окрім самої себе? А відповіддю став створений ним безсмертний образ, у якому поєднані найкращі людські риси – мужність, стійкість, винахідливість і здатність ніколи не втрачати надії.

І сьогодні, чотири століття по тому, кожен читач мимоволі ставить себе на місце Робінзона Крузо і питає: а чи зміг би я пройти через такі випробування, зберігши людську гідність?

РОБІНЗОН КРУЗО

(Окремі розділи)

Розділ 1

Робінзон Крузо

Батько мій був із Бремена. Здобувши торгівлею добрі статки, він переїхав до Англії, де й одружився з моєю матір'ю, яка походила з шанованої родини Робінзонів. Я народився 1632 року в місті Йорк; мені дали ім'я Робінзон, прізвище ж батька – Крейцнер, але, за звичаєм англійців спрощувати іноземне звучання, переробили в Крузо. У мене вже були сестри і два старші брати, життя яких склалося сумно, хоча наш дім вважали одним із найщасливіших. Старший брат дослужився до підполковника в Англійському піхотному полку і загинув біля Дюнкірхена в битві проти іспанців. Що сталося з другим, мені мало відомо – я запам'ятав лише його невиразний образ, що промайнув і зник у моєму дитинстві.

Я був пізньою дитиною моїх добрих батьків, і батько, який уже старів, намагався дати мені освіту, яку можна було здобути вдома або у звичайній школі. Пригнічений вибором військової професії старшого сина і неспокійним характером середнього, він дуже хотів, щоб я став адвокатом, проте мені не подобалося нічого, окрім морських подорожей. Надто рано я почав мріяти про далекі мандри, і ця пристрасть, незважаючи на прохання моєї матері схаменутись і всупереч бажанню мого батька, з віком тільки посилилася. Я тоді й не здогадувався, до чого вона призведе.

Батько, людина розважлива, сподіваючись вплинути на мій вибір, якось уранці запросив мене до себе в кімнату і несподівано палко заговорив зі мною. Яка причина, крім згубної схильності до подорожей, змушує мене залишити батьківщину й батьківський дім? Тільки шукачі пригод, люди, які прагнуть легкої наживи, – вів він далі, – люди, не здатні до щоденної праці,

або честолюбці вдаються до авантюр і шукають сумнівної слави. Безрозсудність не прикрашає людину, вона суперечить нормі. Досвід мого життя показав, що краще становище в суспільстві пов'язане з добробутом людини. У ньому рідше трапляються хвороби, тілесні й душевні муки, воно позбавлене розкоші й пороків; спокій і скромні статки – ось вірні супутники щасливої середини…

Я мовчки його слухав.

– Припини нарешті блазнитися, – казав батько. – Споважній. Ти не потребуєш кусня хліба, оточений повагою та любов'ю, ми всі хочемо для тебе тільки добра. Проте якщо ти все ж таки вчиниш по-своєму і не будеш щасливий, нарікай на себе, на свої помилки – ось моє попередження. Якщо ти вирішиш залишитися з нами і дослухаєшся до моїх порад, я готовий багато зробити для тебе. Адже мені весь час болить серце від думки про твою загибель, брати участь у якій я не маю наміру…

Мені стало щиро шкода батька; я був уже готовий відмовитися від своєї мрії та залишитися в батьківському домі, але невдовзі добрі наміри випарувалися, мов роса на сонці, і кілька тижнів по тому я вирішив потайки втекти! Проте сумніви не полишали мене, і якось, помітивши, що мати в доброму гуморі, я, усамітнившись із нею, прошепотів:

– Матусю, прагнення подорожей у мені настільки сильне, що я ні на чому іншому не можу зосередитися. Для батька було б набагато краще, якби він погодився на здійснення моїх планів. Він не ставив би мене у становище невдячного сина. Мені вісімнадцять років, і пізно вже йти учнем до купця або писарчуком до стряпчого; я певен: навіть учинивши так, неодмінно порушу умову, залишу хазяїна і сяду на перший-ліпший корабель. Якщо ви забажаєте закинути слівце перед батьком, щоб він сам відпустив мене в далеку подорож, то я незабаром повернуся додому і більше не зрушу з місця. Обіцяю заслужити ваше прощення подвійним старанням за весь згаяний час.

Мати мала вигляд розгублений та занепокоєний.

– Це неможливо, – вигукнула вона, – твій батько ніколи не піде тобі назустріч! Не прохай, я нізащо не говоритиму з ним. І не тільки тому, що ти впираєшся навіть після вашої бесіди, а й ще тому, що я цілком згодна з його поглядом на твоє життя. Я тебе не підтримую і не хочу, щоб про мене казали, що я поблагословила згубне починання, яке не до душі моєму чоловікові.

Згодом я дізнався, що вона все до слова переказала батькові.

– Наш син, – гірко зітхнув він у відповідь, – міг бути щасливим, залишившись із нами. Якщо хлопець блукатиме світом, то не тільки втратить тепло рідного гнізда, а й до того ж зазнає безліч лих і прикрощів. Я ніколи із цим не змирюся!

І все-таки я не втрачав надії та постійно відмовлявся від пропозицій зайнятися чимось істотнішим за безплідні фантазії. Я намагався довести своїм батькам неможливість будь-яких змін у собі. Та минув іще рік, перш аніж мені вдалося вирватися з домівки… Якось один мій давній приятель, який плив до Лондона з Гулля на кораблі свого батька, умовив мене вирушити з ним. Мене спокусили поширеною заманкою всіх моряків: він запропонував доправити мене до столиці задарма. Я відразу ж погодився і, не питаючи дозволу батьків, не сповістивши їх навіть натяком, першого вересня 1651 року зійшов на борт свого першого в житті корабля. Тепер мені здається, що це був поганий вчинок: я, мов волоцюга, покинув старого батька і добру матір та зламав обов’язок сина. І дуже швидко мені довелося в цьому гірко каятися!

Щойно корабель вийшов у відкрите море, здійнявся ураганний вітер і почалася надзвичайно сильна хитавиця. Це приголомшило такого новачка в морській справі, яким був тоді я, – мені паморочилося в голові, палуба йшла з-під ніг, до горла підступала нудота. Мені здавалося, що ми от-от потонемо. Я ледве не зомлівав і так занепав духом, що готовий уже був визнати, що мене вразила кара небесна. У міру того як хвилювання на морі посилювалося, у мені зріло панічне рішення: щойно нога моя ступить на тверду землю, відразу повернуся до рідного дому і ніколи більше не зійду на корабель.

Розділ 2

Буря

Проте надвечір море вгамувалося, вітер зовсім ущух і мені стало набагато краще. З наближенням ночі погода прояснилася; злегка похитуючись, я вийшов на палубу поглянути на захід сонця: на синьому плесі моря де-не-де вже миготіли зірки, хоча чисте небо ще не потемніло. Мої добрі наміри були відразу ж забуті – я повернувся до каюти і блаженно проспав усю ніч міцним сном.

Як швидко звикаєш до моря! Наступного ранку я здивовано милувався смарагдовою водною гладінню, яка нещодавно здавалася мені зловісною. Від моєї морської хвороби не лишилось і сліду, як не лишилося й недавньої легкодухості. Мій бувалий приятель тільки підсміювався з моїх учорашніх страхів. Я не відчував каяття, мук сумління чи страху перед майбутнім. Усі мої обітниці, що я їх дав у хвилину перших потрясінь, були забуті. За звичаєм моряків приготували пунш, і весь наступний тиждень ми з приятелем, зрідка виходячи насолодитися чудовою погодою, провели в моїй каюті, подовгу бесідуючи…

Нарешті ми підійшли до Ярмутського рейду – традиційного місця збору суден, які чекають на попутний вітер, щоб увійти в гирло Темзи. Там ми мали пройти нове випробування. Цей рейд уважався таким самим безпечним, як добра гавань: треба було тільки дочекатися припливу і за допомогою легкого вітру піднятися вгору по річці. Якірна стоянка була зручною, корабельні спорядження в доброму стані, і ми очікували лише нагоди, щоб зрушити з місця. Не передчуваючи небезпеки, усі розслабилися настільки, що проґавили посилення вітру.

На восьмий день нашого плавання, близько полудня море потемніло і здибилося. Усі поспіхом узялися до роботи: команді було наказано послабити стеньги, задраїти люки, тримати все в доброму стані й готуватися до шторму. Він налетів раптово – носова частина корабля постійно занурювалась у хвилі,

черпаючи, немов ковшом, розбурхану воду; здавалося, що якір більше не тримає судно і просто ковзає по дну.

Капітан наказав кинути додатковий якір, і невдовзі нам вдалося так-сяк закріпитися. Хвилі бушували чимраз лютіше, я, безсилий, лежав у матроському кубрику, думки мої були зовсім безладні – я вважав, що всі випробування позаду і ця буря не буде сильнішою за те хвилювання на морі, що мені довелося вперше пережити. Та коли наш зазвичай бадьорий та впевнений капітан мимохідь зазирнув до мене і, не приховуючи страху, вигукнув: «Господи, змилуйся над нами, інакше всім нам кінець!» – я в паніці вибіг на палубу.

Картина, що відкрилася моїм очам, була жахливою: вода вирувала, здіймалася горою та безперестанку падала на корабель, мокра палуба ходила ходором. Усе навколо скрипіло і, здавалося, от-от тріскне, мов яєчна шкаралупа. Я вчепився в першу-ліпшу міцну перекладину і тримався за неї – ще страшніше було повертатися до каюти й лишатися там самому.

Лихо спіткало не тільки нас. Корабель, який стояв за милю від нашого, вже напівпотонув, два інші, зірвавшись із якорів, вилетіли у відкрите море – їх кидало на хвилях, неначе друзки. Інші судна, що стояли на рейді ближче до берега і зазнали менших ударів стихії, вціліли, але деякі з них зіштовхувалися бортами. Надзвичайно жорстока буря тривала, і нічого дивного не було в тому, що крізь завивання вітру і гуркіт хвиль до мене постійно доносилася лайка матросів упереміш зі словами молитов…

Наш корабель був міцним, але неабияк навантаженим і сидів низько у воді; ближче до вечора капітан вирішив зрубати фок-щоглу. Він тривалий час вагався, поки боцман не сказав йому, що, коли цього не зробити, судно неодмінно піде на дно. Щойно встигли звалити за борт передню щоглу, захиталася середня, і хитавиця корабля так посилилася, що довелося негайно зрубати й цю. Я так стомився, допомагаючи матросам, що мені вже було байдуже, вціліємо ми чи ні. Упавши на койку в своїй каюті, я миттю заснув.

Посеред ночі мене розбудив галас. «Мерщій до насосів!» – почув я і завмер, злякавшись. Двері каюти розчахнулися, один із матросів закричав, що відкрилася теча і води в трюмі вже на чотири фути, і мені нічого не залишалося, як скочити на ноги й кинутися відкачувати воду разом із ними. Капітан тим часом звелів стріляти з гармати, щоб привернути до нашої біди увагу екіпажів дрібних суденець, які перевозили вугілля і перебували поблизу.

Ми працювали завзято, але трюм усе більше заповнювався солоною водою. Здавалося, наш корабель піде-таки на дно, і, хоча буря потроху вщухала, складно було сподіватися, що ми зможемо дістатися гавані. Тому капітан і далі палив із гармати, кличючи на допомогу. Нарешті на невеликому судні наважилися спустити шлюпку; з великими труднощами наші рятівники наблизилися до нас. Матроси кинули веслярам мотузку, ми підтягли шлюпку до борту корабля і перелізли в неї. Тепер нам нічого не лишалося, як щосили гребти до берега, долаючи хвилі, які досі вирували. За чверть години по тому, як ми опинились у шлюпці, наш корабель потонув. Я бачив це на власні очі й маю зізнатися, що не відчув нічого, крім жаху, відрази і страху перед майбутнім.

Невдовзі я помітив величезний натовп, який зібрався в гавані й витріщався на нас, а потім під радісні та схвальні вигуки наша шлюпка нарешті досягла довгоочікуваного берега.

Розділ 8

Катастрофа

Отже, я погодився.

Ми обговорили всі деталі експедиції. Головною моєю умовою було те, щоб надійна людина з їхнього кола, бажано адвокат, за моєї відсутності взявся наглядати за плантацією й будинком. Окрім того, я просив їх точно виконати деякі мої розпорядження в разі непередбачених обставин або моєї загибелі.

Незабаром адвоката знайшли, і я підписав усі папери, у тому числі заповіт, згідно з яким розпорядником мого статку ставав капітан португальського корабля, який урятував мені життя. У разі моєї смерті до нього переходили все моє майно і земля, він же зобов'язувався виконати мою волю: половину грошей від продажу майна взяти собі, а другу доправити моїй родині в Англію.

Усе було зроблено так швидко, що в мене не лишилося ні часу, ні можливості серйозно замислитися над правильністю мого рішення пуститися в цю небезпечну авантюру. Корабель було споряджено, навантажено необхідним крамом, команду дібрано, і все влаштовано за взаємною згодою учасників експедиції. Я нетерпляче чекав на відплиття і на все, що мене оточувало в Бразилії, дивився цілком байдуже. Це свідчило багато про що, і насамперед про те, наскільки я був легковажним.

Першого вересня 1659 року, рівно через вісім років після першої морської подорожі, я знову піднявся на палубу корабля. Зі мною відпливали чотирнадцять членів екіпажу, не рахуючи капітана і юнги. Судно було новим і міцним, водотоннажністю близько ста двадцяти тонн; окрім краму, призначеного для торгівлі, у трюмах нічого не було – усе вільне місце призначалося для перевезення чорношкірих рабів.

Знявшись із якоря, ми взяли курс на північ, уздовж узбережжя Бразилії, розраховуючи повернути до берегів Африки близько десятого-дванадцятого градуса північної широти, – саме таким був у ті часи звичайний маршрут усіх торговельних суден. До самого мису Святого Августина стояла тиха погода, яка трохи дошкуляла нам спекою та палючим сонцем; але невдовзі корабель повернув на північний схід, у відкритий океан, і ми вже не бачили землі.

Наступним орієнтиром на шляху через Атлантику був невеликий острів вулканічного походження Фернандо ді Норонья. Але чи то капітан помилився в розрахунках, чи то втрутився вітер, який раптом налетів, одначе згодом з'ясувалося, що наш корабель увесь цей час ішов на захід, у бік островів Карибського моря.

На дванадцятий день плавання один із тих лютих ураганів, що народжуються в екваторіальних широтах, остаточно збив судно з правильного курсу. Океан ревів і бушував, оскаженілий вітер постійно змінював напрям, обертав і підкидав корабель на величезних валах, немов пір'їнку. Щохвилини я чекав жахливої загибелі. Коли ураган ненадовго стих, виявилося, що ми не тільки збилися зі шляху, а й зазнали втрат: юнгу й одного з матросів змило гігантською хвилею з палуби, а ще один матрос, який захворів на тропічну лихоманку, помер. Окрім того, у днищі корабля виявили невелику течу.

Корабель наш був сильно пошарпаний, кінця негоді не було видно, і капітан запропонував спробувати повернутися до Бразилії. Я рішуче заперечив. Судячи з усього, судно перебувало біля країв Карибського моря, а тому нам слід було тримати курс на острів Барбадос, де ми могли дістати хоч якусь допомогу. Плисти просто до Африки було безглуздо й небезпечно. За нашими підрахунками, дістатися Барбадосу можна було тижнів за два, якщо не завадять примхливі течії Мексиканської затоки. Я сподівався, що після ремонту снастей і відпочинку ми зможемо продовжити експедицію.

Проте доля вирішила по-іншому.

Змінивши курс на північно-західний, ми вийшли зі смуги негоди, і, щойно відчули впевненість у завтрашньому дні, нас наздогнав іще один шторм, іще лютіший за попередній. Буря віднесла корабель так далеко від торговельних шляхів, що, навіть якби він уцілів, шансів дістатися якогось берега лишалося дуже мало. Корпус судна тріщав, нас кидало навсібіч, крутило, підкидало на хвилях – і так тривало кілька днів, поки вітер не почав ущухати, хоча море все ще бушувало.

Виснажена штормом команда міцно спала в каютах, коли керманич, який стояв на вахті, розбудив нас із капітаном криком: «Земля! Просто по курсу я бачу якісь острови!» Ми кинулися на палубу, добре розуміючи, яка небезпека нам загрожує: вітер і течія могли принести безпорадне судно до

прибережних скель і розбити його на друзки. Але сталося те, чого ми найменше чекали, – наш корабель раптом сів на мілину.

Від страшного удару судно нахилилося, величезні вали затопили палубу, обдавши нас крижаною водою. Мокрі до рубця, ми помчали вниз збирати екіпаж, щоб у разі загибелі судна, яке шторм незабаром міг перетворити на уламки, спробувати спустити шлюпку. Лишалося тільки молитися, і нашою єдиною втіхою було те, що корабель іще був на плаву. Ми мали дві шлюпки; маленька йшла за кораблем на буксирі, але її відірвало та унесло під час бурі, друга, більша, вціліла й була на палубі. Матроси, не гаючи ні секунди, почали спускати її на воду. На мить капітанові здалося, що хвилювання вщухає і нам більше нічого не загрожує. Він сподівався, що нам не доведеться залишати корабель, тим більше що вирушати в ризиковане плавання на шлюпці, яка не мала навіть вітрила, було ще небезпечніше. Нас могло накрити першою ж хвилею, перекинути, розбити об невідомий берег прибоєм. І все-таки іншого виходу не було – корабель міцно сидів на мілині та будь-якої хвилини під натиском стихії міг розколотися навпіл…

Усі матроси вже перебрались у шлюпку; останніми спустилися ми з капітаном. Становище наше було гіршим, аніж у приречених на страту, та все ж таки ми старанно веслували до берега, опираючись вітру і хвилям. Який перед нами берег, скелястий чи піщаний, крутий або положистий, ми не бачили; лишалася єдина надія, що течія принесе нас до входу в бухту чи в затоку.

Примхлива доля була до нас немилосерда!

Ми веслували вже понад годину, коли величезний вал упав на нашу шлюпку, ніби вирішивши цим останнім нищівним ударом припинити наші страждання. Умить шлюпка перекинулася. Усі, хто в ній був, опинилися під водою, навіть не встигши вигукнути: «Господи, порятуй і зглянься!»

Розділ 9

Зовсім сам

Мені відразу вдалося випірнути, і тієї ж таки миті прибій підхопив мене і нестримно поніс до землі. Одначе я перебував не настільки близько до неї, щоб відчути дно під ногами. Плавав я добре, тому, зібравшись на силі, спробував досягти берега раніше, ніж іще одна хвиля відкине мене назад.

Із цього нічого не вийшло.

Хвилі грали мною, ніби м'ячиком. Одна набігала, підхоплювала мене і штовхала вперед, щоб відразу ж передати іншій хвилі, яка знову несла мене далеко від суходолу. При цьому я опинявся під водою та намагався якомога швидше випірнути на поверхню, щоб відсапнути і ковтнути повітря. Так тривало дуже довго, поки прибій не поніс моє знесилене тіло просто до скель.

Це могло згубити мене, якби не вдалося, хоча я майже непритомнів, міцно вчепитися обома руками у слизький плаский камінь, що виступав із води. Хвилі тут були набагато слабші й тільки вкривали мене з головою; я дочекався проміжку між валами, пірнув і хутко поплив до берега.

Нарешті я опинився на твердій землі – цілий та неушкоджений. Скочивши на ноги, я кинувся бігти від лінії прибою, видерся на прибережний стрімчак і впав у густі зарості трави. «Господи, – прошепотів я, тремтячи й плачучи, – дякую за те, що ти врятував мене!»

Жодної душі не було навколо. Віддихавшись, я підвівся й побрів до води. Анікогісінько. Усі мої супутники, вочевидь, загинули; на хвилях біля берега погойдувалися кілька капелюхів і два різні черевики. Поглянувши в бік корабля, який досі сидів на мілині, я жахнувся від думки, як далеко я від нього перебував, і знову подякував небу за диво, яке сталося зі мною…

Настав час роздивитися. Радість моя зникла дуже швидко: хоча я й урятувався, острів, судячи з усього, був незаселений. Мій мокрий одяг був подертий на клоччя, а іншого було ніде взяти, я відчував нестерпний голод, але мені не було чим підкріпити себе, я не мав навіть прісної води. І

найжахливіше було те, що, крім табакерки й невеликого ножа, при мені не виявилося зброї, щоб здобути хоч якусь їжу або захиститися від диких звірів. Єдине, що спало мені на думку, – це пошукати схованку, у якій можна було б переночувати. Я усвідомлював, що перш за все треба відпочити й набратися сили, а вже потім шукати вихід зі становища.

Тим часом почало сутеніти; я пройшов близько чверті милі вглиб острова, поки не натрапив на гіллясте міцне дерево; на моє щастя, неподалік нього дзюрчав струмок. Утамувавши спрагу і пожувавши тютюну, який уцілів у моїй табакерці, я заліз якомога вище на дерево. Відчуття голоду притупилося. Я знайшов зручну широку розсоху, вирізав із гілки важкий кийок для захисту, накидав у розсоху листя, ліг і миттю провалився в сон, ніби в глибоку чорну яму.

Уранці я прокинувся, як не дивно, бадьорим і відпочилим. Сонце вже світило, вітер зовсім ущух, погода була ясна. Я поглянув у бік моря – наш корабель звідси було видно як на долоні. Він був набагато ближче до місця моєї ночівлі, ніж до тієї частини узбережжя, куди мене винесли хвилі. Судно все-таки витримало шторм, і я подумав, що найперше треба дістатися його, щоб здобути провізію та одяг.

Я попрямував до берега, уважно оглянув його і раптом помітив удалині нашу шлюпку. Вочевидь, її теж викинуло бурею на узбережжя. Я кинувся був до шлюпки, але мій шлях перетинала невелика, та глибока затока завширшки півмилі. Нічого не лишалося, хіба що повернути назад і пошукати інший спосіб дістатися корабля, на якому я сподівався знайти хоча б щось корисне для себе.

На морі був повний штиль, почався відплив, і я скористався цим, щоб потрапити на корабель. Він стояв лишень у трьохстах метрах від мене, нахилившись на мілководді, величезний і на вигляд неушкоджений. Мені стало гірко – якби ми не залишили судно і перечекали бурю, то всі були б живі… Але що було робити? Я стрибнув у воду і поплив. Одначе незабаром я зрозумів, що хоча моя мета й близька, потрапити на корабель майже

неможливо. Я проплив довкола нього двічі, поки не помітив кінець линви, який звисав майже до самої води. Насилу мені вдалося вхопитися за нього і видертися на бак.

Трюм судна був заповнений водою, але, сівши на мілину, воно зав'язло в мулі таким чином, що корма піднялася високо над морем і ця вся частина залишилася непошкодженою й сухою. На кормі майже все вціліло. Провізія та одяг були в доброму стані, отже, насамперед я перевдягнувся і набив кишені сухарями. Потім попрямував до кают-компанії, щоб як слід попоїсти й ковтнути для бадьорості рому. Життя більше не здавалося мені похмурим. Запасів харчів на найближчий час мало вистачити, хоча залишалося питання: як їх доправити на берег, якщо в мене немає човна? Поміркувавши, я вирішив збудувати пліт.

На кораблі збереглися запасні частини щогол, реї, дошки, кілька сотень ярдів міцної конопляної мотузки і різноманітний теслярський інструмент. Я нашвидкуруч сколотив невеликий пліт, але коли спустив його на воду, зрозумів, що припустився помилки. Незграбна конструкція могла витримати лише вагу мого тіла – я не подумав про решту вантажу. Довелося знову братися за пилку й сокиру та старанно працювати. Я втомився до знемоги, але бажання запастися всім необхідним для життя на невідомій землі підштовхувало й надихало мене.

Розділ 10

Між берегом і кораблем

Нарешті мій пліт був готовий.

Спустити його на воду й навантажити всім потрібним виявилося завданням не з простих. Зовні пліт мав вигляд досить надійний, але я побоювався, що приплив невдовзі закінчиться, тому треба було поспішати. Я відшукав дошки і, протягнувши їх по палубі, перекинув на зв'язані колоди, які вже плавали у воді. Потім спустився по линві, як слід усе прикріпив і знову піднявся на корабель. Спорожнивши три великі матроські скрині, я склав до однієї з них увесь провіант, який знайшов на кораблі: хліб,

зачерствілі рисові коржі, два круги сиру, в'ялену баранину, мішок із невеликою кількістю пшениці та ячменю – ними наш кок підгодовував у плаванні свійську птицю, яку давно вже засмажили і з'їли. Захопив ящики з вином та рисовою горілкою й завантажив це все у другу містку скриню. Із одягу та взуття, що були в каютах у необмеженій кількості, я взяв тільки те, що годилося мені за розміром, заповнив останню скриню, після чого спустив усі три на пліт.

Іще дужче мене цікавили зброя та інструменти. У каюті капітана я знайшов пістолети, дві чудові мисливські рушниці й мішечок зі шротом, а в комірці корабельного теслі – велику скриню, вміст якої мені був відомий. Додав пилку, молоток і сокиру. Знаючи, що на кораблі було кілька барилець із порохом, я вирушив по них. На жаль, тільки два з них уціліли – у решті порох був підмочений. Я доповнив свій арсенал двома старими тупими шаблями і перемістив його за борт. Тепер пліт був до краю навантажений…

Дістатися берега без вітрила було непросто – досить піднятися невеликій хвилі, і мені навряд чи вдалося б утримати моє саморобне суденце на плаву, тому я відшукав весла, що залишилися від однієї зі шлюпок, і нарешті остаточно перебрався на пліт. Море було спокійним, дув легкий попутний вітер, і я з Божою поміччю рушив у плавання. Близько милі все йшло добре, але потім вітер посилився, і мене почало відносити до тієї частини берега, куди я дістався вплав після бурі. Припливна течія несла пліт праворуч, просто до невеликої бухти; я веслував щосили, намагаючись триматися кормою до хвилі. Громіздкий та ненадійний пліт зовсім утратив керування і мчав по волі вітру й хвиль, поки не наскочив одним краєм на піщану обмілину. Настил плота сильно нахилився, я кинувся рятувати вантаж, не маючи змоги навіть зрушити своє судно з місця. На лихо одна мотузка лопнула – і скриня з провізією ледве не звалилася у воду. Якби вода, що піднялася з припливом, незабаром не вирівняла пліт, я, безпорадний, надовго застряг би на цій мілизні. На щастя, моє судно знялося з обмілини самотуж.

Потім я вибрав зручне місце для причалу, закріпив вантаж якомога надійніше та взявся гребти. Я орудував веслами, борючись із течією, поки не наблизився до берега настільки, щоб добре бачити вподобаний мною рівний майданчик. Коли вода відступить, мій пліт міцно встане на ньому. Я підігнав його якнайближче до берегової смуги та, втримуючи на місці, почав чекати. За годину почався відплив, і пліт із усім своїм дорогоцінним вантажем опинився на суходолі.

Я так стомився, що не міг і пучкою ворухнути. Одначе мені ще треба було відшукати місце для ночівлі й перенести туди всі речі. Я, як і раніше, не знав, куди закинула мене доля – на материк чи на острів, заселена ця земля чи ні та з якими небезпеками мені судилося стикнутися… Але йти далеко від моря я не збирався, оскільки сподівався, що якийсь корабель рано чи пізно з'явиться в тутешніх водах і тоді я зможу подати сигнал.

Оглянувши околиці, я помітив за півмилі від затоки невисоке горбкувате пасмо. Можливо, саме там можна було знайти безпечний прихисток. Прихопивши заряджену рушницю, я вирушив на розвідку. Але нічого годящого знайти не вдалося, і, хоча сонце вже сідало, я все-таки вирішив піднятися на найближчий пагорб. Там було ще видно, і я побачив, що перебуваю на острові, зусібіч оточеному морем. Тільки на заході тяглася смуга рифів і дрібних клаптиків суходолу. Відкриття, одне сумніше за інше, не забарилися: судячи з усього, мій острів лежав удалині від торговельних шляхів, був зовсім незаселеним і диким. Необроблена земля, скелі та дрібнолісся, безліч птахів, які без страху кружляли над пагорбами, – от і все, що я побачив.

Спустившись додолу, я не втримався і підстрелив одну з пташок. Гуркіт моєї рушниці, який, вочевидь, ніколи не лунав у цих місцях, сполошив у заростях пернатих і дрібну живність. До того ж м'ясо марно вбитого птаха виявилося неїстівним. Із пагорба було добре видно наш нещасний корабель, який глибоко сидів на мілині, і я подумав, що добре було б іще раз поплисти туди, поки негода не зруйнувала судно остаточно. Невідомо, скільки мені

доведеться прожити на цьому острові, і все, що було на кораблі, могло стати в пригоді…

Я повернувся до свого плоту, коли на землю спустилася цілковита темрява, і при світлі багаття доправив решту речей на берег. Я не знав, як улаштуватися на ніч, і боявся нападу хижаків; проте згодом виявилося, що мої побоювання були даремними. Не вигадавши нічого кращого, як огородити місце моєї ночівлі скринями, ящиками й дошками, я ліг просто на пісок і миттю заснув.

Відплив був у нижній точці, коли, прокинувшись близько сьомої ранку, я залишив усе на березі й поквапився до води. Скористуватися плотом я не міг – він був далеко на суходолі. Тому, скинувши верхній одяг і черевики, я поплив, як і вперше, просто до корабля. Тепер мені було легше – я знав, де звисає линва, по якій можна видертися на палубу. Я збирався спорудити ще один пліт, щоправда, менший за попередній.

Часу до початку припливу лишалося не так уже й багато, але, навчений досвідом, я хутенько збив пліт, спустив його на воду й навантажив. Переніс два мішки зі цвяхами, дрібними й великими, а також теслярський бурав, дюжину сокир і такий необхідний предмет, як точило. Додав три залізні ломаки, барильця з рушничними кулями, сім мушкетів, іще одну мисливську рушницю, великий мішок зі шротом. Окрім того, я зібрав по каютах увесь одяг, який знайшов, і прихопив підвісну койку, матраци, ковдри й подушки. Наостанок я спустив на пліт запасне вітрило і ще два весла.

Усе це я щасливо доправив на берег – на моє превелике задоволення.

1. Чи любиш ти подорожувати? Чому?
2. Про що мріяв батько Робінзона Крузо?
3. Чому Робінзон втік із дому?
4. В які пригоди потрапив хлопець?
5. Що ти знаєш про острови Карибського моря? Чи хотів би там побувати?

6. Знайди слова, що «заховалися», поясни їхнє значення: **трюмтпажїмілинадж, роаплітьолгавітрило.**
7. Що ти знаєш про Англію?

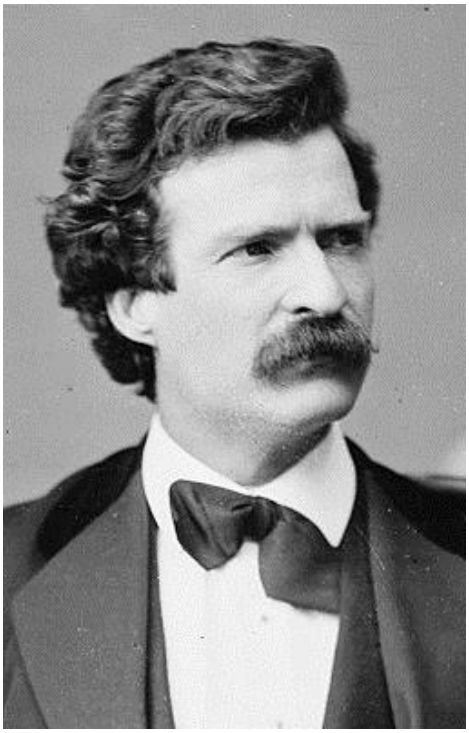

МАРК ТВЕН
(1835-1910)

Видатний американський письменник і журналіст Марк Твен народився 30 листопада 1835 року в селі Флорида, в штаті Міссурі (Середній Захід США). Справжнє ім'я письменника – Семюель Ленгхорн Клеменс. Марк Твен – це псевдонім, який він взяв собі ще в ранній юності. Батько Марка Твена був суддею, про матір письменника, Джейн Лэмптон Клеменс, майже нічого невідомо.

Дитинство Марка Твена пройшло в невеликому містечку Ганнібал, де його батько відкрив маленьку юридичну контору. Родина була багатодітною. Як згадував письменник, жили вони досить скромно, часто не вистачало грошей. Справи пішли ще гірше, коли у 1847 році помер від запалення легенів батько, не залишивши своїм дітям нічого, крім величезних боргів.

У досить юному віці хлопець сам заробляв на життя. Коли його старший брат Ойрон спробував зайнятися видавничою справою і почав випускати газету, Семюель підробляв у ній друкарем, писав досить різкі й гострі статті.

Сема вабило море, і він мріяв стати моряком. Тому і влаштувався помічником лоцмана на пароплав, що виконував регулярні рейси по Міссісіпі. Саме в цей час Семюель і вибирає собі псевдонім. Англійською мовою морський термін «mark twain» (відмітка два сажні) означав, що глибини річки цілком достатньо для безпечного проходження річкового судна.

Але морська кар'єра Сема, на його превеликий жаль, закінчується вже в 1861 році. Починається громадянська війна, і приватне пароплавство закривається. Майбутній письменник деякий час працює на срібних рудниках, потім, як і всі американці, охоплені «золотою лихоманкою», переїжджає до Каліфорнії і приєднується до численних золотошукачів. Правда, вже тоді в провінційних газетах періодично з'являються його перші статті, нариси та гумористичні оповідання.

У 1862 році він задумує подорож до Палестини. В 1864 році повертається в Америку, поселяється в Сан-Франциско і починає писати відразу для кількох досить великих газет і журналів.

У 1867 році Марк Твен робить ще одну захоплюючу подорож по Європі, відвідує Грецію, Францію, Туреччину, заїжджає в Крим і Одесу. Результатом цієї поїздки стає збірник подорожніх нарисів «Простаки за кордоном», який Марк Твен видає в 1869 році.

До 1670 р. ім'я Марка Твена знає вже вся Америка. Він успішний журналіст і письменник.

У 1876 році Марк Твен видає роман, який відразу ж дозволяє включити його ім'я в список найбільших американських письменників, «Пригоди Тома Сойєра». В 1884 році світ побачив роман «Пригоди Гекльберрі Фінна».

На початку XX століття в житті Марка Твена настає чорна смуга. Помирає його обожнювана дружина Олівія, трагічно йдуть з життя троє з його чотирьох дітей, видавництво, в яке він вклав всю свою душу, розоряється. Марк Твен занурюється в глибоку депресію, майже не виходить із дому і не спілкується з людьми.

21 квітня 1910 року Марк Твен помер у себе вдома від нападу стенокардії.

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

(Окремі розділи)

ПЕРЕДМОВА

Більшість пригод, описаних у цій книжці, сталося насправді: декотрі — зі мною самим, інші — з моїми шкільними товаришами. Гека Фінна змальовано з життя, Тома Сойєра також, але він — персонаж не одноосібний, бо поєднує в собі риси вдачі трьох хлопців, яких я знав, і, отже, належить до мішаного архітектурного стилю.

Чудні забобони, згадувані далі, були дуже поширені серед дітей і негрів на Заході за тих часів, про які йдеться в цій оповіді, —тобто тридцять — сорок років тому.

Хоч моя книжка написана передусім на розвагу хлопчикам та дівчаткам, я сподіваюся, що її залюбки прочитають і дорослі чоловіки та жінки, бо мені хотілося б викликати в них приємні спогади про те, якими були колись вони самі, як почували, думали й розмовляли і в які дивовижні історії іноді потрапляли.

Гартфорд. 1876
Автор

Розділ I

— Томе!

У відповідь – тиша.

— Цікаво, куди міг подітися цей хлопчисько? Томе, ти де?

Тітонька Поллі опустила окуляри на носа й оглянула кімнату поверх скелець, потім підняла окуляри на лоба й подивилась з-під них. Вона майже ніколи не дивилась крізь окуляри на такий дріб’язок, як хлопчисько; це були її парадні окуляри, її гордість, вона їх придбала для краси, а не заради користі, й щось розгледіти крізь них було так само складно, як крізь пару

заслінок для печі. На хвилину вона розгубилась, а потім промовила – не дуже голосно, але так, що меблі в кімнаті могли її почути:

— Ну, постривай, нехай тільки я до тебе доберуся…

Не скінчивши, вона нагнулась і почала тицяти щіткою під ліжко, переводячи подих після кожної спроби. Але витягла звідти лише кішку.

— Що за хлопчисько, зроду такого не бачила!

Вона підійшла до відчинених настіж дверей, спинилася на порозі й обвела поглядом свій город – грядки помідорів, що заросли дурманом. Тома не було й тут. Тоді тітонька знову покликала – цього разу так голосно, щоб її було чути якомога далі:

— То-о-оме, ти де?

За її спиною почувся легенький шурхіт, вона озирнулася – якраз вчасно, щоб схопити за барки хлопчиська, який намірився прошмигнути у двері.

— Ну, звісно! Я зовсім забула про комірчину. Ти що там робив?

— Нічого.

— Нічого? Подивись, у чому в тебе руки. І рот також. Це що таке?

— Не знаю, тітонько.

— А я знаю. Це варення — ось що це таке! Сорок разів я тобі казала: не смій чіпати варення — битиму! Подай мені різку.

Лозина засвистіла в повітрі — здавалося, лиха не минути.

— Ой, тьотю, що це у вас за спиною?!

Старенька озирнулася, підхопивши спідниці, щоб вберегтися від небезпеки. А хлопчик миттю перестрибнув через високий паркан — і тільки його й бачили.

Тітонька Поллі спершу оторопіла, а потім добродушно розсміялася:

— Ось так завжди! Невже я так нічого й не навчуся? І чи ж мало він викидає коників? Час би вже, здавалося, порозумнішати. Та немає дурнішого за старого дурня. Недарма кажуть: «Старого пса не навчиш новим фокусам». Але ж, Боже мій, він кожного дня вигадує щось новеньке — хіба ж знаєш,

чого можна чекати? І ніби знає, скільки часу можна мене мучити; знає, що варто йому мене розсмішити або хоча б на мить збити з пантелику, як у мене вже й руки опускаються і я навіть шльопнути його не можу. Не виконую я свого обов'язку, нічого гріха таїти! Адже сказано в Святому Письмі: хто жаліє дитя, той губить його. Нічого хорошого з цього не вийде, гріх один. Він справжнє бісеня, знаю, але ж він, бідолаха, син моєї покійної сестри, і в мене якось духу не вистачає карати його. Потакати йому — совість замучить, а покараєш — серце розривається. Недарма ж сказано в Святому Письмі: вік людський короткий і сповнений страждань. Думаю, це правда. Сьогодні він прогуляв уроки; доведеться завтра його покарати — задам йому роботу. Шкода примушувати хлопця працювати, коли в інших дітей свято, але робота для нього — це найважче, а мені треба виконати свій обов'язок, інакше занапащу дитину.

Том не пішов до школи й пречудово провів час. Він ледве встиг повернутися додому, щоб до вечері допомогти негреняті Джиму напиляти на завтра дров та наколоти тріcок для розпалювання плити. Принаймні він встиг розказати Джиму про свої походеньки, поки той зробив три чверті роботи. Молодший (точніше, зведений) брат Тома Сід вже зробив усе, що мусив (він підбирав і відносив тріски): це був слухняний хлопчик, не схильний до пустощів та витівок.

Доки Том вечеряв, за будь-якої зручної нагоди витягаючи з цукорниці шматочки цукру, тітонька Поллі задавала йому різні каверзні запитання, дуже хитрі та мудровані — їй дуже хотілося захопити Тома зненацька, щоб той обмовився. Як і більшість простодушних людей, вона вважала себе великим дипломатом, здатним будь-кого ввести в оману. Тітонька вірила, що її невинні хитрощі — це вершина підступності й лукавства. Вона запитала:

— Томе, в школі було не дуже спекотно?

— Ні, тітонько.

— А може, таки спекотно?

— Так, тітонько.

— То невже тобі не закортіло скупатися, Томе?

У Тома завмерло серце — він відчув, що пахне смаленим. Недовірливо подивився в обличчя тітоньці Поллі, але нічого особливого не помітив, тому відповів:

— Ні, тітонько, не дуже.

Вона простягнула руку, помацала сорочку Тома і сказала:

— Так, справді. Ти зовсім не спітнів.

Їй було приємно думати, що вона зуміла перевірити, чи суха в Тома сорочка, так майстерно, що ніхто не здогадався, до чого вона веде.

Проте Том зразу відчув, звідки дме вітер, і випередив наступний хід:

— У нас у школі хлопці обливали голову водою з криниці. У мене вона ще й досі мокра, подивіться!

Тітонька Поллі дуже засмутилася, що проґавила такий суттєвий доказ. Але незабаром знову лукаво поглянула на племінника.

— Томе, адже тобі не треба було розпорювати комір, щоб облити голову, правда ж? Розстібни куртку!

Обличчя Тома засяяло. Він розгорнув поли куртки — комір був міцно зашитий.

— Та ну тебе! Йди геть! Я, зізнаюсь, думала, що ти втечеш із уроків купатися. Гаразд, цього разу я тебе прощаю. Не такий ти вже й поганий, як здаєшся.

Вона і засмутилася, що проникливість її цього разу підвела, і зраділа, що Том хоча б випадково поводився добре.

Тут втрутився Сід:

— Мені здалося, що ви зашивали йому комір білою ниткою. А тепер у нього чорна.

— Так і є, я зашивала білою! Томе!

Але Том не став чекати, що буде далі. Вибігаючи за двері, він гукнув:

— Я це тобі ще пригадаю, Сідді!

У потайному місці Том оглянув дві товсті голки, заколоті в лацкани його куртки й обмотані нитками: одна голка була з білою ниткою, друга — з чорною.

— Вона нічого не помітила б, якби не Сід. От халепа! Вона зашиває то білою ниткою, то чорною. Якби весь час однією — а так спробуй встежити! Але ж і відлупцюю я Сіда! Надовго запам'ятає!

Том не був взірцем поведінки, але дуже добре знав того, кого в місті вважали взірцем, — і терпіти його не міг.

Та через дві хвилини або й того менше він вже забув про всі свої нещастя. Не тому, що вони були не такі важкі й гіркі, як у дорослого, — просто він раптом згадав про своє нове захоплення. Точнісінько так, як дорослі забувають про свої страждання, коли починають якусь нову справу. Нещодавно Том перейняв у одного негра особливу манеру свистіти, і тепер йому кортіло потренуватися в цьому вмінні.

Це була звичайнісінька пташина трель — щось схоже на заливчастий щебет; і для того, щоб так свистіти, треба було раз по раз доторкатися до піднебіння язиком — читач, певно, пам'ятає, як це робиться, якщо був колись хлопчиком. Проявивши старанність і терпіння, Том досягнув справжньої майстерності, тож він попрямував вулицею ще швидше — на його вустах лунала музика, а душа була сповнена вдячності. Він почувався, як астроном, котрий відкрив нову планету, — і, без сумніву, якщо говорити про сильну, глибоку, нічим не затьмарену радість, то всі переваги були на боці хлопчика, а не астронома.

Літні вечори тягнуться довго. Було ще зовсім світло. Раптом Том перестав свистіти. Перед ним стояв незнайомий хлопчик, трохи більший за нього самого. Приїжджі будь-якого віку та статі були рідкістю в небагатому маленькому містечку Сент-Пітерсбергзі. А цей хлопчак був іще й гарно вбраний — подумати тільки, гарно вбраний у будень! Дивина! На ньому були зовсім новий чепурний капелюх, нарядна суконна куртка, застібнута на всі ґудзики, й такі ж новенькі штани. Він був у черевиках — і це в п'ятницю!

Навіть краватка в нього була — зав’язана із якоїсь строкатої стрічки. І загалом вигляд у нього був столичний, чого Том стерпіти аж ніяк не міг. Чим довше Том дивився на це лощене диво, тим вище він задирав носа перед франтом-чужаком і тим жалюгіднішим йому здавався власний костюм. Обоє хлопчаків мовчали. Якщо рухався один, починав рухатися й другий — але боком, по колу; вони весь час стояли навпроти й не зводили очей один з одного. Зрештою Том сказав:

— Хочеш, відлупцюю?

— Ану, спробуй! Кишка тонка — не зможеш!

— Сказав, що відлупцюю, значить, зможу.

— А ось і не зможеш.

— Зможу.

— Не зможеш!

— Зможу.

— Не зможеш!

Гнітюче мовчання. Першим його порушив Том:

— Як тебе звати?

— Не твоє діло.

— Захочу — буде моє.

— Ну, так чого не починаєш битися?

— Поговори мені більше — заробиш.

— І поговорю, і поговорю — ось тобі!

— Ти ба, який розумний! Та я, коли захочу, тебе однією лівою відлупцюю!

— То чого ж не лупцюєш? Тільки говориш.

— Будеш дурня клеїти — таки відлупцюю.

— Ну-ну! Знаємо ми таких.

— Ач, вирядився! Подумаєш, який пишний! Ще й у капелюсі!

— То збий, якщо не подобається. Ну, спробуй, збий — тоді побачиш.

— Брешеш!

— Сам брешеш!

— Де вже тобі битись — не посмієш.

— Йди до біса!

— Поговори ще, я тобі голову цеглиною провалю!

— Ага, так і провалив!

— І провалю.

— То чого стоїш? Тільки й умієш, що говорити. Чого ж не б'єшся? Боїшся, значить?

— Ні, не боюсь.

— Боїшся!

— Ні, не боюсь.

— Боїшся!

Знову мовчанка, знову обидва починають наступати боком, косують один на одного. Нарешті зійшлися плечем до плеча. Том сказав:

— Забирайся геть!

— Сам забирайся!

— Не хочу.

— І я не хочу.

Кожен стояв, виставивши ногу вперед, як опору, щосили штовхаючи суперника і з ненавистю дивлячись на нього. Однак сили виявилися рівними. Нарешті вони, червоні й розпаленілі від боротьби, обережно відступили один від одного, і Том сказав:

— Ти боягуз і щеня. Ось скажу своєму старшому братові, щоб він тобі дав прочуханки, то він тебе одним мізинцем поборе.

— А мені плювати на твого старшого брата! У мене теж є брат, ще старший. Візьме та як перекине твого через паркан! (Обидва брати існували лишень в уяві).

— Усе це брехня.

— Говори що хочеш — не брехня!

Великим пальцем ноги Том провів у пилюці риску й сказав:

— Тільки переступи через цю лінію, і я тебе так відлупцюю — мало не здасться. Спробуй тільки, побачиш, що буде.

Новенький хлопчик хутко переступив риску і сказав:

— Ану, спробуй зачепи мене!

— Ти не штовхайся, бо як дам!

— Хочу подивитися, як ти мені даси! Чого ж ти не б'єшся?

— Давай два центи, відлупцюю.

Новенький дістав із кишені два великих мідяки й насмішкувато простягнув Тому. Том ударив його по руці, й мідяки полетіли на землю. Тієї ж миті обидва хлопчики покотилися в багнюку, зчепившись по-котячому. Вони тягали і смикали один одного за волосся й одяг, дряпали носи, пригощали один одного стусанами — і покрили себе курявою і славою. Незабаром колотнеча припинилась, і крізь дим бою стало видно, що Том сидить верхи на новому хлопчикові й дубасить його кулаками.

— Проси пощади!

Хлопчик лише заборсався, намагаючись звільнитись. Він плакав більше від злості.

— Проси пощади! — і кулаки запрацювали знову. Нарешті чужинець здавленим голосом попросив пощади, і Том відпустив його, сказавши вслід:

— Це тобі наука. Іншого разу дивися, з ким зв'язуєшся.

Чепурун пошкандибав геть, струшуючи пил із костюмчика. Він схлипував, сопів і обіцяв Тому доброї прочуханки, «коли спіймає його ще раз».

Том посміявся над ним і рушив додому в якнайліпшому настрої. Але щойно Том повернувся спиною до хлопчиська, як той схопив камінь і кинув у нього, поціливши межи лопаток, а тоді кинувся навтьоки, стрибаючи, як антилопа. Том переслідував його до самого будинку й таким чином дізнався, де він живе. Якийсь час він вартував біля хвіртки, викликаючи ворога на вулицю, але той лише кривлявся у вікні, відхиляючи виклик. Нарешті з'явилася мати чужака, обізвала Тома поганим, грубим, невихованим

хлопчиськом і веліла йому забиратися геть. І він пішов, попередивши, щоб її синок більше ніколи йому не потрапляв на очі.

Том повернувся додому дуже пізно й, обережно залізаючи в вікно, виявив засаду в особі тітоньки Поллі; а коли вона помітила, в якому стані його костюм, то її рішення замінити йому суботній відпочинок каторжною роботою стало твердішим за граніт.

Розділ II

Настав суботній ранок, і все на світі дихало свіжістю, сяяло та вирувало життям. У кожному серці звучала музика, а якщо це серце було молодим, то пісня рвалася з губ. Радість була на кожному обличчі, й весна — у ході кожного. Біла акація стояла, заквітчана цвітом, і її пахощі розливалися в повітрі. Кардіфський пагорб, що виднівся звідусіль, увесь зеленів і здаля здавався дивовижною, звабливою країною, сповненою миру та спокою.

Том з’явився на тротуарі з відром вапна та довгою щіткою в руках. Він оглянув паркан, і вся радість відлетіла від нього, а душа занурилась у глибокий смуток. Тридцять ярдів дощаного паркану десять футів заввишки! Життя здалося хлопцеві порожнім, а існування — непосильним тягарем.

Зітхаючи, він занурив щітку в відро і провів нею по верхній дошці, повторив цю операцію, порівняв мізерну побілену смужечку із неозорим материком нефарбованого паркана і понуро сів під деревом. Із хвіртки вибіг Джим із жерстяним відром у руці, наспівуючи «Дівчата з Буффало». Том раніше думав, що носити воду з міської криниці — нудна справа, але сьогодні він поглянув на це з іншої точки зору. Він пригадав, що біля

Малюнок Дяченко О.В., учителя НРЦ «ШАНС»

криниці завжди збирається товариство. Білі й чорні хлопці та дівчата завжди стовбичили там, очікуючи на свою чергу, відпочивали, обмінювалися іграшками, сварилися, билися, пустували. Ще він пригадав, що Джим, хоча до криниці від будинку було лише зо півтори сотні кроків, ніколи не повертався додому раніше як за годину, та й то неодмінно доводилося когось за ним посилати.

Том сказав:

— Слухай, Джиме, я сходжу по воду, а ти побіли тут трохи.

— Не можу, містере Том. Стара хазяйка веліла мені хутенько сходити по воду і не зупинятися ні з ким по дорозі. Вона казала, що містер Том, певно, покличе мене білити паркан, то щоб я йшов, куди маю іти, й не сунув носа не в свої справи, а про паркан вона сама потурбується.

— А ти її не слухай, Джиме. Мало що вона там каже. Давай мені відро, я миттю збігаю. Вона навіть не дізнається.

— Ой, боюся я, містере Томе. Стара хазяйка мені за це голову відірве. Їй-Богу, відірве.

— Це ж хто, вона? Та вона ніколи й руки не піднімає! Цюкне по голові наперстком, та й по тому — ото біда! Говорить вона казна-що, але ж від слів нічого не станеться, хіба що сама заплаче. Джиме, я тобі кульку подарую! Білу з мармуровими прожилками!

Джим завагався.

— Білу мармурову, Джиме! Це тобі не якась дурничка!

— Ой, як здорово блищить! Тільки дуже вже я боюсь старої хазяйки, містере Том…

— А ще, якщо хочеш, я тобі покажу свій хворий палець.

Джим був звичайною людиною — він не зміг протистояти такій спокусі. Він поставив відро на землю, взяв білу кульку і, знемагаючи від цікавості, нахилився над хворим пальцем, поки Том розмотував бинт. Та за мить він уже летів по вулиці, калатаючи відром і почухуючи спину, Том

ретельно білив паркан, а тітонька Поллі залишала театр воєнних дій із пантофлею в руці та тріумфальним блиском в очах.

Але енергії Тома вистачило ненадовго. Він почав думати про те, як весело розраховував провести цей день, і скорбота його наростала. Незабаром інші хлопці будуть іти з дому в різні цікаві місця й почнуть глузувати з Тома за те, що його примусили працювати, — одна ця думка пекла його, наче вогнем. Він вийняв із кишень усі свої скарби й оглянув їх: поламані іграшки, кульки, різний непотріб, — може, й годиться на обмін, але навряд чи цього досить, щоб купити Томові хоча б одну годину повної свободи. Том знову заховав до кишень свої вбогі капітали, облишивши будь-яку думку про те, щоб підкупити хлопчаків. І в цю похмуру й безнадійну хвилину його раптом осяяло натхнення. Найсправжнісіньке сліпуче натхнення!

Він узяв щітку й продовжив повільно працювати. Незабаром із-за рогу з'явився Бен Роджерс — той самий хлопчак, чиїх глузувань Том боявся більше за все на світі. Хода у Бена була легка, підскоками — вірний доказ того, що й на серці в нього легко, і від життя він очікує лише найкращого. Він жував яблуко й час від часу видавав протяжний мелодійний гудок, за яким слідувало: «Дінь-дон-дон, дінь-дон-дон», — на найнижчих нотах, адже Бен вдавав із себе пароплава. Підійшовши ближче, він збавив швидкість, повернув на середину вулиці, нахилився на правий борт і почав неспішно повертати до берега, старанно і з належною поважністю, оскільки зображував «Велику Міссурі» й мав осадку дев'ять футів. Він був і пароплавом, і капітаном, і пароплавним дзвоном — усім водночас, і тому уявляв, ніби стоїть на капітанському містку, сам віддає команду і сам її виконує.

— Стоп, машина! Тінь-лінь-лінь! — машина пригальмувала, і пароплав повільно підійшов до тротуару. — Задній хід! — обидві руки опустилися і витягнулися по боках.

— Право руля! Тінь-лінь-лінь! Чу! Чу-у-у! Чу! — права рука тим часом урочисто описувала кола: вона вдавала сорокафутове колесо.

— Ліво руля! Тінь-лінь-лінь! Чу-у-у-чу-чу! — ліва рука почала описувати кола.

— Стоп, правий борт! Тінь-лінь-лінь! Стоп, лівий борт! Малий хід! Стоп, машина! Найменший хід! Тінь-лінь-лінь! Чу-у-у! Віддати кінці! Швидше! Ну, де у вас канат, чого там длубаєтесь? Зачалюй за палю! Так, так, тепер відпусти! Машина спинилася, сер! Тінь-лінь-лінь! Шт-шт-шт! (Це пароплав випускав пару.)

Том продовжував білити паркан, не звертаючи на пароплав жодної уваги. Бен втупився у приятеля й сказав:

— Ага, попався, взяли на причал!

Відповіді не було. Том розглядав свій останній мазок поглядом художника, потім ще раз обережно провів щіткою по паркану й відступив, щоб помилуватися результатом. Бен підійшов і став поруч з ним. Том ковтнув слину — так йому захотілося яблука, але він не відривався від роботи. Бен сказав:

— Що, старий, працювати доводиться, еге ж? Том різко повернувся і сказав:

— А, це ти, Бен… Я й не помітив.

— Слухай, я іду купатися. А ти не хочеш? Та ні, звісно, ти ж працюєш. Певна річ, працювати куди цікавіше.

Том пильно подивився на Бена і запитав:

— Що ти називаєш роботою?

— А це, по-твоєму, не робота?

Том знову заходився білити й відповів мимохідь:

— Що ж, може, робота, а може, й не робота. Я знаю лише одне: Тому Сойєру це до душі.

— Та годі вже, наче тобі може подобатися білити! Щітка продовжувала рівномірно рухатися по паркану.

— Подобається? А чому б і ні? Таки не щодня нашому брату випадає нагода побілити паркан.

Після цього Бен подивився на все іншими очима, навіть перестав жувати яблуко. Том обережно водив щіткою туди й сюди, зупиняючись час від часу, щоб помилуватися результатом, а Бен стежив за кожним його рухом. Ця справа здавалась йому дедалі цікавішою. Раптом він сказав:

— Слухай, Томе, дай мені побілити трохи.

Том задумався і спершу ніби вже й готовий був погодитись, але потім раптово передумав.

— Ні, Бене, нічого не вийде. Тітонька Поллі просто труситься над цим парканом; розумієш, він виходить на вулицю, — якби це був той бік, що дивиться у двір, я і слова не сказав би, та й вона, думаю, теж. А так — вона труситься над парканом. Знаєш, як ретельно його треба білити? По-моєму, хіба один хлопець із тисячі чи навіть двох тисяч зуміє побілити його як слід.

— Правда? Слухай, пусти хоча б спробувати, хоч трішечки. Томе, я б тебе пустив, якби ти був на моєму місці.

— Бене, я б із радістю, чесне індіанське! Але ж як бути з тітонькою Поллі? Джиму теж хотілося пофарбувати, а вона не дозволила. Сіду хотілося, вона й Сіду не дозволила. Бачиш, як виходить? Ось візьмешся ти білити паркан, а раптом що…

— Та що ти, Томе, я ж буду старатися! Ну, пусти, я спробую. Слухай, я тобі дам серединку від яблука.

— Ну, добре вже… Хоча ні, Бене, краще не треба. Я боюся.

— Я все яблуко тобі віддам.

Том випустив щітку з рук, вдаючи, що робить це не дуже охоче, але в душі він торжествував. І доки колишній пароплав «Велика Міссурі» трудився в поті чола на осонні, художник, який відійшов від справ, сидів на бочечці в затінку, бовтав ногами, жував яблуко й обдумував подальший план побиття немовлят. А їх не бракувало. Хлопчаки щохвилини пробігали вулицею. Вони підходили, щоб посміятися над Томом, — і залишалися білити паркан. Коли Бен вибився із сил, Том продав наступну чергу Біллі Фішеру за старенького паперового змія, а коли той стомився білити, Джонні Міллер купив право

білити за дохлого пацюка із мотузочком, щоб зручніше було крутити, й так далі, година за годиною. До середини дня із бідного, майже вбогого хлопчика Том перетворився на багатія, який буквально купався в розкоші. Окрім уже названих багатств, він мав дванадцять кульок, зламану губну гармоніку, осколок синього пляшкового скла, щоб дивитися крізь нього, порожню котушку, ключ, який нічого не відчиняв, шматок крейди, кришталеву пробку від карафки, олов'яного солдатика, пару пуголовків, шість хлопавок, одноoке кошеня, мідну ручку від дверей, собачий нашийник без собаки, руків'я від ножа, чотири шматки апельсинової шкірки і стару віконну раму. Том чудово провів увесь цей час, нічого не робив і веселився, а паркан був покритий вапном у три шари! Якби в нього не закінчилося вапно, всі хлопчаки міста могли б стати банкрутами.

Том подумав, що життя не таке вже й погане. Сам того не усвідомлюючи, він відкрив великий закон, що керує людськими діями, а саме: для того, щоб хлопчику чи дорослому захотілося чогось, потрібно лише одне — аби цього було нелегко добитися. Якби Том був великим і мудрим мислителем, як, наприклад, автор цієї книги, він зробив би висновок, що Робота — це те, що людина зобов'язана робити, а Гра — те, чого вона робити не зобов'язана. І це допомогло б йому зрозуміти, чому робити штучні квіти чи носити воду решетом — це робота, а збивати кеглі або підніматися на Монблан — забава.

Є в Англії такі багачі, яким подобається влітку правити поштовою каретою, в яку запряжено четверо коней, тому що на це вони тратять шалені гроші; а якби вони отримували за це платню, гра перетворилася б на роботу і одразу стала для них нецікавою.

Том ще деякий час міркував про природу тих значних перемін, які відбулися в його ситуації, а тоді попрямував із донесенням до головного штабу.

Розділ III

Том прийшов до тітоньки Поллі, коли вона сиділа біля відчиненого вікна в дуже затишній кімнаті, що була водночас спальнею, вітальнею, їдальнею та бібліотекою. М'яке літнє повітря, заспокійлива тиша, запах квітів та снодійний гул бджіл подіяли безвідмовно, і тітонька задрімала над плетінням, адже розмовляти не мала з ким, хіба що з кішкою, але й та спала в неї на колінах. Окуляри задля безпеки були підняті високо на лоба. Тітонька Поллі думала, що Том давно вже втік, і тому здивувалася, коли побачила, що він сам безстрашно йде до неї в руки. Він сказав:

— Можна мені тепер піти погуляти, тітонько?

— Так скоро? Скільки ж ти зробив?

— Усе, тітонько.

— Томе, не вигадуй, я цього не люблю.

— Я не вигадую, тітонько, все зроблено.

Тітонька Поллі не звикла вірити на слово. Вона пішла подивитися сама і була б задоволена, якби запевнення Тома виявилися правдою принаймні на двадцять відсотків.

Коли ж вона побачила, що побілено весь паркан, та й не просто побілено, а покрито вапном у два чи навіть три шари, і на додачу на землі проведено білу смугу, — здивуванню бідолашної жіночки не було меж. Вона сказала:

— Оце так! Що ж, Томе, ти працювати вмієш, коли захочеш, — промовивши це, вона похопилася й розбавила похвалу: — Шкода лише, що це рідко з тобою трапляється. Добре вже, йди гуляти, але повертайся додому вчасно, інакше скуштуєш різки!

Тітоньку настільки вразили блискучі успіхи Тома, що вона повела його до комори, вибрала найбільше яблуко і вручила хлопцеві з повчальною промовою про те, якою цінною та приємною буває винагорода, зароблена чесно, без гріха, завдяки гідним пошани зусиллям. І доки тітонька

закінчувала свою промову уривком зі Святого Письма, що дуже вчасно пригадався, Том встигнув поцупити в неї за спиною пряника.

Він підстрибом вибіг із кімнати й побачив, що Сід піднімається зовнішніми сходами до прибудови на другому поверсі. Під рукою було чимало грудок землі, й вони замиготіли в повітрі та градом посипалися навколо Сіда. Доки тітонька Поллі встигла опам'ятатися від подиву й поспішити на допомогу, п'ять-шість грудок таки влучили в ціль, а Том перескочив через паркан — і тільки його й бачили. В паркані була хвіртка, але в хлопця, як завжди, було обмаль часу — тут не до хвіртки. Тепер його душа заспокоїлась: він віддячив Сіду за те, що він підвів його, звернувши увагу тітоньки Поллі на чорну нитку.

Том обійшов свій квартал збоку й повернув у брудний провулок повз корівник тітоньки Поллі. Хлопець вдало проминув небезпечну зону, уникнувши полону та кари, тому жваво побіг на міську площу, де за попередньою домовленістю вже шикувалися до бою дві армії. Однією з них командував Том, другою — його найкращий друг Джо Гарпер. Обидва великі полководці не принижувалися до того, щоб воювати власноруч, — таке заняття більше пасувало дрібноті — вони сиділи поруч на пагорбі й керували воєнними діями, віддаючи накази через ад'ютантів.

Після тривалого та жорстокого бою армія Тома отримала велику перемогу. Підрахували вбитих, обмінялися полоненими, домовилися, коли оголошувати війну й за що битися наступного разу, і призначили день вирішальної битви. Потім обидві армії вишикувалися в лави і покрокували з площі, а Том сам попрямував додому.

Минаючи дім, де жив Джеф Тетчер, хлопець помітив у саду незнайому дівчинку — чарівне блакитнооке створіння з золотавим волоссям, заплетеним у дві довгі коси, в білій літній сукенці й вишитих панталончиках. Герой, щойно увінчаний лаврами, здався в полон без жодного пострілу. Образ Емі Лоуренс, який досі жив у його серці, миттю щез, не лишивши по собі й сліду. Том думав, що кохає Емі до нестями, думав, що обожнюватиме

її вічно, а виявилося, що це було лише скороминуще захоплення. Він кілька місяців добивався її взаємності, вона лише тиждень тому зізналася йому в коханні; лише сім коротких днів він був гордий і щасливий, як ніхто на світі, — й ось за одну мить вона зникла з його серця, ніби випадкова гостя, що побула недовго й пішла собі геть.

Том захоплювався новим янголом здаля, доки не побачив, що дівчинка його помітила. Тоді він почав вдавати, ніби не бачить, що вона тут, і заходився викидати різні колінця, як це заведено серед хлопчаків, котрі хочуть сподобатися дівчинці й викликати її захоплення. Досить довго Том виробляв різні штуки і раптом, випадково кинувши погляд у її бік під час якогось карколомного акробатичного фокуса, помітив, що дівчинка повернулася до нього спиною і йде додому. Том підійшов до огорожі й засмучено притулився до неї, все ж таки сподіваючись, що об'єкт його поклоніння ще трішки побуде в саду. Дівчинка постояла хвилину на ґанку, потім повернулася до дверей. Коли вона переступила поріг, Том тяжко зітхнув. Але тієї ж миті просяяв: перш ніж піти, дівчинка перекинула через огорожу квітку — братчики. Том підбіг до паркана і зупинився за два кроки від квітки, потім прикрив долонею очі й почав вдивлятися кудись у далечінь, немовби побачив у кінці вулиці щось вельми цікаве. Потім підняв із землі соломинку і заходився встановлювати її на носі, закинувши голову назад. Хлопець потроху наблизився до квітки і нарешті наступив на неї босою ногою — гнучкі пальці вхопили стебло. Так, стрибаючи на одній нозі, Том завернув за ріг. Але лише на хвилинку, яка була потрібна, щоб засунути квітку під куртку, поближче до серця, — а може, до шлунка, адже хлопець не надто знався на анатомії.

Потому він повернувся до огорожі й тинявся коло неї, продовжуючи кривлятись, аж доки не стемніло. Але дівчинка більше не з'являлась, і Томові не залишалося нічого іншого, як тішити себе думкою, що вона, можливо, підходила в цей час до вікна й бачила його старання. Нарешті він неохоче побрів додому, зовсім замріявшись.

За вечерею він так розходився, що тітонька лише дивувалася: «Який дідько вселився в це дітисько!» Йому добряче перепало за те, що він кидав грудками в Сіда, проте він не брав того до голови. Коли ж спробував поцупити кусок цукру під самісіньким носом тітки і отримав за це по руках, сказав:

— Тітонько, ви ж не б'єте Сіда, коли він витягає цукор.

— Але Сід ніколи не доводить людину так, як ти. Ти не вилазив би із цукорниці, якби я за тобою не стежила.

Незабаром тітонька пішла на кухню, і Сід, радіючи, що йому все сходить із рук, потягнув до себе цукорницю; таке нахабство просто несила було терпіти. Цукорниця висковзнула із Сідових пальців, упала й розбилась. Том був у захваті. Він так зрадів, що навіть притримав язика і промовчав. Вирішив, що не скаже ані слова, навіть коли зайде тітонька Поллі, й сидітиме сумирно, аж поки вона не запитає, хто це зробив. Ось тоді він скаже і помилується, як дістанеться мазунчику, — хіба може бути більше задоволення? Том був настільки переповнений радістю, що ледве стримувався, коли тітонька зайшла із кухні й зупинилась над осколками; її очі метали блискавки поверх окулярів. Затаївши подих, він думав: «Ось, ось, зараз!» І наступної миті розпластався на підлозі! Караюча десниця вже піднялася знову, коли Том заволав:

— Заждіть, за що ви мене б'єте? Це Сід розбив!

Тітонька Поллі завмерла від несподіванки, й Том чекав, чи не пожаліє вона його. Старенькій аж відібрало язика. Оговтавшись, вона сказала:

— Гм! Ну, здається мені, тобі теж недарма перепало! Напевно, ти таки встиг щось накоїти, поки мене тут не було.

Потім совість дорікнула їй, і тітоньці захотілося сказати щось ласкаве й приємне, але вона вирішила, що це можна буде зрозуміти як визнання її провини, а дисципліна цього не допускає. І вона промовчала й зайнялася своїми справами, хоча на душі було неспокійно. Том сидів у кутку надутий і роз'ятрював свої рани. Він знав, що подумки тітка стоїть перед ним на

колінах, і похмуро насолоджувався цим усвідомленням: він цього не викаже — нібито нічого не помічає. Хлопець знав, що час від часу тітонька посилає йому скорботний погляд крізь пелену сліз, але не бажав нічого помічати. Він уявляв, як лежить на смертному одрі, й тітонька Поллі схиляється до нього, щоб вимолити хоча б слово прощення; але він відвернеться до стіни й помре, не сказавши цього слова. Що вона відчує тоді? І він уявив, як його приносять мертвого додому, виловивши в річці: його кучері намокли, страдницьке серце перестало битися. Як тоді вона впаде на його онімілий труп, як сльози в неї линуть потоком, як вона молитиме Бога, щоб він повернув їй цього хлопчика і тоді вона ніколи більше його не скривдить! А він лежатиме блідий і холодний, нічого не відчуваючи, — бідолашний маленький страдник, який стерпів усі муки до кінця!

Том так розхвилювався від усіх цих піднесених мрій, що ковтав сльози й давився ними. Світ плив у нього перед очима, а коли хлопчик моргав, сльози текли по щоках і капали з кінчика носа. Він так насолоджувався своїм горем, що не міг допустити, аби якісь земні радощі чи пустотливі веселощі вдерлися до його душі; він оберігав свою скорботу, наче святиню. І тому, коли до кімнати впурхнула його сестричка Мері, яка аж сяяла від радості, нарешті повернувшись додому після безкінечного тижня, проведеного в селі, він підвівся і вийшов, оточений мороком та грозовими хмарами, в той час як в інші двері разом із Мері заходили радість і сонячне світло.

Том блукав далеко від тих вулиць, де зазвичай гралися хлопчаки, вишукував безлюдні закапелки, які пасували до його настрою. Пліт на річці здався йому відповідним місцем, і він примостився на самісінькому краєчку, втупився у похмурий саван ріки. Цієї миті він бажав лише одного: потонути швидко і безболісно, щоб не зазнати мук, передбачених природою. Тут хлопець згадав про квітку, витягнув її з кишені — пом’яту і зів’ялу — й це ще більше поглибило його скорбне блаженство. Він почав думати про те, чи пожаліла би вона його, якби знала. Може, заплакала б, захотіла обійняти та втішити. А може, відвернулась би байдуже, як і весь холодний світ. Ця

картина так розчулила Тома і довела його муки до такого приємно-розслабленого стану, що він подумки крутив її так і сяк, роздивлявся у різних ракурсах, доки йому не набридло. Нарешті він звівся на ноги, важко зітхнувши, і зник у темряві.

Увечері, близько пів на десяту, він прямував безлюдною вулицею до того будинку, де жила прекрасна незнайомка. Підійшовши до нього, Том постояв якусь хвилинку: жодного звуку не вловило його нашорошене вухо; свічка кидала тьмяний відблиск на штору в вікні другого поверху. Чи ж не там вона незримо присутня? Том переліз через огорожу, обережно прокрався клумбами з квітами і став під вікном; довго і з хвилюванням дивився на нього, задерши голову догори. Потім влігся на землю, простягнувся на весь зріст, склав руки на грудях і притис до них бліду, зів'ялу квіточку. Ось так він і помре — один на білому світі — ані даху над бездомною головою, ані дружньої руки, що стерла б передсмертний піт із його холонучого лоба, ані обличчя, яке із любов'ю та жалістю схилилося б над ним у останні хвилини. Настане радісний ранок, а вона побачить його захололе тіло. Проте чи зронить вона хоча б одну сльозинку над його тілом, чи зітхне хоч раз, думаючи, як рано загинуло молоде життя, підкошене жорстокою рукою в розквіті сил?

Вікно відчинилося, різкий голос прислуги осквернив священну тишу, і цілий потоп ринув на розпростерті останки мученика.

Герой ледве не захлинувся і схопився на ноги, пирхаючи. У повітрі просвистів камінь разом із нерозбірливою лайкою, задзвеніла шибка, розлетівшись у друзки, а тоді маленька невиразна фігурка перескочила через огорожу й розтанула в темряві.

Коли Том, уже роздягнувшись, розглядав при світлі недогарка свій до нитки мокрий одяг, Сід прокинувся. Але якщо зведений брат і мав якесь бажання дорікнути або натякнути, то передумав і змовчав, помітивши по очах Тома, що це небезпечно.

Том влігся в ліжко, не вважаючи за потрібне обтяжувати себе молитвою, і Сід подумки взяв на замітку цей недогляд.

1. Розкажи про дитинство Марка Твена.
2. Чи сподобався тобі Том Сойєр? Чому?
3. Якою ниткою зашивала тітонька комір Тому?

А) Б) В)

4. Пригадай: Том жив у небагатому маленькому містечку Сент -….
5. Розкажи про вдачу тітоньки Тома.
6. Продовж характеристику Тома: веселий, винахідливий, спритний…
7. Як ти розумієш вислови: грім серед ясного неба, душа втекла в п’яти?
8. А чим ти схожий на Тома Сойєра?
9. Як називається квітка, що подарувала дівчинка Тому?

10. Скільки разів казала тітонька Тому, щоб він не смів чіпати варення:

а) сорок разів, б) двадцять, в) сто. Розкажи про своє улюблене варення. А ти знаєш його рецепт?

11. Пригадай, які «багатства» отримав Том від хлопців. Знайди їх серед малюнків.

ЗМІСТ

Передмова	3
УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ	5
Міфи та легенди	6
Про створення землі	7
Чому буває сумне сонце?	7
Про вітер	8
Про дощ	8
Про Зоряний віз	9
Неопалима купина	9
Чому пес живе коло людини?	10
Берегиня	10
Народні казки	12
Котигорошко	13
Кирило Кожум'яка	24
Хитрий півень	27
Мудра дівчина	28
УКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ	33
Прислів'я та приказки про мову	34
Прислів'я та приказки про працю	34
Прислів'я та приказки про добро	34
Прислів'я та приказки про природу та її явища	34
ЗАГАДКИ	37
УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ	40
Календарно-обрядові пісні	40
Добрий вечір тобі, пане господарю	41
Ой кувала зозуленька	43
Ой весно, весно, днем красна	43
Благослови, мати	44
Що ж ти нам, весно, принесла	44
Травка-веснянка	45
Проведу я русалочки до бору	46
Ой вінку мій, вінку	47
Маяло житечко, маяло	48
Котився віночок по полю	48
Колискові пісні	49
А ти коти-котику, сіренький животику	49
Вже нічка під віконечком	49
Ой люлі-люлі-лю	50
Повішу я колисочку, та й на калиночку	50
Історичні пісні	51
Та ой як крикнув же та козак Сірко	51
Пісні літературного походження	54

Ще не вмерла Україна	54
Молитва	55
Легенда про дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснею	55
Ліричні пісні літературного походження	57
На долині туман	57
ПИСЬМЕННИКИ РІДНОГО КРАЮ	
ІЗ ЛІТЕРАТУРИ XVIII СТОЛІТТЯ	
Григорій Сковорода	58
Бджола та Шершень	59
Ворона й Чиж	60
Собаки і Вовк	60
ІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX- XX СТОЛІТТЯ	
Тарас Шевченко	63
Як би ви знали, паничі	65
І виріс я на чужині	66
Сонце заходить, гори чорніють	67
Село! І серце одпочине	67
Мені однаково, чи буду	68
І досі сниться: під горою	68
Леонід Глібов	70
Ластівка й Шуліка	71
Лев та Миша	72
Журба	73
Синиця	74
Бачить – не бачить	75
Марко Вовчок	76
Козачка	78
Одарка	84
У панському саду (уривок із повісті «Інститутка»)	91
Іван Франко	94
Лисичка і Журавель	95
Королик і Ведмідь	97
Осел і Лев (казка)	102
Олівець	106
Грицева шкільна наука	114
Ходить вітер по житі…	122
Місяцю-князю	123
Панас Мирний	125
Морозенко	126
Леся Українка	137
Мамо, іде вже зима	139
Як дитиною, бувало…	139
Андрій Чайковський	141
В Острозькій школі (уривок із роману «Сагайдачний»)	142

Борис Грінченко	150
Украла	151
Олеся	156
Дмитро Красицький	165
Тарасові світанки (окремі розділи)	166
Олена Пчілка	175
Сосонка	176
Остап Вишня	184
Як ми колись учились	185
Федько Зошит (сумний жарт)	188
Степан Васильченко	192
Широкий шлях (окремі розділи)	193
Оксана Іваненко	201
Великий шум (окремі розділи)	202
Костянтина Малицька	213
Чом, чом, земле моя…	214
Соловей (скорочено)	215
Олесь Донченко	219
Лісничиха (уривки)	220
Григір Тютюнник	248
Перед грозою	251
Печена картопля (скорочено)	257
Дивак	262
Павло Тичина	272
Розкажи, розкажи мені, поле	273
Де тополя росте	273
Гаї шумлять	274
Соколині очі, руки молодечі	274
Слово	274
Зима	276
Не бував ти у наших краях!	276
Володимир Сосюра	278
Ганна Йванівна	279
Любіть Україну	280
Солов’їні далі, далі солов’їні…	280
Зима	281
Весна	281
Літо	281
Осінь	282
Дуб	283
Рідна мова	283
Андрій Малишко	285
Колискова	286
Дощ	286

Пісня про рушник	286
Стежина	287
Буду я навчатись мови золотої	288
Молоденькі сади ми посадим на кручі…	288
Вчителька	289
Олександр Довженко	291
Зачарована Десна (скорочено)	293
Михайло Стельмах	308
Гуси-лебеді летять (уривки)	309
Олесь Гончар	323
Бригантина (окремі уривки)	324
Михайло Чабанівський	336
Вірний	337
Михайло Слабошпицький	345
Славко й Жако	346
Василь Василашко	355
Вірю, мамо…	356
Заговори, щоб я тебе побачив	356
Мамо, я уже великий!	357
Хом’ячок	357
Чого в нас, мамо, зменшилася хата…	357
Маєш маму – шануй її свято	358
Василь Чухліб	359
Неслухняний Гарбузик	360
Пісня тоненької Очеретини	362
Після хуртовини	364
Прилетіли ластівки	366
Найвище дерево	367
Дмитро Білоус	370
Рідне слово	372
Хто сказав, що наша мова груба?	372
Дивне розмаїття	372
Злитки золоті	373
Дмитро Павличко	375
У дитячому серці жила Україна	376
Добрий день	376
Де найкраще місце на землі	377
Пахне хлібом трава	377
Два кольори	378
Весна	378
Лелеченьки	378
Василь Симоненко	380
Мудра Паляниця	381
Два осли	381

Подорож у країну Навпаки	382
Лебеді материнства	384
Ліна Костенко	386
Вже брами літа замикає осінь	387
Перекинута шпаківня	388
Вечірнє сонце, дякую за день!	388
У СВІТІ ФАНТАСТИКИ, РОМАНТИКИ ТА ПРИГОД	
Всеволод Нестайко	390
Тореадори з Васюківки (скорочено)	392
Космонавти з нашого будинку	408
Віктор Близнець	428
Звук павутинки (фрагменти)	429
Ярослав Стельмах	437
Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера (скорочено)	438
Даніель Дефо	467
Робінзон Крузо (окремі розділи)	469
Марк Твен	485
Пригоди Тома Сойєра (окремі розділи)	487